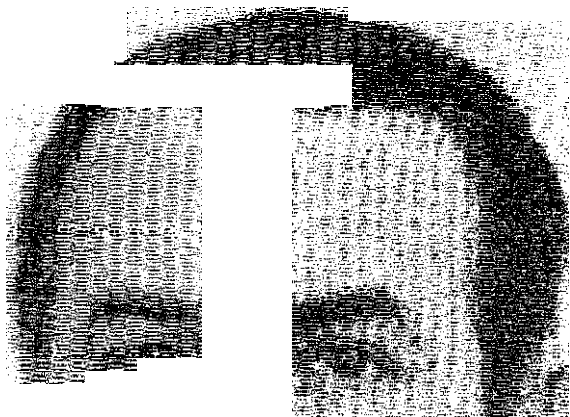

Vasile Băncilă

OPERE, VIII

Vasile Băncilă

OPERE

Volumul VIII

Sistem de filozofie. 3. Teoria cunoașterii
Artă și cunoaștere

Ediție îngrijită de Dora Mezdrea

MUZEUL BRĂILEI A EDITURA ISTROS

2010

Liv. 1864814

/

Coperta ediției: Dora Mezdrea
Aranjare în pagină: Evdochia Smaznov

Notă asupra ediției

Realcătuirea structurii sistemului de gândire al lui Vasile Băncilă, cât mai aproape de intențiile filozofului, ajunge, cu volumul al VIII-lea, după toate regulile unui sistem de filozofie disciplinară, la *Teoria cunoașterii*.

Volumul cuprinde trei mari secțiuni:

1) cea dintâi, intitulată de noi chiar *Teoria cunoașterii*, include mare parte dintre fișele provizorii (de cele mai multe ori de dimensiunile 10/15,5 cm) păstrate în arhiva autorului, în chip nediferențiat. Este vorba de fișe premergătoare ale unei viitoare abordări a chestiunii cunoașterii, pe paliere diferite, cu nuanțe care diferă sensibil de la un an la altul, așa cum ne dezvăluie așezarea lor cronologică; principalele generice sunt concentrate în jurul deosebirii dintre cunoașterea științifică și cea intuitivă, cu sublinierea deplinei îndreptățiri a celei urmă, în buna tradiție a gândirii interbelice.

Perioada pe care o acoperă această reflecție repetată asupra posibilității și limitelor cunoașterii este între ianuarie 1944 și mai 1979 (cu puțin timp înainte de moarte), ceea ce înseamnă că Băncilă a fost preocupat de chestiunea cunoașterii pe durata întregii vieți;

2) secțiunea a doua include trei eseuri de mici dimensiuni, a căror datare acoperă, de asemenea, decenii bune din viața autorului: 1930-1940 (*Știință și deprindere*), noiembrie 1947 (*Rațiune și revelație*), iulie 1970 (*Știință și cunoaștere*);

3) a treia secțiune reproduce o lucrare de mari dimensiuni care tratează un aspect particular al cunoașterii: *Artă și cunoaștere*.

În sistemul de filozofie disciplinară pe care l-a proiectat în ultimele decenii de viață Vasile Băncilă, lucrarea de față nu urmărește să reprezinte, cum s-ar părea la prima vedere, disciplina filozofiei numită *estetică*. O spune chiar el într-o însemnare din septembrie 1971: „Aceste pagini reprezintă capitolul al doilea din partea I a unei schițe de filozofie generală, în care ne vom ocupa de problema cunoașterii. Părțile a doua până la a șasea se vor ocupa rând pe rând, cu comunitatea ontologică, comunitatea morală, comunitatea socială, cultura și destinul, cu personalitatea și concluzii”.

tares a S ^ i n s r i d * D o r a M " * » ~ < * M a = E d t a r a
voi.
ISBN 973-9469-37-X
Voi. 8. -2011. - ISBN 978-973-1871-74-5

I. Mezdrea, Dora (ed.)

821.135.1-821

LLtiSef^{16 aSUPra PreZentei}

W i n Editurii Istros a

ISBN 973-9469-37-X
ISBN 978-973-1871-74-5

Prin urmare, în paginile de față regăsim abordarea unui aspect particular al cunoașterii: raportul artei cu cunoașterea; demers singular în filozofia românească, temă, practic, neabordată decât în mod secundar, pe care filozoful a simțit nevoia s-o clarifice înaintea altor demersuri sistematice: „Am scris mai mult despre *Artă și cunoaștere* - notează el pe o fișă din iulie 1972 - fiindcă se discută pe toate cărările și trebuia să aduc o lămurire; dar, mai ales, pentru că mijloacele gnosice ale artei nu sunt suficient studiate; când am scris despre *Știință și cunoaștere* n-a mai fost nevoie să vorbesc despre mijloacele gnosice ale științei, căci ele sunt perfect studiate și puse la punct. Despre filozofie și cunoaștere însă, a fost necesar să vorbim mai mult, fiindcă e problema centrală a cunoașterii; și fiindcă aici mijloacele nu sunt nici ele perfect studiate - deși sunt cunoscute mai bine; am studiat deci *în mod principiar* aceste mijloace”.

Textul final este redactat în 1971-1972, după cum arată filozoful însuși într-o fișă din mai 1978: „Acest studiu l-am scris, cea mai mare parte, în 1971, o parte în 1972, și ultimul capitol în... 1978. Din această cauză, poate, unele deosebiri de ton, eventuale contradicții (ușoare) și, mai sigur, unele repetări.

În special ultimul capitol, care, în intenția autorului, trebuia să fie cel mai amplu și mai expresiv, a trebuit să-l scriu în rezumat și chiar, pe alocuri, schematic. Acum nu mai pot, nu mai am timp să-l revăd, să dezvolt capitolele cu mai puține pagini (căci am fost presat de împrejurări).

În general, am salvat ideile mele în materie și, câteodată, am pus și stil”.

În mai 1978, când scria aceste rânduri, Vasile Băncilă avea 81 de ani și încă un an de viață înainte. Proiectul lui de a-și duce la capăt sistemul filozofic era, deci, irealizabil.

Toate aceste precizări ale autorului par însă a avea un caracter prospectiv; fiindcă ultimul capitol, *Rezultate și limite*, nu a fost redactat. El a fost reconstituit de noi pe baza fișelor din arhivă cu genericul *Rezultate și limite* (așa cum a intitulat Băncilă acest ultim capitol). Din cele 451 de fișe care acoperă tematica acestui ultim capitol, le-am selectat, pentru a evita repetițiile inutile, frecvente în fișele aparținând ultimelor două decenii de viață ale autorului, doar pe cele cu caracter sintetic și ulterioare redactării restului lucrării; respectiv, fișele datate între aprilie 1970 - 8 decembrie 1978; acestea din urmă, scrise cu puține luni înaintea morții filozofului, fiind testamentare. Reconstituirea capito-

lului a fost făcută în mod cronologic, păstrându-se datarea autorului la începutul fiecărei fișe.

Manuscrisul final al autorului, de 94 file (17/20 cm), este extrem de greu lizibil; este scris cu cerneală albastră, cu numeroase corecturi și adăugiri: cu creionul, cu cerneală albastră sau cu pix roșu; în fine, se găsește în arhivă și o transcriere a textului, aparținând soției autorului, de 168 file caiet dictando.

În alcătuirea prezentei ediții am luat drept text de bază manuscrisul final al autorului.

În arhiva lui Vasile Băncilă am identificat alte fișe cu conținut ce poate fi raportat la studiul de față, datând încă din 1926 (*Metaforism industrial*); în 1934, probabil și în contextul unor preocupări didactice, Băncilă se ocupă de *Artă și morală*, în legătură cu care se păstrează un mare număr de însemnări și chiar planul unei lucrări cu acest titlu; aceeași tematică este reluată în 1936, când Băncilă ia parte la disputa publică în chestiunea „scrierilor imorale”. În 1938 proiectează deja locul cunoașterii prin artă în cadrul sistemului său de filozofie și în 1940 întocmește o primă grupare a comunităților de cunoaștere, în care-și află locul și cea realizată prin artă.

Fișele de după 1950 atestă o preocupare constantă și sistematică și capătă dimensiuni impresionante în jurul anilor '70; ele sunt integrate, în majoritate, în lucrarea finală. În note pot fi găsite date privitoare la numărul, gruparea tematică și cronologia lor.

În total, se află în arhiva Vasile Băncilă 1561 de fișe, cele mai multe de dimensiunile 10/14 cm (din care 151 de până în 1950), privitoare la raporturile între artă și cunoaștere (în afară de cele despre care s-a făcut vorbire mai sus, de la capitolul *Rezultate și limite*); acestea, risipite, până în anii trecuți, în întreaga lui arhivă, au fost grupate tematic și, în interiorul fiecărei grupări, am aplicat criteriul cronologic și le-am numerotat. Între aceste fișe am identificat multe ca fiind *posterioare* redactării propriu-zise. Știm că Vasile Băncilă era un perfecționist și dorea tot timpul să se corecteze, să reformuleze, să nuanțeze încă o dată. Am semnalat în note existența acestor fișe, care rămân la dispoziția cercetătorilor interesați și de alte aspecte ale creativității filozofului.

Grupajul de însemnări privitoare la „operația de revizuire” a lucrării, cum o numește Băncilă, a fost folosit în note.

Editarea a ridicat problemele curente pe care le înfățișează manuscrisele lui Vasile Băncilă, așa cum au fost acestea prezentate în revista „Manuscriptum”, nr. 3-4 (112-113), 1998 (vezi: Dora Mezdrea, *Câteva cuvinte despre editarea manuscriselor lui Vasile Băncilă*, p. 293-294), dintre care, desigur, cea mai însemnată rămâne descifrarea manuscriselor. Pentru a nu îngreuna lectura, nu am marcat între paranteze drepte întregirea tuturor prescurtărilor uzitate de autor; acolo unde acestea sunt prezente, indică adăugiri ale editoarei, considerate strict necesare, sau completarea unor lacune în text. Am actualizat și unificat scrierea numelor proprii, am îndreptat unele forme ale limbajului interbelic, păstrându-le, în schimb, pe cele curente în scrierile lui Băncilă, menționate în edițiile de până acum.

Dora MEZDREA

Teoria cunoașterii

Ianuar 1944

Cunoașterea științifică

Are următoarele neajunsuri:

- 1) e fragmentară, parcellară;
- 2) e superficială;

3) e decepționantă și obositoare, fiindcă e „altă căciulă”: nu izbutește decât să ducă misterul ceva mai departe; dacă reușește un nou adevăr, ei bine, acesta e prețul anunțării unei probleme și mai complicate (încât s-ar putea spune că știința nu face decât să mărească ignoranța noastră - adică, să ne facă să ne dăm seama cât suntem de ignorați. Pentru un adevăr câștigat, prin știință, în schimb mi se dezvăluie perspectiva unui complex întreg de mistere - fără ca să fie vorba de misterul potențial, al lui Blaga, care e, într-un fel, luminos, revelant și odihnitor, fiindcă e un popas). De ex.: s-a descoperit atomul; dar, după aceea, au venit electronul, protonul și mai știu eu ce.

Omul e suspendat între două infinituri, vorba lui Pascal. N-o să terminăm niciodată cu analiza atomului; n-o să ajungem la elemente simple, la prime principii, din contră, știința complică mereu; or, acest punct de vedere e contra nostalgiei cunoașterii umane (care avea esențialul, absolutul), de aceea nu știința, ci filozofia poate să ne dea satisfacție.

E adevărat că această continuă goană după adevăr e foarte valoroasă (fiindcă satisface instinctul vânătoarei din om și fiindcă cineva a spus că nu adevărul importă, ci căutarea lui). Da, dar cu o condiție: să crezi că vei ajunge odată să descoperi adevărul complet, esențial. Ce se întâmplă când vezi că lucrurile se înămolesc și că te înfunzi cu fiecare adevăr descoperit - într-o complicație din ce în ce mai mare și mai fără soluție ultimă? Un vânător n-ar mai vâna cu plăcere dacă ar ști că nu va prinde nimic, chiar dacă acest rezultat se întâmplă de fapt.

Desigur, un om de știință care e numai om de știință nu-și pune aceste probleme și crede, ingenuu mereu, că va prinde adevărul esențial. Dar acest om de știință, care nu e deloc filozof, e, de fapt, un limitat, un infirm. Înainte de a fi om de știință, sun-

tem, pur și simplu, oameni, și, ca atare, ne chinuie nostalgia de a cunoaște totalul, absolutul, ultimele principii;

4) încă și mai grav: rațiunea științifică, de îndată ce o treci la limită, duce la contradicții și absurdități, și la disoluție mintală. Să iau ca exemple cele mai sigure științe: logica și matematica și să arăt (vezi cum și Nae Ionescu spunea într-un curs că e o legătură între logică și disoluție; vezi în vol. III tipărit de Noica, Vulcănescu¹, ori în foile - cele 4 prelegeri - de la Georgescu; vezi și în Kant).

Deci, numai filozofia poate da cunoașterea esențială, care să ajungă la popasuri definitive, care să sature sufletul. Știința e ca un aliment savant și frumos, dar care e numai balast pentru stomac: stampară foamea pentru moment, dar nu satură (ori ca zaharina); ori ca erzaț.

Știința e sigură, dar plătește scump acest fapt: cu iluzionism, cu amăgire; pe când filozofia e nesigură, dar satură sufletul (A. France n-are dreptate: filozofia nu e un roman mai rău decât celelalte romane, ci e cel mai bun, mai nobil roman de idei, o patetică epică abstractă).

Filozofia e adevărată cunoaștere, adevăratul tip de cunoaștere specific omului. Știință, într-un fel, au și animalele (și ele sunt... *homo faber*), dar filozofie are numai omul. Cine nu e filozof nu e om (și religia e și ea o filozofie) - deci, noua definiție a omului: omul e un animal capabil de filozofie, în măsura în care simte nevoia filozofiei și o caută.

Unde mai pui că știința are și alt rău: duce la tehnică, iar aceasta se pune în serviciul răului: omenirea va muri din cauza tehnicii; dacă despoții asiatici ar fi avut tehnica, ar fi distrus po-
poare încă de atunci.

Filozofia însă nu duce la tehnică, ci privește spiritul și e dezinteresată. E adevărat că sunt și filozofii rele, imperialiste, satanice.

Cunoașterea parțială

1945

Orice știință e pseudoștiință

Vezi ce ieftin și pe deasupra au explicat psihologii nașterea inteligenței sau conștiinței la om: 1) conștiința - inteligenta ar fi o urmare a... mâinii drepte; 2) ori a poziției verticale a omului (dar întrebarea e tocmai: de ce s-a ridicat omul în picioare? și nu sunt

și alte animale cari privesc înainte? Păsările, de exemplu); 3) alții au spus că mediul social uman e foarte complicat și, deci, pentru acomodare, e nevoie de multă inteligență (dar întrebarea e tocmai: de ce e foarte complicat?)

Toate acestea sunt explicări ce nu explică nimic, fiindcă presupun existent ceea ce vor să dovedească; adică [sunt] *petitio principii*. Oare însuși tipul explicației științifice ca atare nu e o *petitio principii* (evrika: să studiez această temă și s-o dezvolt!).

Deci, știința ca atare e pseudoștiință - pseudo-cunoaștere. E precisă, dar e pe deasupra și înșelătoare.

Pe când filozofia e neprecisă, dar esențială.

Să studiez pe Poincare, *La valeur de la science* etc.

Adevărul este că nu se poate explica nașterea conștiinței - inteligenței, moralului etc., fiindcă omul e om de la început, e născut cu tendințe contrarii².

Iunie 1946

Tragicul cunoașterii constă într-o întreită inadecuație:

1) întâi, fiindcă omul are o inteligență pentru lucruri practice - dar mai mult decât îi trebuie pentru nevoile lui practice (asta e chiar și la unele animale). Prisosul de inteligență care îi rămâne îi dă plictiseală, neliniște, nevoie de cunoaștere în plus... Asta e prima inadecuație;

2) omul are inteligență de *homo faber* și totuși, concepe absolutul (după cum, în altă ordine de idei, concepe perfecțiunea, eternitatea, el, care e imperfect și trecător! Aici e măreția și mizeria omului! Animalele sunt perfecte, dar ele nu concep perfecțiunea: e invers), inteligibilul suprapractic, suprarational. Asta e a doua inadecuație;

3) omul se apucă să cerceteze, să cunoască absolutul, dar cu inteligență de *homo faber* (asta e ca și când ai căuta să vezi cu urechea - ori invers!) (Blaga ar spune că tocmai așa se salvează creația umană: având idee de absolut, dar necunoscându-l și plătindu-l...)

Asta e a treia inadecuație.

Iată cu câte inadecuații are să lupte mintea omului în căutarea adevărului absolut.

E adevărat, sunt și cazuri când oamenii se conving că pot să cunoască adevărul (de exemplu, marii filozofi, cari au construit sisteme de metafizică); în acest caz, tragicul pleacă de la ei ori nu

mai este; de asemenea, la realiștii naivi, la „paradisiaci” nu există tragicul cunoașterii.

întrebare: de vreme ce omul poate să aibă idee că există un absolut (deși are inteligență de *homo faber*), asta nu poate să însemne că totuși omul are și o cunoaștere mai presus de aceea de *homo faber*. Și nu e nici o mare speranță? Pot spune: am idee de absolut, deci acesta există? Dar pot spune: îl pot și cunoaște? Ori e în noi și ceva peste inteligența de *homo faber* - ori însăși inteligența aceasta de tip rațional se poate dilata de asemenea, astfel încât să cunoască absolutul sau ceva din el?

9 ianuar 1949

De ce omul poate cunoaște ceva din Absolut?

în măsura în care omul are în el ceva metafizic poate cunoaște Absolutul; și îl poate cunoaște direct, suprarațional.

Prin rațiune omul cunoaște realitatea indirect și de aceea, trecând prin structura rațiunii, realitatea devine fenomen. Dar și rațiunea a fost pusă în om tot de către factorul metafizic - deci, ceea ce creează ea în cunoaștere nu e pură iluzie (cu condiția de a fi sănătoasă. Și cred că nu e greu să știm când e rațiunea sănătoasă și când nu).

30 septembrie 1949

Teoria cunoașterii

Principiul izomorfismului în Biblie (trebuie să ai asemănare de fond cu Absolutul, pentru a putea cunoaște).

Ioan 8, 42-46[^];

Vezi și *Ioan* 7, 17^s (trebuie să vrei întâi, să crezi pentru a putea cunoaște).

Ioan 14, 17^s: apostolii cunosc duhul adevărului, fiindcă acesta e în ei, deci ei se aseamănă cu el.

Ianuar 1950

Teoria cunoașterii

Izomerismul gnoseologic

I Ioan 5, 20^r: deci, noi cunoaștem Absolutul fiindcă suntem în Iisus Hristos, care e Absolutul: aceasta e revoluția spirituală pe care a făcut-o Mântuitorul: ne-a ajutat să ne pătrundem de El,

adică de un principiu absolut - și prin asta să cunoaștem Absolutul (care e Dumnezeu).

Așadar, Iisus Hristos restabilește putința cunoașterii umane, a cunoașterii Absolutului, valorificând ceea ce e absolut în noi.

Interesant izomerism!

Mai 1950

Revelaționismul gândirii

Pavel, *Romani*, tot capitolul II^s. Aici Pavel înțelege cum se face că evreii au fost blestemați să nu primească pe Mântuitorul: pentru ca astfel să se mântuie lumea (și, la urmă, și ei). Pavel înțelege aceasta printr-o mare și treptată intuiție de lumină, printr-o revelație, care îi dă ceva din adevăr, îi ridică puțin, dar mirat, vâlul de pe realitate și ceea ce vede e un spectacol impresionant, atât de impresionant, încât exclamă involuntar: „o, adâncul bogăției și al înțelepciunii și al științei lui Dumnezeu! Cât sunt de nepătrunse judecățile lui și de negăsit urma căilor lui!” (același capitol, versetul 33).

Pavel are deci revelarea adevărului, nu printr-o revelație în sens teologic (adică cu teofanie, ori în vis, ori apărându-i o cruce etc.: în acest fel, Pavel n-a avut decât câteva revelații), ci în sensul în care noi susținem că orice gândire are caracter de revelație; adică dă ceva din adevăr, dă ceva valabil, dar nu tot adevărul. Revelația în sens teologic e numai o formă, un caz (cel mai specific, e adevărat) al revelaționismului gândirii (să dezvolt). Pavel, în capitolul de mai sus (să-l analizez într-un paragraf, în sensul de mai sus) este el însuși extaziat de ceea ce îi descoperă revelaționismul în general al gândirii și de aceea are frumoasa exclamație de mai sus, care amintește, dar mult mai vast și mai luminos, și mai formal, de bucuria lui Arhimede, când a strigat „evrika!” și a lui Newton când a descoperit atracția universală. După noi însă, nu numai revelația teologică, nu numai intuiția, ci și rațiunea și orice cunoaștere ca atare are caracter revoluționar.

1950

Revelaționismul cunoașterii

Cunoașterea legitimă e mai mult decât adevărată, adică are mai mare valoare pentru om decât cunoașterea adevărată.

25 ianuarie 1953

Legitimism filozofic: el e un sistem magic de oglinzi ontologice. Așa cum, atunci când ești într-o cameră întunecată și cu pereții de oglinzi ai iluzia infinitului și a libertății.

Plan:

§ 1: *Solipsism și depășirea solipsismului; drama cunoașterii;*

§ 2: *Marea opțiune;*

§ 3: *Legitimism filozofic* (adică, mai întâi, să tindem către „adevăruri” sau idei legitime, ca mai sus);

§ 4: *Realism și verism* (idei cari ne leagă de realitate. Ca în pragmatism? 1964);

§ 5: *Izomerism ontologic;*

§ 6: *Adecuare ontologică* (adică: încercarea ca între ideile noastre și sensurile realității să fie o adecuare obiectivă? 1964);

§ 7: *Revelaționismul cunoașterii* (adică: între ideile noastre și obiectele sau sensurile realității nu e o adecuare perfectă, ci numai unele corespondențe ori reflexe, cari ne dau nu imaginea pozitivă și completă a realului, ci efulgurarea ei, sensul de ansamblu, simbolurile ei, cu un cuvânt: revelarea ei, ca în religie și dogme? 1964);

§ 8: *Pietate și cunoaștere* (acest revelaționism al gândirii, care, în fond, e un mare realism, nu e însă cu puțință decât sub condiția pietății ontologice. Luciferismul obstrucționează cunoașterea; cine l-a inventat făcut actul cel funest).

Iunie 1952

Revelaționismul gândirii

Cunoașterea Absolutului fiind, în esență, o revelație, înseamnă că evidența din elasticitatea logică nu poate fi criteriul adevărului ultim (ci numai al micilor adevăruri științifice).

Deci, contra criteriului descartes-ian al adevărului (vezi p. 295 și injur din: *Les mefaits des intellectuels*, de Ed. Berth, 1914).

Să fac aici procesul lui Descartes (vezi și Maritain, vezi Nae Ionescu^o), al raționalismului și intuizionismului. Dar să arăt și valoarea rațiunii - păstrată în limitele ei. Mai mult: luată în ansamblu, rațiunea sau știința prilejuiește tot un fior metafizic, deci un revelaționism („natural”, cum ar spune teologia creștină).

Să arăt dreptul mistice (vezi și p. 345 din *La mystique et la raison*, de Emile Colas).

Revelaționismul cunoașterii

Pragmatism și intuizionism

Realism și verism:

Dar, dacă formele cunoașterii noastre reușesc să ne lege de realitate (aceasta n-o tăgăduiau nici scepticii - afară de iluzioniștii absoluți), aceasta înseamnă ceva foarte puțin, chiar pentru cunoașterea ca atare, în sine, și care n-a fost observat: cunoașterea noastră, tot trăind în vecinătatea realităților de cari ne leagă, „voazinând”, am zice, între formele vii ale realului, trăind din zumzetul simfonic al direcțiilor de forță și configurațiilor realității, nu se poate să nu se pătrundă până la un punct de forma și sensul acestei realități, ca o haină mult purtată, care ia forma trupului, ba păstrează chiar, un timp, căldura acestuia.

Și iată cum, chiar dacă cunoașterea, inițial vorbind, nu e veristă, ci numai realistă, dar ajunge cu timpul, a *force d'etre realite^o*, să fie puțin și veristă, fiindcă se pătrunde de realitate (nu zic că se mulează după ea - căci asta a mai spus-o un francez, mi se pare), ori are ceva din fiorul realității: tot trăind în preajma realității și făcând legătura cu ea, ajunge s-o adumece oarecum și să aibă intuiții despre sensul și natura realității în sine. Și iată cum, din pragmatismul cunoașterii; se naște intuizionismul ei (în sens bergsonian: adică intuiția ne dă Absolutul): e semnificativ că, după pragmatism și imediat după el, a venit, în istoria filozofiei, intuizionismul lui Bergson. La unii istorici, mi se pare că fac din pragmatism și intuizionism o singură școală filozofică; să analizez și să expun pe James, Schiller, Bergson...

Gândirea nu leagă de realitate: acesta e un fapt. Eu nu spun că nu leagă de realitate fiindcă e adevărată (cum obiectează adversarii pragmatismului), ci chiar admitând teza pragmatistă că gândirea ne leagă de realitate, deci e adevărată, ajung la concluzia că, în cele din urmă, gândirea devine adevărată ori mai bine zis ajunge să poată mirosi în chip dezinteresat (nu pragmatic) realitatea, să aibă sentimentul, fiorul (cum e la marii oameni de acțiune; să dezvolt), să aibă* intuiții teoretice despre realitate; să arăt că intuizionismul este fiul legitim al pragmatismului.

26 ianuarie 1953

*Revelaționismul gândirii
Pragmatism și intuiționism*

Realism și verism:

Formele și imaginile gândirii noastre ne leagă de realitate și astfel intuițiile noastre, trăind în vecinătatea realului, pot să aibă un fel de presentiment al Absolutului.

Nu vrem să spunem că gândirea noastră rațională se mu-
lează din ce în ce mai mult pe realitate, încât să ajungă abilă să
dea o realitate în sine (Fouillee zice asta?) - deși poate e ceva ade-
vărat și în asta -, căci ideile abstracte, spiritul rațional nu se în-
depărtează de realitate: vezi teza lui Klages (p. 148-149 din
Psihologia lui Brucăr). Cei mai apropiați de realitate sunt poate
oamenii de acțiune și de instinct, cari trăiesc cu toată ființa lor în
valul realității, fără a fi artificializați de rațiune. Copiii, primitivii...
erau și sunt invadați de realitate. Ceea ce observă însă alde
Klages e că, în preajma acestor imagini „pelasgice”, trăiește un
spirit metafizic, în orice caz, ontologic, care poate avea acces până
la Absolut, așa încât să-i prindă ceva din sensul lui și din trupul
lui aerian, frământat din taine concentrate (vezi cum James găsea
că primitivii au ceva din intuiția metafizică a peisagiului; vezi în:
Aux Etudiants).

Așa că totul e cum să ne întoarcem la avantajile înțelegerii
directe, ontologice, a „pelasgilor”, dar păstrând „spiritul”. Căci
spiritul nu e atât raționalul abstract și artificial, la care se gân-
dește Klages, ci un supra-rațional, care trebuie să cuprindă în el,
într-o sinteză superioară, atât intuiția mistică, cât și rațiunea, cât
și sub-raționalul (senzația, imaginea).

Martie 1953

Revelaționismul gândirii

Optăm pentru realitatea lumii externe.

E adevărat, majoritatea filozofilor - și cei mai mari - au
această părere, dar nu pentru motivul acesta facem noi opțiunea
de mai sus (el e un motiv serios, dar care vine pe urmă - ca să
sprijine și să dea atmosferă), după ce noi am făcut opțiunea.

Căci a te baza în această problemă pe principiul autorității
(*magister dixit*¹) e a comite o greșeală de *petitio principii*. În alte
probleme, principiul autorității e valabil (de ex.: în matematici,

medicină, politică, teologie etc.), dar nu aici - căci aici în discuție
e tocmai faptul dacă există o lume exterioară, deci dacă există alți
filozofi, dacă există gânditori în afară de tine.

Aceeași greșeală de *petitio principii* o fac și cei ce dau, de ex.,
lui Kant o interpretare biologică ori sociologică, ori lingvistică etc.,
spunând că aprioricul ne este dat prin ereditatea biologică (Scho-
penhauer; Maiorescu susținea asta; să verific), ori că e creat de
societate (Durckheim), ori de limbă (Herder). Dar, vorbind astfel,
noi admitem că există o lume externă, un non-eu (specia biolo-
gică, societatea, limba...) - adică tocmai ceea ce era de dovedit: se
face o greșeală de *petitio principii*.

Martie 1953

*Revelaționismul gândirii: Marea opțiune
Șantajul gândirii*

Gândirea zice: numai eu am căderea să cunosc realitatea,
Absolutul, dau eu nu pot să dau o cunoaștere decât a relativului,
a fenomenului. Numai eu (gândirea) sunt chemată să dau cu-
noașterea, dar eu nu pot să dau cunoașterea Absolutului (astfel
se ajunge la recomandarea poziției pozitivismului).

Găsesc că acesta e un șantaj din partea gândirii! Oare n-a-
vem dreptul să trecem peste ea, peste prerogativele ei - și să
optăm noi pentru un sens al realității și, în primul rând, pentru
realitatea lumii exterioare?

Iulie 1953

Revelaționismul cunoașterii

Plan

1) *Drama cunoașterii* (să o pun la capitolul precedent?).

2) *Realism și verism*.

3) *Marea opțiune* (dar există o realitate? E cea mai mare pro-
blemă din filozofia teoretică. Să arăt că e insolubilă și că marii fi-
lozofi - vezi, de ex., *cogito ergo sum*, al lui Descartes - s-au auto-
sugestionat când au crezut că au rezolvat-o. Noi o rezolvăm pe
bază de postulat).

4) Permearea formelor cunoașterii umane de către formele și
structura realității - sau *inducția gnosică*; adică: tot făcând legă-
tura cu realitatea, tot ținând aproape de realitate (s-ar zice: trăind
în societatea realului), formele umane se pătrund de ea, devin

asemenea ei. E un fel de inducție (ca în fizică: trăind în apropiere de ceva, ia ceva de la acesta, ca în inducția electrică). Noi nu admitem teza pragmatistă (după care adevărul e un derivat și devine adevăr; fiindcă o idee e utilă, de aceea capătă rang de adevăr) și nici nu ne prevalăm de argumentul că, fiindcă ideile noastre sunt adevărate, de aceea fac legătura cu realitatea (deși e ceva serios aici; dacă ideile noastre ar aparține structurii altei lumi, ele nu ar mai putea să ne lege de lumea aceasta). Ci susținem că ideile noastre, întru cât trăiesc în mijlocul freamăturii realității, nu se poate să nu se pătrundă de această realitate, să nu prindă ecouri de la ea.

Dar nu mă prevalez nici de ideea lui Fouillee că rațiunea noastră se mulează din ce în ce mai mult pe realitate și cu tendința de a se potrivi perfect cu această realitate.

5) *Ontologismul omului și antropomorfismul realității.*

6) *Izomerismul gnosic:* e mai mult un element de absolut, deci identic cu realul metafizic: prin el putem cunoaște ceva din Absolut.

7) *Filozofia tainei.* Tipul cunoașterii metafizice e taina (care nu e ceva obscur, ci adevărul e mai plin și mai impresionant: ca în religie). Noi avem numai fiorul sau presentimentul adevărului metafizic. în ultima analiză, cunoașterea are deci caracter teologic (taina ca ceva pozitiv, nu ca obscuritate). Taina e totodată mijloc și rezultat de cunoaștere.

Ianuarie 1954

*Știință și cunoaștere
Luciferismul științific*

Știința folosește pe om...

Vezi dictonul: „savoir pour prévoir..., afin de pouvoir”¹².

De aceea, în antichitate (în Egipt, la popoarele primitive), știința era un monopol al unei anume clase; fiindcă atunci se știa foarte bine, mai bine decât astăzi, că știința e putere.

Această putere pe care o dă știința a făcut să se ajungă în sec. al XIX-lea și puțin apoi la luciferismul științific (vezi și „filozofia științifică”); să-i fac psihologia. Dar el n-a rezolvat nimic și a împiedicat și pe alții să știe; să citez din Noul Testament: „ați luat cheia cunoașterii, voi n-ați intrat și nici pe alții nu i-ați lăsat să intre”¹³ (să verific).

Știința pozitivă nu e, în fond, decât descriere; și nu e, în fond, decât un cerc vițios, fiindcă: a) cu cât știi mai mult, cu atât vezi că e mai mult de știut; cu atât vezi mai mult că ești ignorant; deci, știința mărește ignoranța ori măcar secția de ignoranță; vezi și opera lui Cusanus: *De docta ignorantia*; b) de îndată ce descoperi ceva, se ridică neapărat altceva care trebuie știut: ai descoperit atomul? Trebuie să știi ce e în el. Ai descoperit electronul? Tot așa. Ș. a. m. d. la infinit, deci știința e o serie infinită - de aceea ea nu satură niciodată.

O fi un adevăr în vorba că prefer să urmăresc adevărul decât să mi se dea odată tot (vezi citată această vorbă într-o carte a lui P. P. N[egulescu], mi se pare *Destinul omenirii*), dar e cel puțin tot atât de adevărat, pentru cine știe să treacă la limită și nu se cantonează în cercetarea faptelor izolate, adică, pentru cine nu e sclavul stupefiantului științei (căci există și o cocaină științifică, care constă în a înlocui realitatea generală cu domeniul fragmentar al științei tale particulare. Pentru omul de știință, universul e numai totalitatea plantelor ori [a] animalelor, ori [a] pietrelor, ori [a] fenomenelor chimice, ori [a] numerelor, ori [a] limbilor, ori [a] istoriei, ori [a] scoarței globului etc.), adică, pentru cine e filozof în chip organic, pentru cine simte nevoia să cunoască Totul ori Absolutul, că e trist lucru să tot cercetezi și să nu ajungi la nimic, ca și când ai da cu lopata un mal căzut și, de îndată ce ai terminat, altul mai mare cade și trebuie să-l dai și pe el...

Evrika: știința e munca lui Sisif. Ea nu satură decât pe cei ce vor să uite, pe cei ce se închid în laborator cu biblioteca, pe cei ce se închid în domeniul particular al unei științe și declară că restul nu există pentru ei; adică, pentru cei ce i-au injectat un fel de stupefiant abstract...

Știința e măsura ori a oamenilor cari sunt limitați de la natură (cum sunt cei mai mulți oameni de știință: să fac psihologia omului de știință; opusul lor e un dr. Bernard Ternier etc.; să fac portretul acestora, tot așa un H. Poincare, Ostwald...), ori a celor cari vor să se limiteze.

(Și la ei e ceva tragic, în fond: ei au luat un fel de stupefiant spiritual... E tot planta uitării, de care vorbește *Odiseea*, și care, pentru cei mai mulți oameni, e soluția atât în problema practică a fericirii, cât și în problema teoretică a cunoașterii; pentru ei, liniștea nu o capeți decât în măsura în care știi să uiți. Vezi cum îmi spunea o babă din Bacău: nu mai scrie atâta, ieși de te plimbă, uită... Dar, de fapt, eu n-aveam nevoie să uit, fiindcă nu mi se

Ianuarie 1954

Revelaționismul cunoașterii
Izomerismul gnosisic

Pe calea sufletului poți ajunge la cunoașterea esenței realității mai mult chiar decât dacă ai pleca de la percepții externe.

Așa a făcut Socrate, care, plecând de la om, a ajuns la cugetul adânc, moral, a cărui analiză a permis lui Platon să ajungă la Idei și cu asta la cel mai mare realism ontologic pe care l-a cunoscut filozofia. De aceea, S. Mehedinți n-are dreptate când zice: „Când fizicienii elini, începând cu Thales, căutau capătul firului, cercând să explice geneza Universului prin vreunul din cele patru elemente (apă, aer, pământ, foc), ei erau mult mai aproape de intuiția naturii decât Socrate, care sărise tocmai la capătul celălalt al firului, adică la fenomenul sufletului”.

Intuiția internă e mai metafizică decât cea externă (dar ideal e ca rezultatul lor să coincidă). Intuiția externă ne lămurește mai bine în ceea ce privește natura epidermică, iar nu cea ontologică.

Martie 1954

Revelaționismul gândirii

1) Verism și realism

Realismul, la care mă refer aici, are foarte mare importanță, fiindcă, chiar dacă ideile noastre nu sunt „adevărate”, dar ne leagă de realitate. Prin aceasta, prin acest realism ontologic, noi suntem încadrați în realitate, participăm la sensurile și scopul realității. Mare lucru! Prin aceasta, noi nu avem ceva iluzoriu și bastard în realitate, ci avem un rost adânc și legitim, o încadrare organică, chiar dacă nu știm cari sunt sensurile [ori] scopul realității.

Mare lucru! Mare compensație! Mare mângâiere!

2) Dar putem spera în ceva mai mult? Putem dovedi că ideile noastre sunt nu numai „realiste”, dar și veriste? Să discut asta în paragraful II (unde vorbesc și despre pragmatism).

Definiția: înțelegem prin adevăr nu ce înțelege Kant (cunoștința în cadrul rațiunii fenomenale) ori Schiller (pragmatistul, v. umanismul lui Schiller), ci prin adevăr înțelegem: reprezentarea sau formularea care cuprinde ceva din sensul realității în sine, ceva din sensul Absolutului.

întâmplase nimic. Eram întristat numai de problema vieții în general - și pentru asta nu voiam să bag capul în nisip, ca struțul, și să uit, așa cum fac oamenii de știință, cari își bagă capul în firele de nisip ale domeniului științelor lor și nu mai vor ori nu mai pot să vadă peisagiul total din afară, spectacolul ontologic, care, în definitiv, e unicul obiect valabil al cunoașterii - și asta înseamnă filozofie!)

Știința e descriere, ea e „altă căciulă”, e un clivaj teoretic, la infinit, o problemă rezolvată se desface în alte două ș. a. m. d.

Omul de știință, care crede că știe, e în situația celor criticați de apostolul Pavel, care spune, atât de adânc: de vi se pare că știți ceva, nu știți ce înseamnă în adevăr a ști¹⁴ (să citez exact).

Alta e situația filozofiei: ea dă intuiția despre totalitatea lucrurilor, considerată ca obiect unic, ea dă intuiția despre Absolut, deci ea satură, căci ea nu e o serie la infinit, ea e un fel de pâlnie, care dă ofrandă, plecând de la diversitatea lucrurilor, în adânc, în Absolut, adică până acolo unde ajunge la apa vie a existenței, la esența lucrurilor, din care derivă toate.

Știința cercetează fragmente.

(Deci, în chip poate să rămână la suprafață, la fenomen, fiindcă numai fenomenul se poate fragmenta, Absolutul nu se poate fragmenta. Dacă un om de știință poate avea ceva din fiorul Absolutului - căci Absolutul se pune indirect în Natură: vezi teza mea de la revelaționismul cunoașterii - e fiindcă se ridică deasupra științei lui particulare și, prin faptele și sușurile acestei științe, caută să înțeleagă ce e existența ca atare. De ex., când biologul e interesat de previziunea instinctelor și adună observații, el nu mai e simplu om de știință, ci are o trăire de filozof. Altfel, dacă se tot mulțumește să spună „scopul naturii”, „prevederea naturii”, „are natura grijă” etc. și nu trage de aici nici o concluzie generală, e un simplu meseriaș științific, un tehnician al cunoașterii, iar nu un filozof.)

Știința cercetează fragmente, de aceea avem științe și nu știința. Sau: știința e plurală, filozofia e singulară. Fiindcă știința dă o serie de adevăruri (fără început și fără sfârșit!), o juxtapunere de noțiuni și de legi, fără a le integra ontologic.

Numai filozofia satură, numai ea dă o intuiție unică și întemeiată în Absolut - adică numai ea cere rațiune suficientă ultimă sau propriu-zisă. Și mai ales religia; de aceea, finalitatea filozofică a religiei; o filozofie care nu face asta a ratat, și-a pierdut rațiunea de a fi - e ca un ochi fără vedere, un ochi care poate fi intact și frumos, dar e orb.

Mai 1954

April 1955

Revelaționismul gândirii
Marea opțiune

E adevărat că raționamentul strict logic nu ne poate da certitudinea existenței unei lumi externe - cel mult, ideea probabilității existenței unei astfel de lumi.

Dar nu există numai raționamentul logic! Mai avem și altă cunoaștere, poate tot atât de valabilă, chiar din punct de vedere strict teoretic. Vom vedea asta în alt capitol (mai încolo). Acum spunem însă atât: omul care nu e bolnav (deci, contra unei vechi idei a mea, că atunci când ești devitalizat judeci obiectiv. Fals! Fiindcă atunci ființa ta întreagă nu mai e obiectivă. Important!) are intuiția de ansamblu a realității lumii, o intuiție ontologică, care ne dă „sentimentul” că lumea (externă: și noi în ea, și ea în noi) există.

Așa că s-ar putea ca „marea noastră opțiune” să nu fie o pură opțiune, ci să aibă și o bază strict gnosică. Pentru asta, trebuie să renunțăm la monopolul gnosic al rațiunii logice. Cu ce drept a pus ea stăpânire pe cunoașterea filozofică? Ei i se aplică vorbele din Evanghelie: „a luat cheia cunoștinței, pe alții a împiedicat să intre și nici ea nu poate să intre” (să citez exact).

(Filozofia însăși s-ar putea defini ca fiind cunoașterea realității totale, ce se bazează pe funcția gnosică integrală a omului; spre deosebire de știință, care se bazează numai pe rațiune, și de religie, care se bazează pe o revelație; interesant! Să dau aceste trei definiții, bazate nu pe obiect, ci pe modul prin care cunoaștem.)

Dar, pentru o supremă „obiectivitate”, noi presupunem că n-am avea nici un mijloc strict teoretic de a conchide la realitatea lumii externe. Ei bine, în acest caz, recurgem la tema cu „marea opțiune”.

Februarie 1955

Știință și cunoaștere
Știință și Wissenschaft

Nu exista știință, ci științe. Se zice: știința, *la science*, germanii spun chiar: *Wissenschaft* (parcă ar exista o disciplină cu acest nume), dar acesta e numai un fel de a vorbi, pentru a desemna totalitatea cunoștințelor științifice și spiritul de a cerceta lucrurile în chip științific.

Știință și cunoaștere

Noi avem nevoie de o cunoaștere terminată, iar nu de una care se formează (se dezvoltă) la infinit.

1) E caracteristica științei ca să se dezvolte la infinit. Dar omul nu e infinit, ci finit (cel puțin în sensul că experiența noastră pe lume e într-un timp finit, fiindcă, altfel, sufletul e infinit), deci știința nu e adecuată în raport cu omul. Numai dacă și omul ar fi infinit (deci, ar coincide cu puțința de dezvoltare a științei), știința ar putea eventual să-l mulțumească pe om - să zicem (fiindcă se poate obiecta că știința rămâne la suprafață, chiar în timpul infinit). Dar, chiar dacă n-ar rămâne la suprafață, ea nu , poate mulțumi, fiindcă e o inadecuație între infinitatea dezvoltării științei și finitatea noastră.

2) Altceva: pe măsură ce știința descoperă ceva, problemele nerezolvate se înmulțesc: e un fel de clivaj sau de evantai: mânerul evantaiului e descoperirea recentă și problemele pe cari le deschide această descoperire sunt necunoscute (e semicircumferința evantaiului). Vorba lui Blaga: o lumânare în întuneric face să crească întunericul din jur. Pentru puțină lumină pe care o capeți, întunericul se mărește de multe ori mai mult.

3) Dar mai e un neajuns: dacă e specificul științei să se dezvolte la infinit, adică să se apropie de adevăr într-un timp infinit (vezi: Alexandrov, *Materialismul dialectic*), atunci ceea ce știm noi astăzi reprezintă, ca putere de adevăr, ceva care s-ar putea însemna cu $1/8$. Dar $1/8 = 0$.

Deci, noi n-avem ce face cu o cunoaștere care merge la infinit; aceasta ne obosește, ne demoralizează și până la urmă acest fel de cunoaștere se dovedește a fi vană.

Nouă ne trebuie o cunoaștere esențială, absolută, care să ne odihnească și care, fiind împlinită, să ne dea și nouă puțința să ne împlinim ca oameni, să fim în adevăr culti și să ne ocupăm de trăirea vieții și mai ales de mântuirea sufletului.

Dar, se va zice: nu adevărul îi trebuie omului, ci căutarea adevărului (vezi citat în: P. P. Negulescu, *Destinul omenirii*). E mult adevăr aici - deși se exagerează. Iată soluția: omului îi trebuie și căutarea adevărului (căci omul e vânător ori e... imperia-list, ori vrea să fie creator, iar găsirea adevărului e și ea o creație, în orice caz, epoca modernă prea face caz de căutarea adevărului și nu de posedarea lui: prometeism! E aici o deformare a omului

modern. Omul patriarhal ori omul creștin se caracterizau mai mult prin posedarea și gustarea adevărului decât prin căutarea lui. Tot așa erau și înțelepții antici. Important: e aici o idee de urmărit. Clasificarea oamenilor și epocilor istorice după cum se caracterizează prin căutarea adevărului ori prin posedarea lui. De aici, două stiluri cu totul diferite de viață, de cultură. Cel ce caută adevărul ca principiu, adică nu atât pentru a găsi adevărul, ci pentru sportul în sine de a-l căuta, e un tip neliniștit și cele mai adesea prezumțios, fără armonie. Pe când omul care posedă adevărul e un tip liniștit, armonios și care se realizează pe plan spiritual. Cultura patriarhală și azi țăranul se caracterizează prin posedarea adevărului, iar nu prin căutarea lui), dar îi trebuie și posedarea lui (fără să-l mai caute. Deci, omul are nevoie și să caute adevărul, și să nu-l caute).

Și atunci, soluția, e ca, în ceea ce privește domeniul spiritual (metafizica, morala...), omul să posede adevărul o dată pentru totdeauna, iar în ceea ce privește știința, el să caute mereu adevărul. Religia îi dă adevărul definitiv (desigur însă, și în domeniul spiritual omul înțelege din ce în ce mai bine - deci și aici el descoperă mereu, dacă vrea, dar pe aceeași bază); deci, omul trebuie să-și posede adevărul, dar și să-l caute mereu - și asta se obține prin tipul religios de cunoaștere și prin tipul științific (două tipuri total diferite ca sens și structură; iar nu cum cred comuniștii ori „științificii”).

La cele trei puncte de mai sus se mai adaugă unul, foarte important: știința dezvoltându-se la infinit, acumulează atâtea cunoștințe, încât apare specializarea, deci oamenii nu mai pot fi culti (fiindcă nimeni nu mai poate să știe tot). Și atunci, e nevoie de filozofie și religie, ca un tip adăugat de cunoaștere și supraordonat.

31 octombrie 1955

Știință și cunoaștere Sistematizarea în știință

Se zice că știința e cunoașterea sistematizată și verificată
Dar:

1) ori cunoaștere e sistematizată! Chiar și o simplă judecată. De ex.: „calul e patruped” e o sistematizare, fiindcă se fac 2 clase

2 sfere și se stabilesc raporturile între ele. Cunoașterea ca atare e un proces de sistematizare;

2) și cunoașterea „empirică” (la care se uită de sus cunoașterea „rațională”) avea, în lumea ei de odinioară, o sistematizare; de ex.: în jurul sărbătorilor ori al principalelor momente economice (când trebuia să iasă la arat, semănat, cules etc.), ori pur și simplu în jurul intereselor sufletești, deși interesate ori tot economice (de ex.: interesul pentru basm crea o sistematizare mitologică a ideilor, apoi interesul ontologic crea o sistematizare cosmogonică etc. Dar ce să mai zicem de sistematizarea în jurul religiei, ori în jurul jocurilor, la copii, ori în jurul nașterii omului, a botezului, a nunții etc., ori în jurul medicinei populare etc., etc.).

Sistematizarea empirică era mai puțin logică, dar era mai organică („ca relația obiectelor de învățământ”, după care umblă pedagogii, e făcută în chip minunat de strămoșii noștri! Ei nici nu împărtășeau cunoștințele în obiecte, adică în staule artificiale);

3) nici cunoașterea științifică rațională n-are o sistematizare fără greș și definitivă. De ex.: sistemul lui Linne¹⁵ era bun, dar n-a rămas.

Concluzie: deci, a fi sistematic nu e un atribut esențial al științei, ci ea aparține cunoașterii ca atare (mai mult: sistematizare există și în filozofie, religie, ba chiar și în artă, de ex.: în literatură, muzică; în muzică senzațiile-intuițiile sunt sistematizate pentru a da o idee-sentiment de ansamblu; să dezvolt această paranteză și să opun mai sus, înainte de co-acluzie?).

Octombrie 1955

Revelaționismul gândirii

Gândirea noastră nu e pur iluzorie, pentru că:

1) produsul gândirii noastre e dat de doi factori: formele-categoriile minții și realitatea însăși. Kant însuși recunoaște aceasta (vezi cuvintele lui celebre: formele fără realitatea externă sunt goale, iar realitatea fără forme e oarbă). Dar, dacă am admite că formele-utopiile minții sunt iluzorii - dar realitatea nu e! Deci, cel puțin unul din factorii sintezei cunoașterii e real, ceea ce face ca și sinteza să aibă ceva real;

2) dar, să venim acum la formele-categoriile minții. Oare acestea pot fi pur iluzorii? Ele sunt umane, au devenit umane, au căpătat deci un specific, ceea ce face ca ceea ce trece prin ele să se coloreze cu acest specific. Foarte bine! Dar, ne întrebăm: aceste

Iulie 1956

forme-categorii de unde au venit? Din vânt? Din alte planete? Din nimic? Nu! Ele au fost create tot de realitatea generală. Și atunci, trebuie să aibă măcar ceva din structura și sensul ei.

Dar putem spune mai mult: dacă formele-categoriile minții noastre ar fi venit din vânt, alte planete etc., tot din realitatea generală ar fi venit. Deci se impune această concluzie stranie: pentru ca formele-categoriile minții noastre să fie pur iluzorii, ar trebui ca ele să se fi născut din afara realității generale, adică din nimic (căci nu există ceva în afara realității generale). E straniu, dar așa e numai în cazul când formele-categoriile minții noastre s-ar fi născut din nimic, numai atunci ele ar fi putut fi iluzorii. Dar e absurd ca ceva să se poată naște din nimic!

Partizanii iluzionismului absolut sunt deci partizanii nașterii din nimic, partizanii neantului; ei nu-și dau seama de asta, dar le-o spunem noi.

Știință și cunoaștere

Iunie 1956

1) Știința e cunoașterea relaționistă a fenomenelor.

2) Știința e cunoașterea fenomenelor *en tant que phenomenes*¹⁶.

3) Știința e cunoașterea care absolutizează fenomenele (în sensul în care James zice că sufletul e o colecție de stări sufletești; adică în sens metodologic, nu metafizic).

4) Știința e cunoașterea plurală a fenomenelor. Nu există unicul pentru știință, ci numai multiplicitatea, multiplul. Filozofia se ocupă cu unul, unicul, știința se ocupă cu pluralul.

Deci, nu numai că știința nu face filozofie, dar ea este a-filozofică prin ea însăși și numai în măsura în care e a-filozofică e știință.

Știința nu cunoaște decât treptele scării, dar nu scara. În momentul când gândește asupra scării nu mai este știință, ci începe să facă filozofie.

De aceea, un spirit filozofic se înăbușă din ce în ce făcând știință: simte că e prizonier. Cu cât se încarcă cu mai multă știință, cu atât simte că se înăbușă, că e prizonier - și vrea să evadeze. Atunci simte că mai e și alt tip de cunoaștere.

Revelaționismul gândirii

Spațiul se referă la fenomen; timpul, la subiectivitatea noastră. De aceea timpul e mai intim pentru noi. Și totuși, putem anula timpul, dar nu putem anula spațiul. Nu ne putem închipui o lume fără spațiu, dar ne putem închipui o lume în care timpul a stat pe loc ori a fost suspendat („o, temps, suspends ton vol!”¹⁷).

Ce înseamnă aceasta? Să dezvolt. Să dezvolt acestea la *Revelaționismul gândirii* ori să introduc un capitol nou, după *Dualitatea cunoașterii* și înainte de *Maximum filozofic*, în care să arăt cari idei și forme sunt absolut adevărate și cari sunt „iluzii”, ori cari sunt incerte (vezi și Locke).

Evrika! De aici pot scoate un argument colosal de însemnat: dacă nu ne putem închipui o lume fără spațiu, înseamnă că noi credem organic în obiectivitatea lumii (căci spațiul e ceva obiectiv); adică, ființa noastră are înscrisă în însăși structura ei gnostică ori de orientare intuiția *sine qua non* că există o lume externă. Foarte important; să dezvolt puternic; asta verifică postulatul nostru, din capitolul despre *Revelaționismul gândirii* cum că există o lume externă.

August 1956

Revelaționismul cunoașterii

*Similia similibus cognoscitur*¹⁸

În paragraful *Izomerismul gnoseologic* să arăt că principiul izomerismului vine de la sine: el rezultă din ontologismul omului; de aceea, acest paragraf urmează, foarte logic, după paragraful *Antropomorfismul realității și ontologismul omului*.

Căci, dacă omul e ontologic, atunci înseamnă că el e, în esență, identic cu realitatea sau înseamnă că are o esență sau mai multe ca acelea ale realității (aici să reiau tema - se pare, a Renașterii - că omul e microcosm față de macrocosmosul exterior, pe larg; să fac aici și puțină istorie a filozofiei), omul e continuarea realității, dar cu ceva specific (continuarea, sublimarea, concentrarea realității: mă refer la realitatea oarecum naturală, fiindcă Dumnezeu e mai mult decât omul). Și omul nu poate cunoaște realitatea decât în măsura în care o continuă.

Ca și în medicină (*similia similibus curantur, contraria contrarius curantur*⁹⁾, aici joacă ambele principii: *similia similibus cognoscitur* și *contraria contrariis cognoscitur*¹⁰⁾.

(Și în prietenie, și în amor, și în muzică, și în natura societății - individualism și colectivism -, și în artă în general, și în toate celea; să dezvolt: aceste două principii, identicul și contrariul, lucrează împreună și sunt un secret ontologic, un principiu complex al existenței.)

Dar mai important e *similia similibus cognoscitur* și, în orice caz, asupra lui nu s-a atras atenția (până acum s-a vorbit mai mult de celălalt principiu în cunoaștere, sau, mai bine zis, s-a înțeles sau s-a bănuț, fiindcă formal nu s-a prea vorbit de el). Principiul *contraria contrariis cognoscitur* se aplică, de ex., în opoziția subiect - obiect (altfel, conștiința se confundă într-un fel de supra-extaz și nu mai e cunoaștere, ori într-un fel de sub-conștiință); se aplică în opoziția dintre noțiuni (delimitarea lor, altfel, ele se confundă și nu mai e cunoaștere; identitatea noțiunilor: *a = a* implică și deosebirea lor: *a* nu este *b*); se mai aplică, poate, în alte câteva cazuri (să cercetez; vezi și *Le moi et le monde*); dar cam la atât se reduce rolul lui: esența cunoașterii (mai ales a celei metafizice, ontologice) o dă principiul *similia similibus cognoscitur*.

Noiembrie 1956

Revelaționismul gândirii
Rămășagul lui Pascal

Marea opțiune: noi optăm pentru realitatea existenței exterioare. Ce avem de pierdut din asta? Nimic. Avem numai de câștigat. Aici se aplică foarte bine rămășagul lui Pascal - pe care el îl aplica pentru religie. Să o fac. Deci¹¹⁾, noi nu ne bazăm filozofia și credința pe acest rămășag.

Noi spunem: admiteți postulatul existenței lumii externe? Nu vă obligăm. Dacă nu-l admiteți, renunțăm să vă mai prezentăm filozofia care urmează; dar, dacă îl admiteți, atunci sunteți obligați, logic vorbind, să admiteți filozofia care urmează, pe care o vom clădi.

Fiecare sistem de filozofie are un irațional (suprarațional) ultim (ori ca punct de plecare, mai bine zis), fără de care nu e cu

putință. Pentru noi, acest „irațional” este postulatul existenței unei lumi externe. El e, de fapt, un supra-rațional.

Și trebuie să recunoaștem că, strict logic vorbind, e mai rațional să admiți că e o lume externă decât că nu e. Și scepticii (antici?) admiteau că e o lume externă, numai că spuneau că nu o putem cunoaște. Noi vom dovedi că tocmai aici e absurditatea lor: dacă există o lume externă, noi o putem cunoaște, e logic să o putem cunoaște. De aceea, inamicul nostru nu e scepticismul, ci iluzionismul extrem, care se îndoiește de realitatea lumii externe.

Noiembrie 1956

Posibilitatea cunoașterii

Dacă omul a fost făcut de Dumnezeu - ceea ce e adevărul -, Dumnezeu n-a putut face un om care să fie permanent o ființă stupidă ori amăgită, adică o ființă care să nu cunoască nimic ori care să se înșele continuu.

Iar dacă omul a fost făcut de natură, atunci natura n-a putut să-l facă din nimic, căci a crea din nimic e privilegiul numai al lui Dumnezeu, ci a trebuit să-l facă cu material și structură din sine însuși; dacă natura l-a făcut pe om, a pus în om din al său, iar acest al său trebuie să-și recunoască părintele, trebuie să recunoască, măcar în parte, punctul de plecare, trebuie să aibă o punte de legătură și o nostalgie și o reminiscență (aici se aplică deci teoria reminiscențelor, a lui Platon).

5 decembrie 1956

Izomerismul cunoașterii

(*Revelaționismul gândirii*; un paragraf: în ce sens orice cunoaștere e o recunoaștere)

Orice cunoaștere e o recunoaștere:

din punct de vedere psihologic: percepția e încadrarea imaginilor noi într-un complex de imagini vechi;

din punct de vedere logic: înțelegerea e raportarea unei idei noi la un principiu general cunoscut de mai înainte ori o generalizare a unor date parțial cunoscute;

din punct de vedere moral: cunoașterea semenului constă dintr-o simpatie, care nu e decât o translație spre ființa lui a unui conținut de conștiință propriu; sau, mai degrabă, e o identificare

a ceea ce este comun la tine și la el, întru cât e un reflex al realității absolute, care trece prin amândoi;

din punct de vedere estetic: înțelegerea e instalarea în sufletul personajului ori în vibrația de armonie a artei a unor elemente cunoscute din sufletul propriu, lărgite și îmbogățite de fiecare dată, dar existente de mai înainte;

din punct de vedere social: cunoașterea e o actualizare colectivă a unui sens și a unei nevoi, în care sufletul individual are impresia că nu face decât să se regăsească.

Dar cel mai adevărat că orice cunoaștere e, de fapt, o recunoaștere e în domeniul metafizic. Realitatea ultimă nu poate fi cunoscută decât în ceea ce e mai adânc, mai ultim, în sufletul omului. Platon vorbea de „reminiscente”, iar, înaintea lui, Socrate se referea la cugetul de fond al omului, care e garanția și tezaurul ideilor valabile - și amândoi aveau dreptate.

Aici, pe scurt, ideea mea a izomerismului gnosic.

Dumnezeu însuși nu poate fi cunoscut decât cu ceea ce e divin în om. Cunoașterea e o recunoaștere. Aceasta e o dovadă a complexității și demnității omului.

Deci, gândirea noastră e atât de ontologică, încât, cunoscând, ni se pare că recunoaștem - ni se pare că ne regăsim: de aici, bucuria cunoașterii (Nae Ionescu²², Termier²³). Să citez vorbele lui Descartes (vezi în Janet - Seailles, p. 726 jos²⁴).

Dacă cunoașterea umană e un radar, nu înseamnă că suntem idealști subiectivi, ci că omul este ființă ontologică: așa este și la Platon, deși credea în ceea ce am numit „izomerism”.

Și totuși, în cunoaștere e ceva nou. În ce sens? Intuiția mistică aduce ceva nou. Chiar silogismul aduce o trăire gnosică nouă: exemplul cu cele două bucăți de gheață care, prin frecare, produc căldură (vezi și *Logica* lui Maioreșcu). Dacă cunoașterea n-ar aduce ceva nou, nu s-ar mai produce bucuria cunoașterii, care, pentru unii oameni, e o puternică rațiune de existență (aici să pun la contribuție pe Nae Ionescu; chiar pe Termier, să citez pasajii impresionante din cartea lui, *Lajoie de connaître*).

E semnificativ că, în limba germană, verbul *erkennen* înseamnă și „a cunoaște”, și „a recunoaște”, deși, pentru „a recunoaște”, această limbă are anume verbul *anerkennen*.

Cunoașterea umană e un fel de sistem radar, care ne aduce de la lucruri ecourile pe care le producem noi; dar aceste ecouri

aduc și ceva nou. Ecoul pleacă de la noi, dar aduce ceva din forma sau ființa lucrurilor: aici e misterul și aici e valoarea. Un ecou nu se poate produce decât între doi termeni, fiecare cu individualitatea lui. Faptul senzațional, care asigură valabilitatea cunoașterii, e că acești doi termeni sunt înrudiți, într-un fel ori până la un punct: au o comunitate de sens ori de continuitate ontologică. De aceea, cunoașterea este totodată ceva nou și ceva identic. Ea e o instrumentare a identicului, dar și o îmbogățire a lui. Cunoașterea e o recunoaștere în depășire sau ineditul în identitate.

24 ianuarie 1957

Revelaționismul gândirii

„Conștiința în genere” a lui Kant și „Cenzura transcendentă” a lui Blaga

„Conștiința în genere” a lui Kant are sau nu caracter transcendent? Mai degrabă nu, fiindcă, dacă ar fi avut, „rațiunea pură” ne-ar fi dat, după Kant, o cunoaștere esențialistă, iar nu pur fenomenală.

Dar „Cenzura transcendentă” a lui Blaga e un organ transcendent - de aceea Blaga nu e iluzionist: Marele Anonim limitează cunoașterea omului, dar nu o iluzionează (totuși, Blaga spune că nici o cunoaștere nu e adecuată. E o contrazicere aici). Omul, după Blaga, ar putea cunoaște Absolutul, dar Marele Anonim nu-l lasă (aici e... luciferismul lui Blaga). Și „Cenzura transcendentă” a lui Blaga se referă atât la cunoașterea rațională, cât și la cea metafizică - metafizic, din cauza asta, după Blaga, nu e cu puțință revelația. Aici e neajunsul teoriei lui Blaga (iar în acest caz, de unde știe Blaga ce-i cu... Cenzura transcendentă? Cum poate el s-o facă... metafizică?).

Noi preconizăm o conștiința în genere cu caracter transcendent, care poate să dea adevăruri variabile atât în domeniul științific cât și în cel metafizic, în cel relativ ca și în cel al absolutului -, dar fără să cădem în realism naiv; asta o realizăm prin teoria revelaționismului cunoașterii. Deci, cunoașterea noastră e numai revelantă, dă un sens, sensuri, întrevederi, „taine” ori cunoașteri practice (în sensul lui Begson - James), cari au un caracter realist și dau și ceva din sensul realității.

Ianuarie 1957

Revelaționismul gândirii
Știința poate duce la filozofie

Da, căci știința studiază natura, părți din natură, iar în natură se reflectă ceva din structura realității în sine.

De aceea, știința descoperă azi că atomii pot fi spirituali, în ultima analiză; că pot exista indeterminism, libertate, în natură (ce e cu teoria cuantelor?); că e finalism în natură (vezi biologia și psihologia modernă); că numerele mari anulează hazardul etc.

Deci, dacă omul e ontologic, trebuie să fie ceva comun între el și natură, căci și el și natura sunt produsul ontologicului.

2 februarie 1957

Revelaționismul gândirii

Să urmăresc să realizez două lucruri:

1) să nu mai fie deosebirea radicală între fenomen și numen, așa cum e la Kant (fenomenul privit în întregime și pe mari peisagii revelează, fulgurează sensuri supra-fenomenale, oarecum: misticii au dreptate). Căci dualismul în chestiune introducea un *hiatus* prea mare în filozofie - iar filozofia vrea unitate;

2) să nu fie deosebire radicală între rațiunea pură și rațiunea practică, care taie omul în două, introducea un *hiatus* în om. Rațiunea „pură” și rațiunea „practică” sunt aceeași rațiune, numai că una lucrează cu datele oferite de simțuri și alta lucrează cu datele oferite de conștiința morală. De aceea, Kant avea dreptate să spună și rațiunii practice tot rațiune, fiindcă, de fapt, ea e tot rațiune, numai că lucrează asupra altui material. I-a spus „rațiune practică” și nu „credință” sau „sentiment”, și a avut dreptate. Fiindcă altfel ar fi trebuit să spună și rațiunii pure „senzație” sau „percepție”, pentru motivul că lucrează pe material de senzații-percepții, așa cum rațiunea practică lucrează pe material de credințe.

Filozofia lui Kant e o filozofie colosal de mare, dar are aceste două neajunsuri: introduce două hiaturi; unul în existență, altul în om, deci un hiat ontologic și un hiat psihologic. Să caut să le înlătur, dar fără să ajung să desființez multitudinea de planuri (tărâmurii) în existență - ceea ce face farmecul existenței.

21 februarie 1959

Revelaționismul gândirii

I. *Realism și verism*

II. *Verism și pragmatism*

III. *Marea opțiune*

IV. *Izomerismul cunoașterii:*

1) vezi, la un filozof grec, cum își închipuia că lumea a fost la început formată din capete, mâini, picioare etc. și alte organe și bucăți și că ulterior ele n-au făcut decât să se asambleze.

Principalul e că el își închipuia că lumea avut elemente identice (fie și pe bucăți) și de aceea putem să le cunoaștem (zicem noi - fiindcă atunci nu se pune problema gnoseologică);

2) vezi, în de Greef (o am?), unde spunea că lucrurile trebuie să fie cunoscute în ele însele (vezi și în Brunetiere, care spune, mi se pare, că trebuie să caracterizezi un autor în el însuși) - deci, judecate cu elemente identice;

3) vezi, în apostolul Pavel, unde spune că lucrurile duhovnicești se judecă duhovnicește²⁵, și în Ioan (ori tot în Pavel?), unde spune că nici oameni nu pot să înțeleagă cele divine, fiindcă n-au în ei element divin²⁶.

Foarte important; nimeni n-a exprimat cu atâta proprietate și forță ideea că lucrurile trebuie cunoscute cu elemente sufletești, gnosice, înrudite sau chiar identice.

Acum e adevărat că cunoașterea e de obicei comparație; dar de acest procedeu a abuzat epoca modernă (și a ajuns la superficialitate sau cel mult la știință), dar marea cunoaștere e intrarea în spiritul lucrurilor cu spiritul tău. Intuiția în lucruri!

V. Acuma, știind că există o realitate externă și că ea nu poate fi cunoscută decât dacă e, în esență, *identică cu noi* (deosebirea trebuie să fie numai în sensul că trebuie să fie subiect și obiect, eu și non-eu: fără asta nu e cunoaștere. De aceea nemții *spu.n:Gegenstand*²⁷. Da!, dar deosebirea e în cunoaștere factor indispensabil, dar secundar; identicul e principalul. Să dezvolt această paranteză; temă: despre identic și diferit în cunoaștere), putem aborda marea problemă a posibilității cunoașterii.

în acest paragraf (principalul din acest capitol) să dezvolt tema ontologismului omului și antropomorfismului realității. Iar dacă oamenii s-au născut și cu multe puncte de pluri-poligenetism, e o dovadă în plus că realitatea, în adâncul ei, e... antropomorfă. Iar faptul că popoare, culturi ajung la idei și forme

identice, fără să fi fost în legătură, e încă o dovadă că realitatea e, în fond, identică cu omul. Vezi cum se fac aceleași descoperiri în știință, fără ca savanții să fi fost în legătură; e o carte cu istoria coincidențelor în descoperirile și invențiile științifice. Aici, despre identitatea de fond a omului.

Mai mult: identitate în foarte mare parte și cu animalele: unitate de plan și suflet comun, în foarte mare parte. Asta dovedește că fondul realității e identic cu omul, cu viața, și că s-a depus în oameni, animale, în formele existenței, așa cum o erupție de pojar e la fel pe tot corpul, fără ca bubulițele să se fi... influențat unele pe altele.

Aici, despre unitatea naturii, a existenței, a vieții; pe larg, vezi în mistici, poeți, oameni de știință. Xenofon a fost un prost când a spus că, dacă boii l-ar reprezenta pe Dumnezeu, l-ar reprezenta...²⁸, prostie repetată de toți proștii sau estropiații filozofiei, de-a lungul secolelor. Fiindcă, dacă boii și alte animale ar avea idee de Dumnezeu, n-ar mai fi boi, ar fi ființe superioare și ar avea dreptul să reprezinte pe Dumnezeu după ei. Și fiindcă ante-creștinii nu reprezentau niciodată pe Dumnezeu, ci pe zei (zeitatea supremă nu era reprezentată nici la elini, nici la evrei; vezi cum e în alte religii vechi), iar creștinii nu reprezintă niciodată pe Dumnezeu; și-apoi, toate aceste reprezentări de ființe divine sunt mai mult cu sens simbolic. Iisus Hristos, de exemplu, e reprezentat ca om, dar numai ca om - și se știe că nu e vorba de un om ca toți oamenii, ci de un om perfect. Deci, chipul concret pe care-l au uneori ființele divine în religii sunt mai mult ceva alegoric.

Acum, e adevărat că omul e și deosebit de animale (vezi: mutația ontologică, Blaga), dar nu se știe dacă această deosebire nu e cumva un semn de decadență (sigur că e așa dacă nu e însoțită de religie adevărată, de creștinism; deosebirea omului de animale nu e hotărâtoare pentru om decât dacă e însoțită de religie, altfel duce la trufie, luciferism, artificializare). Dacă omul ar fi rămas un animal, ar fi existat mai departe în cadrul armonios al naturii, pe când azi și în viitor s-ar putea să dispară, din cauza imperialismului, trufiei, perversității, satanismului etc. la cari a ajuns, încât deosebirea omului de animale nu se știe dacă e un lucru bun sau rău, dacă nu e, de fapt, decât semnul că omul trebuie să piară, că, deosebindu-se de animale, s-a îmbolnăvit pentru ca să piară și că așa trebuia să fie în planul Creațiunii, tocmai pentru

ca omul să piară, să părăsească scena vieții (să pun acest lucru la „apariția omului, o catastrofă biologică“?).

Aici să vorbesc pe larg de personalismul lui [Rădulescu] și al lui Renouvier (și al lui Fichte): realitatea e, în fond, identică cu omul. Și noi zicem: tocmai fiindcă e identică, de fapt, putem cunoaște în principiu.

VI. *Revelaționismul cunoașterii*

Între om și esența realității nu e însă o identitate numerică, ci numai ca direcție. Omul e numai un reflex slab din realitate, o esență (dar e și un focar, în care se adună Absolutul în istoria sa verifică): e toată deosebirea dintre Dumnezeu și om. E deosebirea între Perfecțiune și o oarecare efulgurare a ei în om (mai mult în oamenii superiori, în oamenii spirituali; aici, stoicii au avut mai mult parte de dreptate când făceau o situație specială înțeleptului, fără orgoliu!).

Aici să dezvolt ideea că noi putem cunoaște în principiu realitatea absolută, dar numai ca un ecou al ei în noi, ca o vibrație rație confuz-adâncă, ce ne dă certitudinea că există realitatea absolută și că ea e ceva coerent și savant.

Forma cea mai proprie prin care noi cunoaștem ceea ce este realitatea absolută în această realitate e revelația, taina.

Pentru cunoașterea precisă, formală, utilitară, avem nevoie de știință, care însă nu e total lipsită de sens metafizic, ci contribuie la cunoașterea acestui sens, dar numai ca structură de ansamblu, efulgurare dintr-un sens de ansamblu, numai dacă toată știința e luată în ansamblu. Deci, aici, ca la Kant, chiar și de Blaga; fiindcă noi recunoaștem că știința înțelegem un sens de ansamblu, vag dar adânc, cu valoare de taină, de exemplu, știința ne confirmă ideea că realitatea e ceva armonios etc. Aici, despre revelația culturală și supra-culturală pe larg; ambele au volum, dar ultima e supraordonată.

Tot aici să discut tema din Locke etc.: cari idei sunt absolute, cari sunt relative, în cunoașterea noastră; să arătăm că adevărat în distincția aceasta, dar că nu prea se poate vorbi de esențialul e că știm că există o Realitate obiectivă și că ea e în armonie adâncă și un rost.

Și să arătăm că există aprioricul (vezi Kant) în noi: că el nu e depus în noi din esența realității, ceea ce e identic în Realitate și în noi e elementul aprioric. Dar nu se poate stabili că el e Evrika! Acest aprioric are o valoare absolută, dar nu că el este unde aprioricul e numai un complex-Maya, ce formează

2 decembrie 1960

ența ca iluzie identică la toți oamenii. La noi apriorismul e ceva absolut (să dezvolt).

Noiembrie 1959

Revelaționismul gândirii
Critica pozitivismului

Marea șubrezenie a pozitivismului e că nu poți ști dacă „adevărurile” cu privire la lumea fenomenului sunt adevărate până nu le compari cu Absolutul. Dacă nu cunoști Absolutul, n-ai cu ce le compara - și, deci, nu știi dacă „adevărurile” referitoare la fenomene (adică știința) sunt adevărate sau nu.

Ca să cunoști relativul trebuie deci să cunoști Absolutul. Nu cunoști Absolutul - nu cunoști nici relativul (nici scepticismul nu e valabil, fiindcă nici el nu poate compara cu Absolutul).

Dacă nu cunoaștem Absolutul, atunci reprezentările-ideile cu privire la fenomen sunt sau adevărate, sau pură iluzie: nu știm cum sunt.

Tocmai de aceea, în evoluția filozofiei, după A. Comte, s-a ajuns ori la realism științific (reeditare modernă a realismului naiv), ori la idealism subiectiv (cum s-a întâmplat și cu Kant, în sensul că s-a ajuns ori la romantism filozofic: Fichte, Hegel, Schelling, Schopenhauer, ori la idealism subiectiv generic; adică bazat pe conștiința în genere, nu pe conștiința individuală, deși conștiința în genere nu putea fi cunoscută decât numai prin cea individuală, așa că în cele din urmă kantismul duce tot la idealism subiectiv, pur și simplu! Căci Kant n-a arătat cum comunică conștiința în genere cu cea individuală: *c'est ici le hic*²⁹ Aici e buba kantismului).

De aceea, mai consecvenți sunt comuniștii, când declară că relativul e tot una cu absolutul și invers; fiindcă, dacă spui că cunoști relativul, trebuie să admiți că cunoști și Absolutul! *Seulement les choses doivent etre comprises sans simplisme*³⁰

Și de aceea noi susținem că omul e ontologic. Dacă omul nu e ontologic, nu poate cunoaște nici relativul. Noi atâta cunoaștere reală avem cât ontologic e în noi. Ca să cunoaștem relativul, trebuie să cunoaștem și ontologicul, adică ceva din ontologic: revelaționism, iar nu cunoaștere formală și completă.

Știință și cunoaștere

I. Cauzele nașterii științei:

- 1) instinctul practic;
- 2) înclinarea spre contemplație (aici, și despre curiozitate);
- 3) dorința de putere; magia.

Desigur, condiția principală a nașterii științei a fost trecerea omului la gândirea prin abstracție (noțiunea, în primul rând. Se pare că unele judecăți le au și animalele, dar noțiuni nu au; foarte important); dar nu putem spune când a fost acest moment: atât știm că abstracția e una din caracteristicile omului și numai ale omului (Dumnezeu și ființele divine sunt pe deasupra abstracției). Omul e ființă rațională în sensul că rațiunea lui se servește de abstracții (dar acesta nu e singurul fel de rațiune, cum se crede. Dumnezeu și ființele divine au rațiune - chiar și animalele raționează, deși nu au noțiuni. Important!).

în ordine cronologică, mai întâi a fost instinctul practic; apoi, contemplația (o au și unele animale: șoarecele, bovinele, un pisic privește jeratecul în sobă), iar dorința de putere a venit mai târziu (animalele n-o au, sau prea puțin și momentan: un cal, de ex., nu vrea să fie întrecut de altul; un câine vrea să fie șeful bandei...).

Toate cele trei cauze de mai sus au dus la știință, dar fiecare are specificul ei; de ex.: din instinctul practic a ieșit mai ales tehnica; din contemplație a ieșit... mistica (ori și mistica, atunci când e vorba de contemplația în gradul cel mai spiritual); din dorința de putere au ieșit știința pozitivă, magia...

II. Rezultatele nașterii și progresului științei:

- 1) o superioară așezare domestică a vieții: unelte, vase, adăpost, haine, drumuri și mijloace de comunicație; sate și orașe;
- 2) industria și comerțul;
- 3) războaie cu o tehnică din ce în ce mai avansată, cari au dat impuls tehnicii și au creat state mari. Războiul numai cu brațele și numai cu dinții, ca la animale, nu putea crea state;
- 4) medicina; mai ales medicina preventivă, chirurgia, reducerea accidentelor la naștere și a bolilor contagioase; au dispărut: ciuma, holera etc.;
- 5) răspândirea științei de carte;
- 6) înmulțirea populației. Etc.

III. Reversul medaliei

Dar e și un revers al medaliei, un teribil revers:

1) de ex.: medicina a progresat enorm, dar bolile au progresat și ele. Azi nu mai există aproape omul superb de sănătate și de putere din preistorie - majoritatea oamenilor azi sunt mai mult sau mai puțin bolnavi (niște infirmi), deși media vieții a crescut. S-au înmulțit nevolnicii! Și-apoi, chiar dacă oamenii ar fi mai sănătoși, dar se pune grava problemă de la „medicina - dușmana omenirii”; vezi apoi cum înmulțirea populației și alfabetizarea sunt cauzele îndepărtate ale comunismului;

2) dar, altceva: știința a născut tehnica, tehnica a născut clasele sociale (vezi Marx, Engels) și, deci, lupta de clasă. Tot tehnica a născut marea industrie și munca exagerată, otrava muncii exagerate; abia azi se realizează blestemul biblic: „în sudoarea frunții...” **"3i**;

3) castorizare;

4) politism, dispariția libertății din lume, când va fi un singur stat și arma atomică (ori ceva și mai grozav) va fi în mâinile lui - se va fi dus pentru totdeauna libertatea din lume (de ex.: exasperarea i-a făcut pe anarhiști să nu mai vrea... tancuri. Adică renunțarea la tehnică. Căci libertatea e mai importantă decât tehnica, iar pe tehnică pun mâna geniile rele, negative, ale omenirii, în loc ca tehnica să elibereze omul, în cele din urmă îl aservește în mod teribil. Animalele au mai multă libertate, fiindcă n-au... tehnică, ori, dacă nu mai au libertate, e din cauza omului; ce să mai spunem apoi de războaiele distructive prin tehnică!).

5) luciferizarea omului prin excesul de industrie și de tehnică; „libertatea naturii”: omul se crede Dumnezeu. Relele excesului de industrie; vezi și Bergson (în: *Les deux sources...*³²) (vezi și creștinismul).

Castorizarea și industria prea dezvoltată (tehnica prea avansată) rup pe om de natură. Pământul nu mai e „la mere nou-rriciere”³³, ci doar o materie de transformat. Și, de la transformarea materiei, oamenii încep să transforme și regnul vegetal și animal, ba și oamenii; vezi educația pavlovistă și cea comunistă: omul e considerat la naștere o *tabula rasa* și-i poți da orice formă. Contra organicului. Așa cum de la animalul-mașină al lui Descartes s-a ajuns la omul-mașină al lui La Mettrie, de la dorința de transformare a naturii se ajunge la dorința de transformare a omului; căci spiritul omenesc e teribil de sistematic, de generalizant. Lucrurile se răzbună într-un chip surprinzător.

Omul, tot lucrând asupra materiei, începe să se considere și pe el însuși o... materie și nimic mai mult (în fond).

Imperialismul omului (venind de la Lucifer) acaparează știința: Lucifer e... inginer!

Omul creat de știință vrea să-și ucidă pe cine l-a creat; vezi piesa lui Curei³⁴ (despre fata din Congo și răspunsul lui Boutroux la Academia Franceză);

6) dar cel mai mare neajuns e că omul „științific” a ajuns să creadă că poate să cunoască Absolutul; vezi epoca și timpul lui Renan. Azi se revine la asta într-o formă mult mai acerbă, prin comunism; se desființează granița dintre absolut și relativ, de fapt, se desființează filozofia.

IV. Puterea reală a științei

Aici să dezvolt tema că știința dă cunoașterea intra-fenomenală; ea e un mijloc practic. Și un material pentru filozofie (împreună cu datele conștiinței). Știința trebuie să fie numai o treaptă către filozofie și filozofia o treaptă către religie.

P. S. Din cele trei cauze de mai sus, cari au dus la nașterea și progresul științei, una, cea mai însemnată, și anume: înclinarea spre contemplație, aproape a dispărut în vremea noastră (ori a rămas numai forma... turistică! „Contemplarea naturii” ca turist!). Lipsa de *loisirs*³⁵ și scăderea sentimentului de pietate ontologică au dus la diminuarea contemplării - și, cu aceasta, la diminuarea formei gnosice celei mai esențialiste: intuiția supra-sensibilă, mistica înaltă.

29 april 1962

Revelaționismul gândirii

I. Realism și verism

II. Verism și pragmatism

Aici, critica pragmatismului: acesta se bazează pe *petitio principii*. În adevăr, pentru ca să constați că ideile noastre ne acomodează cu realitatea (și, deci, devin adevărate), trebuie să cunoști mai întâi această realitate (altfel, de unde știi că ne acomodează la ea?) și, înainte de toate, trebuie să știi că există o realitate externă (dar tocmai aceasta e problema principală, problema problemelor).

Totuși, rămâne adevărat faptul că, dacă o idee ne acomodează cel mai bine cu realitatea (pragmatismul e expresia practicizmului american, pe de o parte, și a biologismului sec. al XIX-

lea, pe de altă parte), aceasta e pentru că e în sine adevărată. Nu trebuie să punem carul înaintea boilor - vorba d-lui R[ădulescu] Motru.

III. *Marea opțiune* în problema problemelor: postulăm că există o lume externă; acesta e „punctul lui Arhimede” al nostru.

IV. *Izomerismul gnosic*

Evrika! De aceea materialismul e, în fond, agnostic (deși el se declară realist: dogmatic!). Fiindcă noi nu putem cunoaște materia decât formal (o descriem, o împărțim, o măsurăm, o cântărim, o punem la treabă, cum e cazul cu energia electrică, atomică etc.). Nu o putem cunoaște în esență, tocmai fiindcă nu e asemenea cu noi, e străină de noi (altceva e cu spiritul: el e intuit direct de noi și în intimitatea lui): cunoașterea dată de științe în general și cunoașterea dată de filozofia materialistă e pur formală, geografică, exterioristă (oricât ar descompune atomul etc., descompunerea e la infinit).

Temă interesantă: comuniștii și toți filozofii materialişti au o idee medievală despre cunoaștere; ei se mulțumesc cu puțin, nu vor să cunoască esența lucrurilor (de care nici n-au idee), ci se mulțumesc cu cunoașterea exterioară (așa cum morala lor și a biologiștilor anglo-saxoni și americani se mulțumește cu morala de fapte și de acomodare maximă la mediu, iar nu cu morala mobilului pur: de aceea sunt progresiștii!). O urmare e că ei pun științele și filozofia în aceeași oală (fiindcă la ei și filozofia este exterioristă, ca și știința), pe câtă vreme între științe și filozofie deosebirea e cel puțin ca între științe și artă ori artă și religie.

O altă urmare a faptului că materialiştii nu pot depăși materia, o altă urmare a faptului că ei pun la baza lucrurilor un principiu ne-izomeric (adică materia) este că n-au o metafizică, nu sunt metafizici (vezi ura lor pe metafizică și pe obiectul metafizic), în fond, ei nu cred în nimic (fiindcă, dincolo de aparențele materiei, ei nu mai văd nimic - și nu pot să vadă nimic, de vreme ce nu sunt izomerici), în fond, ei sunt nihiști: nu cred în nimic (punctul de vedere metafizic; și metafizicul este esențialul!) și de aceea sunt fiare în politică. Așa-zisa lor morală e fără principii de fond și, în realitate, e o politică. Existența, pentru ei, n-are o esență metafizică și n-are un scop, o finalitate înaltă: totul se petrece la suprafață (fiindcă materia e numai suprafață; nefiind ceva izomeric, ea condamnă pe filozofii materialişti să rămână la suprafața lucrurilor).

V. *Ontologismul omului și umanismul realității*

Marea greșeală a scepticilor și a iluzioniștilor și a tuturor empiriștilor e că consideră persona umană ca ceva mărunț, deci vânt, deci nimic, fără legătură cu realitatea. De aceea, un Schiller, cu „umanismul” lui, crede că trebuie să admitem pragmatismul. Dar nu e obligator! Fiindcă umanismul e ontologic în esență, așa cum ontologicul e umanist în esență. Omul nu e rupt din realitate și nu s-a născut din nimic ori în afara acestei „realități”. Din contra, omul e continuarea realității (și, poate, transfigurarea ei pe un plan mai înalt, dar mai puțin decât Dumnezeu și ființele divine!). Deci, structura realității se continuă în structura cunoașterii omului (primind o variantă umană): în categoriile gnosice ale omului și în senzațiile lui, ca punct de plecare și ca material permanent (senzațiile nu sunt ceva absurd, căci ele sunt prelungirea naturii în noi; Avenarius, cu teoria senzației pure, avea mai multă dreptate decât credem; greșeala lui e că nu pleca și de la funcțiile interioare de prelucrare a senzațiilor).

Funcțiile de prelucrare sunt innăscute (și sunt prelungirea ontologicului în noi - ca și senzația pură. Aici să revizuiesc pe Locke). Se poate spune că în om se concentrează spiritualismul difuz (dar puternic) al naturii: omul e un focar (să studiez și *Evangelia naturii*, a lui Zeletin; dar să combat naturalismul. Eu sunt ontologist, dar nu naturalist).

VI. *Revelaționismul gândirii*

Ca să fie revelație, trebuie să nu fie nici oglindire perfectă a realității (asta ar fi luciferism) și nici agnosticism (asta neagă puterea lui Dumnezeu, fiindcă neagă puterea de a cunoaște pe care ne-a dat-o El, sufletul divin. Deci - păcat în ambele cazuri). Noi nu suntem nici pentru „ogindire”, nici agnostici. Concluzia: omul are în el un reflex de Absolut (pe care scepticii și iluzioniștii îl ignoră), căruia îi vorbește Absolutul din afară: când se întâmplă aceasta, avem revelația. De aceea gândirea umană e revelatorie în esența ei (dar atât cât îi trebuie omului); se caracterizează prin revelaționism.

27 februarie 1963

Știință și cunoaștere

Se zice: știința e cunoașterea verificată și sistematizată. E vorba de știința rațională sau pozitivă.

Dar: e ceva relativ, fiindcă și în știința empirică e oarecare verificare (făcută de popor de-a lungul mileniilor, pe bază mai ales de observație; vezi, de ex., medicina populară, care, luată în totu, n-a fost deloc inferioară medicinei moderne) și, și în știința empirică, e oarecare sistematizare (de ex., cunoștințele agricole și în jurul sărbătorilor: timpul sau calendarul agricol).

Dar să trecem asupra acestora, fiindcă e vorba de ceva relativ (verificare și sistematizare mai multă în știința rațională); dar alte obiecții sunt mai grave: verificare - în raport cu ce? Cu realitatea, s-ar spune. Dar care realitate? Evident, în știință e vorba de realitatea care se poate observa și experimenta. Așadar, e vorba de fenomene.

Dar, atunci, definiția devine astfel: știința e cunoașterea verificată și sistematizată a fenomenelor.

Dar, alte obiecții: este evident că nici o știință nu se ocupă de toate fenomenele (iar când se ocupă avem enciclopedie, adică magazin de știință; pe alfabet, pe probleme, pe domenii, pe centre de interes, ca în pedagogie - de colaj? - etc.; adică pe baza unui criteriu exterior, administrativ), ci numai de un domeniu de fenomene.

Și, atunci, definiția devine: știința e cunoașterea verificată și sistematizată a unui grup de fenomene înrudite (ca natură). Această e conceptul de știință pozitivă: ceea ce e verificat-sistematizat pe bază de observație-experiență într-un domeniu limitat. Căci nu există știința, ci numai științe. Zicem, de obicei, știința, dar facem doar un act de complezență academică. Dacă ar exista știința, ea s-ar confunda cu filozofia (cum spun comuniștii, dar ei nu cunosc natura filozofiei și pentru ei fenomenul e tot una cu Absolutul).

Oamenii n-au descoperit esența comună a fenomenelor, care să poată unifica științele pe bază științifică. Au descoperit această esență (ori și-au închipuit că au descoperit-o), dar pe bază filozofică. Esența metafizică e una, esența științifică e alta. Ultima e tot ceva fenomenal, dar mai adânc. E straniu că noi nu putem descoperi ceea ce e comun fenomenelor, dar rămânând în fenomen așa încât să putem unifica toate științele într-o știință unică, dar tot fundamentală.

Se vede că lucrul nu e posibil! Căci ce poate fi comun între un fenomen fizic (din știința fizicei ori chimiei) și un adevăr matematic? E ciudat, dar s-ar părea că deosebire între științe, între domeniile lor, corespunde unei deosebiri ori antinomii în natură,

ca și când natura sau realitatea însăși ar fi despărțită în domenii (unificarea neputându-se face decât pe bază filozofică ori metafizică; temă nouă și foarte importantă; asta ar duce și la o nouă fundamentare a filozofiei, fundamentare în lucruri, obiectivă). Matematica, de ex., se bagă în toate științele (a pătruns până și în medicină, filologie, arheologie; vezi cum se încearcă să se descrie texte vechi cu ajutorul matematicilor; uneori s-a și reușit, mi se pare, cu texte din China - Gobi). Dar asta nu înseamnă că matematica unifică științele: ea rămâne ceva exterior, deși savantul se servește de ea, așa cum, pentru un meseriaș, pentru un tehnician, unealta nu fuzionează cu obiectul pe care-l fabrică cu ajutorul ei.

Deci, științele nu se pot unifica într-o știință, așa ca să rămânem tot în domeniul fenomenal.

Căci știința (adică științele) e ceva intra-fenomenal. Pentru a unifica fenomenele, trebuie să ieși din ele: atunci însă nu mai e știință.

E adevărat, filozofia e ipotetică, aproximativă, subiectivă, dar e mai adâncă decât știința. Știința e obiectivă, dar e superficială (luând fenomenul „superficial” într-un sens nepeiorativ), filozofia e subiectivă, dar e adâncă. Numai filozofia poate da o viziune a vieții, a existenței; numai ea poate fi baza culturii. Omul care rămâne numai într-o - sau mai multe - științe „pozitive” și nu e capabil de o viziune nu e un om cult; poate fi cel mult un mastodont redutabil, ori un tehnician uluitor.

Februarie 1963

Atitudinea gnoseologică

I. Dogmatismul

1) realismul naiv;

2) realismul științific; în fond, e tot atât de naiv cât primul, dar cu două neajunsuri: a) e luciferic sau cel puțin prezumțios; b) nu are osmoză cu natura, cum e la animale, cum e la omul „primitiv”. Iată de ce preferim realismul naiv (care nici nu generează o tehnică mare, ci o tehnică modestă, încadrată în cultură).

De fapt, tocmai lipsa acestei osmoze duce la luciferism (de aceea, să inversez punctele *a* și *b* de mai sus; să pun întâi pe *b* și apoi pe *a*).

II. *Scepticismul*

El zice: nu știm nimic; dar, de fapt, el zice așa (cum s-a și observat?): nu știm nimic afară de faptul că știm că nu știm nimic; acesta e fundamentul scepticismului; deci, el e tot dogmatism (dacă ar avea și alții un punct de plecare tot atât de sigur - arhimedic -, ce s-ar scoate de aici!), numai că e un dogmatism negativ, steril.

Deci, cele două paragrafe de mai sus le-am putea intitula așa: dogmatismul pozitiv (relativismul naiv și științific) și dogmatismul negativ (scepticismul).

III. *îndoiala cronică*

Iată care e cel mai mare, mai funebru rău al filozofiei: îndoiala generalizată. E o paralizie a gândirii, a culturii (scepticismul poate fi foarte dogmatic și vital în practică și în domenii secundare; el face compromisuri, cum e pozitivismul, kantismul teoretic, ficționalismul etc.; să le arăt; și după aceea procedează ca și când ar fi un mare credincios; în general, scepticii digerează foarte bine; vezi și scepticii greci). Pe când îndoiala în chestiune sfârșește într-un fel de onirism: realitatea e un vis într-un vis, dintr-un vis cuprins într-un vis; și așa la infinit! Nu e îndoiala numai metodică a lui Descartes. Acesta, în fond, era încă un barbar (dar ce superior!): nu se îndoia de el și de realitate, ca și marii și nobilii realiști antici: Platon, Aristotel.

3 ianuarie 1964

Știință și cunoaștere
Natura științei

Se spune: cunoașterea verificată și sistematizată (câtă prezumție aici!); mai întâi: însuși cuvântul „Știință” - ca și când ar exista Știința (cu Ș mare, mă rog!), când, de fapt, există numai științe.

Și se opune empiriei; se opune știința „rațională” celei „empirice” (empiric mai are și alt sens; vezi în teoria cunoașterii; ori, vezi în titlul: *Psihologia empirică*, titlul unui manual apreciat de Titu Maiorescu³⁰).

Dar și știința empirică are verificare. Oamenii din popor au observat mii de ani și au stabilit multe adevăruri; medicina populară, de ex., nu era deloc inferioară celei de astăzi (în China se învață la universitate). Altfel, cum ar fi putut știința empirică să fie mama celei raționale (asta o recomandă chiar și „raționaliștii”

de azi)? E adevărat însă că în știința empirică verificarea este mai puțin viguroasă.

Iar în ceea ce privește sistematizarea, apoi nimeni nu întrece de ex. filozofia în sistematizare (filozoful face chiar exces de sistem. El e un fel de *systemmensch*³⁷). Și însăși știința empirică are sistematizarea ei: țăranul organizează cunoștințele în jurul trebu-urilor agricole și în jurul sărbătorilor etc. Ba, sistematizarea „empirică” patriarhală era mai organică - azi specialiștii nu comunică între ei. Dar unii pedagogi moderni au început să organizeze altfel cunoștințele elevilor: pe „centre de interes” etc.

Și-apoi, „știința rațională” a avut și are și ea erorile ei. Anticii credeau că psihicul e în sânge, în inimă, Ptolemeu era geocentrist (și Aristotel), teoria Kant-Laplace a fost socotită adevărată; și azi vine altul și spune că aștrii s-au format din pulbere cosmică; un scurt expozeu despre istoria erorilor științifice.

Așa că noi am defini „știința” ca fiind ori ansamblul enciclopedic al științelor particulare, ori cercetarea și cunoașterea cu maximum de conștiință metodică a unei serii particulare și autonome de fenomene. În adevăr, ceea ce deosebește știința rațională de cea empirică este conștiința și rigoarea metodică și faptul că știința rațională e mai specializată; urmărește, fiecare, numai un grup de fenomene. Empiria are un obiect mai vast, deși oarecare „specializare” e și acolo, după experiența, profesiunea și felul oamenilor.

între știința empirică și cea rațională e mai multă deosebire de grad, de conștiință metodică; de aceea, știința empirică e un amestec de adevăruri, erori, mituri, legende, superstiții etc., pe când cea rațională e mai purificată, chiar cu riscul de a fi mai puțin adâncă.

4 ianuarie 1964

Știință și cunoaștere
Originea și evoluția științei

Patru izvoare ale științei:

1) magia. Ce este aceasta. Ceva ocult și dorință de putere? Nu întotdeauna. Ce e ocult sau ce e dorință de putere în practica primitivilor, ca cei rămași acasă să figureze actul fecundării, pentru ca pe câmp semințele să se prindă mai bine?

Dar în alte cazuri e în adevăr elementar cult și dorință de putere (în vrăjitorie...).

5 ianuarie 1964

Folosul științei

I. Știința a mărit orizontul intelectual al oamenilor. Criteriu de clasificare: ființele se clasifică după orizontul lor de cunoaștere, adică importanța lor până la un punct.

II. Știință și filozofie. Științele au dat filozofiei un material nou și bogat de meditație; după ce filozofia a ajutat știința (exemplu cu teoria atomică), știința a venit și și-a plătit datoria de recunoștință. Aici să arăt, într-o scurtă expunere de istoria filozofiei, cum filozofia s-a schimbat după cum au progresat: 1) matematicile, mecanica: Newton, de aici filozofia lui Descartes, Leibniz, Spinoza, până la Kant; 2) chimia, Lavoisier; de aici, teoriile oscilaționiste în sociologie și mai ales în psihologie: Condillac, Rousseau etc.; 3) biologia; vezi curentul biolog în psihologie și sociologie: Spencer, Wundt; 4) azi, marele progres al fizicii - mai ales fizica atomului și fizica astrelor - dau o nouă orientare filozofiei.

III. Tehnica. Cu ajutorul ei, omul a „mutat pământul dintr-un loc în altul”; așa a zis D. de Foe; dar ce-ar zice astăzi!

Tehnica a schimbat fața lumii.

A creat civilizația.

Și a mărit volumul colectivităților umane; oamenii putând comunica între ei, triburile au rămas în aceeași națiune. Butășirea etnică n-a mai dus la nații noi, ba, a dus la un proces invers: azi, prin tehnică, ramuri de populație ce se îndepărtau una de alta revin la matcă și fac un singur popor: cazul Chinei, Indiei...

Prin tehnică, omul și-a creat brațe și picioare artificiale și imense, cu cari apucă munții și-i dislocă, cu cari se deplasează în cosmos, cu cari capătă ceva demiurgic: s-ar zice că se joacă cu elementele și reface procesul Genezei (dar urmarea e un suflet de copil cu puteri de zeu).

6 ianuarie 1964

Neajunsul științei:

1) înmulțirea nemăsurată, destrăbălătă (am zice) a populației. Distrugerea animalelor, plantelor, omul a „jefuit planeta” (care n-a fost lăsată numai pentru el);

2) ivirea omului comun, intrarea lui în istorie. O dată cu apariția omului comun în istorie, totul s-a schimbat: moment tot

Magia nu se mulțumește (întotdeauna sau numai într-o parte din cazuri?) numai cu practica magică (care e ceva supra-natural), ci se folosește și de observații științifice: în descântecele populare se dau și buruieni (deși esențialul se socotește că e descântecele). Știința e transformarea magiei prin înlocuirea cauzelor fictive cu cele naturale (de la magicienii triburilor la magicienii laboratoarelor; de aceea negrii și alți „primitivi” de azi vor trece repede și ușor la practica științei experimentale, raționale, moderne, în locul vrăjitorului, va apărea negrul în halat de om de știință și aproape fără soluție de continuitate);

2) cunoașterea instinctiv-practică (asta a fost cea dintâi). Rudimente sunt și la animale (la urși, castori, furnici, albine, rândunele...). Aici nu era nimic magic. Deci, greșit se face din magie cauza suverană, unică, a științei. Când „primitivul” a întrebuințat o piatră și mai ales când a păstrat-o, pentru ca să-i fie unealtă, a făcut cea mai mare revoluție practică din viața omului, căci în acest gest e cuprinsă virtual toată tehnica de azi, ca pădurea de stejari într-o ghindă;

3) cunoașterea dezinteresată, gratuită, contemplativă; e fals să se creadă că omul „primitiv” a fost numai ființă practică. Într-un fel, el a fost chiar mai contemplativ, mai dezinteresat și mai gratuitist decât noi (de aceea a făcut și foarte multă artă: chiar în casa țaranului, A din ea e făcut pentru frumusețe. Oamenii utilului suntem noi, modernii). Până și animalele au rudimente de contemplație și de cunoaștere gratuită. Trece trenul pe lângă o turmă de cornute: unele din ele îl urmăresc lung și atent cu privirea, întrerupându-se de la păscut, până când trenul nu se mai vede. Animalele domestice sunt atente la tot ce e nou și se permează de noua cunoștință („vasăzică, așa e”, parc-ar vrea să spună). Nu e cunoașterea „cauzei”, dar permearea e un mod de cunoaștere mai adânc, mai organic, mai intim. Un pisoi inteligent a privit peste 5 minute la jarul din sobă. „Moșul” lui Opreș stătea sferturi de oră în patru labe și privea în stradă; vezi cum stau câinii lup la fereastră. Nica, atunci când se muta în casă nouă, unul din motanii ei cerceta terenul timp de trei zile, pe o rază mare;

4) filozofia (mai târziu). Raport reciproc între filozofie și știință. Din atomism a ieșit fizica modernă, în mare parte.

atât de important ca acela de acum 600 000 - 1 milion de ani, când a apărut specia om.

Prin înmulțirea oamenilor și prin trecerea puterii în mâinile „comunului”, planeta s-a acoperit de mirmidoni trufași, plini de instincte, orbi din punct de vedere ontologic: teluricul a făcut ochi și din templele omului comun se varsă asupra globului întreg mlaștini fără oprire, până când vor acoperi și pe omul comun, așa cum viermii mor ei înșiși după ce mănâncă cadavrul...

3) orizont citadin, detașarea de Natură (cum s-a speriat M. Sebastian când a făcut de gardă! Dar, în cartea *Voinicii Pământului* se arată că lui Ionică nu-i era frică atunci când l-a apucat ploaia în pădure). Și ce intimitate cu Natura aveau negrii și țărani! Ce multe mistere știau și câtă botanică, zoologie etc.

Castorizare. Sărăcia spirituală a omului modern. Vorba lui Heyerdahl: omul vechi avea o viață mult mai plină!

4) viața civilizată nu numai că l-a micșorat pe om, dar l-a stricat moralmente și metafizic; i-a luat aura ontologică. Aici, teza lui Rousseau, care nu era atât de dementă pe cât credeau voltairienii;

5) s-a dus libertatea! Din cauza tehnicii, omul modern nu mai poate fi liber; au apărut statele-moloh înzestrate cu tehnică: nici în gaură de șarpe...

6) au apărut războaie funeste, cari au distrus mulți oameni, au chinuit mai mulți și mai ales au distrus opere de cultură ce nu se vor mai putea face vreodată. Războaiele vechi n-au distrus nici catedrale, nici mănăstiri, nici statui: Acropole a stat 2000 de ani, a trebuit să vină epoca noastră... în 1914-18 războiul a dat chiar și peste un moșneag, care se ascunsese într-o groapă și trăia cu tuberculi și rădăcini...

Și vezi cum războaiele moderne au distrus pe incași, pe asceți, au omorât sute de milioane de negri... și cât p-aici era să sară tot globul în aer și chiar azi trăim cu spaima că vom sări cu toții în aer...

7) uniformizarea vieții adusă de tehnică: un modern care acoperă totul cu cenușă și leșie;

8) luciferism; laicizare continuă. Apusul culturii (nu al Occidentului, ci al culturii; și tocmai de unde nu credea Spencer). Pretenția că știința dă esența realității; cică nu există mistere definitive. O cultură prezumțioasă, de semidocți; afirmații făcute de minți detracate, de golani diplomați. Stilul golan. Ajunsă în acest

stadiu, omenirea e ca pisica ce crede că a dat de carne, când, de fapt, linge pila...

Februarie 1964

Posibilitatea cunoașterii

Trei alternative:

1) ori ideile noastre reprezintă realitatea adevărată; și atunci e bine; realism gnoseologic;

2) ori nu o reprezintă deloc - și realitatea externă nici nu există. Dar, în acest caz, ideile noastre sunt toată realitatea. Iar pe acestea, pe ideile noastre, le cunoaștem (nici un sceptic n-a spus că nu ne cunoaștem nici ideile noastre); deci, în această ipoteză, noi cunoaștem toată realitatea; și atunci e bine; realism gnoseologic;

3) ori ideile noastre nu reprezintă deloc realitatea și această realitate există.

Dar această alternativă e absurdă, fiindcă implică o discontinuitate între realitatea generală și eul nostru, un *hiatus* ontologic. Noi și non-eul am fi două lumi, două universuri ontologice, ceea ce e absurd. Discontinuitatea și pluralismul de orice fel sunt ceva absurd.

Rămân deci în picioare numai primele două alternative - și în ambele cazuri posibilitatea cunoașterii e salvată. Dar, cum noi am admis postulatul existenței lumii externe, înseamnă că adevărată este numai prima alternativă. Dar nu chiar în forma de mai sus, ci: realitatea externă există și noi o cunoaștem, dar nu complet cantitativ și nu complet adecuat (adică nu complet calitativ), ci cunoaștem ceva din ea, care este real și care probabil că e pentru noi cea mai bună situație - căci, dacă am cunoaște Totul și perfect adecuat, n-am mai fi oameni și n-ar mai fi nici cultura și nici problema mântuirii. Ca să fie cultură (adică încercări de a da asalt Absolutului și rezolvări istorice succesive) și ca să fie mântuire (adică credințe și fapte pentru a te bucura de harul cel mai înalt al cunoașterii), trebuie ca și cunoașterea omenească să fie de tipul celei pe care o avem. Toate le-a făcut bine Dumnezeu! Să citez aici pasagiul din Pavel: adâncă e înțelepciunea lui Dumnezeu și toate le-a făcut bine³⁸.

5 martie 1964

Atitudinea gnoseologică

I. Realismul naiv

II. Realismul științific

III. Realismul dogmatic al filozofiei ne-critice: filozofii ionieni, filozofia „somnului dogmatic”, de care s-a eliberat Kant.

Să arăt că toate aceste trei realisme sunt, de fapt, realism naiv și că adevărata filozofie începe cu însingurarea inițială și problema gnoseologică; toți filozofii trebuie să ia atitudine față de hume-ism.

IV. Scepticismul. El e, de fapt, o prezumție dogmatică, un dogmatism deghizat. Nu numai fiindcă spune apodictic că nu știe nimic, dar pentru că trebuie să cunoști realitatea pentru ca să poți spune (prin comparație) că nu știm nimic.

V. Iluzionismul (așa-zisul idealism subiectiv). în faza lui maximă, finală, el spune că ne îndoim dacă există o lume externă.

Răspuns:

VI. Iluzionismul e ceva funebru (solipsismul e nebun, deși e imbatibil în sine). El înseamnă *finis culturae, finis destini (umani)*⁹⁹, deci îl repudiem din motive pragmatice, dacă se admit aceste motive (să pun aici ideea de la punctul III de mai sus că filozofia începe cu însingurare și luare de atitudine față de Hume?). A respinge deci iluzionismul din motive pragmatice reprezintă MAREA HOTĂRÂRE. Dar iată și motive teoretice:

VII. Din teza iluzionismului se pot scoate trei posibilități: 1) ideile noastre se potrivesc întru totul cu lumea externă; 2) lumea externă există, dar ideile noastre n-au absolut nimic comun cu ea, ci sunt pure ficțiuni; 3) lumea externă nu există și singura realitate sunt ideile noastre.

în primul caz - e bine! în al doilea, ar însemna că nu există o lume, ci două lumi, de vreme ce lumea eului nostru și lumea externă n-au nimic comun, înseamnă că sunt două lumi, căci între ele nu e nici o legătură.

Dar e absurd să existe două lumi! Iar dacă există, peste ele este o lege, ce se aplică amândurora; și în acest caz rezultă o singură lume. Așadar, nu e cu puțință să existe două lumi. Nu există decât o lume unică și, în acest caz, legile ei trec și prin noi și dau o similitudine de structură, o înrudire ontică; dar, în măsura acestei similitudini sau înrudiri, noi putem cunoaște adevărul.

în al treilea caz, dacă toată realitatea se reduce la ideile noastre și cum nu se poate tăgădui că noi cunoaștem ideile noastre, înseamnă că noi cunoaștem toată realitatea. Și atunci, ce pretenție mai avem? Și iată cum idealismul cel mai exagerat, cel mai extrem (*outré*) ajunge să-și dea mâna, să coincidă cu realismul total. Un exemplu elocvent că extremele se ating.

VIII. Dar argumentul nostru cel mai puternic e acesta: am văzut din primul capitol că noi credem, în sens religios (iar metafizica comandă gnoseologia, căci fiecare gnoseologie are metafizica ei implicată), deci credem în Dumnezeu și în realitatea creațiilor lui. De vreme ce El există, ne-a dat și puțința să-l cunoaștem (căci altfel ar fi absurd, ar fi ca și când n-ar fi), să-L cunoaștem pe El și lumea creată de El. Acesta e idealism obiectiv - singurul adevărat (idealismul obiectiv e singura temă judicioasă ce se poate susține în filozofie).

IX. Mijloacele ce ni s-au dat ca să-L cunoaștem: 1) rațiunea; 2) intuiția (Newton, când a avut intuiția gravitației universale; Kant, când a avut intuiția revoluției copernicane în teoria cunoașterii; Poincare, când a avut soluția unei probleme la care se gândise ani de zile etc.); 3) revelația. Intuiția se poate acorda ușor cu rațiunea, fiind ceva natural. Dar revelația e ceva supranatural (însă supranaturalul e un rațional mai adânc).

X. Și astfel răspundem la problema gnoseologiei: ce, cât și cum cunoaștem.

1) Ce cunoaștem? Absolutul! Altfel, cunoașterea n-are valoare. Kantismul rațiunii pure, pozitivismul, pragmatismul n-au valoare decât de compromis: un compromis cu care s-a mulțumit dezabuzatul secol al XIX-lea (ca un amor ce se mulțumește cu o fotografie, în loc de o ființă în carne și oase).

2) Cât cunoaștem? Nu cunoaștem tot Absolutul, dar nici o parte, căci, când e vorba de Absolut, partea echivalează cu întregul - și invers. Absolutul nu se descompune. Dar, atunci, ce ori cât cunoaștem din Absolut? Răspuns: un reflex. Iar filozofia e știința reflexului de Absolut care străbate prin ierarhia fenomenelor (căci fenomenele sau creaturile au grade diferite de Absolut, după treapta lor de descindere din Absolut. Iar filozofia e arhitecturală).

3) Cum cunoaștem? Ce e mai adânc din realitate cunoaștem prin REVELAȚIE, deci mai ales DOGMĂ. Adică, idee complexă, luminoasă, impregnată de mister (idee cu halo de mister). Aceasta e modalitatea cunoașterii noastre celei mai adânci. Idee maxim semnificativă, simbol cu semnificații maxime, antinomii solidare.

25 aprilie 1964

perspective la infinit prinse în punctul de pornire între cele două valve de aur ale dogmei! Dacă ar fi altfel, n-ar mai reda ori n-ar mai sugera Absolutul. Căci, cu cât un concept sau o cunoaștere e mai pozitivă, mai formală, mai logic-lineară, cu atât e mai superficială.

Natural, nu trebuie să abuzăm de cunoașterea prin dogmă ori prin revelație, iar în domeniul sensibil trebuie să mergem la cunoașterea pozitivă. Însă, când e vorba de cunoașterea adâncă, generală, filozofică, trebuie să ne bazăm pe revelație. De ce? Fiindcă rațiunea ne dă cunoașterea realității printr-un progres la infinit. Adică, tot ce știm noi și tot ce vom ști vreodată (chiar dacă omenirea ar trăi miliarde de ani) este nimica toată: este $1/\infty$. Și prin aceasta recădem în idealism subiectiv (și astfel, realismul extrem duce la idealismul extrem: întâlnirea extremelor, ca mai sus, dar în sens invers; interesat; să accentuez mai bine).

De aceea ne trebuie o intuiție de ansamblu, cu caracter revelant. Cu aceasta începe filozofie! Când a apărut această intuiție revelantă, această intuiție-revelație, e ca un ceas deșteptător pentru filozof: atunci el se deșteaptă pentru adevărata înțelegere filozofică și pentru creația filozofică. Ești sau nu filozof după cum ai la baza creației tale această revelație despre natura realității totale. Progresul ulterior al filozofiei nu face decât să precizeze această revelație și să-și desemneze toate concluziile sistematice și implicațiile.

În felul acesta, filozofia are, în ultimă analiză, ceva teologic, filozofia e teologică (vezi și o observație a lui Saurat, în *Histoire des Religions*), fiindcă pleacă de la o revelație organică de bază asupra realității totale.

Astfel, filozoful, când se întâlnește cu revelația sistemului său, poate să spună, ca Pascal: *foc, foc, foc*\ Ori ca soldații lui Xenofon: *Thalassa! Thalassa!* Ori ca Saul, pe scaunul Damascului; numai că trebuie să se păstreze proporțiile. Iar uneori revelația e înșelătoare, căci nu o dă Dumnezeu, ci o dă diavolul. În orice caz, asta decide dacă ești sau nu filozof: dacă ai această intuiție-revelație la bază; dacă n-o ai ori vrei să-ai, ca P. P. Negulescu, ca știința să adune toate faptele și legile, n-o să dai niciodată un sistem de filozofie sau o să recazi, de fapt, în idealism, unul subiectiv, fiindcă generalizările tale nu vor fi decât o aproximație:

$1/\infty$.

*Les mefaits du materialisme*⁴⁰

I. în domeniul cunoașterii:

1) materialismul încalcă principiul izomerismului gnosic, căci materia nu e înrudită cu noi și, ca atare, n-o putem cunoaște (decât aparent; numai superficialii se mulțumesc cu cunoașterea calităților sensibile, crezând că aceasta e toată cunoașterea). Dacă proclamăm materia ca esență a realității, am închis pentru totdeauna posibilitatea cunoașterii. Astfel, materialistii sunt, de fapt agnostici, dar nu-și dau seama, fiindcă sunt elementari (și pentru ei aparențele sunt totul);

2) materia este divizibilă la infinit și se continuă sau se multiplică la infinit. Întotdeauna e altă căciulă! Chiar și electronii sunt complecși și au particulele lor de infinit. Iar cosmosul n-are limite: ai mai descoperit o galaxie, dar cu aceasta n-ai avansat, dar ai înainte tot zidul lui incognito infinit. Deci, și pe această cale, materialismul ajunge tot la agnosticism.

Concluzia celor două puncte de mai sus: concepția materialistă duce la opacitate, la stare pe loc, la lipsă de progres în cunoaștere. Constat: tocmai materialistii cari fac mare caz de progresism sunt, de fapt, lucrătorii ne-progresului, ai obscurantismului. Ei își spun iluministi, dar în realitate sunt obscurantiști.

Adevăratul iluminism e cel al misticii religioase.

II. în domeniul pragmatic:

1) materialismul ia moralei orice bază. În adevăr, dacă esența lumii (și chiar a eului tău) este materia, atunci realitatea nu mai poate fi o comunitate de viață și, deci, nu mai poate fi un monism moral. Despre incapacitatea funciară a materialismului de a crea o morală. Așa cum cunoașterea lor e o falsă (iluzorie) cunoaștere, tot așa, morala lor e o falsă morală. Materialismul duce la agnosticism și la amoralism. Materialistii declară (și fac mare caz) că au o cunoaștere și o morală (ba, spun că numai ei le au!); dar fac asta fiindcă nu știu ce înseamnă a ști (au o cunoaștere elementară), nu știu nici ce înseamnă adevărata cunoaștere și nici ce înseamnă adevărata morală.

Mai mult: declarând că esența lucrurilor e materia, persoana devine pentru materialisti ceva secundar, un epifenomen, ceva iluzoriu (oricât ar băgii ei că absolutul și relativul coincid!); dar și în această situație morala nu poate să existe.

Iulie 1964

Ontologismul cunoașterii

1) Aici să dau definiția adevărului: adevărul este recunoașterea realității în măsura în care este element (realitate) ontologic în noi; sau: adevărul este recunoașterea realității (absolute sau ca atare) în raport cu realitatea ontologică din ființa noastră; sau: adevărul este revelarea realității în sine (ca atare), în măsura structurii ontologice a ființei noastre.

2) Acest adevăr are un caracter de revelație, fiindcă e un reflex al Absolutului în noi și fiindcă trece prin varianta umană (coeficientul de eroare al genului uman): dar această variantă sau „greșală” nu e ceva în vânt, ci e tot ceva ontologic, fiindcă această variantă e pusă în noi de realitatea generală sau ontologică. Aici e greșala scepticilor, iluzionistilor: ei au plecat de la postulatul implicit că structura umană e ceva în vânt, fără legătură cu realitatea. De fapt, pentru a fi așa, ar trebui ca omul (și în special conștiința lui) să fie *causa sui* și omul să fi apărut ca o generație spontană absolută, ca o generație spontană metafizică (căci și generațiile spontanee, despre cari vorbesc științele naturale, iau material din afară, ca o creație *ex nihilo*. Dar numai Dumnezeu este așa! Însăși lumea e creată de Dumnezeu, dar nu fără cauză.

Așadar, coeficientul uman de eroare nu e, în fond, o eroare, ci o variantă ontologică prin care realitatea se îmbogățește.

14 august 1964

Revelaționismul gândirii

Din complexul nostru gnosic cari idei sau forme revelează mai realist realitatea și cari mai puțin? Cele cari sunt comune tuturor oamenilor revelează mai mult și celelalte mai puțin? Totuși, ideile spiritelor de elită, ale *voyant-ilor*, deci individuale (ba, uneori, rămân neînțelese și de ceilalți, foarte multă vreme sau definitiv) revelează mai mult realitatea. Totuși, e ceva valabil și în criteriul acesta, să zicem sociologic - dar nu în sens aritmetic. Un om de elită poate să reprezinte mai veridic genul uman, gnosisa umană, decât majoritatea „democratică” (dar folclorul? Ei bine, el e creat de fapt de elite): așa au fost profeții, întemeietorii de religii, cari au primit mai veridic decât tot restul omenirii adevărul de la Factorul Metafizic, de la Absolutul realității.

Aici, să discut pe Locke. Pentru el, unele idei ale noastre sunt mai aproape de realitate. Însă e în Locke ceva hibrid; pe de o

parte, face caz de senzualism (*Nihil est in intellectu...*⁴¹, frază de care au abuzat toate caracudele empiriste), pe de alta, are un inneism implicit, de a cărui importanță nu-și dă seama. Căci ceea ce dau senzațiile e numai materia primă pentru o fabrică și chiar mai puțin decât atât; e în mare parte mai mult un cumul, o ocazie pentru ca să se trezească și să actualizeze în noi structurile de sens și cunoașterile noastre latente, așa-zicând apriorice.

Și, mai ales, să discut aici apriorismul lui Kant (vezi și o lucrare de tinerețe, mi se pare, a lui Negulescu⁴²). Ceea ce e aprioric în noi este mai ontic, fiindcă este ecoul-reflexul mai direct al realității în noi (dar senzațiile nu sunt și ele un reflex direct?). Spațiul, de ex., este mai real decât timpul, fiindcă de el nu putem face abstracție?

Dar marele neajuns al kantismului e că nu ne spune de unde vine „conștiința în genere”: e ceva în aer; nu știm nici de unde vine și nici cum se unește cu noi. S-ar zice că e un postulat ori o convenție a lui Kant. Să-i dăm o interpretare sociologică ori una biologică (ca Sch[openhauer]-Măiorescu)? Dar Kant ar putea răspunde că ideile de sociologic și de biologic sunt ulterioare: ele nu sunt posibile decât după ce „experiența” este constituită. E adevărat însă și că, dacă mergem atât de departe, nu mai e posibilă nici filozofia, fiindcă și Kant a făcut filozofie pe baza concepțiilor date de experiența constituită. Încât socotim că salvarea (sistemului lui Kant - și a noastră) e numai dacă considerăm conștiința în genere ca având o realitate ontologică - așa cum este Cenzura transcendentă a lui Blaga; deci aprioricul este ceva ontic în noi. Și anume: -primul ontic în noi sau stratul cel mai ontic (acela pe care l-a căutat și Socrate).

14 august 1964

Revelaționismul gândirii

Paragraful ultim: trebuie să admitem că nu putem cunoaște totul (Sfinții Părinți au spus-o demult!). Pretenția de a cunoaște totul, de a cunoaște Absolutul prin știință și filozofie duce ori la luciferism colectiv, ori la misterofagie (adică la o falsă cunoaștere). Vorba Apostolului Pavel: cine spune că știe nu-și dă seama ce înseamnă a ști (să citez exact). Trebuie mai degrabă misterofilie.

Dar o misterofilie în condiții de raționalitate și de disciplină (cum e în religie; căci ce altceva e religia, din acest punct de vedere, decât raționalizarea sau domesticirea misterului prin dogme)

mă?), astfel încât misterul să nu fie ceva opac și nici ceva anarhic, ci lumină și disciplină, pe cari să se așeze, să se construiască canoanele vieții spirituale.

În acest sens, ne trebuie o filozofie a misterului și a dogmei (Apostolul Pavel e punctul de plecare și, în zilele noastre, Blaga a dat, în mare parte, o filozofie a misterului, o splendidă filozofie a misterului). Chiar și comunismul are mistere de bază, dar mistere înghețate. Cunoașterea cea mai înaltă e misterul luminos, ordonat și rodnic: misterele, în acest sens, sunt piloni și faruri și pe ele ori înjurul lor se țese zaimful ideilor noastre secundare; ele sunt postulate și ruguri cari se consumă (ruguri cari ard, dar nu se transformă în cenușă) și pe baza lor cresc sănătos și fecund ideile noastre, filozofiile noastre despre viață. Ele sunt, în ultima analiză, baza, vatra și culmea vieții noastre spirituale.

24 august 1964

Trei argumente pentru spiritualism

1) Izomerismul e condiția cunoașterii realității. Dar noi, oamenii, suntem spirit, psihic; dacă, deci, realitatea nu e spirit, nu o putem cunoaște.

Materia nu e cunoaștere. Ceea ce cunoaștem la ea e numai partea geografică a ei, adică o cunoaștem numai formal, iar nu intim, nu ultim, nu în sine. Deci: dacă realitatea nu e spirit, ajungem la agnosticism. Da! în fond, știința e agnostică (fiindcă se oprește la realitatea aparentă, derivată, reală și ea).

2) Am spus că omul e ontologic, iar realitatea, antropomorfă. Omul continuă realitatea (plus varianta umană, care însă nu schimbă esențial lucrurile); deci, dacă el e spirit, și realitatea e spirituală.

3) Dacă coboram în adâncul persoanei noastre, ultima realitate pe care o observăm este o zvâcnire, o vibrație, psihic: spirit (aici să citez din Augustin).

Aceste trei argumente sunt foarte însemnate, dar ele sunt numai introducerea (potrivit ideilor expuse în capitolele precedente; în această introducere să încep chiar prin a spune că spiritualismul realității se vede chiar din conținutul capitolelor de până acum și se poate întrevădea argumentarea prin unele idei

expuse în capitolele precedente). După această introducere, să dau argumentarea fundamentală (ca extindere, căci, de fapt, introducerea de mai sus fundamentează complet spiritualismul). De exemplu:

1) ordinea, finalismul realității dovedesc că are un Arhitect. Să combat ideea că realitatea e întâmplare ori că instinctele s-au format prin întâmplare, luptă pentru viață (Darwin), experiență (inteligență personală) etc.;

2) materia e doar o idee a noastră: cu ce drept obiectivezi fără să faci realism naiv (sau „științific“)?

3) *ex nihilo nihil*: din materie nu poate să iasă niciodată (ori-cât ar evolua!) spiritul, dacă nu e pus de mai înainte în ea. *Nihil est in intellectu quod non [prius] fuerit in sensu...* decât ceea ce a fost de mai înainte în inteligență? Deci, și aici se poate spune: dacă spiritul rezultă din materie, e fiindcă a fost de mai înainte în materie.

August 1964

Revelaționismul cunoașterii

I. Realism și verism

II. Verism și pragmatism

IR Marea opțiune

TV. Izomerismul gnosic

V. Ontologismul omului și antropomorfismul realității

VI. Revelaționismul cunoașterii

Decembrie 1964

Valoarea gnoseologică a misterului

1) Zona fenomenului imediat e zona clarității superficiale. Zona mai adâncă e mai clar-obscură, dar mai semnificativă.

Temă: știința e obiectivă, dar superficială (fenomenistă), filozofia e subiectivă, dar adâncă (și, la urma urmei, nu se știe dacă subiectivitatea nu e ceva ontologic, deci obiectiv).

2) Taina. Ea e modul metafizic de cunoaștere? în orice caz, de cele mai multe ori. Temă: despre taine opace și taine luminoase. Vezi în Apostolul Pavel și în toată gnoseologia creștină (cea mai adâncă, mai completă și mai adecvată gnoseologie).

3) în domeniul metafizic nu trebuie să ne ferim din primejdia de contradicție; cunoașterea e, desigur, unitate, dar, după ce am

epuizat toate mijloacele pentru a găsi unitatea, nu trebuie să refuzăm contradicția ultimă: ea devine antinomie (care se unifică pe bază de transfigurare; Blaga a arătat foarte bine acest lucru). (Kant a arătat în chip magistral, pentru totdeauna, că în cunoașterea metafizică se ajunge la antinomie, numai că el n-a văzut valoarea antinomiei, fiindcă a plătit tribut raționalismului.) Iarăși, desigur, realitatea e unică (chiar dacă are conflicte, contradicții, dar le are în cadrul unicului), dar noi n-o putem cunoaște ca atare și atunci trebuie să acceptăm antinomia, dacă vrem să fim compleți.

Temă: noi trebuie să luăm ambii termeni ai antinomiei, dacă vrem să nu amputăm realitatea, dacă vrem o cunoaștere completă. Apucații o iau într-o direcție numai: ori raționalism, ori mistici deșănțați (dar noi nu profesăm eclectismul; dezvoltare). Despre două tuneluri cari se întâlnesc în centru, cari se unifică pe bază de transfigurare; Blaga a arătat foarte bine acest lucru.

1964

Minimum categorial

Filozofia se ocupă cu cunoașterea Absolutului și manifestărilor lui, cari pentru noi sunt în relativ, dar noi simțim și în sine Absolutul, cel puțin ca reflex.

Cum simțim Absolutul sau reflexul lui? Prin trecerea lui prin minimum categorial: intuiție etc.

Omul are un complex gnosic, o structură gnosică formată din categorii și forme: ea e foarte bogată și ca o sită de aer sau chiar zid, care nu lasă să pătrundă realitatea în sine.

Însă, când e minimum categorial, adică structura de mai sus se simplifică și se realizează un fel de diagramă subțire sau o fântână adâncă artizanală, atunci, din adâncul Absolutului pătrund până la noi reflexe sau ecouri.

Nu e Absolutul însuși, dar e ceva, așa cum zorile nu sunt soarele însuși, dar îl anunță; și ce pline de sensuri și de promisiuni sunt revărsăturile de zori! Parcă cântă și se revărsă în valuri aeriene oceanul de lumină care are să sară. Dar ce trebuie să fie revărsatul zorilor (soarelui) Absolutului!

Magia cunoașterii

Realitatea ne apare ca ceva magic. Două sensuri ale cuvântului: sensul propriu (intervenția prin formule și practici în ordinea naturală, în chip secret și cvasi-luciferic) și sensul de artă mare (poezia unui mare poet are o „magie”; o mare actriță este „magiciană”).

Aici luăm termenul în ultimul înțeles: magia realității luată în ansamblu, vraja realității.

În acest sens, spunem că cunoașterea umană are valoare și ne face să vedem Existența ca pe o magie universală.

De ex., sculpturile lui Brâncuși: degeaba am căuta să vedem în realitatea imediată aceste figuri (cel mult întâmplător, când un râu de munte rostogolește o piatră ori ploile și vânturile „modelează” un chip; dar atunci noi îi dăm sensul). Artiștii cari caută să facă artă copiind realitatea imediată fac „naturalism” (Zola descriind pe 20 de pag. o sobă care face fum!), iar naturalismul n-are realism, tot așa cum idealismul subiectiv n-are realism.

Însă Brâncuși nu face nici una, nici alta: el rezolvă problema artei întocmai cum ar rezolva problema cunoașterii; adică, nici dogmatism, nici idealism subiectiv (materialismul e și el un dogmatism). C. Brâncuși ajunge la esențe, în sensul adânc al realității și îl transfigurează. În primul moment, aceste figuri ale lui Brâncuși par un panopticum al imaginației stranie și enigmatice, fără nici o legătură cu realitatea, dar pe urmă vedem că ele dau tocmai realitatea profundă, prin ajutorul transfigurării. Sculpturile lui Brâncuși dau esențele ontice într-o transfigurare măiastră.

Astfel, artiștii (între cari punem și pe literați și în primul rând pe muzicanți) dau simboluri, cari sunt tipuri ontice profunde; oamenii de știință dau legi (și legile sunt tot un fel de simboluri ori de raporturi necesare, transfigurate numeric); filozofii dau intuiție sau viziuni; religia dă dogme; toate sunt adevăruri transfigurate sau revelații.

Se zice chiar că arta cutărui sau cutărui artist ne revelează realitate (spre deosebire de considerarea realităților cotidiene, banale, cari ne plictisesc: nu vedem nimic adânc și ingenuu în ele). Omul care se plictisește e omul care rămâne la suprafața lucrurilor. Pentru artist, filozof, realitatea cântă mereu, e mereu inedită și cu sensuri. Natural însă că prelucrarea de ansamblu a ceea ce dau arta, știința sau religia o face numai filozofia.

Ianuarie 1965

Marea opțiune

Marea opțiune e un postulat (că, adică, există lumea externă). Dar izomerismul gnosic nu e un postulat. El rezultă în chip necesar din faptul că am admis lumea externă. Nu poți să spui că există o lume externă și să susții că gnosis umană n-are valoare (cum ziceau unii sceptici). Eu nu vă oblig să credeți în existența lumii externe, dar spun numai atât: dacă credeți în existența lumii externe, trebuie să credeți și în cunoaștere (fiindcă, într-un fel, ea e creată de lumea externă; e „trup din trupul” ei).

Nu poți să spui că există lumea externă, dar nu există o cunoaștere valabilă. Asta e cea mai mare greșală a unor sceptici și chiar a lui Hume: că admiteau realitatea lumii externe, dar nu și realitatea cunoașterii (Hume admitea realitatea numerelor, a moralei etc.). Dacă lumea externă e în adevăr „obiectivă”, apoi e obiectivă și cunoașterea noastră.

Cel puțin agnosticii, cari contestă lumea externă ori se îndoiesc de ea, sunt logici; dar sunt „nebuni” sau cel puțin funebri.

Așadar, nu izomerismul e un postulat. Hoffding spune (vol. I, p. 323) că, pentru Spinoza, ideea identității (implicate) între gândire și realitate e ceva care totuși îl mai obseda ca postulat; ei bine, nu trebuia să-l obsedeze (fie și marginal), dacă admitea lumea externă (și el o admitea - nici măcar nu-și punea problema!). În Spinoza și Bergson e mult dogmatism, care ține de rasa lor (interesant că și la Bergson e și rațiune, și intuiție, dar el nu s-a gândit să deducă izomerismul din simpla existență dovedită a lumii externe: simplă dar mare - fundamentează). Pe această stâncă construim casa noastră - filozofia noastră (salvarea cunoașterii); dar nu pe nisip - analogie cu casa pe stâncă, de care se vorbește în Evanghelie.

Ianuarie 1965

Marea opțiune

Tocmai filozoficește avem nevoie de existența lumii externe; deci, Berkeley se înșală când spune contrariul. Dacă n-ar fi o lume externă (vezi și: Nae Ionescu, despre existența unei lumii externe⁴³); filozofia lui Berkeley ar sfârși în cel mai deplin idealism subiectiv, în solipsism absolut. Dar Berkeley admite lumea externă, fiindcă așa e în doctrina bisericii. E adevărat; dar doctrina bisericii mai spune și alte lucruri: de ex., că există lumea obiectelor, că există lucrurile; de ce nu admite Berkeley și asta?

Și, dacă e să facem filozofie numai parafrazând în termeni laici, doctrina bisericii (ceea ce, după mine, are fi cea mai bună filozofie: ca în Evul Mediu), atunci nu mai trebuie să discutăm nici problema cunoașterii, nici chiar apologetica și trebuie să ne mulțumim cu argumentul lui, că „Dumnezeu nu putea să se înșele” ceea ce e foarte adevărat și e cel mai mare argument.

Dar: 1) unii pun în discuție pe Dumnezeu și 2) noi vrem să facem apel și la rațiunea umană (căci asta e filozofia!) și prin ea (adică și prin ea) să ajutăm religia. Căci în lume vor fi întotdeauna spirite cari vor să se convingă și prin rațiune umană; altfel, ar fi să desființăm filozofia. În lume, în istorie (în orice epocă a ei) va fi întotdeauna nevoie și de filozofie apologetică: adică, de filozofie credincioasă, bazată pe rațiunea umană. Evrika! Definiția apologetice: filozofia credinței religioase, bazată pe rațiunea umană. Mai exact: filozofia aderării religioase bazată pe rațiunea umană. Filozofia convingerii religioase bazată pe rațiunea umană.

Ianuarie 1965

Izomerismul gnosic

Dacă scepticii și agnosticii în general nu cred în cunoaștere e tocmai fiindcă ei au plecat, conștient sau subconștient, de la ideea că eul sau cunoașterea noastră este esențial de altă natură decât realitatea obiectivă; ori că această realitate e materia, ori că e ceva pe care nu-l știm, dar e, după sceptici - agnostici, ceva cu totul și cu totul diferit de noi: o altă lume. Prin asta, ei și-au închipuit singuri puțină cunoaștere.

Și, totodată, sunt și inconsecvenți: fiindcă, dacă nu cred în cunoaștere, atunci de unde știu ei că realitatea în sine e cu totul altceva decât noi? Aici e dogmatismul lor. Iar acest dogmatism lăvine și de la faptul că ei sunt subiectivi: egotiști, prizonierii eului propriu; nu comunică, n-au osmoză cu Existența, ci s-au tегușit mental

Ontologismul omului și antropomorfismul realității

Aici să arăt importanța inneismului și apriorismului (vezi și broșura lui P. P. Negulescu, din tinerețe⁴⁴), ca fiind partea cea mai ontologică din om (și senzația' ca atare are ceva ontologic, de altfel: e un fel de dat pur, deși superficial).

E semnificativ (și suspect) că scepticii și empiriștii nu văd valoarea inneismului - apriorismului (vezi: Locke, Hume..., vezi ce importanță dau de obicei scepticii antici senzației, din care spun că ies toate) și se bazează pe senzație ca pe un fel de rădăcină a tuturor lucrurilor, o u[^]-rădăcină, un fenomen originar, din care ies toate, o mamă ce naște totul fără ajutorul vreunui principiu masculin.

În privința aceasta, toți acești senzualiști amintesc, prin poziția lor bizară, de comuniști, cari explică toată istoria pe baza modului de producție economic. Cineva a numit acest lucru „bizar”, dar tot atât de bizară e poziția senzualiștilor, cari scot toate din senzație, printr-o magie plină de cecitate, prezumție, și uneori de tiranie.

De altfel, e legătură, adesea, între mine și alții; căci senzualismul a dus adesea la materialism și însuși spiritualismul face mare caz de senzație (pe care însă o crede ceva real, nu iluzoriu, dar epurată științific, atunci când e vorba de materialismul modern).

În orice caz, din punct de vedere spiritual, și senzualiștii și materialismul au cam aceeași atitudine ori pot duce la aceeași atitudine: un fel de dezinteresare de valorile spiritualismului, un fel de negativism sau nesimțire.

Iar „sentimentele”, „tendențele” noastre sunt și mai ontologice - și mai ales intuițiile conștiinței: ideea de perfecțiune și nostalgia pentru ea, intuiția libertății, nemuririi, divinului etc.; „evident că moralul nu poate fi luat decât în noi”, am scris pe pagina 151 din Weber, când eram student; dar mai corect e să spun: moralul e și în noi.

Rămâne adevărată vorba lui Kant: experiența fără apriorism e vorbă, apriorismul fără experiență e gol (să citez exact).

Ontologismul omului și antropomorfismul realității

Cei ce nu văd inneismul, apriorismul, de ex., ideea de cauză sunt ca acel nerod care număra măgarii (caii), dar nu și pe aia pe care era călare.

Căci ideea de cauză, dacă nu o scoatem din noi, n-avem unde s-o scoatem; nici n-am avea idee de ea. Dacă, deci, Hume o discută, e fiindcă, în practică, o implică. Dar lipsa de spicacitate și mai ales prejudecata anti-idealismului îi proteste. Prejudecățile pot prosti și pe cei mai inteligenți oameni (acest lucru ajunge la maximum când intervine prejudecata luciferistă materialistă). Ranchiuna nu e făcută să mărească inteligența!

Da, apriorismul dovedește ontologismul omului, dar cu condiție: să se facă din „conștiința în genere” o funcție ontologică. Dar Kant s-a oprit la jumătate. Nu s-a eliberat complet (în *Critica rațiunii pure*) de prejudecata anti-idealismului.

[Pag.] 430⁴⁶, toată: dar nu e nevoie să știi cum lucrează conștiința noastră pentru a produce mișcările, pentru ca să ai ideea de cauză. Aici e o greșală a lui Hume.

Prin habitudine n-ar putea să rezulte niciodată ideea de spicacitate, cum din multe lucruri n-ar putea să rezulte ideea de spicacitate dacă n-am pune noi de la noi ideea de cauză sau de spicacitate. Hume, Condillac fac grosolană *petitio principii* (cum am înscris eu pe Weber, [p.] 431 d. m., când eram student; vezi Weber, op. cit. al. II; vezi și nota de la [p.] 431 jos, făcută când eram student).

Numai „anti-misticismul”, pornirea pe trecut, prejudecata anti-idealismului îi fac pe alde Hume, Condillac să nu înțeleagă apriorismul; și pornesc să facă filozofie cu *parti-pris-uri*.

Ce e mai prost în filozofie e să ai ranchiune (și limitele ei) altfel, ranchiunile vin de obicei din conștiința implicită a limitelor; și filozoful în chestiune caută să nege ceea ce nu înțelege pentru ca să-și scuze infirmitatea). (Să fac din asta o idee principală în cap. *Integralismul cunoașterii*, la paragraful „Raționalismul contra rațiunii”, și la luciferism: unii devin raționaliști furioși și răniți, pentru ca să-și scuze limitele spirituale.)

[Pag.] 432-435: marea contradicție a lui Hume: admite totuși necesitatea, cauzalitatea (și încă cum!) în istorie. Ba, merge până acolo să declare că „rațiunea experimentală” (435) e un instinct; dar se știe că instinctul e ereditar, deci aprioric. Analog cu comuniștii: sunt materialismul în istorie, dar admit rolul ideii și oamenilor mari; e o contradicție în sens invers față de cea a lui Hume.

Dacă ideea de cauză ar veni din habitudine, ar trebui s-o aibă și... animalele. Până la urmă, Hume e revoltător prin anti-inneismul lui și cecitatea lui Weber greșește când îi laudă finețea psihologică (425). În practică, Hume lucrează ca un determinist, așa cum în antichitate unii sceptici se mulțumeau cu „probabilismul” (Arcesilas, Carneade).

Ianuarie 1965

Revelaționismul gândirii
(paragraful ultim)

Plan parțial, important

I. Nici o cunoștință a noastră nu este absolut ontică, dar nici una (afară de stări de boală) nu este absolut iluzorie.

II. Unele cunoștințe sunt mai aproape de ontic; altele, mai aproape de iluzie. De ex., spațiul, timpul, cauza, substanța, legea etc.: ideea lor e mai ontică decât cea de gust, miros.

III. Dar nu putem cuantifica gradele de ontologic sau de iluzie ale ideilor noastre. Nu putem stabili carate sau măsurători matematice.

IV. Dacă luăm în ansamblu ideile noastre despre existență, ele ne dau ceva din sensul adevărat al realității, dar într-o formă transfigurată; acesta este *revelaționismul cunoașterii*. În el se arată reflexul adevărat, ontic, al realității. Și din acest sens, realitatea ne apare ca o magie organizată de sensuri, ca operă de artă - poezie, ca o minune, cea mai mare și mai inefabilă minune, ca o simfonie inefabilă și sacră, oricât de parțial am cunoaște noi realitatea și oricât de transformat, dar cunoașterea noastră ne dă revelația realității.

V. Și, dacă ne e permis să anticipăm, aici se vede primul semn al Providenței existenței: căci cunoașterea umană, așa cum e, între dogmatism (realism naiv și științific) și empirism (îndoială), este aceea care ne trebuie: cel mai bun tip de cunoaștere pentru om. În adevăr: dacă am cunoaște complet și adecuat, n-am mai fi oameni, ci alte ființe, cu cari noi nu avem nimic comun. Ar fi o alterare radicală a ființei noastre.

Am fi ca niște aparate fotografice cari, după ce au fotografiat lumea, nu mai au nimic de făcut; am rămâne inerti, iar lumea ne-ar apărea tot inertă, ca un peisagiu lunar; pe când azi, realitatea e pentru noi veșnic semnificativă și nepuizabilă. Numai Dumnezeu cunoaște totul și rămâne etern inedit (deci nu trebuie să cu-

noaștem complet adecuat nu pentru că n-am mai putea fi vânturi, cercetători, ci pentru că, dacă am cunoaște așa, am înceta să mai fim oameni. Și nici Dumnezeu n-am fi!

VI. Sensul de ansamblu al lumii, deși limitat și transfigurat, este cel adevărat. În cunoașterea noastră este reflexul realității; acesta ne apare ca o familie ontologică: deci nu mai suntem bașca țarzi în Existență. Astfel, se reface comunitatea existenței, dar pe bază critică.

Ianuarie 1965

Revelaționismul gândirii
(paragraful ultim)

Structura realității intră în structura noastră, dar transformarea marea sau convertirea din obiectiv în subiectiv nu e completă (deci nu e soluție). Fiindcă, dacă ar fi completă, înseamnă că în sufletul nostru ar apărea ceva cu totul nou; și asta ar fi *ex nihilo nihil*⁴⁷. Dez-volt incisiv acest argument; e continuitate între Realitate și noi.

(Afară de marele argument că, fiind ontici noi înșine, transformăm complet lucrurile, ci numai le variem, după emoțiile ființei noastre umane. Așa că argumentul de mai sus, cu *ex nihilo nihil* rămâne ca un argument interesant, dar secundar.)

E continuitate de structură între Realitate și noi - de aceea în ideile noastre, rămâne sensul transfigurat al realului (sensul realului, fiindcă e continuitate; transfigurare, fiindcă e variație umană), ceva din acest sens. Peștera lui Platon e adevărată, e simbol minunat; însă și copiile cari alcătuiesc lumea aceasta au un grad de adevăr, nu sunt hume-ism. Ba chiar și senzațiile au tot felul: un adevăr superficial, epidermic, dar adevăr; chiar realitățile cotidiene, banale (ne-artistice) au un grad de adevăr, de realitate; mediocru, dar îl au.

... Și astfel, noi umblăm pe acest pământ nu ca niște călători într-o lume de umbre și de ghicitori sordide; nu suntem peregrini fantomatici printr-o lume ea însăși de fantome (nu călătorim într-o lume de fantome noi înșine niște fantome naive sau etern dumerite). Ci umblăm cu destinul nostru într-o lume de oameni; suntem legați prin mii de fire de corespondențe și de sensuri, ca toate, se adună, până la urmă, într-un om de ansamblu, ca într-o cenestezie ontologică (metafizică).

Aceasta e intuiția noastră despre lume, *Weltanschauung-vil* nostru, care vine din adâncul nostru și din nenumărate legături cu realitatea, legături cari își lasă fiecare stropul sau indicația (virtualitatea) lui de sens, până când toate fuzionează în intuiția de ansamblu sau în fluviul minunat al cunoașterii noastre filozofice, ontologice. Analogie cu nenumărate pâraie și râuri cari vin dintr-un bazin mare, fiecare cu aportul lui, și se varsă în fluviul unic. Pâraie și râuri de sensuri, cari se adună în matca de ansamblu a sensului general despre lume... Pâraie și râuri cari adună de pretutindeni firicelele de aur, cari adună din tot peisagiul ontologic, din tot peisagiul Existenței sclipirile și oglinzile de sens și le depun, ca pe o ofrandă, în intuiția noastră filozofică, în înțelegerea transfigurată și mirată a noastră, despre lume (însă ce aduc afluenții din afară intră în matca spiritului nostru, adică în ce e ontic în el; altfel, n-ar produce nimic de valoare).

în acest sens, e și o euforie a cunoașterii.

Ianuarie 1965

Revelaționismul gândirii
(paragraful ultim)

I. Din Absolut nu cunoaștem decât ceva parțial (dacă se poate spune, căci Absolutul n-are părți ori e întreg în fiecare parte), cum spunea Spinoza, că, din atributele fără număr divine nu cunoaștem decât două, și decât ceva transformat potrivit voinței umane. Cunoaștem un reflex din Absolut, dar real ca reflex.

II. Trebuie să ne resemnăm că anume lucruri, în filozofie, nu le cunoaștem sau nu le vom cunoaște niciodată; de ex.: scepticii, unii sceptici prea aveau dreptate când spuneau că filozofii nu explică de unde provine realitatea sau principiul din care urmează toate. Spun unii că materia e eternă (Democrit) (la fel și spiritul). Dar materia de unde vine? Nu știm; ne oprim aici. Nu mai căutăm originea spiritului sau a materiei, dar așa facem din voință un suveran arbitrar, fiindcă nu putem merge mai departe. Iar dacă mergem mai departe, ne întrebăm, iarăși, de unde vine elementul nou pe care l-am găsit - și asta la infinit. E ceva dureros pentru noi că trebuie să ne oprim, rămâne veșnic o nostalgie nerezolvată (în cazul materiei), dar n-avem ce face. Căci aici suntem la un punct unde cunoașterea noastră nu putea cunoaște niciodată.

Și astfel de puncte mai sunt în filozofie, în cari cunoaștere este oprită pentru toți, de însăși forma (structura) cunoașterii noastre. Ceea ce nu e în știință, unde ne-cunoașterea actuală permite speranța în cunoașterea viitoare.

Acestea sunt mostre hermetice sau mistere opace (chinuitoare).

III. Dar mai sunt și misterele luminoase (vezi Ap. Pavel); de ex., dogma Sfintei Treimi etc. Acestea sunt mistere radiante. Ele sunt liniștitoare (nu chinuitoare); și nu numai că nu sunt o călăuză gnostică, dar sunt chiar forma maximă a cunoașterii filozofice - dacă filozofia e mai ales metafizică.

Ianuarie 1965

Revelaționismul cunoașterii
(paragraful ultim)

Aici să arăt că cunoașterea noastră nu dă intuiția globală, ci facem parte dintr-o familie ontologică unică, ai cărei fii sau membri suntem.

Cu aceasta am dovedit că filozofia e disciplină menită să realizeze facă intuiția comunității noastre cu Existența generală. *Quod erant demonstrandum.*

Vezi cum țăranul se simte în comunitate cu întreaga existență, nu se simte un fulg de pădărie ori un bastard, ci un copac ontologic legitim. El are un realism adânc (nu realismul superficial, epidermic, al modernilor, care lasă loc pentru scepticism sau iluzionismul, sau disperarea de fond. Țăranul e mai degrabă invers: iluzionist, neprecis, relativist pentru lucrurile de suprafață, dar realist de fond, realist metafizic, ontologic (temă: depre realismul empiric și idealismul-iluzionismul de fond; și despre idealismul-iluzionismul empiric și realismul de fond; ori realist de fond și de suprafață sau idealist-iluzionist și de fond și de suprafață).

Vezi și primitivii de cari vorbește filozoful James în *Atitudinile*; cum ei au relativism de fond și sentimentul comunității ontologice. Cu avantajul că filozofia ne dă sentimentul comunității ontologice pe bază critică.

Ianuarie 1965

Revelaționismul cunoașterii

(paragraful ultim)

Gnoseologia implică o atitudine metafizică

Când spunem că omul e ontologic și realitatea [e] antropomorfă, și când facem din acestea fundamentul gnoseologiei noastre, noi implicăm o metafizică. Și anume: o metafizică spiritualistă.

Realitatea e spiritul.

Dar acest spirit ontologic, creând lumea sensibilă, devenind obiecte, s-a transformat destul de mult, încât nu mai putem cunoaște complet și adecuat (încât cunoașterea umană nu mai poate fi o copie).

Dar rămâne adevărat dacă nu o reflectare (copie), dar un reflex, o configurație de ansamblu, în care e cuprins sensul transfigurant al realității; și anume, intuiția că realitatea e o armonie, o familie existențială comună. E mare lucru acesta! El dovedește că nu suntem fulgi de pădărie, că nu suntem bastarzi pe acest pământ, că suntem fiii adevărați ai Realității și că avem cu ea corespondențe adânci, cari dau cunoașterii noastre limitate și subiective o efigie care păstrează cerul sau un ecou real al Existenței.

Suntem copii buni ai Existenței și ceea ce gândim și simțim noi nu e pură subiectivitate, nu e ceva gratuit și deprimabil, ci e ceva care respiră gravitatea realului ca atare și farmecul legendei unice și inefabile a tot ceea ce ne înconjoară mai de aproape sau mai de departe, până la ultimele confinii, bănuite sau nebănuite, ale universului, până la ultimele taine ale ontologiei.

Democrit, Locke, Hume au încercat să arate cari din ideile noastre nu au corespondent real (după Locke: spațiul, figura, mișcarea) și cari, nu. Dar adevărul e că nu putem fixa carate de abordat, dar știm că sensul de ansamblu are ceva veridic, adevărat și că orice idee a noastră are, în grade diferite, și ceva subiectiv, și ceva obiectiv. Chiar și senzațiile de gust, miros etc. au ceva ontic, fiindcă puțința existenței lor e dată de realitate.

14 februarie 19

*Ontologismul omului și antropomorfismul realității**I. Ontologismul lui Kant*

1) Interpretarea biologică (apriorismul este produs de eretice). Schopenhauer și Maiorescu au interpretat astfel.

2) Interpretarea sociologică (A. Comte? în orice caz, școala sociologică franceză).

3) Interpretarea în sine, adică au luat „conștiința în genere” ca ceva în sine, fără să se întrebe de unde vine; se mai poate pune și problema interpretare formală.

Dar mai poate fi o interpretare, pe care o socotim cea mai importantă: interpretarea ontologică. Cei ce interpretează biologic sau sociologic sunt spirite de plaur sau de banchiză: nu văd clar dedesubt. Căci biologicul (care face cu puțință ereditatea) și sociologia (care face cu puțință societatea) nu pot fi decât realități abstracte, nici n-am mai avea nevoie de kantism; deci, cei ce interpretează așa anulează de fapt kantismul. Și fac greșeală *petitio principii*. Fiindcă noi nu avem idee de realitatea biologică (corpul nostru) și de societate decât după ce a funcționat apriorismul.

Iar cei ce interpretează formal sau în sine au spirit gramscian în filozofie. Iată de ce ne trebuie altă interpretare; ea este interpretarea ontologică.

II. Interpretarea ontologică

1) De ce Kant n-a precizat (decât implicit) ce e cu conștiința în genere (a făcut-o înadins, deși subconștient) (de unde vine? cum face legătura cu noi etc.)? Ca să lase ideea că ea este ceva adânc (cum, de fapt, credea și el). Dacă ar fi spus net că această conștiință în genere e ceva în vânt sau pur subiectiv, ar fi căzut idealismul subiectiv (iluzionism absolut) și, deci, nu l-ar fi putut salva decât pe Hume, cum își propusese. Dar, de fapt, Kant a făcut-o altfel, în epoca modernă operația pe care a făcut-o Socrate în antichitate (sofiștii au fost Hume-ul antichității și Socrate, Kant-ul antichității). Socrate a salvat cunoașterea coborând mai adânc în eu și ajungând acolo, la cugetul absolut, iar Kant a coborât tot mai adâncul eului și a găsit acolo depuse reflexele normative și fundamentative ale conștiinței în genere. Evrika!

Dacă ar fi spus că conștiința în genere e ceva subiectiv, Kant ar fi căzut într-un idealism obiectiv mai mare și decât al lui Hume (fiindcă Hume admite existența obiectivă a numerelor etc.).

dacă ar fi spus net că conștiința în genere e ceva obiectiv și suprauman, ar fi ajuns la dogmatism (pe care el voia să-l depășească). Și astfel, la Kant, conștiința în genere a rămas oarecum ceva intermediar, între ontic și psihic, între obiectiv și subiectiv, ceva cvasi-transcendent. Asta, ca sugerare în mintea cititorului.

Și astfel, Kant a venit (subconștient) cu două măsuri; când vorbea contra lui Hume, el era ontologic (considera, de fapt, că conștiința în genere e ceva ontologic sau obiectiv; iar când vorbea contra dogmatismului, el era psihologic (considera, de fapt, că conștiința în genere e ceva psihic sau subiectiv). Aici e marea ambiguitate, marele echivoc, al lui Kant și ceea ce, fără nici o intenție de diminuare, s-ar putea numi aspectul hibrid al filozofiei teoretice kantiene. De aceea, pentru a introduce unitate, Kant trebuie interpretat ori în sens psihologic, ori în sens ontologic.

Noi optăm pentru sensul ontologic. Căci numai acesta valorifică în adevăr gândirea lui Kant și corespunde intenției lui de fond. Căci nu pentru a se întoarce la Hume a făcut Kant revoluția lui copernicană!

2) Destinul pozitivismului în raport cu acela al kantismului este revelator în această chestiune. Pozitivismul și kantismul sunt două *aboutissements*⁸ ale empirismului sau scepticismului.

Pozitivismul e un astfel de *aboutissement*, după ce a trecut mai întâi prin „școala ideologilor” (Kant e o sinteză de ideologie și de pozitivism, vorbind din punct de vedere logic, nu istoric, fiindcă pozitivismul a fost după Kant).

„Școala ideologilor” nu a putut satisface multă vreme (de aceea a fost înghițită de pozitivism), pentru că avea următoarele neajunsuri: a) era minată de subiectivism; se ocupa de analiza ideilor oamenilor despre lucruri, dar nu despre lucrurile însele; b) avea în chip fatal sau superficialitate, fiindcă, dacă nu explica ideile noastre în legătură cu apriorismul ori cu revelația, înseamnă că ignora cauza lor cea mai adâncă și deci le dădea o explicație superficială; cum, de ex., făcea cu ideea de Dumnezeu, de cauză etc.; c) era contradictorie: voia să explice ideile noastre, dar pentru aceasta trebuia mai întâi să creadă în ideea de cauză etc.; deci, voia să explice fără să aibă categoriile, conceptele, adică uneltele cu cari să explice. Asta e și greșeala lui Hume și a tuturor empiriștilor. Deci, dacă nu faci intervenția apriorismului, nu poți să explici nimic, fiindcă pui carul înaintea boilor.

De aceea, școala ideologilor a rămas doar la alde Volta și Voltaire, cari, ca să distrugă valorile tradiționale, spunea (fără să fie original) că aceste valori trebuie explicate cum s-au produs istoric, pentru ca să vezi că se anulează (mizerabilul superficial!).

Pentru aceste motive, lumea a fost mai mulțumită de pozitivism. Uitând punctul de plecare al lui Comte (care nu ignoră știința e o aparență), lumea intelectuală, tot practicând știința, ajunsă să creadă că aceasta e Absolutul și că, deci, pozitivismul e un fel de dogmatism: pozitivismul a devenit o iluzie foarte... pozitivă. Iar când era vorba de rinoceri, ca Le Dantec sau E. Renan, sau de miopi, ca oamenii de știință de laborator, pozitivismul idealul sau se convertea chiar în cel mai intact materialism.

Totuși, pe filozofii propriu-ziși și pe oamenii cu spirit complet, pozitivismul nu i-a mulțumit și el nu s-a bucurat de prestigiu de prima mână înaintea lor. Chiar când l-au acceptat din nevoie, l-au considerat cu oarecare toleranță. Altceva a fost cu Kant. Acesta a fost cel mult uitat în unele momente, dar privit cu toleranță n-a fost niciodată. Kantismul a avut întotdeauna un mare prestigiu, chiar când a fost criticat sau combătut. De exemplu: Răspuns: fiindcă i s-a acordat un sens mai adânc, un sens ontologic (vezi cum unii se îndepărtau de kantism tocmai fiindcă îl găseau prea metafizic). Curios: Kant n-are un mare sistem metafizic și totuși e plin de metafizicism, ca nici un alt filozof.

Și așa este: Kant e mai ontologic. După el, știința nu e decât un refugiu (nu sunt numai cozile, fiindcă nu ai fragii) cu care, pentru pozitivism, nu e numai o iluzie pozitivă (dacă se poate spune așa), ci e ceva adânc întemeiat, ceva aproape sacru. De exemplu: Tocmai fiindcă, în mentalitatea lui Kant, conștiința în genere e nici ceva individual, nici ceva pur uman (în sensul pragmatist al Schiller) și totuși rămâne o conștiință; deci este o valoare, deși pur transcendentă, dar transcendentă. În aceasta constă caracterul logismului lui Kant: că acordă (chiar dacă n-o spune formal) științei în genere un caracter mai presus de ideile noastre empirice, adică un caracter care e determinat în oarecare măsură transcendent; deci, caracterul ei fix, hieratic, imuabil, ordonat și fără apel.

Iar lumea filozofică de la Kant și până azi așa l-a considerat în fond, pe Kant, chiar când nu și-a dat seama de asta; adică l-a considerat altceva decât empirismul și altceva decât pozitivismul.

De aceea, Kant a rămas un filozof cu prestigiul nealterat, un filozof care poate să se învechească, dar nu se alterează, un fel de stea polară a filozofiei, un termen de raportare pentru a măsura valoarea altor filozofi: un filozofe-metru.

Noi însă mergem și mai departe și considerăm că conștiința în genere este chiar pur ontologică, adică transcendentă (ca „Cenzura transcendentă” a lui Blaga). Noi știm că există valori istorice (adică în fenomen) și valori metafizice, dar conștiința în genere ce fel de dihonie este?

Este ea ca un fel de grad sau treaptă de emanație (vezi Plotin) sau ca o categorie intermediară între Absolut și noi, cum ar fi lumea îngerilor? Deci, atunci când I. Kant a creat conceptul de conștiință în genere, el n-a făcut decât să sublimeze în sens critic-filozofic o idee a emanatismului sau a creștinismului. Natural, I. Kant a făcut asta așa cum fac filozofii în general cu ideile lor cele mari: fără să fi știut în chip absolut conștient. Numai ideile secundare sunt create pe cale deplin conștientă (și nici pentru ele nu e întotdeauna așa), dar intuițiile mari ale gânditorilor vin din subconștient și numai instrumentarea lor ulterioară aparține conștiinței clare sau discursive.

Teză foarte importantă: când noi, oamenii, am fost creați, ni s-a dat un apriorism complet; adică, atunci când s-a depus în noi (fie că am fost creați deodată, fie în lungul timpului) un fond aprioric integral, atât teoretic cât și practic. Avantajul acestei teze e dublu:

1) se explică, în acest fel, cel puțin principiar (singurul mod de înțelegere pentru noi când e vorba de multe puncte metafizice) cum s-a făcut legătura între apriorism și conștiința noastră (ceea ce explică I. Kant, fiindcă nu putea să arate care e puntea între conștiința în genere și noi);

2) tot principiar înțelegem ce e legătura de unitate, în fond, chiar convergență de adevăr, între rațiune și mistică: fiindcă același factor, fiind un singur factor, a pus în noi apriorismul integral, teoretic și practic. E o erezie să se facă deosebire între teoretic și practic; dacă noi nu știm cum se face unitatea între rațiune și credință, acesta e un fapt secundar; principalul e că ea există în principiu și totul e să nu cădem în unilateralitate, adică să nu amputăm apriorismul, renunțând fie la intuiția mistică (cum fac „științificii”, „raționaliștii”), fie la rațiune (cum făceau unii mistici la finele Evului Mediu și chiar Pascal).

Temă colosal de importantă: numai pe baza tezei expuse pe această pagină se poate face și unificarea celor trei critici kantene; căci nu e deosebire între ele, cum credea Kant, după cum nici fenomenul și numenul nu sunt două lucruri, ci o lume unitară dar cu grade sau trepte diferite de existență ori de creare. Că apriorismul care ni s-a dat este, în fond, indivizibil; nu este nici apriorism teoretic și unul practic, ci un apriorism integral, unul singur, doime nedespărțită.

26 februarie 19

Revelaționismul gândirii (paragraful ultim)

Dovada cea mai însemnată că în gnosis umană e o variație umană, un coeficient personal ori al speciei umane este în existența variațiilor sau chiar a contradicțiilor cari sunt între ideile noastre și ale altora ori chiar între ideile noastre (în timp - într-un fel crezi la tinerețe, altfel la maturitate etc.), ori între adevărurile rațiunii noastre științifice și ale intuiției noastre.

Scepticii deci aveau dreptate când au pornit de aici: de la constatarea contradicțiilor; numai că concluziile lor au fost exagerate sau greșite; dar n-au fost greșite în punctul de plecare, ci în cel de ajungere. Adică: constatarea contradicțiilor e adecvată (ca condiția să nu exagerezi aceste contradicții și să nu le cauți în lumânarea ori să le inventezi), dar concluzia nu e că gnosis umană e o iluzie, ci că e o variantă la realitate. Aceasta trebuie să fie concluzia!

Noi trebuie: 1) să căutăm unitatea care e între contradicții (vezi cum eclecticul Cousin a inversat asta pentru istoria filozofiei); 2) să vedem care e partea comună a contradicțiilor; 3) atunci când nu putem găsi unitatea și nici partea comună, suntem convinși atât de adevărul unei idei cât și de acela al unei contradicții (ca, de ex., în cazul „conflictului” între idei din știință și idei din religie), să postulăm că există undeva o unitate, un factor comun, dar nu-l putem ști noi (în stadiul actual, ori ni s-a dată); vezi cum și în știința pozitivă există idei sau fapte contradictorii: fiecare constatată în chip riguros ca fiind exactă. Dar cum fac oamenii de știință? Renunță la una din ele? Nicidecum! Căutăm o soluție comună; dau exemple. Apoi, dacă așa e în domeniul științei, de ce e imposibil nouă, al științei, cu atât mai mult așa trebuie să procedem

în cel al metafizicii și moralei (vezi dualitățile moralei, religiei-Kant și scepticii greci greșeau când nu știau valoarea antinomiei).'

*Izomerismul gnosis
Introducere*

Februarie 1965

Scepticii și toți agnosticii și-au închipuit, au plecat în mod formal sau în mod implicit, de la ideea că între noi și realitatea obiectivă este o deosebire esențială, că nu e nici o legătură și nici o asemănare. Plecând de la această idee, era logic ca ei să ajungă la concluzia că cunoașterea noastră n-are nici o valoare obiectivă, că e o iluzie. Dar cu ce drept au plecat de la ideea că nu e nici o legătură sau asemănare între noi și realitatea obiectivă? Chiar dacă ar fi așa, de unde știu ei?

Un lucru e sigur: pentru ca să fie o valoare de obiectivitate între cunoașterea noastră și lumea externă, trebuie să fie o legătură adâncă între ele, care să aducă o înrudire de structură, o asemănare, deși nu totală, dar parțială, și, în orice caz, reală.

Aceasta am numit-o principiul izomerismului gnosis.

Dar scepticii, agnosticii au plecat de la ideea discrepantei mai mult sau mai puțin totale dintre noi și realitate; în schimb, toți gânditorii cari, în lungul istoriei filozofiei, au acordat cunoașterii noastre o valoare au recunoscut, formal sau implicit, că e legătură și asemănare între structura noastră și realitate. Aici să fac o incursiune în istoria filozofiei.

Scepticii au exagerat deosebirile dintre senzații, impresii, idei, refuzând să vadă partea lor comună și dedându-se unei adevărate industrii, uneori frizând escrocheria și aproape întotdeauna artificialitatea în a crea peste tot contradicții, dedându-se unei vânători gratuite de incongruențe și nepotriviri, pentru a dovedi că totul ne înșală și că iluzia e destinul nostru.

Martie 1965

Izomerismul cunoașterii

E o eroare să se creadă că rațiunea e numai a noastră și că n-are nici o legătură cu lumea exterioară, că ne aparține numai noua; de fapt, rațiunea noastră gnosisă are legături cu lumea și ea și această lume aparțin unui fond comun. E o eroare să se creadă că rațiunea și lumea sunt două realități incomunicabile.

Panteismul, monismul și mai ales spiritualismul pregătesc mai bine înțelegerea izomerismului cunoașterii (chiar noi suntem spiritualiști transcendentaliști).

Rațiunea și realitatea generală au ceva comun: sunt un diftong (definiția diftongului: două vocale cari se pronunță deodată cari fac o silabă): un diftong ontologic. Bună figură de stil!

Trei posibilități: 1) noi am creat lumea; 2) lumea ne-a creat noi; 3) ori un factor mai adânc ne-a creat și pe noi și lumea (în noi, în realitatea generală sau externă, am înțeles și factorul „n-adevăr adânc").

E absurd să spui că noi și lumea externă sunt absolut paralele (atunci nici n-am avea idee de o lume externă); or, nici scepticii nu spuneau că n-avem legătură cu lumea externă, ci mult îi contestau existența; dar, dacă îi admiteau existența, spuneau că noi ne facem idei greșite despre ea, iar nu că nu avem legătură cu ea.

Martie 1965

Izomerismul gnosis

Identitatea omului: cu toate variațiile omului, în el e o singură identitate. Vezi ce zice eroul din *Les clef du royaume*⁴⁹, după ce a studiat pe chinezi: „la logique est la meme partout et tous les hommes sont freres"⁵⁰.

Vezi cum pieile roșii din America au creat cultura precolombiană, în care, pe lângă deosebiri bizare, sunt și identități unitare. Ei aveau până și semnul 0 în matematică (dar probabil că însemnau altfel); vezi cum s-a înșelat zeci de ani L. Brudel, pentru ca, la urmă, să recunoască el însuși că s-a înșelat: tardivă înaltă dovadă de onestitate intelectuală! „Primitivii" au aceeași logică ca și noi - și, mai întâi, nu sunt primitivi!

Nimic mai interesant de studiat, într-un fel, decât variațiile și identitatea omului! Dar ceea ce e semnificativ, metafizic și psihic, este identitatea. Să arăt înrudirea noastră cu fondul realității ontice - chiar dacă ar fi adevărată teoria palingenezei - și mai ales atunci.

Martie 1965

Argument pentru izomerism

De ce se fee descoperiri științifice, de multe ori concomitent, fără ca autorii lor să fi știut unul de altul (e și o carte despre istoria acestor „coincidențe”)? Răspuns: fiindcă mintea umană e identică și din aceleași date și preocupări trage aceleași concluzii (dar teoriile pot diferi). Asta însă pune altă întrebare: dar de ce oamenii au mintea identică? Căci nu e influență ori determinare reciprocă (posibil că oamenii nici n-au știut unii de alții, dar au făcut descoperiri). Atunci ce este? Răspuns: factorul care i-a creat este același. E identic. Iar această identitate exterioară s-a depus în om. Și astfel, omul a devenit aidoma ori cel puțin înrudit cu realitatea exterioară. Important argument!

Oamenii deci se aseamănă între ei; nu direct, ci prin intermediul factorului ontic extern (numai în civilizațiile târzii oamenii încep să se frece unii de alții și să se fasoneze reciproc, pe tot globul). Dacă oamenii n-ar semăna cu factorul sau realitatea ontică externă, n-ar semăna nici între ei. Mai mult: eu cred că însăși animalele au logică și sensibilitate mult mai înrudită cu noi decât ne închipuim noi, în prezumția noastră; și aceasta e o pistă de urmărit, o modalitate de a dovedi izomerismul omului (s-o fac); deci, până la urmă, totul e identic, în fond, în Existență. •

Martie 1965

Minimum categorial

Chiar dacă are dreptate pozitivismul, în sensul că nu putem cunoaște Absolutul, dar concluzia lui e greșită. Căci posibilitatea filozofiei (metafizicii: asta e filozofia, în primul rând!) și cunoașterea Absolutului nu sunt două lucruri necesar legate (ba, s-ar putea spune că, dacă am cunoaște Absolutul, s-ar termina și cu filozofia).

Vezi cum și unii gânditori creștini au spus că nu putem cunoaște pe Dumnezeu (H. de Saint Victor?), dar concluzia lor a fost pentru credință - cu atât mai mult pentru credință. Până și Hobbes a spus că nu putem cunoaște pe Dumnezeu, dar suntem ca un orb care nu cunoaște focul, dar se încălzește la el (vezi în Hoffding, vol. I, pag. 28551).

Și atunci, iată ce trebuie să spunem: nu cunoaștem Absolutul; dar avem dreptul să ni-l imaginăm, să-l plăsmuim (în acest sens, cultura e istoria acestor minunate plăsmuiri); vezi și în Bla-

ga, care a mai spus că atunci când ne-am convins că nu găsim un înțeles, trebuie să-l punem noi; vezi: *Pietre pentru templul mea*

Iunie 1965

Izomerismul gnosis

Principiul izomerismului gnosis este de fapt implicat în filozofia care cred în cunoaștere (și mai ales la Hegel, Berkeley etc.) și chiar la teologi, fiindcă atunci când ei vorbesc de Dumnezeu cunosc un principiu care e categoria maximă de cunoaștere, totuși mai fiindcă El este din familia noastră sufletească (între Dumnezeu și noi s-ar zice că e deosebirea dintre un brad crescut mare și unul pipernicit, un brad de munte și unul de baltă: mare deosebire, dar... aceeași familie). Dumnezeu este în esență identic cu noi sau cel puțin ca direcție, ori parțial.

... Așa că totul e să dovedim valabilitatea acestui principiu mai bine zis, să dovedim că el se aplică la om. Adică, să dovedim că în adevăr omul este identic în esență cu realitatea absolută, să dovedim ontologismul omului (și antropomorfismul realității).

Cum putem face această dovadă? Așa: arătând mai întâi că realitatea externă există (marea opțiune); restul e ușor, căci avem „punctul fix” de care vorbea Arhimede. De aceea, planul burzoiului capitolului *Revelaționismul gândirii* este:

I. *Realism și verism*II. *Verism și pragmatism*III. *Izomerismul gnosis*IV. *Marea opțiune*V. *Ontologismul omului și antropomorfismul realității*VI. *Revelaționismul gândirii*

Adică, să pun întâi paragraful despre *Izomerism* și apoi paragraful despre *Marea opțiune*

Octombrie 1965

Știință și cunoaștere

Neajunsurile științei:

1) mecanicizarea vieții; omul ajunge să trăiască între mașini și nu între realități vii (de aceea se mecanizează, se robotizează el). Vezi cum lucrătorii în fabrici ajung să facă numai o gămlărie bold și lucrează pe bandă (vezi filmul lui Gheorghiu: lucrătorii)

șit din fabrică alerga să răsucescă nasurile oamenilor). Vezi lucrătorul neamț de la Petroșani, care, în 1938, lăsa oamenii în mină și ajunsese cu ochii bulbucați; în America, oamenii au vreo 20 de mașini în casă;

2) castorizare; confort și artificializare;

3) pierderea libertății: statul, înarmat cu tehnica modernă, are o poliție teribilă;

4) îndepărtare de natură, de osmoza cu ea - și mai ales de natura ontologică;

5) înmulțirea excesivă a populației, până la un timp, iar apoi regres demografic (malthusianism!). Omul s-a înmulțit când tehnica a creat bogății, dar a început să practice malthusianismul când a devenit personalist (nu vrea să mai facă sacrificii și să aibă copii) și a cunoscut tehnica sterilizării ori avorturilor;

6) apariția universalismului, care era imposibil fără o tehnică, avansată;

7) gerontocrația: mai mulți bătrâni decât copii și tineri (media vieții o s-ajungă la 70 de ani). Din cauza aceasta nu mai e cultură ingenuă, mitică (orice cultură autentică e, în fond, un mit; să dezvolt această temă), vitală, ci o cultură blazată, raționalistă, obosită, artificializată, care face în chip cabotin caz de tinerețe (mimează tinerețea, dar se sperie de adevărata tinerețe, ca actrițele de 30 de ani, când li se pun alături actrițe de 18. Azi bătrânii, bătrânele nu mai au haine speciale; unde mai sunt bătrânele cu pălării cu bride?);

8) Luciferismul gnosic etc.

Din punctele 1 și 4 să fac un singur punct? Filozofia materialistă vine și din faptul că omul trăiește numai între mașini. Mașina ucide spiritul (dar nu definitiv)!

Octombrie 1965

Marea opțiune

Existența lumii externe ar putea totuși să nu fie numai un postulat? S-ar putea spune că e mai complicat să ne închipuim că nu există o lume externă și totuși să avem senzații și lucrurile să urmeze într-o ordine.

E adevărat. Dar asta e teza pragmatistă, în fond, ori aceea a principiului economiei în cunoaștere (Poincare?).

Vezi și Nae Ionescu, despre existența unei lumi externe (într-un curs de metafizică⁵²).

în fond, dacă nu putem dovedi pe cale strict logică existența unei lumi externe - și, în fond, e aici un act de credință ori postulat chiar la filozofii cari își închipuie că au dovedit existența lumii externe; să-i analizez și să arăt.

Era ușor de dovedit că alde Zenon (solistul) n-aveau dreptate, fiindcă ei se biziiau totuși pe logică, deci cu logica îi puteai combate (de vreme ce se admitea - implicit - valabilitatea logicii). Dar pe alde Avenarius (care vine de la alde Hume) nu-i mai puteai combate: empirismul e deci mai periculos decât scepticismul (acesta e totuși un dogmatism și se bizuie pe valabilitatea logicii, fie și implicit) și ultima concluzie a empirismului este iluzionismul absolut și funebru, după care dispare chiar dualitatea sau opoziția eu - non-eu și nu mai știi nici dacă există o lume externă.

Noiembrie 1965

Atitudinea gnoseologică

I. De la realismul naiv și „științific” (dar care, în esență, nu e mult deosebit de cel naiv) s-a trecut la scepticism. Patria dintâi a acestuia a fost la grecii vechi: o adevărată orgie și îndrăgăstărie a scepticismului, ucis în cele din urmă de propriile lui exagerări, absurdități și artificialități; căci, în fond, acești greci erau o vitalitate de barbari, dar cu inteligența rafinată și o sileau. Acesta să dezvolte fără odihnă toate argumentele posibile și imposibile.

Idee interesantă: și grecii vechi s-au trezit, la un moment dat, din „somnia dogmatic”, ca și Kant. Deci, drumul urmat de Kant - până la un punct - e drumul cunoașterii înseși, drumul istoriei filozofiei. Dezvoltare.

II. Cunoașterea, după comuniști, este: 1) posibilă, reală, dar 2) nu cunoaștem tot Absolutul, ci numai atât cât ne trezim că să trăim și ca să ne dezvoltăm spiritual în vederea mântuirii (să fac citate în acest sens); 3) și nici nu cunoaștem perfect absolutul, ci „ca prin ghicitură”, nu „ca în oglindă” (să cităm din Pavel)⁵³. (Numai în rai vom cunoaște „așa cum am fost curând”, oarecum ca Dumnezeu.)

De aceea, conceptul suprem de cunoaștere umană, în raport cu Absolutul, e conceptul de Taină, care ne dă o cunoaștere a Absolutului, dar nu totală și nici perfect adecvată, dar care răsună la infinit. Mai mult: deși taina nu ne dă tot Absolutul și în sine perfect, dar are ceva infinit în ea, o inteligibilitate la infinit.

Evrika! Ea e astfel un substitut gnosic uman al Absolutului. Are ceva realist, absolut, în ea, dar nu e Absolutul însuși. Mare dezvoltare. Și tocmai aceasta e ceea ce ne trebuie; dacă am cunoaște Absolutul în mod perfect, n-am mai fi oameni (am uzurpa drepturile divinității) și ne-am nenoroci dacă am cunoaște numai aparențele (Kant, empiriștii), am rămâne nesatisfăcuți, am rămâne în afara realității.

Ieșirea din situație e numai conceptul de Taină: soluție atât de genială, încât trebuie că e revelată. Taina ne dă echivalentul (uman) al cunoașterii absolute, dar fără primejdiile ei (dezvoltare). Luciferii cari vor să cunoască Absolutul așa cum e sunt tot atât de smintiți ca și scepticii. Taina e soluția ideală. Și la ea ajungem prin revelație și intuiție.

Deci, gnoseologia comunistă admite ca mijloace de cunoaștere: rațiunea (cu simțurile, percepțiile), intuiția și revelația.

Februarie 1966

Atitudinea gnoseologică

I. Realismul naiv și cel științific.

II. Scepticismul: tot un dogmatism.

III. Îndoiala; când e generalizată, se ajunge la nihilism, la ceva funebru; dușmanul e deci această îndoială.

IV. Soluția noastră; sunt două ipoteze:

1) îndoiala generalizată duce în cele din urmă la ideea că lumea externă poate nici să nu existe; astfel, s-a ajuns la celebrele cuvinte: lumea e reprezentarea mea. Deci, toată lumea, toată realitatea e în ideile mele și asta e lumea; dar, atunci de ce ne plângem? Căci nimeni nu tăgăduiește că ideile noastre le cunoaștem. Dacă le cunoaștem, înseamnă că cunoaștem toată lumea, deci realitatea ca atare. Iar dacă prin ideile mele înțeleg, de fapt, ideile unui eu psihologic empiric și ale unui eu ontologic, ca la Fichte, atunci [cuvânt indescifrabil] înseamnă că cunoaștem (și nu realitatea ontică, fiindcă eul fichtean e de fapt un non-eu obiectiv și universal, al cărui reflex suntem noi);

2) iar dacă se admite că lumea externă există, dar noi n-o putem cunoaște, că, adică, ea ne trimite semnale, dar noi le falsificăm 100%, atunci sunt iarăși două ipoteze: a) lumea ne trimite semnale, dar noi le falsificăm, asta înseamnă că avem legătură cu lumea, nu suntem în vid. Dar, dacă avem legătură cu lumea, am avut-o din capul locului, originar, și, deci, am fost în continuitate

tea acestei lumi; și dacă am fost în continuitate, ideile noastre despre ea nu pot fi total false; b) dar, admitând că am fost fals înșă în sute de mii de ani de legături cu lumea s-au produs ac modări și ecoul acestora în conștiința noastră gnosică nu poate iluzie totală.

V. Dar noi mai avem o soluție, care e cea mai bună; ea e metafizica noastră. Am văzut că ea se bazează pe credința în Dumnezeu. Dar această credință înseamnă realism metafizic. Acesta e un prim avantaj; al doilea e că metafizica noastră ne putința unei gnoseologii integraliste: rațiune și mistică totodată. Mare lucru!

9 iunie 19

Verism și pragmatism

Pragmatismul e rău cunoscut aproape de toată lumea, chiar și unii cari se pretind specialiști - fiindcă îl cunosc din rezumate după ureche, ori fiindcă ei înșiși sunt înclinați spre simplificare.

Pragmatismul (și ne referim în primul rând la James) nu e ceva simplist din punct de vedere intelectual și mediocru din punct de vedere moral.

Prin *practic* și *pragmatic*, el nu înțelege neapărat succes economic ori în alt domeniu biologic al vieții; și nici nu înțelege neapărat succesul individual. Ci pragmatismul înțelege succesul care aduce fericirea și *înălțarea* vieții; și înțelege ceea ce convine, adică ferește și înalță viața în general, viața genului uman și chiar viața ca atare.

Se poate, de ex., ca o idee să nu aducă bani, dar să mulțumească și să înalțe sufletul; și se poate ca ceva să nu aibă succes din punct de vedere individual, dar să fie un plus pentru viața genului (Nae Ionescu și Eminescu au avut numai de suferit ca divizi, dar ei au fost *în adevăr*, chiar dacă le aplicăm formula adevărului pragmatist).

Carența pragmatismului nu e deci din punct de vedere moral, ci din punct de vedere metafizic și gnoseologic; fiindcă adevărul nu se definește cum crede el și fiindcă, *à la longue*, el duce la scepticism (idealism subiectiv) și, deci, strică și vieții - adică creează contra scopului său. Adevărul e adevăr fiindcă e adevăr pur și simplu, iar nu fiindcă poartă marca succesului (iar dacă poartă, e ca corolar, deci succesul e cel mult un semn al adevărului - vezi ce zic comuniștii! -, iar nu adevărul însuși). După a

James, adevărul nu e adevăr în sine, ci *devine*, e adevăr fiindcă are succes. Aici e greșeala pragmatistilor.

Pragmatismul e o sublimare a practicismului american; în practică, el e mult mai mult decât acest practicism.

Alde James fundamentează și religia, tocmai fiindcă are în vedere un practicism nobil și pentru viața în genere.

10 iunie 1966

Verism și pragmatism

Pragmatismul vulgar vrea succesul imediat și personal și într-un omenesc inferior (în acest sens, mai toți oamenii sunt pragmatici),

Interesantă ar fi o tipologie a pragmatismului și pragmatistilor; sunt tot atâtea tipuri cât și ale individualismului - individualiștilor.

Dar pragmatismul lui James nu e vulgar, ci nobil... în practică, deși fundamentele sunt false (temă: nu pragmatismul în sine e rău, ci felul cum e interpretat și aplicat) (aici, epicureismul; Epicur era un om de treabă; de aceea, un teolog creștin se chinuiește să încorporeze epicureismul la creștinism, la înțelepciunea creștină). Am văzut mulți măgari idealiști obiectivi decât pragmatisti, ca James.

Pragmatismul - James vrea o reușită pentru fericirea și înălțarea vieții, deci e moral; și vrea ca această reușită să fie a societății umane (și chiar a vieții), ansamblului ei; deci, e social. Dacă pragmatismul ar lua ca bază succesul personal, individual, aceasta ar însemna să fie atâtea adevăruri câte persoane (dar în apologetică ar fi un dezastru: oamenii ar crede în Dumnezeu după cum le-a mers lor în viață).

În... practică sunt deci pragmatisti mai idealiști decât cei mai hotărâți idealiști și „idealiști” mai răi decât pragmatistii.

Aceasta nu înseamnă că teoria sau fundamentarea ultimă n-are importanță. Căci cel mai bine e ca și teoria și aplicarea să fie bune, încă o dată se aplică maxima populară: ori te poartă cum ți-e vorba, ori vorbește cum ți-e portul!

Izomerismul gnosic

Aici să mă ocup și de ideea microcosmului și macrocosmului; să fac istoria acestei idei în istoria filozofiei.

Dacă, în adevăr, microcosmul e un macrocosm la infinit, seamnă că e posibilă cunoașterea. Totuși, însuși faptul că macrocosmul e infinit înseamnă că nu e identic cu omul, căci acela nu e infinit; sau însuși sufletul omenesc are ceva infinit? El are ceva divin, dar divinul e infinit (foarte important; și de aici se pot scoate un argument pentru ideea de nemurire).

Iunie 19

Izomerismul gnosic

E o stranie identitate între oameni separați de zeci de mii de km. și cari n-au fost niciodată în legătură unul cu altul; între oameni „culți” și „primitivi”; între oamenii de azi și cei din preistorie (vezi *Maorii* de Gh. Doru, pag. 79, jos⁵⁴).

Aici să dezvolt și ideea mea că, dacă e adevărată teza poligenetică (adică omul s-a născut în mai multe locuri pe glob), aceasta dovedește un substrat comun, un substrat ontic). Chiar animalele au logică, în parte, ca omul, și au, mai ales, acele emoții fundamentale. Fondul lucrurilor e același peste tot și el depus și în om; debarci într-o insulă pustie: întâlnești „autohtoni” și vezi că ei au aceeași logică și aceleași emoții ca tine.

... Și nu m-aș mira ca pe alte planete să fie ființe cari să aibă în comun cu oamenii chiar în mod concret. În orice caz, ei ar avea aceeași gnosie, aceeași gândire și aceleași emoții-volițiuni. Toate sunt date de fondul comun al *realității în sine*. Izomerismul gnosic!

Iunie 1

Marea opțiune

Acum se vorbește mai puțin de putința ca lumea externă să nu existe. Cauze: 1) lumea a obosit de această idee (fără de revizuirea căreia nu e totuși filozofie); 2) acum, lumea e îndreptată spre activitate, zbânțuială, nu spre contemplație (dar filozofia

trebui să fie și un contemplativ); 3) s-au ridicat masele; omul de jos are instincte puternice și nici prin cap nu-i trece că lumea externă s-ar putea să nu existe. Ba, poate și să râdă de cei ce se îndoiesc!

... Dar filozoful e tocmai omul care a „ieșit din jar” (din jarul biologic) și, își pune întrebări pe cari nu le pune omul elementar, întrebări de „firoscos” - în înțelesul că nu are firea omului comun (în același sens, facem o reabilitare a termenului „firoscos”).

Septembrie 1966

Minimum categorial

I. Cunoașterea „primitivilor”; cufundarea în natura ontologică și sentimentul de intimitate gravă, fastuoasă, cu Existența (vezi și James, *Aux Etudiants*); osmoza ontologică din sufletul „primitivilor”.

II. Ceva asemănător la copil.

III. La țaran; osmoza cu Natura la țaran; la „primitiv”, copil și țaran natura are un sens ontologic, iar nu ca la oamenii de știință.

IV. Intuiția (la [Maine] de Biran, Schopenhauer, Bergson; vezi cum e la Descartes, Spinoza, Leibniz).

V. La mistici. Extazul e un minimum categorial (sau mai degrabă un maximum?). Deci, acest minimum categorial e și la primitivi, și la oamenii mai evoluți. Vezi la Plotin, Augustin, marii mistici. Ce deosebire e între mistica lor și a copiilor - primitivilor?

întrebare: în toate aceste cazuri e un minimum categorial sau, cel puțin în unele cazuri, e o complexitate elastică (un registru larg de modalități gnosice - la „civilizați” s-a mai simplificat, s-a redus, ca și numărul sunetelor), ce face ca gnosisă să se muleze mai bine pe realitate și să-i înțeleagă mai propriu misterele; vezi, de ex., cum spiritualitatea și superioritatea copilului constă și în faptul că el nu și-a fixat logica și de aceea înțelege mai mult din realitatea în sine.

Se va spune: cunoașterea „primitivilor” nu e o cunoaștere articulată. De ce nu? E articulată, dar altfel decât pe baza logice. Iar logica nu e unca modalitate de cunoaștere. Gnosisă e mai largă decât logica.

Dar adevărul e că până și senzația implică logică; vezi și Goblot. Deci, și în cunoașterea „primitivilor” este implicată o adevărată logică. Kant greșește când afirmă că senzația singură nu e o cunoaștere (vezi: Bagdasar, *Teoria cunoștinței*, pagina 122). spune Kant, că cunoașterea implică și senzații-reprezentări, și intelect, se aplică numai la cunoașterea logică; dar, cum am spus, și în senzație e implicată o judecată, și în percepție (o percepție ceva foarte bogat; Kant a ignorat acest lucru?).

12 octombrie 1966

Revelaționismul cunoașterii
(paragraful ultim)

I. Omul e ontologic; deci, în principiu, cunoașterea e posibilă. Dar trebuie să ținem seama de varianta umană: coeficient „personal” al speciei noastre. Ideile noastre nu sunt nici copie a realității, cum crede realismul naiv - și, azi, comunismul -, și nici iluzorii, cum crede scepticismul.

Aici, afirmația mea că, într-un fel, totul e adevărat sau totuși e fals - cum vrei s-o iei; dar trebuie s-o iei în sensul că e adevărat în orice idee. Numai că ideile noastre au grade de adâncime și de aceea realitatea ne apare cu multe planuri. Viziune etahierată, dar mai ales ierarhică a realului, viziune în termpagodism. Deci, ideile noastre nu sunt copia realității, nu sunt perfect adecuate - dar nu sunt nici în vânt; ci în ele sunt ecosimilitudini cu realitatea.

II. Cari din ideile noastre sunt mai ontologice, mai apropiate de realitate? Desigur că ideile de spațiu, timp, cauzalitate etc. sunt mai ales ideile morale. Aici, o mare discuție; aici, ideea că nu putem face abstracție de spațiu; dar ideile moral-religioase sunt mai înțelese.

Precis însă nu putem ști caratele exacte de realitate ale ideilor noastre. Avem însă certitudinea că în ele a venit și s-a dezvoltat realul, care se instrumentează în ideile noastre în formă umană, dar ca reflex al realității, în formă umană, dar bine știind că omul e o entitate, o formă ontologică, deci ceva ce se instrumentează în el și prin el, nu e în aer, nu e iluzoriu. Noi avem certitudinea principiară a realismului ideilor noastre.

Și încă ceva foarte important: tindem spre Absolut (vezi: Plotin, Plotin etc.); adică: din și prin finalitatea ideilor noastre tindem să avem bănuiala/sentimentul Absolutului și avem

talgia lui. în acest sens drenăm ideile noastre și cântărim firele de aur ale Absolutului, măcar ca indicație de departe, așa cum se drenează apa auriferă, pentru ca să se rețină firele metalului prețios. E aici o dialectică și o căutare a radiumului gnosic, de care au vorbit un Platon și toți marii filozofi. Deci, pe de o parte, e ceva adevăr în ideile noastre, luate în parte, pe de altă parte, e un adevăr și mai adânc din structura lui de ansamblu: ambele aceste discuții despre adevăr ne apropie de Absolut: e dialectica Absolutului, de care vorbea un Platon, și nostalgia și siguranța noastră.

III. Dar să vedem mai amănunțit procesul cunoașterii noastre și ce se poate spune despre adevărul lui; în această privință, credem că:

1) o parte din realitate, poate cea mai mare, va rămâne necunoscută, fiindcă n-avem simțuri pentru ea și nici instrumentele nu ne ajută să o descoperim (cum e cazul pentru razele ultraviolete și pentru ce trece dincolo de pragurile existenței). Speciile de animale se deosebesc până la un punct, în ceea ce privește „cantitatea” din realitate pe care o pot cunoaște (o clasificare a lor din acest punct de vedere? Pentru câini există universuri cari nu există pentru oameni, pentru porumbei există direcții cari nu există pentru oameni ori alte animale, pentru furnici nu există zgomotul tunului ori trăsnetului...);

2) pentru partea de realitate în care ne punem problema și știm că există anume lucruri, rămân puncte pe cari nu le vom înțelege niciodată: *ignorabimus*^{ss}. Aici du Bois-Reymond are dreptate. Și e înțelept când recunoaștem că realitățile în chestiune ne sunt interzise: tabu sacru (de ex.: legătura dintre psihic și fizic);

3) alte adevăruri rămân vagi; deși un adevăr e vag, nu e un motiv să-l respingem (și, mai ales, să-l înlocuim cu o precizie falsă). Descartes, când a zis: *cogito, ergo sum*^{ss}, chiar dacă n-ar fi făcut *petitio principii*, dar ar fi admis un adevăr vag, fiindcă nu poți să înțelegi cu precizie existența ta;

4) alte idei vor rămâne pentru totdeauna contradictorii. Unele considerații, desigur, se rezolvă cu timpul, prin știință, dar altele, nu. în cazul din urmă, ele se cheamă antinomii. Vezi antinomiile stabilite de Kant; dar el n-a știut că adevărul lor rezidă tocmai în faptul că sunt contradicții. Temă: contradicția ca atare nu e indiciu de neadevăr, cum au crezut filozofii (Descartes, Avenarius etc.): depinde ce fel de contradicție avem în vedere;

5) în sfârșit, trebuie să admitem, în anume condiții, ideea mister; aici, marea idee a misterelor opace și a misterelor luminoase (vezi și Apostolul Pavel; exemple); desigur nu putem trasa granițe între mistere opace și mistere luminoase; unele mistere opace se replică de către știință (și nu mai sunt nici opace, nici luminoase); dar sunt mistere cari rămân mistere și, din ferici, unele sunt luminoase; și cred că acestea din urmă au o imensă valoare: poate că sunt cea mai bună recunoaștere a noastră (de fapt, recomandate de Pascal, când vorbea de spiritul de finețe).

Exemple de mistere luminoase: cele religioase (cum ar fi dogma Sfintei Treimi, ca și intuiția despre Dumnezeu), cele filosofice (cum ar fi intuiția libertății inteligibile ori a monismului vital, a imperativului categoric...), cele metafizice: Ideile lui Platon, Motorul lui Aristotel, Absolutul lui Plotin (să caut), spiritul lui Descartes, monismul lui Spinoza (cu intuiția supremă, ca cunoaștere), intuițiile apriorice ori pure ale lui Kant, „esențele” ale lui Fichte, Schelling, Hegel (Rațiunea), Schopenhauer, și durata lui Bergson (care e o mare lumină, dar tainică).

IV. Oricum ar fi, cunoștințele noastre ne ajung pentru nevoile noastre practice (chiar le depășesc - de unde, superfețele tehnice). în privința aceasta, gnosisa umană e perfect adecuată.

Mai mult: gnosisa noastră e suficientă pentru mântuirea noastră. Dumnezeu ne-a dat destulă cunoaștere ca să ne mântuim - căci o dorim cu adevărat. Propun deci ca să se mărească sfera noastră de „practic”, pentru ca să cuprindă și problemele mântuirii (religioase), sau să facem din acestea o metafizică aparte. în continuare, din urmă, mai creăm o categorie de lucruri pentru care avem o gnosisă: lucrurile dezinteresate - adică cunoașterea în sine, dezinteresată, pe care nu o recunosc și nu o valorifică alții (Comte, Durckheim, Bruhl, Avenarius, Mach (și pragmatistii), influența exagerată pe care a avut-o asupra filozofiei contere-

rane biologismul - domeniul ideilor e viața noastră. Și matematicile și chimia au influențat gândirea filozofică modernă, dar cel mai mult au falsificat-o biologia și apoi sociologia (deși biologia a adus conceptul creator de finalism). Matematicile și fizica au alterat mai puțin filozofia.

21 octombrie 1966

Critica pragmatismului

Desigur, trebuie să înțelegem bine pragmatismul; căci el nu înțelege prin practic numai succesul de burtă verde, ci un succes mai larg și mai înalt, extinzând ideea de practic și de succes și la succesul în domeniul teoretic, dacă noua explicație e mai comodă decât cea veche. Apoi, prin practic înțelege și moralul și mai ales religia. În acest sens, se poate vorbi de o noblețe a pragmatismului - deși termenul e cam impropriu. Adevărul e că pragmatismul valorează cât omul care îl întrebuințează; și de aceea poate fi și rău, și bun. În mâinile lui Democrit - Epicur, și materialismul - epicureismul erau bune. Dar la urmași? Cu această prevenire, iată ce critici aducem pragmatismului:

I. Alde James, Schiller fac și ei sistem, și chiar cu ceva fanatism; dar ei s-au ridicat tocmai contra filozofiei de sistem; au deci și ei un fel de fanatism și de absolutism, deși fac caz de relativ și de concret.

II. Pragmatistii spun că adevărul e hotărât de rezultate, de fapte; foarte bine! Dar aceste fapte sau rezultate sunt judecate subiectiv, de către oameni. Când s-au înțeles vreodată oamenii asupra a ceea ce bun sau rău? Unii spun că Evul Mediu a fost bun, alții îl condamnă; unii condamnă comunismul, dar acesta nu spune mereu că faptele, rezultatele îi confirmă adevărul, fapte pe cari adversarii lui le văd condamnabile?

Deci, chiar dacă principiar pragmatismul ar avea dreptate, dar rezultatele nu pot fi apreciate obiectiv.

Iată încă un exemplu: unii exaltă mașinismul, tehnica, o ridică în slăvi; adversarii spun, din contra, că ea e catastrofa omenirii și că omenirea va pieri, după ce mai întâi va degenera, din cauza tehnice - mașinismului. Unii spun că descoperirea Americii a fost un bine; alții, că a fost un dezastru, fiindcă a adus distrugerea civilizației precolumbiene. Unii spun că înmulțirea populației e un lucru bun, alții...

Nemții credeau că au succes, fiindcă erau confirmați de fapte, până la un timp în cele două războaie mondiale (ceea ce i-a și înnebunit), iar când au bombardat Parisul de la 120 km., în primul război mondial, au zis că sunt confirmați de fapte. Tot așa au crezut japonezii, când au făcut bombardamentul de la Pearl Harbour, ceea ce a adus intrarea Americii în război.

Partea mai tragică e alta: chiar dacă oamenii ar fi obiectivi cu aceeași structură, interese, și, deci, toți ar aprecia identic rezultatele, dar, de fapt, uneori, și în domeniile cele mai importante nu se poate ști dacă un rezultat e bun, decât după foarte mult timp, după zeci, sute, mii de ani, și chiar la finele omenirii, cu cazul cu mașinismul. În unele cazuri, trebuie să se fi terminat istoria, pentru ca să poți spune dacă ceva a fost bun sau nu.

III. Dar cine judecă valoarea rezultatelor? Evident că rău! Adică tocmai aceea pe care o critică pragmatistii; deci, lăși vițiu pe care îl au și scepticismul, empirismul etc.: se seră de ceea ce critică (vezi și observația lui [Rădulescu]-Motru Bagdasar, *[Teoria cunoașterii]*, pag. 289). E o ingratitudine de pragmatisti, ca și la sceptici, empiriști.

IV. Dar critica cea mai mare care se poate aduce pragmatismului e aceasta: el spune că e adevărat ceea ce e mai practic, simplu, mai comod; dar e mai simplu să spui: *are succes în practică fiindcă e adevărat*, decât să spui: *fiindcă are succes în practică, e adevărat*. Această inversare a plină de complicații și, care este contra principiului de bază al filozofiei pragmatiste; vede, câte explicații avocătești și chinezării duce doctrina pragmatismului când vrea să adevărească cu exemple că orice idee „adevărată” așa fiindcă e verificată în practică.

V. Nu înseamnă, desigur, că punctul de vedere practic are importanță; dar el e numai un indiciu că ceva e adevărat, un indiciu care nu e întotdeauna ceva sigur.

VI. O altă contradicție a pragmatismului, pe lângă acele care face sistem și că se servește tot de rațiune, e că nu se exprimă clar, ci într-o nesfârșită logoree, fără ca să găsească niciodată formulă care să-l exprime definitiv. Îți scapă printre degete; lițitură și pledoarie la infinit și proteism decepționant, obositor; vorbe multe și idei puține (contrariul lui Kant și Hegel). James are ceva talent literar, dar abuzează de el. Vezi afirmația lui James despre James, în Bagdasar, *Teoria cunoașterii*, pag. 248, în titlul alineatului II. James nu e în nici o *fracă*, e pretutindeni și căieri. Repetiție, puțină substanță, tautologie extinsă pe sute de pagini, fără ca totuși să te poți lipsi de ea, ceea ce e agal, fiindcă nu e nici ceva propriu-zis nou, nici ceva propriu-zis original. Astfel, James (și Schiller) cere maximum de efort (de notă) mai toți pragmatistii fac literatură: și Papini..., să văd pe De

și Nietzsche), ceea ce e contra principiului său că adevărul trebuie să fie cel mai simplu și comod. Deci, pragmatistii cad și ei în păcatul lui Avenarius, care cerea minimum de efort, dar scria o limbă foarte anevoioasă (îl critică Mach însuși - deși din același curent).

VII. Pragmatistii vor să fie și cu pui, și cu ouă; vezi cum ei vor să aibă și avantajile sistemelor opuse (Bagdasar, *Teoria cunoașterii*, pag. 244, al. II, pag. 247, al. II și oriunde am scris „cu pui și ouă”, de la pag. 247 până la finele capitolului).

Apoi, asta nu se poate, deși mie îmi pare bine că e așa, fiindcă asta dovedește integralismul omului.

VIII. O altă critică ce se poate aduce e că pragmatistii nu precizează (verificare!) dacă e vorba de practicul cum îl înțelege fiecare om (dar atunci n-ar mai fi știință! Sau ar fi o știință pentru fiecare om! Și criminalul căruia-i reușesc loviturile are „adevărurile” lui, știința lui!), sau societatea, ori specia (Schiller spune: și fiecare om, și toți oamenii: Bagdasar, *[Teoria cunoașterii]*, pag. 251: ce-i asta?). Dacă e fiecare om, e anarhie, nu mai e știință (una e știință a individualului și alta știința fiecărui individ); dacă e societatea ori specia, atunci se reduce la sociologia lui Durckheim, adică la gnoseologia sociologică ori la gnoseologia biologică (Spencer, care spunea că apriorismul e dat de specie: Bagdasar, *[Teoria cunoașterii]*, pag. 93-95) și atunci pragmatismul dispăre. Probabil că de aceea pragmatismul jonglează și se precizează cu tot dinadinsul (verificare), dacă e vorba de practicul individual ori al societății sau speciei.

IX. Pragmatismul nu e mai mult o metodă, o atitudine, ci e, de fapt, o floră filozofică. Această floră crește și se întinde peste tot, proteic, capricios, niciodată precis și totuși cu o stranie identitate și încăpățănare. De aceea ajunge că n-ai ce rezuma din ea (cum ai putea rezuma o iederă ori un câmp de ierburi?) ori o reduci la prea puțin.

X. Iar dacă se dă pragmatismului un sens mai riguros, că, adică, adevărul nu există în sine și nici eroarea, ci adevărul devine, se face fiindcă are succes și, atât timp cât are succes, atunci se ajunge la scepticism, la babilonie, nihilism - ceea ce e adevărata dezumanizare, iar nu aceea de care vorbește Schiller (Bagdasar, *[Teoria cunoașterii]*, pag. 255).

Curios, că și comunismul vorbește de „umanism”...

Critica pragmatismului

I. Sunt idei neadevărate și cari totuși au succes în practică (doctorul spune minciuni bolnavilor; superstiții bune în viața popoarelor); apoi, în religiile primitive, erau unele practici grozave, dar ce adevăr era în ele și totuși aceste credințe dădeau o acomodare organică. Cu ele popoarele au trăit mii de ani, dar nu se știe dacă vor trăi tot atât de mult cu tehnica modernă.

Dar medicina populară? Uneori era bazată ori pleca de la concepțiuni fantaziste ori bazate pe pure analogii, dar rezultatele erau bune.

Cazul cu psihologia lui Herbart: neadevărată în sine, dar cu bune aplicații în educație, în pedagogie; și [Rădulescu-Moș] Moș spunea asta.

II. Cazul invers: idei adevărate și fără succes. Eminescu și Nae Ionescu au avut idei adevărate și din ele a trăit toată mișcarea românească; dar toți, sau aproape, au avut de suferit.

Definiția biologică a inteligenței e rea: ar însemna că Eminescu n-a fost inteligent!

III. Oamenii judecă subiectiv succesele, rezultatele practice. De ex., Schiller prefera pe Protagoras lui Platon; și tot așa, comunistii dau mare valoare rezultatelor practice pe cari le-au avut.

Dar asta înseamnă să fi anulat complet simțul grandorii, căci, fără Protagoras se poate închipui istoria filozofiei, dar nu se poate închipui istoria filozofiei fără Platon! Și, dacă se judecă după rezultate, de ce comunismul nu apreciază extraordinarele rezultate pe cari le-a avut creștinismul?

IV. Unii pragmatisti spun că poate va veni o vreme când oamenii vor posedea adevărul absolut în urma verificării îndelungate cu practica. Dar asta distruge tot sistemul. Căci, dacă adevărul nu există în sine, ci numai ca iluzie, atunci, din acumularea iluziilor nu rezultă un adevăr mai mare, ci o iluzie și mai mare. Nu există ceva real în gândirea noastră poate exista progres! Stupizi sunt pragmatistii!

Și-apoi, alde James uită că și spațiul e infinit, adică și realitatea e infinită, deci nu o putem epuiza prin experiențele noastre. Noutățile și combinațiile sunt la infinit. Deci, la un timp infinit nu răspunde un spațiu ori o bogăție de elemente de număr infinit. Dacă există ceva real în gândirea noastră poate exista progres. Adevărul trebuie să-l avem dintr-o dată și cu privire la creativitate. Altfel, progresul e $1/8 = 0$. Progresul e

tivii erau mai aproape de adevăr decât noi; fiindcă ei nu procedau de la fragment la fragment, ci în bloc: aveau dintr-o dată intuiția realității și a întregii realități.

V. Pragmatismul spune că nu există adevăr în sine și nici eroare în sine; dar asta e relativism, nihilism. în acest caz se aplică vofoa lui Pascal: adevăr aici, eroare dincolo de Pirinei. Localizând la timp: adevăr azi, eroare mâine. Asta o știe și omul comun și mai ales tineretul de azi, care face caz de relativism și spune: nu mai putem trăi ca în trecut; nu se mai potrivește azi felul cum gândeați ori trăiați dv., bătrânii! Omul comun are vocația relativismului, între altele.

în acest fel, pragmatismul dăruie lupta de veacuri a pragmatismului pentru adevăruri necesare și universale. Ce figură ar face Kant, deși o sursă a pragmatismului poate fi și în *Critica rațiunii pure*]

VI. La urma urmelor, s-ar mai putea concede că pragmatismul are atâta valoare câtă valoare are felul cum un om ori o epocă înțeleg și trăiesc „practicul”. Pentru omul patriarhal, practicul era ceva integral sănătos, spiritual, ontologic, dar, pentru pârlițul de om modern, „practicul” e avere, sexualitate, aiureală. E semnificativ că însuși James a întrebuințat la un moment dat - și de mai multe ori - termenul „plătește”. Sunt adevărate ideile cari „plătesc”, chiar dacă se dă acestui termen un sens mai înalt - dar e suspect. Oamenii de ieri nu l-ar fi întrebuințat întotdeauna într-o situație similară.

VII. Merite ale pragmatismului:

1) nu fiindcă a contribuit la psihologia cunoașterii, căci esențialul în această privință l-au spus empiriștii englezi, Condillac și „ideologii”, și psihologia contemporană; ci fiindcă a provocat replici interesante în problema cunoașterii (e și Bergson o astfel de replică? Deși unii îl socot și izvor pentru pragmatism, nu o cauză);

2) pragmatismul a luat apărarea moralei și a religiei; mare lucru în epoca laicizării, în care au trăit alde James;

E adevărat că au făcut aceasta pe o bază sau motivare absurdă și periculoasă, dar faptul rămâne (căci omul comun nu știe de motivare, ci de rezultate). Asta dovedește sănătatea spirituală a mediului anglo-saxon; în mediul latin, poate că e altceva. Ar fi interesant de văzut cum a fost înțeles pragmatismul după popoare. Iar în mediul gangsteresc ori cel fanariot, pragmatismul e înțeles intim, după adevăr; ca și individualismul.

Alde James au venit cu proclamarea supremației Bin (adevărul fiind și el un aspect al binelui); asta e mare lucru, de teoreticismul exasperat și „gratuitismul” disponibilității g iene ori ale altora; o reacție sănătoasă!

Și pragmatismul și bergsonismul au reprezentat deci re sănătoase în filozofia lui, deci în sensuri diferite. Și au fost l venite, dacă prin exagerările lor mi-au atras atenția asupra a vărului;

3) pragmatismul e interesant ca să se vadă mai bine psih gia etnică, în special a Americii (din U. S. A., mai ales) și psih gia epocii moderne în specificul ei practicist; din acest punct vedere, se poate spune că filozofia pragmatistă este *abusiva* unei lungi evoluții (la început, imperceptibile) din trecut (Comte, empirio-criticism, Saint-Simon și tot socialismul contemporan), de care a luat cunoștință deplină și s-a monumental în teoria pragmatistă. Filozofia pragmatistă *trebuia* să ajungă maximum în America! Deci, pragmatismul e și un test, pentru se vedea mai bine psihologia popoarelor, un test etnic; vezi cum fost înțeles pragmatismul în America, în Franța (Blondei?), I (Papini, și mai literar?)..., „le socialisme suivant les peup (Laskine)⁵⁷ ori G. le Bon și cum se reflectă ideile după mediu etice; să se aplice la pragmatism.

VIII. O observație finală: în exagerările ori aplicațiile pe le fac discipolii se văd viciile sistemelor. Regulă: vrei să vezi c început viciile uni sistem? Caută la discipoli; la urmări (ai poate aplica... criteriul pragmatist).

23 octombrie

Minimum categorial

Vezi ideea absurdă a lui Spencer că apriorismul e dat de cie, de progresul ei; și ideea, și mai absurdă, a pragmatism că, în viitorul îndepărtat, poate că omenirea va poseda ade absolut.

Dar, dacă „adevărul” uman e o iluzie, e cert că nu poate ta progres; din contra, din acumularea iluziilor se naște o ilu mai mare. Deci, cu cât trece istoria și omenirea „progresează

fapt, progresează în neadevăr, se afundă și mai mult în eroare, în depărtarea de natură. Comparație cu acei gândaci cari, cu cât cresc, se acoperă cu o gogoasă, ce îi separă de mediu.

Această crisalidă sau gogoasă din ce în ce mai mare și mai complicată este gogoșa izolantă (de realitate) a științei umane, cu cât se face mai bogată, mai „progresată”. Din contra, trebuie să ne întoarcem la origini ca să mai vedem ceva adevăr, când formulele-categoriile umane nu umflaseră atât gogoșa izolantă - adică la minimum categorial.

Octombrie 1966

Minimum categorial

Admițând că teoria minimumului categorial e adevărată, se naște totuși o mică obiecție: dacă în stadiul de civilizație în care am ajuns ne mai putem întoarce la starea de cunoaștere a primitivului, a țaranului, a copilului. Desigur că nu!

Lumea merge, din contra, tot către tehnocrație, inginerie, citadinism (se distruge modul țărănesc de trăire), către artificialitate, către complicație în superficialitate, în creșterea, accentuarea rețelei Maya. Da! Așa e!

Însă copilul rămâne; și măcar pe el să-l punem în condiții proprii de cunoaștere a realității, să-l punem în mijlocul realității, să aibă osmoză cu Natura. Și încă ceva: e bine să știm că a fost un timp când omul a comunicat mai autentic cu realitatea; și, dacă în masă nu se putem întoarce la „natură”, la modul de cunoaștere al primitivului și țaranului, dar cel puțin individual o putem face, măcar unii dintre noi: poeții, artiștii plastici, muzicanții, filozofii.

Oamenii cu spiritul simplu, dar adânc, neciocoiesc, cari nu sunt epatați de „civilizație”, să trăim în mijlocul naturii, măcar în concediu (iar nu ca turiști nenorociți, cari ieșim, de fapt, și mai mult în natură, mergem precum „Omul” cu aparatul de radio la gât!), măcar la... pensie etc. Și, cine știe, poate că în adevăr oamenii se vor cuminți și se vor întoarce la natură!

Minimum categorial

Senzațiile sunt un minimum categorial?

Ele sunt primul nostru elaborat, primul produs în care se corporează activ apriorismul uman antropomorf. Fiind primul ordin temporală -, având deci mai slabă (minimală) rețea de categorii (sau nu?). Ele sunt mai aproape de realitatea în sine - cum, în osmoza contemplativă a primitivului sau a țaranului, parcă numai o diafragmă subțire separă cunoașterea umană de realitatea în sine, din care omul parcă aude și percepe ecouri nice, dar profunde și reale.

Cu atât mai mult cu cât noi avem multe feluri de senzații, nu numai cele cinci simțuri clasice. Și aici se vede cum unele animale ne sunt superioare! Vulturul vede de la mare distanță, insectele simt de la kilometri unde e femela; porumbeii au un miraculos simț de orientare; dar peștii anghila, cari se duc tocmai la Marea Sargaselor ca să depună ouăle? în unele privințe deci, omul e mai bogat și mai adânc pentru anume animale (să nu se pe larg; vezi cum animalele descoperă „urmele” altor animale, și o carte despre asta).

Dar și omul e bogat în senzații și are avantajul că se ajută de instrumente și aparate, încât ajunge, în multe privințe, să treacă tot regnul animal. Dar:

I. Realitatea e infinit mai bogată decât simțurile noastre. Nu percepem razele ultraviolete etc. și nici ceea ce e dincolo de spectrul vizibil. Iar două praguri ale senzației.

II. Simțurile se contrazic (aici, scepticii antici au strâns din umeri). Simțurile sunt bogate, uluitoare și chiar de superfetatie.

III. Se poate spune că simțurile ne dau numai suprafața realității, adică realitatea care vine și expiră în noi - așa cum, la malul mării sau oceanului, ajunge valul slab... Intuițiile și ideile (și sentimentele) sunt mai adânci și dau ceva din structura de fond a realității, dar în ele intervin categoriile multe (și antropomorfe).

... Și totuși, simțurile se pot corecta (prin instrumente) și oamenii sănătoși. Iar fără senzații noi n-am avea nici o cunoaștere: am fi orbi, mai rău decât sobolii. Chiar dacă am avea simțuri puține, ele sunt cu atât mai de preț (ca tactul pentru orb) și omul nu poate lua senzațiilor calitatea de a fi cele mai aproape, mai corecte, în orice caz, de realitate (vezi Avenarius) și de a ne încredința să avem fanfara realității. Ce ar fi un pictor, un muzicant, un poet, fără senzații?

Octombrie 1966

Revelaționismul cunoașterii
(paragraful ultim)

I. Omul, fiind ontologic, poate, în principiu, să cunoască realitatea; deci, imaginea lumii devine o unitate, iar nu împărțită în două (numen și fenomen), ca la Kant.

II. Fenomenul nu mai e o aparență și nici numenul un necunoscut absolut (un mister opac), dar unitatea lumii, pentru noi, dacă nu mai e separată în adânc (*cloisons etanches*^{ss}), e, în schimb, plină de planuri (ca la emanatiști?), căci realitățile sunt lumi și stadii derivate (fenomenul nu e iluzie, ci lume creată, derivată). Fiecare funcție gnosică (de la senzație la cea mai înaltă rațiune și intuiție pură) are un coeficient de adevăr, dar cu carate (coeficienți) diferită. Astfel, viziunea lumii e o polifonie de sensuri, ceva foarte bogat. Nu mai e nimic funebru: nici iluzie absolută, nici adevăr total sau absolut, sau formal.

III. Dar, ceva și mai important: în viziunea de ansamblu recunoaștem, în structura universului sau lucrurilor date de științe ceva adevărat - nu cum o efulgurare, un reflex al realității în sine - al Absolutului.

Deci, pe de o parte, cunoaștere în terase, în pagodă, fiecare factor gnosic aducând caratele lui de cunoaștere; pe de alta, intuiția structurii de ansamblu are un reflex al Absolutului. Această viziune e foarte complexă, mirifică, și e de mare valoare.

IV. în felul acesta, ni se redă sentimentul realității (dar critic), distrus de atâtea veacuri de filozofie și decadentism. Un sentiment al realității care are totodată și idealism, căci așa trebuie să fie adevărata cunoaștere.

V. Această viziune a lumii are ceva din magie și mai ales din revelație. Dar nu magia în sens propriu (istoric - sociologic), ci în sensul în care se pune: magia artei (în acest sens, tipul cunoașterii celei mai înalte e tipul artei, dar cu sistematizare?); adică ideea cu maximum de inedit, de festiv și de expresivitate și de sugestivitate. Ceva mirific (să pun aici acest termen). Acesta e soarele cunoașterii. Tot așa, nu e vorba de revelația în sens formal, teologic care e foarte precisă uneori), ci de revelarea plină de naivitate: adâncă și „aur la infinit”, decorurile fără precizare pozitivă; revelaționismul în acest sens e tipul cunoașterii maxime, după noi.

Valoarea misterului (luminoase și opace). Realitatea devine sondă (ontologică), ce emană (erupe?) sensuri la infinit. Artiștii dau aceste sensuri în chip plastic (ce simfonie!). Iar filozofii în chip abstract; știința, în chip fragmentar și formal.

Octombrie 1966

Revelaționismul cunoașterii
(paragraful ultim)

Ideea de adevăr și de eroare

Adevărul e aspectul de absolut dintr-o idee umană; eroarea e ecoul Absolutului într-o variantă umană. Realitatea în sine e măsură în care e recunoscută de om.

În eroare e măsura în care o idee se îndepărtează de Absolut. Însă, în chip sigur, nimic nu e pentru noi adevăr absolut și eroare absolută. Să fac o tipologie a adevărilor și una a erorilor de ex.:

I. Adevărul cel mai „adevărat” e cel care redă direct (ori aproape direct) ceva din realitatea în sine, cum ar fi imperativul categorical (Kant), monismul moral, libertatea eului inteligibil, ori intuiția afectivă, mistică, a divinului realității.

II. Adevărul din cadrul fenomenului, așa-zisul adevăr obiectiv al *Criticii rațiunii pure*. Acesta poate fi numit adevăr în măsură în care însuși Fenomenul e creat de Absolut și, deci, are în structură ori un reflex al Absolutului. Căci totul nu e iluzie în fenomen. Ar fi așa, dacă el s-ar naște din nimic, dar el e produs din ceva. Și acest ceva nu poate fi decât Absolutul. El are în sine însăși Absolutul însuși, pe care îl reprezintă pe scenă. În raport cu fenomenul, adică în cadrul lui, o idee poate fi riguros adevărată ori riguros neadevărată, dar Fenomenul ca atare are numai un reflex de adevăr.

III. Idei cari sunt false în ele însele, dar cari au rezultate adevărate; de ex., „minciuna” încurajatoare pe care un medic o spune bolnavului; un basm pe care îl povestești copilului, un mit sau legendă. Rolul erorii în istorie, de care vorbea Wundt; o eroare cândă și un adevăr sterp; o eroare a d-lui Iorga face mai mult decât adevărul d-lui P.

Deci, în tipologia (pe care să o fac) a erorilor, ajung la un tip de eroare care coincide aproape cu un tip de adevăr; așa cum nu se poate preciza linia de demarcație între regnul vegetal și regnul animal (ori între organic și mineral?).

Octombrie 1966

Ontologismul omului, identitatea universului ontologic și ideea de Dumnezeu

Omul e ontologic și de aceea poate cunoaște realitatea adevărată. Ceea ce înseamnă că această realitate e unitară și are peste tot aceleași legi. Nu poate exista cunoștință adevărată, nu poate exista știință fără postulatul identității Universului ontologic, al universalității sensurilor - legilor lui. într-un univers anarhic (cum crede Mill, vezi în Weber, p. 592⁵⁹) nu poate exista știință, nu poate exista filozofie - nici o cunoștință, ci numai un empirism mizer, local și de la o zi la alta.

Evrika! Ideea ontologismului omului implică chiar și ideea că însuși Dumnezeu e înrudit cu noi ca natură și mod de cunoaștere (nu suntem noi făcuți după chipul și asemănarea lui?). Dumnezeu ne depășește în „extensiune” și complexitate (are attribute la infinit, vezi Spinoza) și în putere gnosică, dar e ceva comun din punct de vedere al legilor și al cunoașterii între noi și El, oricât de mult ar cunoaște El *deodată*, fără silogisme. Căci e cert că Dumnezeu poate cunoaște și prin silogisme, dacă vrea.

Tot așa, natura lui Dumnezeu nu e în afara ideii de lege (nici nu i se aplică indeterminismul, cum ar putea crede Mill, vezi Weber, 592): „Dumnezeu nu poate să facă orice” (Nae Ionescu). Ba, se poate chiar spune că Dumnezeu e realitatea cea mai complexă în legi, deci cea mai determinată (fiind totodată liber). El are legi (nu putem concepe ceva cu absența totală de legi. Cum ar fi libertatea de indiferență). El poate trăi și în legile noastre (pe cari le-a respectat și Iisus Hristos, când a luat tină și a uns ochii orbului), dar are și legile Lui.

Mai mult: legile noastre sunt un aspect al legilor Lui. Dumnezeu poate lucra în legile naturii, dar și după minune ori în alt mod. De altfel, și oamenii înțeleg logica minunii, ba chiar la el e mai intimă decât legea determinismului.

Temă: Dacă Dumnezeu (sau universul îndepărtat din galaxii) ar fi ceva străin de noi ca natură, ontologismul omului ar mai avea nici o valoare; și cunoștința ar deveni imposibilă, ar fi o empirie mizerabilă.

Octombrie 1966

Marea opțiune

I. Trebuie să pleci de la conștiința individuală, de la eul personal (cum a făcut Descartes, *cogito, ergo sum*. Acesta e sensul adevărat al mașinii lui Descartes: că trebuie să pleci de la conștiința ta - căci altfel face *petitio principii*). Numai așa pornești în filozofia cunoașterii.

II. Să arăt cum alții al greșit și au plecat de la: a) materie de specie; c) societate. Afară de faptul că ele implică grosolane grădite de *petitio principii* (e de mirare cum spirite abile și mari muncitori ca Durckheim și L. Blondei, au putut să susțină aceste erori aproape bătășene), dar ele sunt criticabile chiar dacă le luăm pe ele însele, adică chiar dacă n-ar implica *petitio principii*.

Să le luăm pe rând:

1) conceptul de materie e neclar și chiar contradictoriu în definitiv, nu știm ce e materia; cu cât coborâm mai mult în materia atomului, cu atât știm mai puțin ce este materia, fiindcă divizibilitatea e la infinit. Și dacă nu știi ce e materia, cum poți să o iei ca bază a cunoașterii?

E aici un cerc vicios: inteligența noastră stabilește știința despre materie și materia o iei ca bază a principiilor cunoașterii. Dar asta e absurd! Fiindcă materia e, în definitiv, făcătura inteligenței noastre. Ea e creația inteligenței umane - și dă direcția științei atunci, cum o faci tocmai pe ea suveranul și inspiratorul și creatorul natorul inteligenței sau cunoașterii umane?

2) Specia. Ea e adevărul? Dar vezi de câte ori greșesc în științele. Nu e adevărat ce spune Sch[openhauer] că instinctul feroc al leului alege bărbatul cel mai potrivit ! Ba, de multe ori, e tocmai pe neașteptat. Și atunci, cum poți face din specie bază, normativul principiilor cunoașterii? (Totuși, e adevărat că instinctele sunt ceva ontologic în noi!)

3) Societatea? E mult adevăr, dar și multă eroare; Durckheim, Bruhl se înșală. Câte prostii n-au absolutizat societatea. De ex., „adevărurile” societății fasciste și ale celei comuniste. Dințele-orori din societățile primitive etc.

Temă: nu pentru că ceva e universal e adevărat sau necesar, ci invers: fiindcă e necesar e universal. Unii oameni nu se revoltă contra crimei ori o exaltă: împiedică asta adevărul repulsiei față de crimă? Unii oameni nu fac mare caz de etnic: l-ar fi împiedicat asta pe Bălcescu să creadă în sfințenia nației? Unii oameni nu sunt religioși: are asta vreo importanță pentru adevărul religiei? Chiar sectarul, ereticul cred în absolutul ideilor, deși au toată lumea în contra lor. în schimb, azi „civilizația” tinde să impună moduri universale de viață; înseamnă asta că ele cuprind și adevărul? Adevărul deci nu duce la universalitate și nici universalitatea la adevăr. Criteriul sociologic nu este bun.

Octombrie 1966

Marea opțiune

Unii gânditori au crezut că pot escalada eul individual, conștiința personală - și să le pună la baza cunoașterii în ceva extern, ca: 1) materia; 2) specia (Spencer; vezi în cap. *Empirismul*, la Bagdasar, [Teoria cunoașterii], 93-95); 3) societatea; 4) factorul metafizic; 5) conștiința în genere (Kant).

Aici, argumentul: Dumnezeu nu poate să ne înșele; și, chiar dacă ne-ar înșela, înseamnă că acesta e adevărul nostru. Numai acest ultim factor - Dumnezeu -, ca bază a cunoașterii, e legitim, fiindcă se întemeiază pe credință (în cazul celorlalte, autorii lor cred că fac știință - și încă, „pozitivă”, vezi Doamne!) și fiindcă e cel mai nobil, mai productiv și mai adânc și mai ușor de acceptat pentru conștiința noastră.

Dar, la cele de mai sus, se mai pot adăuga două: 1) istoria (vezi cum A. Comte crede că baza cunoașterii e în studiul evoluției istorice a omenirii, Bagdasar, pag. 173, 179, cele 3 faze: teologică, metafizică, pozitivă); 2) practica - James.

Dar, și în cazul acestor două fundamente, trebuie să aducem aceeași critică: cum ieși din tine pentru ca să ancorezi în istorie și în practică, ca factori obiectivi, fără să comiți *petitio principii*?

Observație importantă: după ce ai ieșit din tine, pe baza ideii ontologismului omului, atunci capătă valoare factorii de mai sus (afară de materie) mai mult decât eul personal.

Marea opțiune

Toată așa-zisa gnoseologie sociologică se bazează pe imens *petitio principii*. Nu putem pleca decât de la eul individual. Dacă eu aș fi sigur că societatea există ca ceva obiectiv și independent, n-aș mai avea nevoie de nimic (sau aproape) și aș pune la baza pe ea realitatea cunoașterii. Alde Durckheim etc. au fost mari filozofi, dar nu sunt metafizicieni; și cine nu e metafizician nu poate fi nici gnoseolog! (Vezi Bagdasar, *Teoria cunoașterii*, p. 186, până la finele cap.; vezi și notele mele marginale pe aceluși pagini.)

Aceeași greșală [*petitio principii*] o fac și cei ce pleacă de la existența materiei ori a speciei etc. (și de la conștiința în genere). Ei înțeleg să plece de la Dumnezeu! Dar nu de la ceva minor. Ei să spuie răspicat că e vorba de credință.

Octombrie 1

*Marea opțiune**Contra gnoseologismului sociologic*

1) Copilul, chiar de un an, adică în cursul primului an, să fie studiat cu atenție; vezi cum desface și studiază o floare, cum se joacă cu un străin care intră în casă etc.

în acest sens, e mare om de știință copilul de câteva luni. Dar acest studiu al copilului nu se poate face fără intuiția spațiului și a timpului. Vezi cum se uită copiii de 7-8, 10 luni la un lucru ce le-a interesat și zutjos ori din mână și îl caută cu ochii ori cu mâinile. Se vede că alde Comte, Durckheim n-au văzut niciodată un copil mic, în cel mai bun caz, nu l-au studiat sau nu l-au înțeles. Iar copilul de 3-5 ani pune des întrebări, varianta lui: *de ce*; deci, categoria cauzalității. Dar copilul face asta când habar n-are de societate, necum când a luat categoriile de la ea. Vreți să spuneți că le-a luat ereditar? cine a pătruns misterul eredității? Și-apoi, problema nu e deosebit de deplasată: fiindcă, în acest caz, se pune întrebarea: dar în timp cum de a fost format omul de către societate și încă, în așa fel încât i-a rămas să transmită ereditar ceea ce i-a dat ea!

2) Copilul are ideea de spațiu înaintea celui de timp. în a doua etapă din urmă, rolul societății e, în adevăr, mai mare, dar nici societatea nu are cum să declanșeze sau să sugereze dacă forma omului nu era preformată în individ prin apriorism.

3) Copilul are principiile gândirii logice; nu atât terțul exclus (și rațiunea suficientă), dar are principiul identității și al contradicției. Are o logică teribilă, cu care cenzurează pe adulți.

Octombrie 1966

Marea opțiune

Contra gnoseologismului sociologic

1) Alde A. Comte, Durckheim... fac greșeală mare de *petitio principii*, dar fac și una de *ignoratio elenchfi*. Problema era: cum ieși din credința eului personal? Cum ieși din capsula eului și evadezi în cosmos (în cosmosul ontologic)? Cum descoperi această punte pentru a ajunge în universul non-eului, al Absolutului din afară; și, dacă există un non-eu, o lume externă (cea mai grea problemă a filozofiei teoretice!).

Societatea nu inventează apriorismele (nici logice, nici morale, nici biologice) sau categoriile, ci numai le declanșează și le favorizează. Analogie cu sămânța pusă în pământ (apa, sărurile, mineralele, soarele dezvoltă sămânța, dar ea se dezvoltă după formele și structura ei). Același pământ hrănește semințe diferite. Această analogie între sămânță și apriorismul omului e aproape completă (se poate spune că la om senzațiile și societatea intră chiar în procesul cunoașterii ca forme-categorii? Nu cred; ci numai se încorporează în ele).

2) Fortul sociologic e noul idol al filozofiei contemporane și al omului de azi. E cel mai mare chip cioplit pe care și l-a făcut omul.

Omul din societățile vechi era mai dominat de social în formația lui și nu se revolta pe societate; pe când omul de azi e mai puțin dominat și se revoltă; și totuși, în explicarea filozofică, el invocă la fiecare pas factorul social. Un nou idol. *Idolaforfi*, ca să vorbim în stilul lui Bacon, idol ai cărui mari preoți sunt mastodonții de Durckheim, L. Bruhl...

Noiembrie 1966

Revelaționismul gândirii

Marea opțiune

Trebuie să recunoaștem că nu putem dovedi pe cale logică realitatea lumii externe (să clasific filozofii clasici după atitudinea

pe care au luat-o față de ideea existenței unei lumi externe unii nici nu-și pun problema; semi-filozofii, ca Thales etc. Cu că mi se pare că nici Spinoza nu ți-a pus-o; să verific; 2) cei și-au pus-o, dar nu dramatic, și-au expediat-o ușor: Descartes alții au pus-o cu dramă, cu tragedie, vezi Nae Ionescu, și-au plicat fie pozitiv, fie negativ).

Să arăt că toți filozofii cari au crezut că au dovedit asta s iluzionat.

Și atunci, e probabil să facem pace cu turcii! Și să recuntem existența lumii externe numai pe bază de opțiune. E asta va mistic? Dar orice sistem de filozofie se bazează, în ultima analiză, pe ceva mistic (chiar și materialismul!).

Analogie cu chinul tragic al lui Augustin de a înțelege do Sfintei Treimi; cum a înțeles că trebuie să o rezolve pe bază de tiune atunci când a apărut copilul cu scoica (să povestesc).

Căci Sfânta Treime tocmai de aceea e sfântă, fiindcă deasupra posibilității noastre „științifice” de a o cunoaște. Dacă fi ceva „științific”, ar fi ceva ne-sfânt, n-ar mai fi Absolutul.

Noiembrie

Revelaționismul cunoașterii

Grade de adevăr: posibil, probabil, real, necesar

1) *Posibilul* e ceea ce ar putea să fie adevărat, dar nu dacă e. Ceea ce e considerat în sine (de ex., ca lumea să pia anul 2000 este posibil, dar n-avem nici un argument să afirm că e adevărat).

2) *Probabil*: aici ieșim din sfera probabilității în sine și n dreptăm spre adevăr. Probabilul e un posibil care începe să legătură cu realul; el cuprinde indicații mai mult sau mai („infinit probabil”, spun unii; „puțin probabil”, spun alții), că în chestiune ar putea fi adevărată. De ex.: e probabil că ome va avea 6 miliarde de oameni peste 30-40 de ani; e probabil război... Tot așa, se spune: „nu e nici o posibilitate” despre o care nu are nimic real, deci nu e absurdă.

3) *Real* e ceva care există, dar nimic mai mult; adevăr din științele naturale, zoologie, botanică etc. Aici intră așa-tele judecăți asertorice.

4) *Necesar*, adevărurile cari se bazează pe un principiu axiomă. Apodicticul de care vorbește Husserl; acestea sunt a rurile necesare și universale. Aici intră adevărurile matem

(dar nu absolut date, de ex. calculul probabilităților, statistica matematică trebuie puse la probabil?).

Evrika! în raport cu cele de mai sus se poate face și clasificarea științelor: științele naturale, psihologia, sociologia... sunt științe reale; științele matematice sunt, în imensă parte, necesare, ca și fizica, chimia. Filozofia e o „știință” a probabilului? Există și în domeniul sufletului adevăruri „necesare”: comandamentele morale etc. încât problema cunoașterii e mult mai complicată. (La *Revelaționismul cunoașterii*, paragraful ultim, să vorbesc de felurile sau gradele adevărului, în sensul de mai sus, și de clasificarea științelor.)

Decembrie 1966

Știință și cunoaștere

1) Aici să arăt cum filozofii obișnuiesc să împartă realitatea în două planuri: absolut și relativ. Sinonime: lucrul în sine și fenomen; numen și fenomen; realitatea ultimă și realitatea imediată; inteligibil și sensibil; realitatea inteligibilă și sensibilă; esență și aparență; lumea absolută și lumea istorică (aici istoric înseamnă fenomen?) etc.

2) Și tot aici să arăt ce e ignoranța reală sau întâmplătoare și ignoranța necesară; sau, mai exact, să spun ce e ignoranța principiară. Iată ce înțeleg prin asta: e rău că nu știm, dar simțim o ușurare când ne dăm seama de ce nu știm și că nu vom ști niciodată: asta e o ignoranță puțin luminată (fiindcă vedem o explicație a ei și, poate, o justificare); o ignoranță luminată: o ignoranță care e pe jumătate cunoaștere. Și, în orice caz, are mai mare *valoare gnosică* și de încadrare organică decât *docta ignorantia*^P a oamenilor de știință, cari cred că știu tot ori foarte mult și în realitate sunt robi (vezi și Cusanus).

„Ignoranța doctă” a lui Cusanus e urmarea luciferismului; exemplul cel mai demagogic, monumentul cel mai negativ și mai prezumțios de ignoranță, adus de luciferism, e iluminismul.

Ianuarie 1967

Minimum categorial

Aici să pun și pe Husserl, cu reducția lui fenomenologică și esențele absolute, și pe Bergson, cu durată lui (poate și pe Dilthey?).

Pe ce se bazează Husserl când afirmă că esențele găsite d... în eul transcendental sunt absolute? Și de unde știe că a atins eul transcendental? Aceasta e mult mai greu (poate infinit greu) de atins decât izvoarele Nilului ori vârful Everestului!

Mai ales că, la urmă, Husserl a înclinat spre... idealism subiectiv. (Ucenicii au crezut, dar maestrul a început să se retragă! De aceea, uneori, ucenicii trebuie să-l ucidă pe maestrul care să-l îmbălsămeze.)

Și pe ce se bazează Bergson când afirmă că durată e... absolutul? De unde știe că a atins miezul universului ontic? Mai ales că, la urmă, Bergson a făcut o corectare care este, de fapt, o apăsătoare. Căci, a spune că materia e și ea absolutul e ca și când ai spune că diavolul are aceeași demnitate ontică ca și Dumnezeu. Cum rămâne atunci cu spiritualismul lui Bergson? Și a spune că inteligența (rațiunea) are aceeași putere de a atinge Absolutul și intuiția e a declara *valoarea absolută a formelor-categoriilor cunoașterii*, despre cari tocmai idealistii subiectivi și kantienii teoretici au spus că maschează Absolutul.

Deci, Husserl și Bergson înșiși s-au îndoit că mai înăuntrul descoperiseră Absolutul (Schopenhauer nu s-a îndoit. Bravo lui!).

Problema nu e dacă senzația sau intuiția (Avenarius și Bergson din tinerețe) dau Absolutul: 1) fiindcă rudimente de categorii ori categorii deghizate și concentrate sunt și în ele (Gottlob spune că în senzație e implicată o judecată?); 2) și fiindcă ultimele ele sunt preluate de rațiune (și, deci, „umanizate”, adică subiectivizate) - ci dacă în senzație ori în intuiție e un minim categorial. E posibil să fie așa - și acesta e mare lucru -; căci, cât ar fi ele de prelucrate ulterior de rațiune, dar un ecou al Absolutului rămâne în ele: nu e indiferent materialul (materia primă) care o fabrică face un produs.

10 februarie 1967

Izomerismul gnosis

Filozofia lui Kant: cea mai colosală și mai genială construcție de *ignoratio elenchi*.

De fapt, Kant n-a răspuns lui Hume - și problema rămâne deschisă până astăzi.

Căci problema e de a ști dacă noi cunoaștem realitatea așa cum e, iar nu în cadrul umanului și al conștiinței în genere.

Dacă cunoștința noastră e perfect organizată și e necesară universală, nu înseamnă că e și adevărată. Ea ar fi adevărată

că ar exista, așa-zicând, *indiferent de om sau ca și când omul n-ar exista*. Adică, mai bine zis, nouă ne trebuie să cunoaștem realitatea așa cum e, chiar dacă nu e nici un om și nici o conștiință care s-o constate.

Și, de fapt, tocmai la asta s-au referit Hume și toți scepticii-agnosticii, atunci când au contestat puțința cunoașterii.

Dar ce face Kant? El inventează *conștiința în genere* (în asta constă prima lui genialitate, și în faptul că n-a spus de unde vine și ce e cu ea; fiindcă altfel totul s-ar fi năruit și Kant ar fi căzut ori în idealism subiectiv, ori în ontologism dogmatic. Dar Kant a fost abil, dacă nu chiar șiret - și toți marii autori de sisteme filozofice au această abilitate șireată, tactică diplomată, fără de care nu și-ar putea nici construi, nici impune sistemul lor. Jumătate din sistemul lor, din succesul acestuia, dacă nu mai mult, se datorează acestei abilități cvasi-inconștiente, dar sigure, care înșală chiar și pe autor, ca la marii mincinoși, ce ajung să creadă și ei în ceea ce spun) - și, prin această *baghetă magică*, „salvează cunoașterea”; dar cunoașterea pe care o salvează el e numai în cadrul conștiinței, al fenomenului, după cum cinstit spune el însuși.

Lumea era însă așa de doritoare să i se „salveze” adevărul, cunoașterea, încât nu s-a mai uitat la asta, adică *a uitat punctul de plecare* - până la urmă l-a uitat și Kant însuși - și a admis „adevărul” salvat de Kant; și, deși era un adevăr confecționat, un adevăr în cadrul iluziei umane, în cadrul iluziei organizate (dacă I. Kant ar fi descoperit adevărul absolut, n-ar mai fi putut numi filozofiile ulterioare - un Schiller cu „umanismul” lui etc. -, ci să ia cheștiunea de la cap, ca și când Kant n-ar fi existat).

E adevărat însă că I. Kant a existat și se simte: în diferențierea sau subtilitatea, sau înălțimea cu care gândirea de după el a considerat problema; dar problema n-a rezolvat-o Kant. Când marii prestidigitatori sau scamatori spun singuri cari sunt artificiiile prin cari ei produc iluzii, lumea râde, dar crede mai departe în părerile lor, ca și când n-ar fi o iluzie.

Tot așa și Kant: a spus onest că el n-a dat cunoașterea *numenului* sau în sine, dar lumea acum era prea vrăjită și... l-a admis pe Kant ca și când ar fi dat adevărul numenal în *Critica rațiunii pure*. Curios că lumea nu a văzut acest adevăr numenal în *Critica rațiunii pure*, unde, în adevăr, există: fiindcă lumea voia o întemeiere pur teoretică, „rațională”, iar nu „practică”.

Conștiința filozofică de după Kant era atât de abuzată de gnosticism, încât a admis adevărul teoretic (din *Critica rațiunii pure*) al lui Kant, ca și când ar fi fost... Absolutul. Și, astfel, „obiectivitatea” științei salvate de Kant a devenit obiectivitatea pură și simplă, *sans plus*³, adică obiectivitatea realității transcendente. Analogie cu pozitivismul: kantism și pozitivism sunt două ramuri din același trunchi; și urmașii lui A. Comte au confundat adevărul științific, fundat de Comte, cu adevărul metafizic.

Mai grav e că I. Kant a îmbolnăvit mai toată evoluția filozofică de după el, căci, după el, filozofii s-au deprins, încet-încet, să considere drept obiectiv, drept real, ceea ce e tot în cadrul conștiinței, dar al unei conștiințe uneori epuizate, mai esențiale; și Husserl, Rickert și chiar Dilthey și chiar Avenarius-Mach. „obiectiv”, „obiectiv” au început să se confunde cu „adevărul”, „obiectivitatea” științei, adică cele din cadrul cunoașterii teoretice a lui Kant.

Kant a adus mari foloase filozofiei (i-a dat o adevărată unitate), dar a și îmbolnăvit-o, în sensul de mai sus. E adevărat că lucrurile erau acum în spiritul vremii și ele s-ar fi produs mult și în parte și fără Kant; dar el i-a dat expresie într-un chip genial, foarte anticipativ; deci, a grăbit lucrurile și le-a dat expresie în forma și proprie; aici e meritul lui istoric.

Însă, când e vorba de meritul lui absolut, Kant n-a rezolvat problema, ci a lăsat-o, în fond, în punctul unde o lăsase Hume, ba, a agravat-o, fiindcă la Kant iluzionismul uman e teribil de temeiat critic și se arată ca ceva fatal. Cu Hume te mai putea lăsa, dar cu Kant, nu! El o spune clar: cu rațiunea teoretică nu poți avea puțință nici o metafizică. Dar pe oameni nu-i interesează, în filozofia știința (cu toată aparența contrară), ci metafizica (de aceea a transformat știința în metafizică, ajungând să creadă că cele salvate de Kant - A. Comte despre cunoașterea fenomenului se apleacă la realității în sine) și nu-i interesează argumentarea practică (cu toată aparența contrară), ci cea teoretică.

De aceea, tot secolul al XIX-lea s-a uitat aproape numai la *Critica rațiunii pure* a lui Kant și de aceea a ajuns lumea să creadă că adevărul în cadrul științei fundamentat de Kant e și cel metafizic: l-a identificat cu metafizica (semnificativ!). Kant n-a făcut decât o imensă și jenantă *ignoratio elenchi*; în loc să salveze cunoașterea metafizică (la care, de fapt, se gândeau Hume și scepticii-agnosticii), el a salvat cunoașterea științifică; adică, a deschis...

E adevărat că le-a deschis în chip genial și că a circulat singur cu maiestate, zeci de ani, în somptuosul palat, aflat astfel cu toate ușile deschise... Palatul era măreț, de aceea lumea a uitat că era o iluzie: o conștiință umană.

E ca și când cineva ți-ar da o copie minunată, perfectă, după un tablou de Michel Angelo: poate fi perfectă, dar nu e tabloul original, nu e lumea adevărată! E numai iluzie (dar modernii se hrănesc cu *ersatz-uri*).

Sau ca și când te-ai duce la un foarte bun panopticum; ce minunată apare lumea aceea! Ce de munți, ce de lacuri, ce de râuri cristaline, ce de câmpii întinse și ce de păduri și de brazi impresionanți, ce de orașe... Și toate, numai pe deasupra! E frumos, dar e numai o iluzie; și încă, această iluzie tot mai are ceva din realitate, ca și copia după M. Angelo, pe când ideile noastre despre fenomen, ideile „științifice”, nu știu dacă au ceva real în ele, căci ele n-au nimic de copie.

Încât problema cea mare care se pune e cum a putut secolul al XIX-lea în general să-l creadă pe Kant, să-i cadă victimă (după ce acesta a fost prima victimă: victima lui însuși): o problemă de psihologie a erorilor istorice. În esență, răspunsul e acesta: secolul al XIX-lea (și XX), saturat de agnosticism, era în căutarea unei justificări teoretice a posibilității adevărului, a științei, a cunoașterii. Și atât de mult dorea acest lucru, încât era dispus să admită și un surogat metafizic, adică gnoseologic, dar de bună calitate. Acest surogat l-a dat Kant, și de o calitate atât de superioară (sic!), încât oamenii au fost surprinși și seduși: a întrecut toate așteptările. Astfel, Kant a devenit baza, conștiință sau nu, a gândirii filozofice contemporane.

Dar cele de mai sus sunt adevărate numai în cazul neexistenței temei izomerismului; dacă admitem izomerismul, lucrurile se prezintă altfel și vom vedea că ne apare un nou Kant - deși mai de valoare. Kant a menajat știința și i-a ridicat un imn de valoare unică: el a câștigat secolul al XIX-lea și prin asta.

O nouă cauză pentru care Kant a cucerit secolul al XIX-lea (și mult din XX) e că a menajat știința și i-a ridicat un imn cum n-a făcut-o nimeni până la el. De aceea, un francez a spus, plin de admirație: „Kant a erige le plus grand monument à la raison humaine”⁶⁴ (să citez exact, vezi prefața unei traduceri franceze din Kant). Iar prin asta, fără să știe, Kant a flatat luciferismul uman (dar numai în *Critica rațiunii pure*), ca și Descartes; luciferism în stare de puternică apariție în epoca noastră.

De aceea s-a jurat mult pe Kant și pe Descartes (și însuși Bergson, filozoful intuiției, se pleacă la bătrânețe în fața „rațiunii” umane și a științei - ceea ce mi se pare bizar, dacă nu contradictoriu, fiindcă tot la bătrânețe Bergson s-a împăcat și cu religia, ceea ce e o poziție parțial opusă, dar se vede că Bergson, la bătrânețe, a vrut să se acomodeze cu toate puterile, cu toți monarhismul, cu viața și culturii: și cu știința, și cu religia; verificare) în epoca contemporană.

Două cârje filozofice cu picioare bune...

Februarie 1998

Marea opțiune

Filozofii au spus că ceilalți filozofi n-au putut dovedi realitatea lumii externe (atunci când s-au ocupat de asta), dar fiecare din ei a susținut (afară de gnostici) că el, în sfârșit, a descoperit cheia dovedirii existenței realității și cunoștinței adevărate. Kant care (dacă n-a fost sceptic ori dacă nu s-a răzbunat făcând din scepticul și devenind astfel tot un absolutist) a crezut că el a descoperit Columbul Americii realității (iar uneori au cerut să li se pună a lui ca epitaft).

Până și Rickert spune și arată, pe drept, că realitatea externă nu se poate dovedi, dar crede că el a descoperit în sfârșit dovedirea ei; prin imperativul care determină judecata valabilă prin acel solemn *sollen*⁶⁵ al gândirii adevărate. Dar *sollen* aceluiași Rickert nu e decât autosugestia lui Rickert, ca și „esențele obiective” și reducția fenomenologică a lui Husserl. Vezi cum a fost și la Descartes (*cogito, ergo sum*).

Încât, singurul lucru „logic” și onest e să admitem realitatea externă pe bază de opțiune, de postulat; și în matematică și în fizică pe postulate (celebrul postulat al lui Euclid): *axiome, postulate, presupuneri, convenții*.

Astfel, fiecare sistem de filozofie trebuie să închidă în preambulul de plecare un absurd (să fac dovada, cu toate marile filozofii, dar sunt absurduri bune și rele, creatoare sau sterile, divine sau demonice. Totul e să găsești un absurd limitat la minimum și să rezece rezece să fie pozitiv, deci, am zice, un absurd „rațional”, dacă nu admite expresia. Foarte interesant: despre adevăruri raționale și neraționale; mare dezvoltare.

Februarie 1967

*Revelaționismul cunoașterii**Realism dogmatic și pagodic = realism revelaționist*

Metafizica la care ne duce gnoseologia noastră e un realism special, care se caracterizează prin două sensuri sau atribute:

1) e *dogmatic*; și e

2) *pagodic*.

1) Dar *dogmatic* nu în înțelesul tradițional al raționalismului sau chiar fideismului, ci în sensul că admitem că realitatea e un mister, dar că, totodată, putem cunoaște ceva însemnat din el; și anume, atât cât avem nevoie și într-o formă oarecum umanizată (dar fără schillerism, care e agnosticism, deci nu e realism, ori e un fals realism). Adică, primind ceva din structura variantei umane sau a „coeficientului personal” uman (vezi cum se calculează acest coeficient în astronomie; dar aici nu se poate calcula).

Tocmai asta spune dogma!

Tocmai asta oferă dogma (cel puțin dogma așa cum e înțeleasă în religia superioară, dar nu în religii păgâne, etnografice, ori chiar în mahomedanism, deși e și acolo ceva).

2) Iar *pagodic* e în înțelesul că realitatea, pentru noi, are multe planuri de realitate, e realitate primă și sunt realități derivate, însă toate sunt reale, dar nu cu același grad (vezi și ideea esenței și accidentului în filozofia medievală și după). Adică, realitatea are ceva pagodic. Simbolul cel mai bun pentru ce vrem să spunem noi e pagoda - sau succesiunea de terase, de la terasa cea mai înaltă (mai esențială) la terasa aproape de câmp (fenomenul).

Noi nu putem preciza ce e absolut în cunoașterea noastră și ce nu este, decât în mod principiar sau până la un punct, dar știm că ecoul absolutului este în cunoașterea umană. Și asta ne e de-ajuns. Ba, mai mult: e mai bine așa, fiindcă, în acest mod, noi luptăm să ne dezvoltăm mereu cunoașterea, să ne apropiem din ce în ce mai mult de Absolut (și asta ne dă cea mai mare satisfacție - și purificarea noastră).

Adică, Absolutul ne apare ca o *revelație* - și anume, ca o revelație mereu inedită, crescândă. Și aici vine conceptul dominant al filozofiei noastre, care e: *revelaționismul gândirii*.

Care nu e numai în domeniul religios, ci în toată cunoașterea, dar mai ales în religie, și morală, și artă. Aici, să fac teoria re-

velației. Acesta e un realism pe care l-am putea numi *revelaționist*, *realism revelant* sau *realismul revelației*.

Despre feluri de mistere; mistere revelante; tot aici, și în câteva pagini, în câte feluri s-a înțeles realismul în fi realismul empiric sau științific, realismul medieval (în opoziție cu numenalismul), realismul marilor metafizicieni, de la Platon la Nae Ionescu etc.; cu asta să încep acest capitol.

Martie

Știință și cunoaștere

Definiție admirabilă: *știința e cunoașterea pozitivă a realității dintre fenomene*.

Adică: *pozitivă*, pe bază de precizare concretă și eventuală cuantificare matematică; și *relații*, adică cunoașterea intrinsecă a fenomenelor și nu fenomenului, căci *relații* nu pot exista decât între părți din fenomen.

Iar când e vorba de o anume știință, ea e cunoașterea pozitivă a ansamblurilor autonome de fenomen.

Altă definiție a științei: *cunoașterea pe bază de inducție, deducție, în cadrul observației și experimentului* (asta nu e decât intuiția intelectuală, inspirația).

Altă definiție a științei: *cunoașterea fenomenului pe baza descrierii și de relaționare* (știința nu poate fi redusă la descriere decât dacă se dă descrierii un sens foarte larg, în care ar include descrierea cauzelor). Iar când spunem *relaționare*, înțelegem mai raporturile dintre fenomene, adică descoperirea cauzelor.

Nu există știință, ci științe.

Și nici nu poate fi altfel; știința e numai la plural. De o știință.

1) o cauză e neputința minții omului de a cunoaște și de a înțelege toată realitatea perceptibilă. E aici o fatalitate didactică și o fatalitate. Nimeni nu poate fi specialist în toate domeniile. În adevărată măsură mai mergea - și totuși! Să arăt că erau specialiști și la matematică (vezi academia lui Platon, școala lui Aristotel, școlile stoicilor, egipteni (medicii, matematicienii), și la chaldeeni și sumerieni). Mirandola e un mit;

2) dar e un motiv mai esențial. Chiar dacă o minte ar putea să cuprindă totul, științific vorbind, s-ar putea să construiască Știința (cum se spune uneori azi, cu majusculă: programe științifice) fiindcă, dacă ar construi-o, ea s-ar confunda cu filozofia (așa că trebuie să iasă din fenomen și să cerceteze esența, cauza și sensul existenței fenomenului). Dar cercetarea fenomenului *din afara*

se poate face științific (adică pozitiv), ci mitic. Și asta nu o poate face decât filozofia. Știința e o „cunoaștere rațională”, filozofia, una mitică, în esență; iar religia, o cunoaștere revelată în esență.

Știința, filozofia, religia au și alt obiect, și alte metode (e adevărat că și filozofia se ocupă cu toată realitatea, dar nu are ca scop cultul, ca religia); sunt trei tipuri principale de cunoaștere (fundamental deosebite): științifică, filozofică și religioasă. Omul complet este numai cel ce le are pe toate.

24 noiembrie 1967

Pietate și cunoaștere

Comuniștii au luat în exploatare sensul prometeic al omului, care ar fi morala cea mai înaltă, după comunism.

Dar nu e greu de văzut că acest prometeism e în realitate luciferism și chiar mai rău: uzurpatiseism. Căci Prometeu lupta cu zeii, dar credea în ei; mai mult: în această luptă el a fost ajutat de destin, care era zeul cel mai mare. Căci nu e de crezut că Prometeu ar fi venit în întreprinderea lui dacă n-ar fi fost ajutat de ceva mai de sus decât zeii obișnuiți - adică de destin.

Pe când comuniștii sunt necredincioși; afară de aceasta, Prometeu era în mod evident uman, lupta și se jertfea pentru om (un creștin, dacă n-ar fi fost revoltat). Iisus Hristos e un Prometeu încreștinat, un Prometeu ca pietate, un Prometeu ajutat de natura divină, care era în El (adică în Iisus Hristos) - un Prometeu la infinit, ca perfecție și putere. Poate că însuși conceptul de Iisus Hristos e conceptul de Prometeu trecut prin ideea ascetică - pietate și monoteism.

Dar „prometeismul” comunist e luciferism degenerat (căci și Lucifer credel) și mandibulizat; de aceea el a ajuns însuși modelul istoric al opacității metafizice (dezvoltare; să analizez documentul psihologic pe care-l constituie comunismul, în sensul că el e contrariul pietății gnosice, dublat de elementarism teluric).

Noiembrie 1967

Pietate și cunoaștere - Plan

Introducere: Cele două mari prejudicii aduse spiritului în epoca modernă: 1) raționalismul; 2) individualismul (acestea au generat, între altele faimoasa „școală activă”).

Ne-am ocupat de raționalism; să ne ocupăm și de individualism (vezi și Schatz etc.).

Aici, să tratez pe larg și incisiv despre *luciferismul gnosis* (ceva e și la Blaga, dar e temperat de Marele Anonim, a cărei idee e cea ce a rămas în sufletul lui Blaga din prima lui educație la Teologie): cea mai pernicioasă formă de luciferism, fiindcă reaua conștiință (sau filozofie), ies toate relele, la început practice, apoi practice (din idei rele și din egoism; în cazul de față trunite în luciferismul gnoseologic).

Luciferismul gnosis crede că omul poate rezolva toate problemele - cu timpul (deci, contrariul lui du Bois-Reymond); a substituit divinității, singura care poate să cunoască totul în mod absolut. Această atitudine e corelată cu atitudini în psihic (cari au ieșit din aceeași structură, cari fac parte din același psihic nefericit), ca: 1) contractul social n-a fost, dar va fi (Foucault); 2) în viitor, omul va fi divinitatea - mi se pare că și în Foucault această credință; 3) omul va face paradisul pe pământ etc.

Altă idee: o formă inversată a luciferismului gnosis e *luciferismul* (și mai ales scepticismul iluzionismului total) și căderea de curios (a început încă din antichitate), fiindcă agnosia generală sunt niște insolenți, niște închipuiți; ei, dacă nu pot cunoaște totul, se răzbună clamând că nu se poate ști nimic. Ies cu doritorii de bucurie, de viață, cari ajung pesimiști din același motiv de reacție contradictorie; ori ca timizii cari se tem de eroi.

Temă mare: un om cu pietate nu face caz nici de idealism; omul poate cunoaște prin sine însuși totul, nici că nu poate ști nimic; ci acceptă cu recunoștință ceea ce i s-a dat să cunoască.

26 aprilie

Știință și cunoaștere

Știința e cunoașterea verificată și sistematizată (așa se face știința); dar:

1) verificare e și în cunoașterea empirică, în cadrul datelor de cunoaștere pe cari le are omul empiric. În fond, tot așa e știința, unde verificarea e tot în cadrul datelor admise în epocă respectivă. „Incompresibilitatea lichidelor” era considerată ca verificată; și în știință se schimbă ideile adevărate;

2) sistematizare e și în empirie (vorbim de empiria formală, singura autentică, iar nu de empirismul individual, mai mult de caraghioșilor de oameni moderni), dar e făcută pe alte criterii.

legătură cu ocupațiile economice, cu sărbătorile, cu datinile. O sistematizare chiar mai bună din punct de vedere spiritual sau al formării omului (vezi pedagogii cari au propus ca și în școală să facă tot așa corelația - cunoașterea - obiectelor de învățământ. Azi, unii vor să încheie acest procedeu?).

E adevărat că e o sistematizare, până la un punct, care vine din verificare; o bună verificare implică și ceva sistematizare, fiindcă vede adevărurile în raporturile lor ierarhice. Deci, deosebirea între știința rațională și știința empirică e numai relativă.

Același lucru s-ar putea spune și despre raportul dintre știință și filozofie; căci fiecare filozof creator caută să-și verifice cât mai mult ideile; iar, cât despre sistematizare, ea nicăieri nu e mai mare ca în filozofie (unde se poate ajunge chiar la ceva monstros).

Atunci, deosebirea dintre știință și empirie, dintre știință și filozofie, e din punctul de vedere al obiectului și metodelor? Știința are discipline (ramuri) precizate (matematică, fizică, chimie, botanică etc.), pe când empiria are un obiect global? Știința are metode riguroase, pe când empiria, nu? Dar și aici deosebirea e mai mult relativă, căci și omul din popor, când „studiază”, se referă la fenomene anume, ca și omul de știință. Tot așa, și el întrebuințează observația și ceva experimentalism. La filozofie, e adevărat, deosebirea față de știință e categorică, fiindcă ea are alt obiect și metode mai complexe.

În orice caz, deosebirea dintre știința rațională și cea empirică e relativă (în acest sens trebuie să luăm lucrurile); și tocmai de aceea știința rațională s-a născut din cea empirică (o valoare a acesteia este că are un orizont mai larg, confundându-se aproape cu filozofia și chiar, oarecum, cu religia; căci omul din popor e integral).

Așa că deosebirea netă e între știință și filozofie (și religie); iar nu între știința rațională și cea empirică.

Aprilie 1968

Știință și cunoaștere

Cauza cunoașterii și a științei

Știința s-a născut și din motive practice, pe linia instinctelor și a intereselor imediate; dar, în esență, cunoașterea mare e dezinteresată. Iar dacă e practică, n-are nimic de-a face cu practicismul filistin ori disperat al modernilor, cari, ori se dau în vânt

după câștig (filistinism), ori nevoia acută de hrană (în urma mulțirii populației) îi face să forțeze știința pentru a descoperi mijloace de creștere a avuțiilor.

Și mai e și imperialismul; imperialismul e de trei feluri: revoluționar, războinic și dorința de glorie. Vezi cum revoluționarul comunistă vrea bogății și iar bogății, ca să ridice nivelul de viață al oamenilor comuni la noi la nivelul de viață al bogătaşilor comunistă; vezi cum militarii și politicienii silesc pe oamenii de știință să facă descoperiri pentru ca să zdrobească pe dușmani; și vezi cum dorința de glorie îi face adesea pe oamenii de știință să forțeze ei lucrurile și să atace etica științei pentru a face descoperiri.

Dar practicul mare e nobil și e dezinteresat în felul lui. Științistul pragmatic, de care vorbește filozofia practică (la Kant și la un punct, la James), adică religiosul, moralul, etnicul, și așa mai departe. Apoi, dacă acesta dă naștere la cunoaștere (cum a fost cazul lui Einstein, la marii legislatori științifici), nu se mai poate spune că e practicist în sens curent, care e ceva filistin.

Cunoașterea, în esența ei, e mare, e nobilă, dezinteresată și are interes pentru umanitate.

Iuni

Știință și cunoaștere

Introducere

1) Nu mai e nevoie să argumentăm că problema cunoașterii e o mare dramă, o tragedie. Asta a spus-o, literar, și Goethe în *Faust* (pasagiul citat în Blaga, *Hronicul și cântecul vârstei*, 1989), atunci când Faust vrea să se sinucidă, fiindcă nu știu ce se ține universul"; și încă, Goethe n-a pus problema gnoseologică, adică în tot tragicul, ci mai mult în cadru științific.

2) Asta nu înseamnă că e nevoie de gnoseologie pentru filozofie și nici chiar metafizică. Metafizica n-a așteptat ivirea gnoseologiei pentru a se naște! Asta e ca și cu estetica ori teoria artei: poți să fii mare estetician și totuși să nu poți face nici o teorie - și invers.

Dar gnoseologia e o ramură a filozofiei și are importanță proprie sine.

Astăzi, cauza principală a marelui număr de descoperiri științifice e dorința de glorie și după aceea curiozitatea dezințită și necesitatea practică.

De aceea, azi sunt din ce în ce mai mulți oameni de știință criminali: inventatorii bombei atomice etc. Gloria dă rezultate!

Iunie 1968

Știință și cunoaștere
Originea științei

Știința a fost creată de organul intelectual al omului sub impulsul a trei factori: 1) dorința de a ști; 2) interesul practic; 3) seeta de glorie.

În această problemă s-a văzut foarte bine subiectivitatea celor ce au dezbătut-o:

1) unii (D. D. Roșea, în *Mitul utilului*, dar apoi a schimbat macazul: atunci cum să mai crezi în cuvântul acestor oameni? Și declară naiv că n-a cunoscut mordehaismul⁶⁶; dar, una din două: ori au fost ignoranți - ceea ce nu e o crimă, în general, dar e o crimă pentru un istoric al filozofiei; ori Mordechai a fost un filozof minor, care putea fi ignorat) au spus că mobilul teoretic a creat știința;

2) alții, că nevoile practice (comuniștii, mai ales).

Dar problema este rău pusă; căci este evident că știința nu putea fi creată decât de structura sau organul intelectual al omului, întrebarea e: ce factori puteau stimula sau întreține acest organ? Nu trebuie să se confunde organul intelectual cu stimulatorii (stimulii) sau întreținătorii lui. Dar tocmai asta fac domnii de mai sus (și mai sunt și subiectivi ori chiar neonești)! Știința a fost creată și nu putea fi creată decât de organul sau dispozitivul intelectual al omului, dar stimulii (sau oxigenul lui) au fost trei: dorința puternică și în sine (dezinteresată) de a ști; nevoia practică (aici intră și nevoile de a descoperi arme de război); și dorința de glorie (probă: academiile din lume, premiile și distincțiile).

Acești trei stimuli, fără de care nu poate fi știință, sunt factori *afectivi*, în timp ce organul gnosis propriu-zis e factor intelectual. Așa se rezolvă problema!

Profilul fiecărui om de știință variază după gradul de excelare a organului intelectual și după factorii afectivi de mai sus (cari se pot, de altfel, continua) (care prevalează; exemple patetice și fine).

Când e vorba însă de cunoașterea filozofică (și mai ales de cea religioasă), se adaugă un factor afectiv în plus: nevoia de mântuire. De data aceasta, e vorba de adevărul integral, care, de

fapt, e cel ce interesează mai mult sufletul uman nobil: *la recherche de la verité*⁶⁷.

August

Pietate și cunoaștere
Luciferism gnoseologic

Vezi cum spun (mai ales progresiștii de tip comunist) că mântuirea stă în taină pe care mintea umană să nu o poată dezlega. Pe temă luciferică în chestiune fac fel de fel de *fondări iresponsabile* când, în acest curent, e antrenat și omul comun, e ca și când mântuirea ar face metafizică!).

Omul modern (afară de excepții) ori eșuează într-una crierărilor agnosticismului (și nu-l salvează decât resturile luate din subconștient, formate de epocile trecutului, pline de credință), ori ajunge la dogmatism metafizic „științific” și chiar materialist. De ex., dogmatismul metafizic al comunismului e despotism filozofic, confiscarea cunoașterii, falimentul omului genței (să pun asta în finalul capitoului?).

Adevărul e că omul nu poate cunoaște în mod absolut. Solutul (cum e atitudinea lui Blaga? El, pe de o parte, spune că omul poate să cunoască, dar Marele Anonim îl împiedică; pe de alta, declară că omul nu poate să cunoască Absolutul ca atare. Compar textele); de aceea Absolutul rămâne cea mai mare taină a destinului uman. Însă noi cunoaștem destul din Absolut, ca să ne realizăm destinul și mântuirea; aceasta e cea mai mare cunoaștere (sau privilegiu) a destinului uman.

Lucifericii (mai ales cei din comunism și mai ales cei din stăruință, lucifericii colectivi: trupagii ideologiei, ametafizicii mântuirii) de acum vor să se îndumnezeiască, dar în contra Dumnezeu (ceea ce anulează îndumnezeirea). Și religia creștină vrea îndumnezeire, dar în sens de înfiere.

Oamenii vechi (chiar și hitiții) erau mult mai culti decât oamenii moderni, fiindcă înțelegeau, simțeau infinit mai mult din Absolut decât au avut pietate.

„Credința zugrăvește icoanele-n biserici”: adică pietate și credință (să pun asta la intuiție; vezi cum Michel Angelo și alți artiști ai trecutului se închinau înainte de a lucra).

Temă: istoria omului (culturii) modern este istoria unei proprietăți continue: l-a expropriat pe om de ordine, de morală, de familie, nație...; iar acum vrea și să-l exproprieze de religie.

27 martie 1969

Știință și cunoaștere

Cauzele nașterii științei sunt trei:

I. Nevoia dezinteresată dar imperioasă de a ști; e cauza cea mai pură.

Începuturi sunt și la animale; cum n-ar fi și la om? Ba încă, uneori, la om, se' transformă în manie; vezi acel savant care a făcut cercetări de preț o viață întreagă și n-a comunicat nimic altora.

Căci mintea omului e ca o pâlnie și ca un magnet, deschise asupra universului: înregistrează și atrage spre ea datele non-eului (și, mai târziu, ale eului propriu). Mintea umană e un sorb și o teribilă uzină: acesta e miracolul și demonul (în înțeles antic) cunoașterii.

II. Nevoia practică; pentru a se conserva biologic, omul a trebuit să cunoască foarte mult, dat fiind că el era fizicește mai slab (și ca putere, și ca rezistență medicală) decât multe animale. Slăbiciunea, deci, l-a făcut tare (cum spune Apostolul Pavel, dar în sens moral; însă se aplică aici).

III. Dorința de putere:

1) vezi cum clasele stăpânitoare, de ex. în Egipt, țineau știința pentru ele, iar poporului îi dădeau cel mult un alfabet special, un fel de „afrikanter” - dacă îi dădeau. Căci știința era monopol pentru cei de sus, ca armă a puterii față de supuși, ca armă mai ales defensivă. Epoca burgheză a întrebuițat știința iluministă și ideologia libertății-egalității (democratică), pentru ca să cucerească puterea. Și mai ales prin asta a învins; prin alde Rousseau, Voltaire, monarhomahi... Iar acum comuniștii fasonează o știință a lui (mordehaistă), pentru ca să cucerească puterea și pentru ca să se întindă; „știința ceda mai înaintată din lume”. Industria și întrecerea cu sateliții cosmici sunt mai ales pentru putere, nu sunt ceva dezinteresat; vezi cum comuniștii alfabetizează pe toată lumea: nu pentru drag de spirit, ci pentru a ridica pe cei de jos contra burghezilor etc.;

2) dorința de glorie a învățătorilor, descoperitorilor științifici: mare mobil! Această dorință de glorie a luat azi locul dorinței de sfințenie, de asceză, de mântuire, din secolele trecute;

3) nevoia militară. Interesele militare au fost de când lumea (vezi inginerii militari la romani; au cerut și dacii, prin Domițian), un puternic îndemn la progres științific, geografic (cele mai bune

hărți erau cele militare și cele austriace, la noi), fizic, chimic, teriologic, medical (vezi ce mari descoperiri medicale s-au făcut în timpul de război; G. Dumas a făcut cercetări neurologice, cărele „materialul” era dat de front: răniții la creier sau în altă parte); special, progresul aviației și al fizicii moderne se datorează în primul rând intereselor militare; pentru asta, statele prevăd sume imense în buget, numai modulul lunar costă - un singur dolar - 1 Vz miliard de dolari.

Indirect, boii de militari ajută la progresul științei (care poate fi funest pentru omenire).

IV. În mică măsură poate că nevoile de creație artistică au determinat uneori pe creatori să facă cercetări de mecanică, fizică, de arhitectură; de ex., L. da Vinci, Michelangelo etc.; sculptorii (au făcut cercetări de anatomie și pictorii, Michelangelo și Rembrandt); arhitecții, muzicanții au făcut cercetări de acustică, arhitecții au trebuit să facă și inginerie...

Dar cauza aceasta e mai puțin însemnată; de obicei, cei care sunt artiști au utilizat rezultatele de până atunci ale științelor.

Deci, această problemă nu se rezolvă unilateral, cum ar zice D. D. Roșea (*Mitul utilului*), într-un sens, și cum fac comuniștii în alt sens. Cauzele sunt multiple, cum multiple sunt elementele care determină nevoile sufletului omenesc. Cert însă este că la mijloc se află și creșterea inteligență a bimanului, a animalului-biman: excepție în natură și, poate, accident, care va duce specia noastră la o supraviețuire existență biologică, sau la... sub-existență, adică la zeificarea sau la pieire, la armonie sau la ne-pietate.

Martie

Știință și cunoaștere

1) Ce e știința. „Cunoașterea verificată și sistematizată” arată că definiția e relativă. Știința rațională s-a născut din cunoașterea empirică, din știința empirică, dar și asta are nevoie de sistematizare. Iar rezultatele au fost uneori tot atât de valoroase, de ex., în medicina populară.

2) Știința s-a născut din două motive: practic (interes omenesc și gust de putere) și teoretic (dezinteresat). Dar filozofii sunt întotdeauna cinștiți: Roșea a persiflat „mitul utilului” și a spus că azi să se declare comunist, care susține contrariul.

3) Ca origine a științei a fost și magia. Și spiritul acesteia va rămâne pe veci legat de știință, fiindcă e congenital - ca o culoare pusă în rădăcina plantei.

4) Evoluția ei a fost lentă până în epoca modernă, iar apoi „explozivă”: paralelism complet cu înmulțirea populației.

Marele progres al științei a schimbat viața oamenilor și chiar fizionomia planetei (oamenii fac concurență geologiei, „mută pământul dintr-un loc în altul”, cum a spus de Foe). Asta și face pe oameni, pe cei mai mulți, să creadă că, în principiu, știința poate cunoaște totul.

Dar ce înseamnă a cunoaște? Cei mai mulți oameni nu știu ce înseamnă a ști (cum zice Ap. Pavel: „cine nu știe și crede că știe nu știe ce înseamnă a ști”; să citez exact). A cunoaște înseamnă a ști esența lucrurilor și noima lor. Dar: știința cunoaște numai fragmente (adecuate definiției științei: cunoașterea verificată și sistematizată a fragmente-valori; obiectiv: azi, științele se cam amestecă și sunt multe științe de relație între științe, e adevărat, dar asta nu înseamnă că știința cunoaște esența și totalul; tot la fragmentar rămân). Iar fragmentul înseamnă, dacă nu aparentă, dar realitate secundară. Căci nu există știința, decât ca figură de stil, ci numai științe.

Aici, despre fenomen și numen (sensibil și inteligibil, immanent și transcendent, natural și supranatural, fizic și metafizic, istoric și supraistoric sau metafizic, relativ și absolut... Greșeala comunismului de a identifica relativul cu absolutul).

Dacă ar fi o știință a fenomenului ca atare, ea ar fi o filozofie. Nouă definiție: știința e cunoașterea fenomenelor, iar nu a fenomenului. Concluzie: știința e cunoașterea intrafenomenală. Dar există și o cunoaștere extrafenomenală: cu aceasta se va ocupa filozofia.

Septembrie 1969

Izomerismul gnosic

Scepticii de totdeauna au avut ideea stranie, în stare implicită, dar fermă, că structura gnosică a omului e ca și când ar fi venit din altă planetă ori chiar că e extra-ontică; și, ca atare, că ea nu are nici o legătură cu realitatea și nu poate să reflecte ori să producă decât iluzii.

(Teoretic, faptul poate fi adevărat, dar nu e cu nimic decât tot teoretic, poate fi tot atât de fals ca și teza contrară, a dogmaticilor realiști.)

Noi susținem, și asta ne-o va admite oricine, că nu e pe lângă cunoașterea decât dacă e înrudire de esență între noi și realitate. Izomerism. Acest principiu (noi ne bazăm gnoseologia pe un principiu tulat - marea opțiune, și un principiu: izomerismul) a fost pus în mod naiv de realismul naiv, care, în forma cea mai simplă, credea că din lucruri vin la noi mici imagini, ce se lipeau de „creier”, adică de locul prin care cunoaștem.

Dar, mai ales, acest principiu, care e presupus implicit și explicat de toți realiștii gnosici critici, a fost fastuos reprezentat de Platon și Hegel; aici, să expun teoria reminiscențelor lui Platon și teoria Rațiunii ontice a lui Hegel (tot aici se încadrează și E. Fichte etc.?); ocazionaliștii presupun că Dumnezeu face deodată legătura între ideile umane și non-eu: e, într-o formă corectă, tot izomerism.

Noiembrie

Revelaționismul gândirii îndoita necesitate a dogmei

I. Dogma e necesară în domeniile ultime, fiindcă aici intervin antinomiile (vezi Kant), cari nu se pot rezolva decât prin transfigurare sau rarea antinomică; vezi și Blaga (care vede metodă dogmatică și în științe). Adevărat că uneori sunt antinomii în domeniul fenomenului și mai ales al psihicului (vezi, de ex., antinomiile lui Freud), dar un suflet iubitor le unifică prin transfigurare: marele filosof înțelege toate antinomiile sau contrastele copilului și îl ia apăsător; e dar vezi antinomiile din psihicul unei nații (la germani); un patriot admite însă nația lui și i se pare unitară: e mirajul unificării prin transfigurare, care e dată de credință ori de iubire ori ambele -, de adorație etc. Tot așa, dacă amanții se iau în serios cum sunt - deși pot fi foarte contradictorii.

II. Vezi ideea mea că, de la un timp, cunoașterea trebuie să se oprească. În cercetarea atomului s-a ajuns la un impas (ce-mi spunea Fotino); tot așa, cosmosul e infinit, vorba lui Platon când aprinzi o lumânare în noapte, se luminează aproape, dar mai mare se face întunericul împrejur.

însă cu ochii liberi (adică cu credință și intuiție, zicem noi, cu dogmă), tot zărești prin întuneric și ceea ce găsești e de mare valoare.

Ideea că cunoașterea nu trebuie să aibă scop în sine, gratuit, și nici pentru putere, ori ca o campanie de vânător, vorba că prefer cercetarea adevărului decât adevărul (vezi în Negulescu) e stupidă și periculoasă: s-a transformat mijlocul în scop; o perversiune. Cunoașterea e dată ca să trăiești și mai ales pentru mântuire; și pentru altele (distracție etc.), dar în primul rând pentru mântuire și pentru ca să trăiești așa cum trebuie. Căci, dacă nu știi adevărul, cum o să știi cum trebuie să trăiești?

10 februarie 1970

Știință și cunoaștere

Sunt două moduri de a cunoaște realul: ori aplicând o intuiție de ansamblu asupra întregii realități, un principiu ontologic; ori studiind fragment cu fragment.

Primul mod e al filozofiei; al doilea e al științei pozitive.

Ceea ce înseamnă că filozofia este în esență irațională: raționalitatea ei constă în două fapte: că ține neapărat cont de tot progresul științei până la zi și chiar în previziuni; și că, pe baza principiului irațional, trage concluzii cu ajutorul riguros al logicei. Deci, științifică în informație și argumentare, filozofia este irațională sau supra-științifică în fundamentul ei. Iar acest fundament este indispensabil pentru spiritul nostru și în două sensuri: 1) fără el nu e cu puțință filozofia; 2) sensul filozofiei e să satisfacă spiritul nostru și să-i dea o justificare a existenței, un fel de supra-raționalitate. Concluzie provizorie: filozofia ține și de știință, și de religie. Ține de știință ca material și zidirea sistemului (în argumentare - așa cum teologii practică raționalismul, dar pe baza dogmelor), și ține de religie în revelarea intuiției de bază și în scopul satisfacerii spiritului nostru, prin faptul că ține seama și de „adevărurile conștiinței”.

Și ceea ce mai înseamnă că filozofia și știința sunt ceva deosebit (e mai mare deosebire de esență între filozofie și știință decât între filozofie și religie); și că: știința, căutând să epuizeze realul, plecând de la fragment la fragment, practică o absurditate, condamându-se la munca lui Sisif. Căci, realul fiind infinit, niciodată știința nu-l va putea epuiza; mai mult: oricât de mult ar

progresă știința, ceea ce știe ea va rămâne tot atât de puțin din nimic - aproape) raportat la infinitul realului.

Așa că cei ce spun că nu e limită pentru progresul științei, că vom cunoaște odată tot se înșală pe ei înșiși și înșală pe alții. E practic un slogan și absurd, și pretențios. În adevăr, nu e limită pentru progresul științific, dar că vom cunoaște odată totul e absurd. Și chiar e aici ceva contradictoriu; fiindcă din însăși afirmația că nu e limită pentru progresul științei rezultă că știința nu va ajunge niciodată la capăt, deci nu va putea cunoaște niciodată realitatea totală. Și va cunoaște întotdeauna foarte puțin: 1 / oo!

Dacă am cunoaște toate părțile realului prin știință, am avea cel puțin o cunoaștere de tip enciclopedic a realului; nu e de ajuns, dar ar fi ceva; neajunsul este însă că aceste părți studiate de știință nu vor acoperi niciodată tot realul, pentru marele motiv că realul e infinitul. Marele obstacol sau adversar al științei rămâne deci infinitul (oo cu care lucrează matematicile e o simplă construcție, ceva formal), tot așa după cum marele aliat al filozofiei este același infinit (aliat și al religiei - și, în mare parte, al nației).

Dacă realul ar fi finit, dacă universul ar fi finit (luăm în calcul acceptibilul pentru noi; absurditate pură, care nu poate încăpea în mintea oamenilor de știință, și numai a celor obișnuiți cu Einstein?), s-ar mai putea susține că știința va cunoaște odată totul - dar chiar și în acest caz ar trebui să așteptăm prea multă vreme, specia noastră s-ar stinge înainte de a ajunge să cunoască toate părțile universului finit, căci aici e vorba de un finit care, prin echivalență, se echivalează cu infinitul.

Și nu se poate spune că știința poate să cunoască tot realul, toate părțile lui, cu ajutorul inducției baconiene. Această inducție e valabilă numai pentru universul cunoscut de noi, universul lui Bacon, iar nu pentru universul ontologic, care mai pot fi și alte legi, altfel de cauzalitate (în numen există de fapt legi, dar nu cele baconiene sau științifice, ci un fel de supra-legi care cuprind și legile din fenomen...).

Iată de ce omul trebuie să-și stăpânească ambiția, care-l împinge la luciferism filozofic, științific (de fapt, neștiințific, fiindcă în vârstă om de știință e modest și cunoaște limitele modului său de științific). Filozofia este fundamentul necesar, după cum fundamentul necesar este și religia - și știința. Științificul ce vrea să distrugă filozofia și știința este sclavul care face revoluție și dă rămasă pentru a lua locul stăpânului și apoi vede că a rămas în viață și nu vede nimic și se pierde, pierzând și pe ceilalți.

Știința, filozofia și religia: trei discipline specifice, de cari spiritul uman nu se poate lipsi fără să degenereze, fără să se denatureze. Trei discipline originale, deosebite, dar cari trebuie să conlucreze; numai atunci se va stabili adevărata arhitectură a culturii, armonia spiritului uman. Jos demiurgismul de curs seral al științificului exclusiv și trăiască tripticul știință - filozofie - religie (sufletul are nevoie și de cult, și de revelație de tip personalist: baza religiei, ceea ce nu poate da filozofia, cum credea A. Comte).

Știință și cunoaștere

23 martie 1970

I. Toată lumea recunoaște că științele se ocupă cu fragmente ale realității. Dar aceasta înseamnă că ele nu pot atinge Absolutul, ci rămân la un strat mai superficial al realului. Fiindcă Absolutul nu se poate divide în părți (e indivizibil); căci, dacă s-ar divide, ar însemna să fie mai multe absoluturi. Absolutul e întreg în fiecare parte (s-a și spus, de mult timp); deci: ori științele se ocupă cu toată realitatea, ori se ocupă cu ceva mai superficial; altă posibilitate nu există.

II. Dar știința are două mari valori: 1) e aceeași pentru toți; consensul adevărilor ei este universal; asta asigură obiectivitatea științei (în sens kantian); 2) are explicații practice, prin cari raționalizăm natura. Asta însă nu înseamnă că e adevărată în sens-absolut, oricât cred comuniștii. A declara practica criteriul adevărului e a pune boii înaintea carului și a nu înțelege nimic din Kant. Păi, de unde știm noi că practica e ceva absolut? Tocmai aceasta e chestiunea! Dacă am cunoaște un punct fix, am mișca lumea (Arhimede a fost, în această vorbă, un colosal filozof). Kant știa că practica e ceva care trebuie să fie dovedit (că e un fenomen) și tocmai de aceea a creat *Critica rațiunii pure*.

Cine vine cu „practica” drept criteriu gnoseologic absolut nu s-a născut încă pentru filozofie. E adevărat, a făcut-o și James; dar la el era mai mult o convenție (și, poate, o disperare): „să zicem că adevărul e ceea ce reușește în practică” este fondul ideii lui pragmatiste. Căci, în fond, James este un agnostic.

Asta nu înseamnă că stratul de care se ocupă știința e superficial, în sens frivol. Căci e vorba de un strat respectabil, care are și el gradele și esențele lui, ca un plaur ontic, foarte grave și

chiar mai mult. Știința are principii, legi, elemente, calități secrete...: grade diferite de realitate.

Științele nu pot atinge Absolutul, fiindcă studiază fragmente de realitate; iar realitatea nu e, de ex., ca pâinea: o tai în felii până o termini. Asta nu numai pentru că științele n-ajung niciodată să taie toate „feliile”, căci cercetarea științifică e fără termen, pentru motivul mai grav că de la început chiar știința se ocupă cu la fenomen; căci Absolutul nu se poate împărți. Deci, dacă știința împarte realitatea și studiază fragmentele, înseamnă că nu poate de-a face cu Absolutul.

*

S-a definit știința ca fiind cunoașterea verificată și sistematizată.

Dar, dacă ar fi așa, s-ar rezolva, o dată pentru totdeauna, problema cunoașterii.

În fond, știința e verificată numai în cadrul fenomenului din cadrul relativului. Mai mult: verificare și sistematizare are și știința empirică sau a poporului.

Verificare: poporul a făcut descoperiri științifice pe baza observației și experiment (în sens larg), repetate în mulți ani. Se poate spune că în știință poporul e mai raționalist, mai precis decât oamenii de știință. Poporul, de ex., nu vine cu intuiții în matematică (vezi Poincare); poporul e mistic în religie, morală, filozofie.

Căci poporul are, din punct de vedere gnomic, două fețe: o ușă tendințe: realism excesiv și idealism excesiv; adică: empirie și misticism, ambele puternice, dar în domenii diferite (unele se amestecă; de ex., când își închipuie sufletul ca pe un lucru fin).

Dar poporul are și sistematizare a cunoștințelor. El organizează, de ex., cunoștințele pe boli, pe fenomene ale naturii, pe specii de animale, pe oameni și animale, dar mai ales le sistematizează pe baza calendarului credințelor (timpul festiv) și al activității economice (agricol, păstoresc etc.).

Știința e cunoașterea intrafenomenală; și anume: e cunoașterea intrafenomenală cu caracter neterminat (continuu). Spre deosebire de filozofie (și religie), unde fiecare sistem consideră încheiat cunoașterea; vezi, mai ales, la Schopenhauer, Hegel

Martie 1970

*Știință și cunoaștere**Cauză și efect - și ideea de scop*

Scopul este efectul intenționat; el implică un providențialism, care are caracter metafizic, atunci când e vorba de toată lumea, și un caracter psihologic, când e vorba de scopurile indivizilor. Oamenii de știință recunosc cel mult că în fenomene e o tendință către un scop: așa-numitul finalism (dar alți oameni de știință sunt mecanicizați). Însă ei nu duc meditația până la capăt, căci, dacă ar duce-o, n-ar mai fi numai oameni de știință, ci și filozofi; căci, a recunoaște finalismul în biologie, psihologie, sociologie (și poate în toată natura, luată în ansamblu; de ce nu?), a recunoaște finalismul în lucruri înseamnă a postula un factor transcendent, care gândește scopul lucrurilor.

Căci lucrurile însele nu pot să iasă din ele și să-și dea un scop; dacă ies, nu mai sunt simple lucruri sau fenomene, ci au o conștiință a existenței și rostului lor, care nu poate fi pusă de ele în structura lor, ci prin această conștiință lucrurile se conectează cu esența metafizică, cu Providența ontică.

Mai 1970

Revelaționismul cunoașterii

1) Noi și non-eul: două lumi separate, incomunicabile; este absurd! Mai mult: dacă ar fi așa, nici n-am avea ideea că mai este și altă lume.

2) Noi am creat non-eul sau lumea; e tot absurd, dar creația e cu puțință. În acest caz, noi ne-am pus în non-eu structura noastră, amprenta noastră, liniile noastre; am făcut lumea după chipul și asemănarea noastră - până la un punct; și, deci, cunoaștem realitatea.

Lumea sau non-eul ne-a creat pe noi: ea ne-a creat după chipul și asemănarea ei; deci, putem s-o cunoaștem.

Dar asta nu înseamnă că noi cunoaștem lumea perfect adecuat și perfect integral.

Valoarea misterului

Marea contradicție: cunoașterea e revelație și tocmai de aceea e creația... la infinit: de cultură, de gândire.

Cunoașterea, de altfel, ne-a fost dată ca să ne armonizăm existența, dar nu ca scop în sine; cunoașterea ca scop în sine e ceva luciferic. Luciferismul gnosic: cel mai infam luciferism.

Temă: cunoașterea e ca și arta; aceasta nu cauzează nașterea (naturalism?), ci o recrează, o redă, îi dă chip uman și chip uman îi dă chip natural: transfigurare și ontologizare totodată.

Mai

Știință și cunoaștere

Știința e cunoașterea intrafenomenală, prezentată ca ne terminat; sau:

știința e cunoașterea fenomenelor, prezentată ca ceva terminat.

Filozofia e cunoașterea extra-fenomenală, prezentată ca încheiat.

Filozofia e cunoașterea fenomenului, prezentată ca ceva încheiat.

Filozofia e cunoașterea intra și extra-fenomenală, prezentată ca ceva încheiat.

Nu se poate înțelege nici știința, nici filozofia, fără ideea de absolut; chiar fiecare știință în parte caută dincolo de aparatele fenomenelor, caută esențele și legile lor, principiile, cari sunt din lumea aceasta, dar sunt mai adânci; un fel de absolut.

Și chiar și filozofiile materialiste implică ideea de absolut, fiindcă nici un om de știință și nici un filozof n-a văzut materia în general. Materia în general e numai un concept, de fapt, o idee, o mă, un mister. Materia în general e ceva fix și identic, o construcție.

Nu putem ști dacă obiectul științelor este real sau iluziu. Fiindcă nu putem cunoaște partea fără totul, partea fără înțeles ca să comparăm; și numai comparând partea cu totul putem dea dacă partea e reală sau o iluzie. Oamenii de știință cari se bazează pe fenomenele studiate de ei ca și când ar fi reale în fața absolutului habar n-au de nimic.

Dar viziunea - cunoașterea Totului și compararea părții cu totul n-o poate face decât filozofia - și nu știința. Știința face o șeală că studiază partea fără să cunoască totul (dar asta e totuși ei!). De aceea, ea e disciplina cea mai realistă și mai nerealistă odată.

*Condiționarea cunoașterii
Pietate și cunoaștere*

2 iulie 1970

„Știința ne obligă să ne umilim în fața obiectului; știința obligă spiritul să se supună obiectului, cel puțin din punct de vedere teoretic.

Filozofia este o formidabilă îndrăzneală: filozofia ne cere să supunem obiectul subiectului. Vedeți, este foarte bine să fim cât mai aproape de obiect atunci când facem știință, dar este tot atât de necesar să ne înălțăm filozofic asupra acestui obiect. Și filozofia tocmai aceasta o face" (Henri Wald, „Contemporanul", 12 iunie 1970, pag. 8, stânga sus)⁶⁸.

Interesantă observația de mai sus, dar trebuie să se adauge că:

în cercetarea științifică, intelectul nostru se apropie de obiect, i se supune, dar spiritul nostru e detașat și adesea orgolios: „să supunem natura", „să-i smulgem secretele" etc., „să facem turnuri Babilon";

în filozofie este invers sau trebuie să fie invers: ne despărțim de lucruri, în sens empiric, de obiectele fenomenului, în schimb, ne apropiem de esența lucrurilor. Ne despărțim de obiectul empiric, pentru a ne apropia de obiectul metafizic, transcendent. Ne despărțim de aparențe, pentru a ne apropia de esențe. Iar idealul e când avem pietate față de firea din adânc a lucrurilor.

De aceea, filozofia se face și cu sufletul, nu numai cu intelectul; și în știință e suflet, dar aparent ori ca dârzenie metodică, pe când în filozofie sufletul e organ de cunoaștere - și cel mai important.

Un suflet strâmb, meschin, limitat, nu poate face filozofie. Nietzsche, existențialiștii au dat adesea o falsă filozofie.

Și un suflet de criminal poate face știință valabilă, dacă are inteligență; exemple. Dar niciodată un criminal nu poate face filozofie valabilă; știința în sine nu e monstruoasă niciodată, dar filozofia în sine poate să fie.

*Introducere la Știință și cunoaștere
Măreția și mizeria științei*

Știința e măreață: ea a descoperit nenumărate legi ale menelor și le descoperă acum în proces de avalanșă (vezi cum pumnul de zăpadă, pornit din vârful muntelui, poate ajunge la avalanșă). E splendidă, e grozavă, e imperturbabilă, are „sălbăcie". Dar, pe cât e de măreață în interiorul fenomenului, pe atât e de jalnică atunci când vrea să cunoască ceva mai adânc, adică să depășească fenomenul; de fapt, nici nu vrea aceasta, căci de fapt ea e numai știință, dar cei cari ar voi să se adreseze științei pentru a cunoaște extra-fenomenul ar rămâne perplecși: din punct de vedere, știința e jalnică. O comparație: știința e un suveran închis într-o mare încăpere solidă, cu multe lucruri pe care umblă și scotocește peste tot, roade lucrurile, deteriorează, dar întâlnește - dar nu poate să iasă din cameră. Așa și știința rămâne închisă în cerc închis; ea e măreață și jalnică în același timp.

De aceea trebuie să ne adresăm altor mijloace de cunoaștere. Ele sunt: arta, filozofia, morala și mai ales religia; de ultimă instanță ne vom ocupa mai târziu, ele fiind chiar un scop al cercetării noastre, cari vor să dea o mai critică întemeiere a moralului și religiosului. Așa că rămâne să ne ocupăm acum, și imediat, la rândul său, de artă și de filozofie, ca modalități de cunoaștere.

August

*Introducere la Știință și cunoaștere
Știința a schimbat viața omenirii*

Oricât ar fi fost de înalte religia, arta și filozofia, ceea ce a schimbat modul de viață al omenirii a fost știința, cu aplicațiile ei.

Și arta a început încă din preistorie; învățații de azi știu că nici acum înțelege prin ce mijloace au ridicat egiptenii piramidele și prin ce mijloace au înălțat precolumbienii fantasticele lor monumente și edificii din America; sau calculul calendaristic al babilonienilor și incașilor. Daniel de Foe a spus încă de acum 200 de ani că omul, prin știință, a mutat pământul dintr-un loc în altul. Ce ar zice astăzi, când, pentru a aplica metafora, trebuie să spunem că omul a mutat cosmosul...

Știința se dezvoltă vertiginos, nici războaiele nu o împiedică; putem spune că, din contra (fizica și tehnica atomică și m

au făcut salturi mari datorită ultimelor două războaie), știința e ca șobolanii și stelele de mare, ce se dezvoltă și pe locuri radioactivate. Hiroșima priește șoarecilor.

Dar acest progres (va veni timpul să-i spunem mai degrabă regres?) nu s-a putut face fără o anume mobilitate a cunoașterii. Aceasta o vom studia în capitolul nostru de început.

Filozofie și cunoaștere

25 octombrie 1970

Filozofia este semnificarea lumii sensibile prin ideea de Absolut

de aceea, pentru filozof, lumea este: 1) ordine, armonie, contrapunct; 2) ierarhie: fiecare categorie de obiecte, ființe are un coeficient ierarhic; lumea e o pagodă; un coeficient de Absolut, un ecou mai puternic ori mai slab al lui; deci, realitatea e muzică; pitagoreicii aveau dreptate!

Pentru filozofie, lumea nu e o întâmplare, nu e un haos, ci cosmos, dar un cosmos muzical, o simfonie, în care sunt și note de suprafață, și note de fond, note ascuțite și note grave - și intermediare.

Lumea e o matematică sensibilă, o muzică a semnificațiilor; mare dreptate au avut pitagoreii când au gândit asta; mare genialitate!

Lumea e căutare (mi se pare că așa a spus Blaga; să caut versul).

Muzica este esența realității, muzica acordată de demiurg. în această armonie muzicală, demonul însuși ar trebui să se agite, indirect, la sublimarea ființelor și notelor bune. în rai însă, nu va mai fi nevoie de demon, fiindcă oamenii vor fi acolo perfect sublimați. Totuși, ideea de Absolut nu înseamnă că noi chiar cunoaștem Absolutul, ci că avem o idee, o intuiție a lui.

Știință și cunoaștere

Martie 1971

Știința nu se oprește niciodată; dintr-o problemă rezultă altele, ies altele zece, ca într-un evantai. Asta a spus-o expresiv Schopenhauer și asta l-a impresionat pe Maiorescu

Căci știința cercetează mereu, dar între limite fixe; nu cercetează nici primele cauze, nici ultimele efecte, dar, dacă o face, transformă în filozofie.

La filozofie este invers. Asta e antinomia științei și antinomia filozofiei.

De aici, cele două definiții pe cari le dau științei și filozofiei: știința este cunoașterea infinită a limitatului; filozofia este cunoașterea limitată a infinitului. Știința, deci, studiază lucrurile parantezate; ea e cunoașterea parantezată, pe când filozofia e cunoașterea fără paranteze, dar cu soluții definitive (pentru fiecare sistem filozofic).

Concluzii: rolul voinței în filozofie; ceea ce spunea Descartes despre oratorie se potrivește și filozofiei; și ceea ce caracterizează pe marele om politic (voința) este și o caracteristică a filozofiei. Filozoful este și un iluminat (ca religiosul, profetul, carismaticul) și pune în cunoaștere un [cuvânt indescifrabil], dă un răspuns la realității ontice: adică i se revelează.

Acesta e un mare privilegiu al filozofului (transformat în preot, în cerdot al universului, sacerdot ontic), care uneori rătăcește și chiar degenerază (ca la sectanții eretici).

Știința e infinit în paranteză; curioasă antinomie.

Filozofia e fixarea infinitului: altă antinomie.

Iunie

Știință și cunoaștere

Absolutul este realitatea din care derivă tot ce există și din care nu derivă din nimic.

Această derivare e directă și indirectă - mai ales indirectă - e foarte complicată și arhitecturată și cu stabilirea ei se ocupă filozofia, în tot ce vorbește filozofia trebuie să se simtă o raportare cât de îndepărtată la Absolut; altfel nu mai e filozofie. Definiția filozofia este disciplina care se ocupă cu stabilirea lungului proces (procesuni) al derivării tuturor lucrurilor din Absolut. Căutarea e fastuoasă și mai splendidă dialectică! Din definiția de mai sus rezultă că Absolutul decurge urmări foarte importante:

1) Absolutul, existând și nederivând din nimic, înseamnă că el rezolvă de la sine problema începutului (lumii, existenței). Pentru că Absolutul e dintotdeauna - altfel n-ar putea deriva toate derivatele iar el să nu derive din nimic.

Mare consecință - care anulează multe dureri de cap;

2) Absolutul, fiind esența ultimă, în el e și răspunsul la finalitatea existenței, deci la rostul omului (preocupări principale pentru filozofie, tot atât de mare ca și cea a esenței absolute a lumii; iar după unii gânditori - Socrate, Platon etc. -, chiar cea mai mare).

în adevăr, dacă spunem că Absolutul e materia, existența nu are scop și în această viziune pot apărea toate filozofiile absurdului ori ale amoralismului (și demitizare). La fel de ușor ca și din filozofiile agnostice.

Dar, dacă Absolutul e spiritul, atunci existența are scop, are rost, bun sau rău, după natura spiritului care e la baza lumii;

3) Absolutul, nederivând din nimic, este imuabil. El se poate schimba ca formulări-cu manifestări trecătoare, dar esența lui rămâne stabilă, așa cum cântecul unui om variază cu melodia, dar timbrul rămâne identic. Un absolut care se schimbă nu mai e absolut; dacă Absolutul s-ar schimba radical, înseamnă că o etapă a lui ar fi ceva nou, absolut nou, și, deci, ar deriva din ceva (din etapa precedentă), deci ar infirma definiția pe care am dat-o Absolutului.

Iunie 1971

Știință și cunoaștere Știința și Absolutul

E semnificativ, e concludent că știința se întreabă cum s-a născut universul, care este elementul ultim al materiei, care e structura celulei... (de ex., că universul s-a născut din praf cosmic, că în celule e acidul..., care asigură informația ereditară etc.), dar nu se întreabă niciodată cum de există ceva, de ce și cu ce scop există, de ce sensuri e nervurat (tragic nervurat!) acest ceva... și, în definitiv, ce este acest ceva. Iar dacă se întreabă, încetează de a mai fi știință.

Știința are deci obiect limitat; ea are ochelari (cavalini); de aceea ea este disciplina ce se ocupă în mod nelimitat cu limitatul. Adică, cu fenomenul în sens kantian. Ea este disciplina intrafenomenală, cum filozofia este, în esență, disciplină extrafenomenală (deși se ocupă și cu fenomenul, dar prin prisma extrafenomenului).

Știința consideră, de fapt, obiectul ei de cercetare ca pe un ceasornic (doar că mai complicat, până la infinit), pe care îl des-

face și-l reface în piese, eventual îl corectează, face o „marcă” bună.

Că obiectul filozofiei e inexplicabil? Dar tocmai de aceea e filozofia; ea se ocupă cu inexplicabilul, așa cum știința se ocupă cu explicabilul. Mare evrika!

Iulie

Necesitatea ideii de Absolut

1) Absolutul este pentru conștiință realitatea care oferă o cunoaștere suficientă a tuturor lucrurilor. Această motivare sau raționament suficientă nu o poate da știința, fiindcă știința dă numai cunoaștere relativă. Chiar dacă filozofia ar ajunge la concluzia că Absolutul există, tot rău - asta încă e o rațiune suficientă. Așa e realul și sensul lui - s-a terminat! încât pesimiștii n-au drept să se revolte (ce înșelăciune! secvență! Ar trebui să se revolte numai în cazul când totul ar fi relativ și deci posibil de schimbat. Ceea ce și face Schopenhauer când preconizează eliberarea din Voință. Prin asta, se contrazice fiindcă, de fapt, relativizează Voința, de vreme ce consideră că poate fi învinsă; mare evrika). Schopenhauer consideră Voința ca pe un absolut, ca pe Absolutul, dar o tratează ca pe un relativ. Omul acesta furnică poate anula Voința în el! Budismul nu poate spune asta mai logic, fiindcă probabil că nu făcea din rău bine, tere așa de mare (verificare); ori e și în budism aceeași contradicție.

2) A doua motivare a necesității ideii de Absolut: aspectul său e haotic, îmbucătățit de fenomene. Nu le poți explica, fără un substrat unic, care să le dea unificare; de aceea, pluralismul metafizic și lucrează contra ideii și scopului însuși ale filozofiei.

3) A treia motivare e de ordin pragmatic, moral și biologic. Omul simte nevoia ajungerii într-o lume perfectă (cum ar fi Paradisul); ideea nostalgiei Paradisului e centrală la om și ar fi de înțeles omul, să-l „alienăm”, dacă n-am ține seama de această nostalgie din sufletul lui.

3 august

Integralismul cunoașterii

Ipotezele: la început a fost haosul și la început a fost principiul inteligent, nu se pot funda logic pentru a explica existența lumii oricâtă bogăție și dramatism de argumentare ar

buința. De aceea, fiind vorba, în fond, de o opțiune, optez pentru teza că la început a fost un principiu inteligent.

Fiindcă din haos nu poate să rezulte niciodată ceva inteligent, din aformal nu poate să rezulte niciodată o formă, din întâmplare absolută nu poate să rezulte niciodată o ordine.

Mai mult: principiul inteligent ne lasă cel puțin speranța că ne-am putea întoarce vreodată la perfecția originară, pe când, din ideea haosului, rămânem pentru totdeauna prizonierii absurdului.

Căci, dacă la început a fost un principiu inteligent, el rămâne întotdeauna nealterat în esență, oricâtă denaturare ar aduce istoria sau evoluția, și, deci, a admite că lumea va rămâne definitiv în degradare ar însemna să admitem că Principiul inteligent inițial, absolut, ar putea să renunțe la el însuși, iar se anulează.

Evoluția e un *deus ex machina*⁹⁹ al gânditorilor și mentalității moderne, pentru a scoate din haos sau din materie tot ceea ce vor. Evoluția e, în fond, un concept irațional, deși e prezentat în numele rațiunii, al iluminismului; el s-a născut pentru a masca ignoranța, absurdul și prezumția. Ideea evoluției face parte din acei noi idoli, pentru fixarea căroră, într-un insectar logic, ar trebui un nou Bacon, deși el însuși a contribuit indirect la nașterea lui. E vorba de o serie de *idola academica* sau *idola universitatis*...

August 1971

Revelaționismul gândirii

- 1) Singurătate și comunitate
- 2) Legenda cunoașterii
- 3) Minimum categorial
- 4) Realism și verism
- 5) Verism și pragmatism
- 6) Izomerismul gnosis
- 7) Marea opțiune
- 8) Ontologismul omului și antropomorfismul realității
- 9) Revelaționismul gândirii

*

Condiționarea cunoașterii

I. Integralismul gnosis:

- 1) Conceptul (implicat ori clar) originar de rațiune;
- 2) Raționalismul contra rațiunii: raționaliștii sunt epigonii Rațiunii originare;

3) Obscurantismul științei (nu în ea însăși, ci al celor filozofie numai pe bază de știință); critica conceptului de fi științifică; istoria și critica „iluminismului”; acesta a atins o via maximă în comunism: golănie filozofică;

4) Aportul intuiției; definirea filozofiei: cunoașterea într-un ontic prin întregul psihic.

II. Dar lucrurile nu s-au mărginit aici; după marea avânt a raționalismului (tipuri insolente ca Diderot - Condorcet, lente din punct de vedere metafizic, ori infirme), a venit lipsa pietate ontologică (sau a lucrat pe dedesubt, de mai în luciferism gnoseologic. Cea mai nocivă formă de luciferism cel gnoseologic; aici e rădăcina tuturor relelor. A fost și la Ka Blaga, dar ei s-au corectat, în parte, în mare parte chiar, prin *etica rațiunii practice* și prin ceea ce e religios - implicat - la și prin ideea, de fapt teleologică, deci divină, pe care și-o face pre inconștient, care devine la el creatorul culturii; și, dacă înseamnă că inconștientul e depozitul uman al spiritului, p spiritului.

Evrika! Dezvoltare: nici Blaga nu și-a dat seama de ce adânc a spus aici (căci Blaga nu a admis pe alde Freud, etc., deși a plecat și de la ei, cum nu a admis pe alde Sp Frobenius, deși a plecat de la ei).

Despre pietate și cunoaștere, vezi și: Platon, Nae Ionesc

Octombrie

Pietate și cunoaștere

„Eul trupesc” de care vorbește Ap. Pavel; lucru adânc!

Epoca actuală se *caracterizează*, între altele, prin prev eului psihic, trupesc, eul animalic, de cari vorbeau filozofii (vezi: Platon, Aristotel etc.).

Temă: Fichte vorbește de Eu, care e la baza realului, d deosebire între eul ontologic și cel psihic. Tot așa, Kant și penhauer, când vorbesc de caracterul inteligibil și empiric.

Pentru a cunoaște valabil, trebuie să cunoaștem cu e caracterul inteligibil, iar nu cu cel empiric, adică cu un re noi al eului caracterului, inteligibil, al Eului lui Fichte. Nor cât într-un om (și mai ales într-un filozof, artist, poet și m om religios) e mai mult reflex din caracterul inteligibil, di

fichtean, din realitatea divină, cu atât cunoaște mai valabil; și invers. Dar în epoca noastră începem să cunoaștem aproape numai prin eul psihic, trupesc, empiric: dezastrul cunoașterii.

Decembrie 1971

Atitudinea gnoseologică

I. Dogmatismul

II. Agnosticisml

III. Ambele sunt dogmatism (dar ce concluzii diferite! De aceea, nu putem spune că ambele sunt teologii). Noi, cari am pus la baza vieții noastre credința, avem altă atitudine în problema cunoașterii; și anume: „Dumnezeu nu poate să ne înșele”; dar nici să ne dea cunoașterea lui. Deci, cunoașterea noastră e realistă, dar nu integral divină.

1) Citatul din Ap. Pavel: acum cunoaștem ca în ghicitură, ca în oglindă, dar în Paradis vom cunoaște așa cum am fost cunoscuți⁷⁰ (dar nu întocmai ca Dumnezeu; adăugăm noi: afară dacă, în Paradis, om și Dumnezeu nu vor face o singură realitate transfigurată: Dumnezeu, om și natură - o singură realitate transfigurată; interesant!).

2) Citatul din Janet - Seailles: o vorbă a lui Leibniz, pag. 1039, jos⁷¹; foarte adevărat!

Iar rostul filozofiei în cunoaștere e să valorifice ceea ce noi am primit din cunoașterea divină (așa cum rostul culturii e să valorifice ceea ce am primit din bunătatea divină, din frumusețea divină etc.) și să înlăture eroarea, care nu e divină.

Deci, cunoașterea noastră nu este în vânt, e realistă, dar nu trebuie să fie luciferică, cum vrea omul actual. Temă: însuși scepticismul, agnosticisml de toate soiurile dețin oarecare luciferism; fiindcă vor să cunoască prea mult și de aceea ajung la deziluzie, la scepticism. Dacă concepem cunoașterea umană în cadrul pietății, nu avem decepții și nu ajungem la agnosticism. E bine să dorim absolutul în toate, dar nu pentru a-i lua locul și a ni-l subordona, ci pentru a ne încadra în el.

Decembrie 1971

Atitudinea gnoseologică

Atât scepticii de diferite categorii, cât și dogmaticii n-au dreptate; în fond, toți sunt dogmatici; le-am putea aplica expresia

lui Spinoza, după care și fideiștii și atei sunt... teologi (vezi Janet - Seailles, dar nu sunt sigur că e vorba de Spinoza).

Noi, cari credem, suntem adepții ideii lui Descartes: Dumnezeu nu poate să ne înșele. El n-a creat niște păpuși, el nu și-a creat de noi, a acordat omului demnitate (și ea n-ar mai exista omul ar fi un perfect orbete).

Dar: noi nu putem să cunoaștem ca Dumnezeu (vezi și Pavel: numai în Paradis vom cunoaște deplin, dar cred că acolo nu întocmai ca Dumnezeu).

Dumnezeu n-a fost expropriat de om și e neexplicabil (nu lucifericii și comuniștii gândesc altfel).

Deci: gnoseologia noastră este în esență cea creștină și e bazată pe două mari principii:

1) gândirea umană nu e iluzorie, ci ne dă sens real;

2) dar nu e gândirea divină (ci numai cu reflex divin).

A stabili în ce condiții, cum și când gândirea noastră e reală și cum colaborează cu gândirea lui Dumnezeu - acesta e rostul gnoseologiei noastre.

Decembrie

Pietate și cunoaștere

Afirmația că omul are putere nelimitată de cunoaștere și că nu există adevăr pe care el să nu-l poată descoperi cu timpul e o afirmație atât de piramidală, mai exact, atât de opacă, încât nu știi ce să vezi mai întâi în ea: stupiditatea sau insolența.

Poate că amândouă. Cel mai mare păcat (vițiu) al omului (cauza tuturor relelor) este luciferismul gnoseologic.

Iar afirmația că omul devine, cu timpul, Dumnezeu e paganie curată. Poate că aici e puțin de vină și creștinismul, fiindcă a dat omului demnitate cum n-a mai avut în nici o religie sau în unele de masă. Atât timp cât această demnitate s-a aliat cu credința în Dumnezeu, cu „umilinta”, ea n-a găsit corelatul firesc echilibrare.

Dar când omul a pierdut ori pierde această credință, a devenit dezechilibrul cel mai funest din toată istoria omului, la a cărei desfășurare se pare că începem să asistăm noi astăzi.

Nici un animal nu cunoaște revolta ontologică (provenind din infatuarea ontologică), decât omul; a cunoscut-o mai întâi Lucifer care acum își roade unghiile cu venin și încearcă să o transfere omului.

Februarie 1972

*Integralismul cunoașterii
Pietate și cunoaștere*

În acest capitol propun o ultimă definiție a filozofiei; aceasta e disciplina chemată să restabilească sentimentul comunității sociale și ontologice, dar pe bază critică și activă. Această definiție am dat-o în capitolul *Singurătate și comunitate*; dar aici (ori în capitolele despre cultură sau în *Concluzii la sistem de filozofie?*) să revin și să arăt că filozofia actuală, în loc să facă aceasta, a procedat tocmai invers: vezi existențialismul sartrian etc., care exasperează sentimentul singurătății omului și al absurdității (filozofie opusă stoicismului și finalismului; dar ce propune Spinoza în *Tratatul teologico-politic?*).

Aceasta e o filozofie inversată. Chiar și comunismul, dezvoltând sancțiunea socială, distruge sentimentul comunității sau face o comunitate anemică. Filozofia contra filozofiei!

Martie 1972

Știință și cunoaștere

Știința e pândită de:

1) *petitio principii*; fiindcă ea nu poate cerceta decât fenomenul; de aceea, ea ne dă același lucru în alte forme: relații și relații. Concluzia? Știința nu satură spiritul. E ca și când te-ai hrăni cu scrobeală;

2) cerc vițios: o problemă rezolvată atrage alta sau altele; în locul unui cap tăiat, balaurului îi cresc altele. Asta e ceva iritant.

Dar, mai rău: asta ne dă stimularea instinctului de vânătoare. Cunoașterea dezinteresată e îmbinată cu dorința de a vâna (vezi vorba lui Lessing: a căuta adevărul e mai important decât adevărul. Chiar și Kant [avea obiceiul] să spună că a filozofa e lucrul principal, mai important decât filozofia). Dar, cu asta, mijlocul devine scop. O substituie care e mai gravă decât toate substituirile ce s-au făcut în evoluția omenirii; vezi cum, pentru nemți, războiul era un scop în sine, în primul rând: sângele bărbatului - așa se spunea în timpul lui Hitler; de aici, ororile inutile și dezastuoase pe cari le-au făcut nemții: bombardarea Bucureștilor, și cum Hitler a dat ordin să se distrugă Parisul, în 1945. Nu mai vorbim că cercetarea științifică e inspirată mai ales de interese politice și de glorie (a savantului ori a monarhului, ce închidea pe savant

ca să facă cercetări; azi, comunismul național, vezi la „ivani”, mulează cercetarea științifică: trufia gagarinismului).

Și că această cercetare duce la tehnică exagerată: tehnologie și tehnopoluare (despre asta vom vorbi în *Concluzii la sistem de filozofie*). Agnosticism (de care oamenii de știință nu-și dau seama); în adevăr, oamenii de știință cercetează realitatea naturală, ci domeniu sau parcelă cu parcelă (în ciuda inter-disciplinelor): nu se poate altfel, căci altfel ar deveni filozofie. Dar a cerceta realitatea parte cu parte înseamnă a cerceta $1/8$, ceea ce e egal cu zero. Deci, cunoașterea științifică se anulează, e o iluzie din acest punct de vedere. Nu putem nici face încoace, la baconiană, trăgând concluzii cu privire la toată realitatea, fiindcă avem prea puține cazuri, chiar dacă ar fi mii și milioane. Extrapolarea nu e cu puțință aici: filozofia nu face extrapolare; ea se bazează pe o intuiție de bază (vezi Schopenhauer).

Martie

Filozofie și cunoaștere. Introducere

Epoca noastră este, în general, smintită sau *terre à rien* sau artificializată; și totuși, acum s-au înmulțit contribuțiile filozofice (una din contradicțiile epocii). (E multă producție filozofică astăzi - de ce natură sau calitate este ea, e altă problemă.)

Cum se explică acest fenomen?

1) S-au adunat și tipărit enorm de multe opere filozofice duse în cei 2-3 000 de ani și lumea citește; e fatal ca, în aceste condiții, să se dezvolte meditații filozofice.

2) Alfabetizarea generală a produs realizarea tuturor viziunilor, deci și a celor filozofice. Se face multă filozofie, cum se face multă matematică, științe naturale etc.

3) Problemele sociale și de viață astăzi sunt foarte înrulate și cer gândire filozofică pentru a fi rezolvate.

4) Spiritul revoluționar, atât de puternic, din epoca noastră se servește de filozofie; aceasta a devenit ideologie (să dau un exemplu de ideologie: o filozofie mai elastică, pusă în serviciu al puterii și cu pasiune de propagandă și discipoli).

5) „Cei de dincolo”⁷³ se complac să facă ori să agite idei filozofice.

6) Progresul uman și al științelor, al specialităților (azi, azi) a creat câteva mii de discipline științifice. E un adevărat clivaj - paradoxal (rare). Nimeni nu mai poate stăpâni nici măcar o singură știință

Ontologismul omului și antropomorfismul realității

Important: se știe ce importanta era în matematică, în știință pozitivă în genere și în etică (Kant pe această metodă își bazează argumentarea pentru ideea nemuririi), metoda reducerii la absurd; să arăt în ce constă: Goblot 10. Vasăzică, se dovedește că rădăcina vărului unei idei arătându-se că contradictoriul ei (nu conținutul) este absurd; deci, ea trebuie să fie adevărată! Dar de ce trebuie să fie adevărată? Aceasta nu se poate decât dacă se presupune că realitatea nu e absurdă, că realitatea e rațională și că gândirea noastră redă această realitate. Numai dacă realitatea e rațională și omul la fel - numai atunci e legitimă metoda reducerii la absurd. Interesat; să dezvolt.

Pentru absurdiștii d la Sartre, de ex., ceva e adevărat tocmai în măsura în care este absurd. Dar alde Sartre cred că ei gândesc bine, că e rațional; și aici e marea contradicție: ca și la sceptici. În definitiv, absurdismul lui Sartre et comp. repetă cazul scepticilor - cu deosebirea că tismul lui -, numai că îl aplică și-n partea morală și biologică. Scepticii plus Schopenhauer: de aici a ieșit existențialismul lui Sartre, plus mizeria individualist-anarhică.

Condiționarea cunoașterii

§ 1. Raționalismul contra rațiunii

§ 2. Obscurantismul științei (știința, atât timp cât rămâne în domeniul ei, cât timp nu vrea să dicteze în filozofie, e minime, dar, când devine imperialistă, cade în fanatism și ignoranță, în deformare a vieții)

§ 3. Intuiție și rațiune (aici, despre filozofia intuiției; în care de *palpare* a intuiției - ca să vedem ceva din ființa ei se poate)

§ 4. Pietate și cunoaștere

Revelaționismul cunoașterii (§ din urmă)

Cunoașterea umană nu e în vânt, nu este bastardă, dar nu înseamnă că ea ne dă copia sau fotografia realului. Ci e creație umană, potrivit cu varianta structurală ontică pe care o reprezentăm. În acest sens, cunoașterea noastră are și

April 1972

Știință și cunoaștere

1) *Sociologia cunoașterii* (în colecția în care a apărut *Civilizația la răscruce*);

2) N. Mărgineanu;

3) N. Berdiaev;

4) G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*;

5) [Johan] Hjort, *Crise de la verite*;

6) *Istoria științelor*,

7) *O colecție de extrase în Alean*;

8) A. Comte, Spencer, Kant etc. Schopenhauer, Bergson, Descartes...

9) P. P. Negulescu, [C. Rădulescu]-Motru, Florian, Nae Ionescu, I. Petrovici.

10) Dicționare și enciclopedii filozofice. Etc.

schillerian (umanismul lui Schiller), dar și ceva dogmatic: umanism pe fond dogmatic.

În acest sens, forțând puțin, putem spune că toate ideile noastre sunt adevărate sau că toate sunt false. Adică, toate au un grad (variabil) de adevăr (afară de erorile pure) și toate au un grad (variabil) de iluzie (de coeficient uman). Noi profesăm un realism umanist sau un agnosticism de fond gnostic; sau: o gnosă dogmatistă (relativizată) cu ceva agnosă.

Noi cunoaștem în chip autentic chiar în variantă umană (care modifică ori falsifică în oarecare măsură - și care nu poate cunoaște totul); deci, cunoașterea umană e umană fiindcă schimbă în oarecare măsură și fiindcă nu poate cuprinde toată realitatea: inadecuatele e și calitativă, și cantitativă; dar, în fond, cunoașterea noastră dă, într-o anumită măsură, realul însuși.

În această cunoaștere, ideile noastre au carate sau potente diferite, ierarhice, de adevăr (ca lucrurile ce sunt mai aproape ori mai departe de soare: lumina lor variază cu depărtarea).

De ex., ideea de spațiu, de lege (nu numai de cântăreț deterministă, ci de lege în sine: și Dumnezeu are legi), ideea datoriei morale, aspirația spre perfecțiune, spre infinit, religiozitate etc. sunt gnose cu cel mai mare adevăr (mai ales ultimele).

Culorile, gusturile etc. n-au un înalt grad de realitate: sunt mări umaniste (oamenii de știință, când reduc totul la virtuți și cred că acestea sunt absolute - cad și ei în realism naiv, dar de un gard mai înalt).

Realismul naiv al comunismului - și *petitio principii* al lui; pe aceste două „baze” și-a edificat filozofia.

Idee importantă: știința e mai pozitivă, dar mai departe de real, mai superficială; filozofia e mai puțin pozitivă, mai vagă, dar și mai adâncă, mai aproape de real; tot așa și arta, religia; sunt aici procese de compensație, dar nu pentru că e vagă filozofia e mai adevărată, ci pentru că e mai adevărată e mai vagă.

Aici, să discut despre problema: adevăr și eroare. Adevăr e ceea ce cunoaștem ca oameni normali, în stare normală (dar ce e normal? Problema devine un fel de basm cu cocoșul roșu).

Întru cât privește afirmația că e adevărat fiindcă se verifică în practică (teza comunistă diferită de a lui James, care e agnostic), răspundem: și animalele reușesc în practică, și chiar mai bine decât noi... Cunosc ele mai bine decorul? Și-apoi, noțiunea de practic, de realitate practică, socotită ca un absolut, de unde o iei? Nu e *petitio principii*?

Atunci, cum concepem noi puțința de a cunoaște? Așa: noastre au coeficienți sau sarcini diferite de adevăr (fără să preciza în chip deplin).

Și mai mult ne revelează realul (știința o face mai puțin, dar tocmai de aceea mai departe de real). Aici, să fac teoria lației.

Revelația e adâncă, e transfigurare liniștită (de obicei). cunoaștere adevărată este transfigurare; deci, noi profesăm realism revelant. Umblăm într-o lume de chipuri reale și știm, lăce, totodată de ispite gnosice, de incantații și vrăji - și de siguri; o lume fermecată (existența e un farmec, o vrajă divină în fond, dar și demonică în subsidiar puternic). Ideile noastre sunt fotografia realului, dar în ansamblu ele ne dau plastică sului realului în raport cu nevoile și idealurile noastre - cu o jă imensă de mister, atât înăuntrul ideilor cât și dincolo de spre infinit. Omul devine astfel o statuie vie, ce concentrează acumulează și exală idei, adevăruri...

Tot aici să vorbesc de valoarea misterului, a antinomiei dogmei, despre necesitatea, indispensabilitatea ideii de mister. Asta nu înseamnă misticism; însăși mistica are, după cum vedea, drepturile ei. Nu cunoaștem profund adecuat (nici nu înțelegem) și nici tot; completăm totul cu Mitul (despre mit). Omul are nevoie de mituri eroice din punct de vedere practic și de mituri reprezentative din punct de vedere teoretic; toată istoria este o succesiune de asemenea mituri. Cine nu recunoaște minte ori e necinstit în structura lui, e un apucat, un tiran al oamenilor mitul și le-ai luat esențialul, dacă nu totul.

Iulie

Izomerismul gnosic

Evrika! Am găsit expresia mai proprie; în loc izomerism gnosic, să spun: *homologismul gnosic*, *homologismul cunoașterii* (Goblot, 265).

Acest concept e propriu, fiindcă indică, în același timp, direcția dintre formele noastre de cunoaștere, dar și deosebirea așa cum e înrudită între plămâni și la *vessie natatoire*²⁵ a peștii între glanda pineală și ochiul impar al locotienilor (sau s-a pus asta în paragraful ultim de la *Revelaționismul cunoașterii*, a indica variația în asemănare?).

Cu deosebirea că îndeplinesc aceleași funcții (vezi suplimentul la *Vocabularul*. Goblot). Atunci să pun analogismul gnosic? Dar, în acest caz, organele nu provin de la același element primitiv; deci și aici e un inconvenient; pot deci păstra termenul homolog (care se întrebuințează și în viața statală de azi); vezi și termenul *homeomerie*; eu plec de aici și nu de la atomi.

Iulie 1972

Obscurantismul științei

Vezi cum filozofii științifici ori depășesc știința pentru a face filozofie (ca Motru) și nu-și dau seama de asta; ori filozofia pe care o fac ei e jalnică: e un fel de măsluire formală. De ex., când Spencer spune că progresul e trecerea de la omogeneitate la eterogenitate, nu spune nimic; asta o știam și tocmai asta voiam s-o explice; dar el spune un cuvânt (ori mai multe) și crede că a spus ceva nou și esențial. Ori, când Wundt vorbește de *sinteză creatoare*, e numai un cuvânt, nimic nou; se îmbată cu cuvinte și îmbată și pe alții.

De aceea, azi, în cărțile de istoria filozofiei, comprimându-se lucrurile, lui Spencer și Wundt li se acordă puțin loc, dar al lui Hegel, Kant, Platon etc. crește mereu; fiindcă ei au depășit mitologic-abstracțiști.

Tot așa, filozofia gramaticală hiper-critică joacă pe frânghii deasupra abisurilor, desfăcând firul în patru: nici nu zboară, nici nu cade în adâncuri.

Blaga s-a impus fiindcă a avut talentul și curajul depășirii (nu ignorării) științei și fabulației abstracte legitime.

Iulie 1972

Reveleționismul cunoașterii *Condiționarea cunoașterii*

§ 1. Realism și verism
Verism și pragmatism

§ 2. Homologismul cunoașterii (vezi și homeomeriile lui Anaxagora, în Goblot, 264; atomul e absurd!)

§ 3. Marea opțiune; despre legitimitatea postulatului (fără asta n-ar fi fost filozofia lui Kant)

§ 4. Ontologismul omului și antropologismul cunoașterii

§ 5. Revelație și cunoaștere; nu trebuie să se separe rațiunea între fenomen și numen, între rațiunea teoretică și cea practică; căci nu mai ai cum să faci legătură între ele; nici Kant n-a putut, deși a căutat și el o „glandă pineală” și a crezut că a găsit. Vezi introducerea lui Bagdasar la *Critica rațiunii practice*. Nu trebuie să dai alt nume rațiunii pentru ca să rezolvi lucrurile.

Condiționarea cunoașterii

§ 1. Raționalismul împotriva rațiunii; noțiunea de rațiune integrală sau de rațiune filozofică (aici, și despre obscurantismul științei)

§ 2. Integralismul gnosic

§ 3. Pietate și cunoaștere; contra luciferismului gnosic; însuși a greșit când a absolutizat omul și din asta a scos un fundament pentru existența nemuririi, a altei lumi, a libertății și a lui Dumnezeu - pentru că trebuie omului. Iar la comuniști luciferismul gnosic e bătător și ajunge la cecitate filozofică, la materialism degradat.

Iulie

Homologismul gnosic

În loc de izomerism să spun: homologism; și chiar pe lângă homologismul gnosic; fiindcă există o asemănare de structură între toată realitatea. Realitatea e străbătută în tot cuprinsul ei de aceleași linii de forță și sensuri structurale, cari o transformă în tot unitar.

18 februarie

Reveleționismul cunoașterii

După marea opțiune, marea servitute: dacă nu există o realitate externă, nu mai putem dovedi nimic (de altfel, chiar și adevărul fiind singura realitate, înseamnă că o putem cunoaște. Adevărul neajunsul: că nu mai e comunitate; rămânem singuri; dar nu plecat de la ideea că filozofia trebuie să refacă, în mod critic, raportul omului cu Existența).

Dacă nu există o realitate externă, nu mai e posibilă filozofia; trebuie să sfărâmăm uneltele și „maestrul e nebun”.

Dar marea opțiune nu e singurul mare irațional pe care îl admitem (împreună cu aproape toți filozofii); mai e un iraționalism mai grav, dar și mai necesar; anume: în teoria cunoașterii se

de la ideea că noi avem o cunoaștere [despre] care nu știm dacă e autentică (dacă putem dovedi adevărul). Și trebuie să dovedim că ea e autentică. Dar cu ce? Tot cu ea.

E [un] cerc vițios, e absurd, dar n-avem încotro. N-avem altă cunoaștere decât cea umană. Ar trebui să vină o ființă din altă planetă, cu alt mod de cunoaștere, mai bun, pentru a dovedi că cunoașterea umană nu e de lepădat. Dar cum asta nu se poate, rămâne să ne servim tot de cunoașterea umană, pentru a judeca despre ea însăși. E nelegitim, dar n-avem încotro.

21 februarie 1973

Revelaționismul cunoașterii

Omologism gnosc nu înseamnă identitate între eu și non-eu. Omul e o variantă ontică, ce are esența onticului, dar într-o formă specifică. Urmarea e că:

1) nu cunoaștem toți, nu cunoaștem totul.

Misterul va rămâne întotdeauna în gnosa umană (dar nu re-luăm teza lui du Bois-Reymond). însă un mister viu, oarecum grav, transparent, înțeles ori în felul lui Blaga, *mister potențat*, ori în felul meu: *agnosticism înțelegător*. Adică, noi înțelegem cât putem de mult cu mintea noastră, restul îl înțelegem indirect, având în vedere însă factorul metafizic, ce înțelege pentru noi, așa cum copilul are impresia că știe și el dacă știe tatăl său;

2) nu cunoaștem perfect adecuat, dar ceea ce cunoaștem are sensul realului. Cum? Pentru aceasta, trebuie să lărgim sensul cunoașterii umane și să admitem moduri mai largi și mai complexe de cunoaștere, ca: antinomia, dogma, ipoteza definitivă etc.

în concluzie, cunoașterea umană nu e *chip aioplit*, cum crede Schiller (cel cu umanismul gnoseologic), ci e o cunoaștere reală, deci nu e nici realism naiv, cu atât mai puțin cunoaștere absolută, ca la factorul metafizic.

Aici, despre agnosticismul creștin, care face pandant cu pesimismul creștin (două valori paralele), fără ca să fie agnosticism propriu-zis sau pesimism propriu-zis; important.

Prima condiție a posibilității cunoașterii, a rezolvării acestei probleme, e ca omul să știe și să-și fixeze pretențiile, să repereze critic... distanța în domeniul gnosei. Adică, omul nu poate să cunoască întocmai ca Dumnezeu, dar poate să cunoască realist; dacă vrem mai mult, cădem în cea mai mare boală a spiritului: luciferismul gnosc.

Două exemple: comunismul și scepticismul. Acesta din urmă a fost posibil, după cum am văzut, fiindcă a plecat de la non-existența izomerismului gnosc, de la ideea conștiinței închise în sine a conștiinței întemnițate.

Dar, încă un motiv: fiindcă a plecat de la ideea sau pretenția că trebuie să cunoaștem totul și adecuat perfect: ca Dumnezeu. Iar dacă asta nu e cu puțință, atunci - scepticism; adică, dă piciorul în șandramă: ori tot, ori nimic. Evrika! Analogie cu pesimismul, care a plecat de la ideea fericirii absolute, totale, și care nu e așa - pesimism. A dat și el cu piciorul în șandramă. Acesta e luciferismul practic, după cum scepticismul e luciferismul teoretic.

Nu cunoaștem tot și nu cunoaștem perfect adecuat; acesta nu e agnosticism propriu-zis, ci cunoaștem așa cum putem. Nu trebuie să cunoaștem în condiția noastră de oameni și putând în lege ceva (mult) din sensul realului.

Poziția noastră e deci un *realism în cadrul economiei generale a lucrurilor*, un *realism spiritual* (să caut altă expresie?), un *realism funcțional*, fiindcă datorită lui noi funcționăm corect în univers și putem crea așa, ca în creațiile noastre să se capteze înalt - din sensul universului întâi - deci, nu pragmatism, dar și pragmatism, ci un *realism autentic*, fiindcă în gnosa umană transpune reflexul realității în sine, în instrumentare specifică potrivit variantei ontice a omului. Deci: un *realism ontic variat* sau *realism ontic specific sau original*.

Absolutul trăiește în noi, îl simțim viu și cu configurație proprie (gnosa umană e un realism corespondent: realul corespunde noi).

Iar dacă adăugăm și simbolul, cum e în religii, cunoașterea Absolutului crește și mai mult, se întemeiază și mai mult.

*

Spencer și Kant, deși agnostici din punct de vedere teoretic, dar recunosc că noi cunoaștem ceva din Absolut. Kant recunoaște că Absolutul (numenul) e cauza ultimă a materiei cunoașterii. Spencer recunoaște că Absolutul e o forță omniprezentă, ce acoperă toate. Dar ce vrem mai mult? Atât dacă știm despre Absolut - și e de-ajuns (fără să mai vorbim de cunoașterea Absolutului sau de rațiunea practică, la Kant, și de legitimitatea religiei la Spencer).

Curioase analogii între spirite atât de deosebite: Kant și Spencer! Noi vedem aici încă o dovadă a identității ultime a cunoașterii.

Februarie

Știință și cunoaștere

lui și, mai ales, a tezei noastre despre ontismul omului. Acest ontism i-a făcut pe Kant - Spencer să ajungă la unele concluzii analoage (ca oamenii de știință ce descoperă aceleași adevăruri fără să știe unul de altul; vezi în P. P. Negulescu). Minunat: asta dovedește realismul gnosiei umane.

Spencer ar fi cunoscut totuși ceva din Kant, direct sau indirect (vezi istoria filozofiei), așa cum, mai înainte, Pavel va fi cunoscut ceva geometrie, dintr-un manual. Dar a fost prea puțin (și e mai mult o ipoteză); restul l-a făcut mintea lor genială.

Căci geniul e omul cel mai ontic (foarte importantă definiție a geniului!). în geniu se reflectă și umanitatea, și universul ontologic.

Februarie 1973

Știință și cunoaștere

Noțiunea de relativ; de ce știința nu se poate ocupa decât de relativ.

Relativ, după cum arată și etimologia, este ceea ce se poate pune în legătură cu altceva (alt sens este: ceea ce e numai în parte adevărat ori variază după împrejurări, epoci, oameni); (dar și sensul acesta se poate reduce la primul, în sensul că „adevărul” relativului depinde de ceva: om, epocă etc.) Sensul cel mai propriu e, deci, -primul.

Așadar, adevărul relativ nu este în sine, e dependent; prin relativ înțelegem ceea ce se poate pune în legătură cu altceva: *cauză - efect*.

Relativul nu e un adevăr în sine; căci, dacă am căuta *adevărul perfect în sine*, el ar fi tot una cu *adevărul ontic* (la care vrea să ajungă fenomenologia) și, deci, știința s-ar transforma în filozofie.

Concluzie: știința ori dă adevărul relativ, ori se convertește în filozofie (de aceea comuniștii spun că și filozofia e o știință; dar e impropriu să spui așa, fiindcă filozofia dă mituri despre Absolut, principii de viziune și nu legi).

Februarie

Știință și cunoaștere

I. S-a definit știința ca fiind verificată și sistematizată: dar ea avem și ipoteze - unele sunt numite de logică *ipoteze științifice* (cari nu contrazic legile științei, deși, în rare cazuri, s-au adăptat tocmai ipoteze ce păreau absurde), deși nu totul e verificat în știință. Ba, din punct de vedere intelectual, sunt mai importante ipotezele!

II. Verificarea e mai importantă decât sistematizarea. Altfel, o bună verificare aduce și sistematizare mai ușoară. Sistematizarea se schimbă cu timpul, verificarea poate rămâne definitivă; o nouă descoperire poate aduce o nouă sistematizare.

III. Orice disciplină științifică se definește prin obiect și metodă; deci, prin doi factori; dar definiția: știința e cunoaștere verificată și sistematizată, e incompletă, fiindcă nu i se arată conținutul, în adevăr: știința e cunoașterea cui?

IV. Aici intervine contribuția noastră: știința e cunoaștere intrafenomenală (aici, mai întâi, despre relativ; știința se ocupă de relativul). Deci, vom spune: știința e cunoașterea intrafenomenală verificată și sistematizată (sau: complet verificată și maxim sistematizată; dar cum introduc cele de mai sus?) Atunci, să

nem: știința e cunoașterea intrafenomenală verificată și sistematizată în raport cu ultimele rezultate ale cercetării realității? Dar asta nu implică o tautologie?

V. în știință există numai logică (și epistemologie, în sens francez) și numai gnoseologie? Omul de știință e un realist dogmatic conștient sau implicat; el nu discută fenomenul ca atare, o știință a fenomenului e filozofie, fiindcă nu se poate face fără cunoașterea, fie și ipotetică, a Absolutului.

VI: Știința are și ipoteze neverificabile?

VII. Cunoașterea empirică n-are principii, ori ele sunt... numai implicate și foarte vagi.

VIII. Dacă știința s-ar ocupa de Absolut, ar deveni ipotetică și n-ar mai fi știință.

Iulie 1973

Știință și cunoaștere Filozofie și cunoaștere

Știința face și ipoteze; dar ipotezele ei sunt ipoteze verificabile. Filozofia își face ipoteze neverificabile. Aceasta e deosebirea esențială. Iar ipotezele neverificabile ale filozofiei se cheamă mituri abstracte.

Căci filozofia (vorbind de metafizică: esența filozofiei) creează idei sau concepții în domenii ce nu pot fi supuse experienței, nici raționamentelor *sans plus*, deși nicăieri nu se fac mai multe raționamente ca în filozofie. Însă punctul lor de plecare, viața lor, e o ipoteză definitivată, abstractă și totuși învoită: un mit.

Esența filozofiei este ipoteza definitivată, cu aspect mitic, cu armătură abstractă și cu elan semantic.

Nicăieri nu e mai mult romantism ca în filozofie. Vorbind de filozofia mare și nu de filozofia relativă ori gramaticistă.

Cei mai mari romantici ai omenirii au fost Platon, Leibniz, Hegel etc.

Filozofii și sfinții sunt cei mai mari romantici ai omenirii. Asta înseamnă că sunt alături de adevăr? Mai degrabă din contra; căci filozofii și sfinții forțază viziunea terestră a oamenilor și năzuiesc, primii, să facă o hartă a Absolutului; ultimii, să destindă (să călătorească) fie și ex-temporal, în feeria spațiului lui.

Condiționarea cunoașterii

I. *Integralismul cunoașterii*; aici despre: revelaționismul tra rațiunii; obscurantismul științei; așa-zisul iluminism greșeală: ignoranță și presumție;

despre intuiție, sentiment și cunoaștere, mai ales în cunoaștere; ideea originară de rațiune (Platon etc.); iraționalismul e, în fond, în anume condiții, o rațiune - chiar mai mare decât nouă de Rațiune: totalitatea gnosiilor umane (și religie, artă, te că și știința...), armonizate și reactualizate; definiția filozofiei la întreg la întreg; aceasta e adevărata rațiune filozofică, rațiune științifică, artistică, practică sunt bune, dar unilaterale, ca la o roată: toate împreună formează gnosis filozofică, dar în Raționalismul de pechinezi (să fac procesul așa-zisei tăți) ori cel de rinoceri științifici (cari nu știu decât de laborator inginerie) este un iraționalism: pragmatic raționalistă, *ă la* sau le Dantec.

II. *Pietate și cunoaștere*; aici, despre luciferismul gnosis mai nociv tip de luciferism. A crede că poți cunoaște totul mai prin forțe umane: cel mai satanic fel de luciferism luciferisme fundamentale: cel gnosis și cel al creației, pentru omul se crede demiurg; aici, vezi *Creație și păcat*, de Nae Ionescu (vezi și la Brâncuși, dacă e adevărat ce a spus un Paleolog).

Octombrie

Pietate și cunoaștere Luciferismul gnosis

Lipsa de pietate gnosisă duce la obscurantismul științei

Un adevăr descoperit face să apară alte probleme: a crește, aria adevărului crește, dar misterul rămâne sau crește, și chiar mai mult. Știința, adevărul, crește aritmetic, nu crește geometric (după cele două progrese). Azi, pentru gândăvizat, e mai mult mister existențial decât pentru omul paleolitic - numai că e mister mort, opac, pe când, pentru omul vechi mister luminos și rodnic.

Ce face luciferismul gânditor de azi? El crede adevărul descoperit adevărul, când, de fapt, a descoperit mai mult o tăie; el vindecă rana pe deasupra, dar racila rămâne înăuntru face ca albinele, cari acoperă trântorul cu ceară, dar îl lăsa loc.

Octombrie

Gânditorul luciferic modern crede că știe, când, de fapt, nu știe nimic; în fond, se face mai mult geografie a cunoașterii și legi de succesiune ori de asamblare, utile din punct de vedere practic, dar, în fond, nu știe mai nimic, mai ales că a primit fiorul tainei ontice să intre în sufletul său; de fapt, el nici nu mai știe ce este un adevăr de fond; lui i se aplică perfect cuvintele Ap. Pavel, din *[Epist. către] Corinteni* (R[adu]-G[alaction], 1277, II, v. 1-2, mi se pare că și în altă parte): „cine crede că știe nu știe ce înseamnă a ști”.

De aceea e Blaga mare: a valorificat misterul; a făcut din el materie gnostică, și asta e ceva profund religios; se cunoaște că Blaga a venit la filozofie plecând de la teologie. Mistere potențate, adică luminate, adică trăite cu pietate și încredere în sursa cunoașterii, care este Dumnezeu.

Octombrie 1973

Luciferismul gnostic
Scepticismul

Scepticismul e de două ori luciferic: 1) fiindcă implică ideea că omul trebuie să cunoască în mod absolut; numai cunoașterea absolută are valoare pentru el; 2) și fiindcă această cunoaștere, nefiind posibilă, el dă cu piciorul în amândouă. Nu se resemnează și neagă totul. E ceva analog, ca atitudine, cu actul sinucigașului, care contestă valabilitatea vieții și trage consecințele. Scepticul e un ucigaș teoretic; sinucigașul, un ucigaș practic. Ambii sunt doi distrugători ai lumii, doi luciferici; căci, nefiind absolutul teoretic sau absolutul practic, contestă și ceea ce e important în cunoaștere și în viața practică.

Octombrie 1973

Pietate și cunoaștere
Luciferismul gnostic

Comuniștii tot declară că omul poate cunoaște totul, că nu există domeniu sau problemă pe cari, principiar, omul să nu le poată cunoaște. Luciferism! Dar tot ei admit progresul intelectual la infinit. Prin asta însă anulează cunoașterea; fiindcă gnosa realizându-se la infinit, ceea ce știm azi și oricând în viitor este $1/8$ - egal cu 0. Comuniștii nu știu matematica ori o escamotează.

Luciferism și laicism

Comuniștii vor „o lume a omului”; dar lumea e a lui Dumnezeu, nu a omului, și, fiind a lui Dumnezeu, este și a omului chipul maxim posibil.

Cine vrea o lume direct a omului și fără Dumnezeu ajunge la o lume a demonului.

În Existență nu există neutru: trebuie să optezi ori pentru bine, ori pentru rău; ori pentru Dumnezeu, ori pentru Satan.

De notat că Satan crede și el în existența lui Dumnezeu; vrea să-i strice opera și, dacă se poate, să rămână el stăpân, când laicul modern nu crede în Dumnezeu. El e o ființă seculară fără rădăcini.

Decembrie

Pietate și cunoaștere
Luciferismul gnostic

Două forme de luciferism gnostic:

1) scepticismul; căci scepticismul nu se mulțumește cu cunoaștere relativă sau parțială - cum e și în religie -, ci vrea cunoașterea absolută (dar nu din considerație pentru absolut, ci din trufie);

2) dogmatismul: „nu există realitate pe care mintea nu să n-o poată cunoaște”, declamă comuniștii.

Două forme de luciferism moral sau practic:

1) pesimismul: Existența e rea, e absurdă - deci, dăm piciorul în șandramă;

2) demiurgismul: omul poate tot, el e virtual Dumnezeu.

Pentru pesimism, vezi: „Comentar”, noiembrie 1973, de I. Neamtzu; să citez pasajul în care tânărul acela închipuie că lumea este rău întocmită și că, deci, omul trebuie să facă interesele lui. Așa spun și existențialiștii, nuanța ce e rea.

Dar, dacă lumea e rea în fond, dacă e rău întocmită, ce zădăria bună e alta: să-ți fie milă de oameni, de viață, fiindcă ai cat să între în existență și să cauți să le ușurezi destinul.

Mai 1974

Ce e știința

Știința se ocupă cu felii sau perspective din realitate; nu se poate ocupa cu tot fenomenul, fiindcă ar trebui să vadă cauza și substratul lui (Absolutul) și atunci s-ar transforma în filozofie.

Nu există știința, ci științe - cel mult o mentalitate științifică.

Definiție: știința este disciplina care are ca obiect cunoașterea realității pe structuri parțiale și unitare; deci, un fel de parțialism gnosic. Știința poate fi o enciclopedie a realului, un imens *Larousse*, dar nu o viziune integrală; în acest caz, ar fi filozofie. Știința (întru cât putem să spunem la singular) este cunoașterea pe structuri (sau perspective) parțiale și unitare ale realului (unitare fiindcă fenomenele studiate de fiecare știință sunt înrudite, chiar identice ca structură).

Realitatea generală e una singură și ea e obiectul filozofiei.

Realitatea științei (mai exact: a științelor) este formată din structuri (sau realuri) parțiale și unitare, oarecum autonome, ale fenomenului. Să dezvolt. Nici un om de știință, *en tant que homme de science*⁷, nu e filozof. Filozoful poate fi și om de știință, dar omul exclusiv de știință nu e filozof. De aceea, când un astfel de om de știință exclusiv se amestecă în filozofie, e dezastru (uneori chiar bătălie).

Iunie 1974

Introducere la Știință și cunoaștere

Toate disciplinele umane au funcția cunoașterii: știința, filozofia, religia, morala, arta, practica, dar disciplinele cari au ca primă rațiune de a exista (nu ca prim scop) cunoașterea sunt două: știința și filozofia.

Religia are ca prim scop mântuirea sau înnobilarea oamenilor; morala are ca prim scop binele, corectitudinea oamenilor; arta are contemplația hedonică; practica - utilitatea... De aceea nu ne ocupăm acum de ele - mai ales că aportul lor la cunoaștere este apropiat și pus în valoare de știință și de filozofie. Scopul cel mai propriu al cunoașterii este cunoașterea metafizică; dacă e vorba de cunoașterea fenomenului, nici nu se pune problema gnoseologic. Gnoseologia implică deci ideea de Absolut, de esență ultimă. Așa că nu se poate spune „gnoseologie sociologică” ori „psihologică” (decât dacă ne referim la una care e suflet adânc, mai meta-

fizic, în societate și persoana omului), ori... gnoseologia fabrică cimentului!

10 iulie

Condiționarea cunoașterii

I. Am văzut care e structura cunoașterii și puțința ei care ajunge la realitate. Această puțință există în principiu, dar nu vine efectivă decât în anume condițiuni. Există o metodologie a cunoașterii, mai bine zis, o igienă, o deontologie gnosică.

Altfel, se ajunge la aberații. Istoria filozofiei e și ea o istorie a aberațiilor.

II. Conceptul original de Rațiune; câte sensuri are acest termen (rațiunea lucrurilor, rațiunea suficientă, legea unui fenomen, rost, cauză..., în sfârșit, raționament logic).

Rațiunea la marii filozofi cu cari a debutat adevărata cunoaștere (a omenirii (Socrate, Platon, Aristotel etc.) e spiritul cunoașterii complet, intelectul mistic, religios și moral, fără disocieri sau autonomizări periculoase.

III. Raționalismul contra rațiunii; disociere și autonomizări nefaste; iluminismul (ce termen greșit, furat de la mistici) și mai reaua aventură a cunoașterii și chiar cea mai mare escrocherie.

Să arăt condițiile istorice în cari s-a produs, cauzele lui.

IV. Obscurantismul științei; misterofagia; social, până în prezent, iluminismul a avut urmări bune, dar, spiritual, a avut o omenire.

V. Integralismul cunoașterii; aportul intuiției; a) să arăt că intuiția este și în silogism; 2) să dezvolt teza că nu intuiția e rațiune (cum credea Husserl; vezi și Croce, în *M. d. F.*), ci intuiția e cuprinsă în intuiție, ca nervuri mai evidente ale ei.

Adică, să fac procesul intuiției (vezi note vechi).

VI. Dar intuiția trebuie verificată și gospodărită de rațiune științifică, fiindcă nu se poate altfel. Temă: raționamentul e un instrument psihologico-social, pe care ni l-a dat istoria pentru a se corecta și valorifica pe sine; important.

VII. în fapt, în fond, totul se reduce, în ultima analiză, la un prund mistic cu caracter ontologic, la o mistica rațională în cazul pozitiv. Să arăt că nu există spirite absolute; în metafizică, morală, nu există emancipare sau autonomie a raționamentului. Autonomizarea gândirii nu e numai

culoasă (ca toate autonomizările, în artă, morală, societate...), dar e și iluzorie. Dacă nu servești lui Dumnezeu, servești lui Mamona.

Toți oamenii sunt mistici, în esență; ceea ce variază e forma în care își dovedesc „adevărurile” și valorile în cari cred. Cred, deci exist: acesta e adevărul, credința structurală dă verdictul sau orientarea de fond. Spiritele cari se simt bine în fenomen și cari sunt individualiste vor da o gnoseologie, o filozofie pozitivistă ori sceptică, ori materialistă; dar spiritele cu necesități metafizice, etice vor elabora o gnoseologie ontologică, morală.

VIII. Mai mult: trebuie să valorificăm pentru filozofie toate adevărurile mari cuprinse în artă, religiile și moravurile trecutului, și toată istoria ca atare: cel mai important material și colaborator filozofic; studiul istoriei creează filozofi.

IX. Dar, pentru asta, trebuie ca omul creator de filozofie să fie cu coarde complete și armonios, un ovoid complet în spirit, cu orientări deschise spre toate orizonturile. Un cinic, un senzual, un revoltat negativ, oricât de inteligenți, nu vor da adevărată filozofie; vezi câți monștri ideologici-filozofici a dat, mai ales, cultura modernă.

Aici să dezvolt: 1) ideea unui nou concept de rațiune, a rațiunii legitime, care e totalitatea gnoselor umane administrate de raționament (să fac deci distincție între *rațiune* și *raționament* - lucruri diferite și adeseori opuse); 2) și o altă definiție a filozofiei; filozofia e disciplina de la întreg la întreg: cunoașterea realității integrale de către un spirit întreg (și armonios). Filozofia este reflectarea abstractă a realității integrale, a existenței în conștiința umană, de asemenea integrală.

Aici, despre luciferismul gnosic: cea mai rea formă de luciferism - cauza relelor.

Raționamentul condus pe planul din fund al scenei, de către orgoliu, ranchiună, imperialism, lipsă de pietate, de sensibilitate metafizică. Cică: *la deese raison*⁷⁸; asta arată că tot fondul mistic conduce și pe raționaliști, dar unul esențial: trufia de la Turnul Babeli.

(Aici să pun ideile de la *Pietate și cunoaștere*, *Puritate și cunoaștere* și *Luciferismul gnosic*.)

Raționalismul a îngustat cunoașterea (a ucis chiar forme și funcții gnosice, așa cum scrisul a ucis memoria, în mare parte; oamenii au avut mai multe forțe de cunoaștere decât cele moderne: profetism, preziceri etc.), așa cum determinismul a îngustat realitatea, adică viziunea ei.

Realul conține și demonisme, și crime, și lucruri rele; un filozof unilateral și negativ (alde Nietzsche) pot ajuta să sune în lumină aceste puteri ontice negative; dar sinteza trebuie să fie o dea un spirit integral și armonios. Exemple bune, aproape videntiale: Socrate, Platon, Aristotel, Kant - și mai ales Platon - s-a creat în afara lor e adesea mai mult rumegături și perveniți ori disperare.

Iulie

Revelaționismul gândirii

I. Am dovedit posibilitatea cunoașterii, dar asta nu înseamnă *conștiință oglindă*, fie naivă, ca la unii materialisti (vezi Democrit, Conta etc., cari își inchipue că din lucruri mici... imagini; cum e la Condillac?), fie științifică, ca la o niști, cari vorbesc mereu de „reflectare” (în cunoaștere, în artă, în fond, e tot naivitate, așa cum materialismul științific e tot renaștere naivă.

II. Ci cunoașterea umană e o *construcție*, ceva nou în univers, dar în spiritul lui, o creație, dar cu caracter ontologic. Existența absolută n-ar avea nici un rost. Realul se continuă în toate privințele, face o experiență în plus (se „îmbogățește” în spiritul lui.

III. Cu ce rezultat? Nici dogmatism sceptic, nici dogmatism pozitiv, că omul poate cunoaște totul (adecuate potențială, principala absolută) Teză: atât scepticismul cât și dogmatismul cunoașterii absolute sunt două forme ale luciferismului - una negativă, una pozitivă (în aparență), dar, în fond, amândouă sunt produse ale tendințelor negative, cari periclitează cunoașterea.

IV. Cunoașterea umană poate mult, dar nu poate ști totul; nu fi plicticos să cunoaștem tot; numai Dumnezeu are privilegiul de a fi atotștiutor și de a fi totuși mereu creator, de a nu se „plictici” (Dacă omul ar ști totul, ar încălca atributul lui Dumnezeu - luciferism). Categoriile kantiene, Cenzura transcendentă babilonică nu desființează cunoașterea, dacă sunt bine interpretate; ele relevează la maximum, ca și pe om. încât e cazul de a spune că această cunoaștere umană e cea mai bună între toate cunoașterile posibile pentru om (localizând pe Leibniz).

Cunoașterea umană nu poate ști totul, mai ales în domeniul ultim (metafizic), dar cu ce vine în aceste cazuri sau domenii ne cu:

1) *mitul*, care dă posibilități, credințe intelectuale de perspectivă, deci nu lasă locul gol, ci completează cu mituri (să arăt ce e mitul); să exemplific cu Platon (vezi Gomperz); completează, dar nu-l închide: asta e valoarea mitului, marea lui putere de vestire; el nu e un idol, ci mai degrabă un principiu, ceva care fecundează gândirea; dă o soluție, dar nu închide;

2) *misterul* (să exemplific cu Blaga: mistere potențate). Misterul are importanță, nu numai în artă (unde e tot cunoaștere), ci și în filozofie; aici să combat *claritatea* superficială și unilaterală, „luciditatea”, de care se face atâta caz. Voltaireanism, franțuzism (nu degeaba s-a vorbit de superficialitatea franceză sau „claritate latină” și, în schimb, de adâncime germană; chiar și Ralea a făcut asta într-o cronică pariziană din tinerețe).

Dar misterul are valoare cu o condiție: să fie un mister luminos (așa cum sunt tainele creștine, de cari vorbește Ap. Pavel - ori în toate religiile), iar nu opac (și nu fie nici măsluit, închis cu rezolvări pur verbale, cum fac „științificii”, chiar comuniștii („salt calitativ” etc.). Vom vedea asta în capitolul următor; deci, nu mister sceptic și nici relativist, *à la* du Bois-Reymond, ci mister creator și luminos, care dă sensuri la infinit, răsună la infinit și face mai mult decât o mie de lucidități sau formule științifice; și să nu fie măsluire verbală, cum fac albinele când acoperă cu ceară corpurile străine intrate în stup. Știința dă adesea mai mult *ceară*, cu care acoperă misterele, în timp ce religia le lasă deschise, le potențează și le face luminoase;

3) *antinomia*; vezi istoria ei în evoluția filozofiei - și mai ales în istoria religiilor. Să exemplific cu Hegel, care e debitor religiei creștine în special, așa cum e debitor Blaga creștinismului, în mit, mister și antinomie transfigurată; în aproape toate principalele concepte gnoseologice ale lui și în general (doar comunismul a exagerat și a ajuns la o orgie de antinomii, orgie dialectică); scepticii și Kant n-au înțeles valoarea antinomiei;

4) *postulatul* și adevărurile conștiinței; vezi și *Les donnees {mediates de la conscience}* și datele ultime ale conștiinței după Spencer; ori după Kant: adevărurile rațiunii practice (dar tot rațiune; Kant a avut dreptate să-i spună tot rațiune, ca și Pascal, când a vorbit de *rațiunile inimii*; numai că e o singură rațiune, după cum vom vedea). Sunt postulate religioase, morale, vitale (însuși progresul la infinit, în care crede comunismul, e, de fapt, un postulat vital, moral, nu ceva științific).

Nici o filozofie nu există în afara acestor postulate ale științei; chiar și în comunism, existențialism, în ultima analiză sunt un număr de postulate, cari îi mișcă; adică, de „iraționism” cum vom vedea.

V. Filozofia însă, pentru a fi valabilă, nu trebuie să facă de aceste patru modalități; la ele trebuie să recurgă numai la limite limită - pentru a deveni posibilă filozofia - și numai după ce a epuizat datele „rațiunii” științifice.

Dacă exagerează mitul, cade în poezie; dacă exagerează misterul, cade în misticism (care e adaptarea și generalizarea analului ca principiu sau metodă); dacă exagerează antinomia, cum face comunismul -, cade în verbalism, anarhie intelectuală; dacă exagerează postulatele, cade în imperialism.

Aceste patru mijloace sunt mijloace de limită, în domeniul științei (de ex., în logică, psihologie, poți face mai mult „rațional” sau pentru a face posibilă filozofia (ca sistem); dar ele trebuie să fie întrebuițate ca acele medicamente-otrăvuri, numai în anumite cantități.

VI. Bine întrebuițate și la locul lor, aceste patru mijloace de cunoaștere, completând și valorificând pe cele ale rațiunii științifice, ne pot da o filozofie valabilă, care să depășească gnoseologia științei - o *Weltanschauung*. Că aceasta, în esență, are și ceva subiectiv, nu-i ia caracterul valabil. Căci aici putem stabili o lege: cu cât dă cunoaștere pozitivă, dar, în schimb, plătește acest avantaj cu limitarea la fenomen, deci oarecare superficialitate (ca fragmentarismul); filozofia e mai subiectivă, dar compensează acest defect cu o viziune mai adâncă, mai abisală și mai înaltă totodată. În general, s-ar putea spune că e aici ceva invers proporțional: cu cât cunoașterea e mai pozitivă, cu atât e mai superficială; cu cât e mai adâncă, cu atât e mai subiectivă (dar, dacă subiectivul e un mijloc puț ontic, prin care poți accede la o mai mare obiectivitate, problema rămâne deschisă).

Dar, utilizând cele patru mijloace de mai sus, e posibilă filozofia să păstreze ceva din rigoarea științei, dar să aibă ceva din adâncimea Absolutului.

VII. Concluzie. Filozofia, având, pe de o parte, idei sigure, pe de altă parte, pe de alta, și în domeniul ei cel mai profund, având idei adânci, dar cari participă la mit, mister, antinomie, postulată, și toate la un loc dându-i sugestii grave, fastuoase, ajunge la infinit, deci nu le poate preciza în forma pozitivă.

laborator, înseamnă că gnosa filozofică are un caracter de revelație (aici, să fac teoria revelației în religie și în sens mai larg).

Tocmai acesta este *Revelaționismul gândirii* - cheia de boltă a gnoseologiei noastre.

August 1974

Marea opțiune

Existența lumii externe e un adevăr pentru comunism, dar nu-l dovedește cu nimic, fiindcă, de fapt, nu se poate dovedi nici existența, nici non-existența lumii externe. Comunismul pleacă de la acest adevăr, care, de fapt, e ceva irațional; deci, raționalismul comunismului e bazează pe un irațional. Dar... nu-și dă seama.

Nici Descartes, nici comunismul nu dovedesc realitatea lumii externe, și nici Kant, deși el admite că există non-eul.

Octombrie 1974

Știință și cunoaștere

În orice practică sau disciplină umană e și cunoaștere. În morală, mai ales, în religie, în artă: multă gnosă! Dar aceste discipline nu au ca prim obiect cunoașterea; afară de aceasta, filozofia recoltează de la ele tezaurul lor de cunoaștere.

Iată de ce nu ne vom ocupa decât de știință și de filozofie în capitole speciale, în raportul lor cu cunoașterea.

În capitolul *Știință și cunoaștere* să arăt că scopul gnoseologiei este cunoașterea metafizică; de posibilitatea și valoarea cunoașterii fenomenului nu se îndoiește nimeni (Kant a uitat asta în *Critica rațiunii practice*). Comuniștii, de fapt, fac și ei metafizică atunci când se ocupă de esența realității.

Noiembrie 1974

Revelaționismul cunoașterii

Marea opțiune

Aici să dezvolt ideea mea că întotdeauna metafizicul a precedat gnoseologicul. Cel puțin virtual, sau inițial, metafizica precede gnoseologia, care, logic vorbind, ar trebui ca să preceadă ea metafizica; să arăt că așa a fost și la Kant, care, după cum se știe, e

campionul raționalismului științific. El a debutat în gnoseologie cu afirmarea sau postularea conștiinței în genere (ca și Blaga în *Censura transcendentă*), care este o entitate metafizică - și de care n-ar putea exista toată *Critica rațiunii pure* (și nici a filosofiei practice, fiindcă aceasta a fost adusă în chip necesar de un fenomen replică sau revanșă de completare din partea spiritului a ceea ce stabilise sau limitase *Rațiunea pură*).

Revoluția copernicană - așa-zisa revoluție copernicană a lui Kant este pe de-a-ntregul un act metafizic (ca și postularea rațiunii din partea comunismului), așa cum Minerva a ieșit corăbii inanimată din ape, din apele adânci ale spiritului nostru, este un postulat care face cu puțință sistemul filozofic; căci destinul paradoxal al filozofului este, într-un fel, să găsească un punct în care să agate sistemul; vestitul punct al lui Arhimede.

Noiembrie

Știință și cunoaștere

Se poate spune că în cunoașterea științifică sistematizată vine de la sine, prin ea descoperi legile-esențele în ierarhia lor naturală și, deci, știința se sistematizează oarecum singură, cum fulgii de zăpadă se așează în forme geometrice ori piatra mai grele se așează la fund.

Empiria nu poate să sistematizeze, fiindcă nu vede procesul naturii în ranguri de adâncime, ci oarecum pe același plan - totuși, empiria veche a avut sistematizări în legătură cu natura omului ori cu anotimpurile, ori cu sărbătorile; din punct de vedere biologic și pedagogic, era poate preferabil, dar empiria modernă e cea o sistematizare (și ierarhizare, care e implicată în sistematizare): pe factori fabuloși, pe mituri etc.

Noiembrie

Știință și cunoaștere

Cel mai propriu ar fi să definesc știința ca fiind disciplină care se ocupă cu realitatea din fenomen (în sens kantian).

Știința studiază realitatea fenomenală (sau din fenomen) în mod plural, după direcții diferite de structură; sau: cunoașterea plurală a realității, fenomenele după direcții diferite de structură, da, e cel mai bine.

însă nu toți filozofii admit deosebirea dintre Absolut și fenomen; vezi alde Alexandrov, relativul și absolutul sunt același lucru, adică aceeași lume, deși admit și ei deosebirea între „esență și accident” (verificare).

Realitatea absolută se numește în mai multe feluri:

- 1) numenul;
- 2) lucrul în sine;
- 3) inteligibilul;
- 4) Absolutul (cel mai bun termen);
- 5) Marele Anonim;

6) chiar și Transcendentul, dacă se ia acest termen în sens larg sau etimologic; adică, ceea ce transcende lumea simțurilor, a percepției sensibile. În acest sens, și Absolutul imanent este tot transcendent.

Noiembrie 1974

Știință și cunoaștere

Știința e cercetarea plurală a existenței pe baza direcțiilor diferite de structură ale realității (sau: pe baza structurilor diferite ale realității). Filozofia e cercetarea unitară a existenței pe baza identității de fond a realității.

Știința e cercetarea relativului în variantele lui autonome.

Filozofia e cercetarea absolutului în identitatea lui producătoare de variante.

Știința e cercetarea parțială a existenței pe baza structurilor diferite ale realității.

Filozofia e cercetarea integrală a existenței pe baza ideii de absolut.

Știința e cercetarea plurală a existenței pe baza ideii de relativ.

Filozofia e cercetarea unitară a existenței pe baza ideii de absolut.

Știința e cercetarea plurală a existenței pe direcții de structuri autonome. (Nu e permisă unificarea științei, sau devine filozofie; greșesc „științificii” și comuniștii.)

Filozofia e cercetarea unitară a existenței pe baza ideii de absolut. (Nu e permisă dezmembrarea filozofiei în discipline autonome, sau atunci unele din ele devin științe.)

(Filozofia istoriei, a religiei, a culturii, a etice... trebuie să rămână întotdeauna la filozofie: la filozofia primă, iar celelalte la sociologia, psihologia, pedagogia..., trebuie să rămână legate de filozofie; de aceea, în Germania, profesorii de filozofie trebuiau să facă cursuri despre toate ramurile filozofiei; este tot filozofie primă?)

Știința e cercetarea matematică a existenței (cuantificarea existenței), ea nu cunoaște, în fond, decât cantitatea).

Filozofia e cercetarea calitativă a existenței (științele naturii au ceva filozofic; e vorba de instincte, calități, de istorie - cum e geologie...). Știința e, în fond, matematizare (mai ales astăzi). Filozofia nu cunoaște decât calitatea (legi ca cea a lui Fechner sunt ori false, ori sunt știință, nu filozofie)

Știința e cercetarea cantitativă a existenței.

Filozofia e cercetarea integrală a fenomenului (realității, existenței), pe baza ideii de Absolut. Cercetarea unitară a fenomenului (realității, existenței) pe baza ideii de Absolut.

Știința e cercetarea parțială a fenomenului existenței, pe direcții de structuri autonome; sau: cercetarea parțială etc.; sau: cercetarea pluralistă... etc.; sau: cercetarea relativului pe baza de structuri asemănătoare.

Filozofia e cercetarea Absolutului ca factor de unificare a realității integrale. Filozofia e cercetarea Absolutului și a ecoului lui în lumea sensibilă.

Decembrie

Pietate și cunoaștere

Ultimul cuvânt în problema cunoașterii:

Noi, oamenii, cunoaștem mult și valabil, prin propriile noastre puse în ființa noastră, datorită corespondențelor structurale între spiritul nostru și realitatea ontică.

Iar de unde nu mai cunoaștem prin propriile forțe, realitatea capătă sens sau transparentă datorită continuării cunoașterii umane în Factorul metafizic, ce cunoaște pentru noi (așa cum e cismul înțelegător).

Deci, agnosticismul nostru nu e opac, ca la toți agnosticii, ci e iluminat datorită tratării lui cu încredere în absolutul lucrurilor.

Ianuarie 1975

Pietate și cunoaștere

Pamfletarii cu gnosa deformată pot avea valoare artistică și socială, dar ei sunt o patologie a gnosei. Originalul e cel mai mare obstruant gnosic; mai mult: e un deformant (să fac psihologia pamfletarului; chiar și Blaga i-a plătit tribut, și Nae [Ionescu]).

Despre leopardul gnosic; fiindcă leopardul urmărește teribil pe cel care l-a rănit și nu se lasă până nu-l sfășie. Așa fac unii pamfletari sau unii urători; exemplul lui Onică; a scris vreo 12-15 articole contra lui Blaga (care a spus că Onică nu va trăi decât prin articolele contra lui).

Fazele cunoașterii la Leonardo da Vinci: experiența, matematica, filozofia, religia. Cică: „să smulgem adevărul naturii” (să o îngenuncherii...); ce insolență! Aflarea adevărului e o colaborare, iar adevărul, în ultima analiză, e o dăruire, o primire. Adevărul e armonizarea cu Realul; așa cum face omul actual, orgolios, atitudinea lui e o sfidare a adevărului.

Ianuarie 1975

Pietate și cunoaștere

Ne zbatem cât putem, ne zbatem ca într-o cușcă, alergăm în toate părțile și nu găsim nici un loc pe unde să ieșim.

Am adunat munți de cunoștințe științifice, dar filozoficește nu suntem mai înaintați decât acum câteva mii de ani, ori chiar mai puțin. Căci adevărata cunoaștere e cea metafizică (să fie bine stabilit): după aceasta suspină sufletul nostru. Și vom mai aduna, și vom răsturna planeta, dar mai mult ne vom îndepărta de adevăr; care e numai cel metafizic ori în raport cu el. Avem munți de cunoștințe științifice neprelucrate filozofic - ori neprelucrabile.

N-avem, în cele din urmă (gnoseologic vorbind) decât o singură soluție: să ne predăm religiei. Ca Pascal. Trebuie mai întâi să împingem lucrurile cât putem, științific vorbind, dar la urmă să ne predăm religiei. Când nu procedăm așa, e sau inconștientă (ori amăgire - dar și ea e tot o formă a inconștienței), sau luciferism.

Aici să fac portretul lui Pascal și mai ales al destinului său. Pascal nu [e] mai mult o curiozitate patetică și tragică, în mare parte, cum de fapt îl consideră mai toți, nu e tragedie în forme parfumate; ci e un mare filozof (unii au spus că nu e filozof, ci om de știință și scriitor; pe Pascal îl salvează geniul lui științific și li-

terar - pentru ca să nu fie ironizat de iraționalism). De fapt coperirea lui religioasă e mai mare decât toate cele științifice; cea mai mare descoperire a lui, care a introdus în istoria sa filozofică filozofiei o mare perspectivă sau o completare providențială. A deschis o nouă fereastră în gândirea umană, în viziunea filozofică. Adică a dat fundamentarea.

Opera lui Pascal e cea mai intelectuală și mai literară acceptare a iraționalului rațional: o anticipare a conceptului de cunoaștere integrală.

Martie

Marea opțiune

Pentru cei mai mari filozofi ai antichității - Platon, Aristotel - realitatea în sine a non-eului n-a fost o problemă.

Pentru Descartes a fost ceva mai mult de formă; în care el n-a dovedit nimic. Fiindcă atunci când a spus *cogito, ergo sum*, adică: eu gândesc, a implicat totul și, derivând realitatea lumii din terne, el n-a făcut decât o judecată analitică, în sensul lui Kant.

(Numai judecățile sintetice spun adevăruri propriu-zise. Așa cum e la Husserl? Deci, toată fenomenologia e o învățare a cugetului în jurul lui însuși?)

Așa că, de fapt, Descartes a postulat realitatea lumii ex

Martie

Pietate și cunoaștere

Și religia creștină vorbește de multul rău care e în lume; nimeni n-o acuză de pesimism (Schopenhauer greșește).

Și religia creștină spune că nu cunoaștem decât ceva din Dumnezeu; solut, dar nimeni n-o acuză de agnosticism.

Deci: pietatea sau încrederea în Dumnezeu sunt singura soluție și la problema cunoașterii umane, și la problema printr-o rațională, dar cu o dublă condiție:

1) să încerci să cunoști maximum - și mai ales pe Dumnezeu;

2) să lupți maximum pentru a întrona cât mai mult lumea; căci creștinismul e umilitor: încă n-ați luptat până la sfârșit (Ap. Pavel).

Iunie 1975

Revelaționismul gândirii (paragraful din urmă)

Aici să vorbesc despre: 1) mit; 2) simbol; 3) comparație și metaforă; 4) antinomie; 5) mister luminos - pentru metafora misterului (sub presiune, negrul devine lumină, cărbunele se face diamant); vezi în *Blaga*.

Sau despre misterul luminos; să vorbesc la *Pietate și cunoaștere*, cap. *Condiționarea cunoașterii*? Deci: nu mister opac, ci mister luminos, care e cu totul altceva.

În știința și filozofia modernă misterul a fost considerat ori ca mister opac, ori ca mister provizoriu, ori ca mister acoperit și iluzoriu rezolvat (ca atunci când spun că din materie iese spiritul, ori că în „sinteza creatoare” [e] un simplu cuvânt, care totuși a mulțumit atâta lume).

Mit și simbol: mitul e în general epic, iar simbolul, static. Mitul e un simbol în mișcare epică? Să meditez.

Iunie 1975

Metafizica precedă gnoseologia

Argumente istorice: așa a început gândirea filozofică, cu mitologie-cosmogonie și cu metafizică și mitologie cu gnoseologie.

Argument analitic: dacă analizezi sistemele filozofice, vezi că realismul sau idealismul lor e implicat în atitudinea metafizică - morală, a structurii spirituale a autorului respectiv.

Deci, ceea ce se spune la pag. 4 a copertei volumului: Kant, *Critica rațiunii pure* nu e adevărat. Nu urmele stabilite de gnoseologia autorului au dus la sistemul lui filozofic, metafizic, ci invers. Dar e vorba de o *metafizică implicată*, oarecum organică.

Iunie 1975

Marea opțiune

Nici un filozof nu poate și n-a putut vreodată să dovedească cu argumente logice existența lumii externe; dar nici contrariul; nu s-a putut și nu se poate dovedi logic non-existența lumii externe.

17 august

Condiționarea cunoașterii *Plan*

I. Raționalismul contra rațiunii; iluminismul; el duce îngustarea domeniului (orizontului) de cunoaștere; pentru utopiani și raționaliști, ceea ce nu e „rațional” nici nu există ori e ca și cum ar exista. Hegel însuși a spus: cu atât mai rău pentru eu (în esența realului); 2) la agnosticism. Raționalismul în sine nu oferă garanție de realism. Chiar marele raționalism al lui Kant a căzut în mulți la agnosticism mai mult sau mai puțin camuflat, datorită vorant până la măduvă.

Vezi cum P. P. Negulescu însuși spune într-un loc (*Problema cunoașterii* ori în *Istoria filozofiei moderne*): iată, unușor, se sesizează raționalismul la agnosticism (și nu mai vorbim de lucruri gnosice, despre care vom vorbi în alt capitol).

II. Obscurantismul științei (ori să pun asta tot la paragraful precedent?).

III. Extinderea (sau integralizarea) gnosei umane; să ne buințăm toate mijloacele gnosei umane - cu ce drept faceți cunoaștere?).

Noua definiție a filozofiei: disciplina care se ocupă cu treaga realitate cu integralitatea gnosei umane; aici, să facem o definiție a intuiției. Dar toate mijloacele gnosice trebuie să fie aduse la ordine și ierarhizate de logică; nu avem alt mijloc; altfel, căderea în anarhie.

IV. Noul concept de rațiune, pe care îl propunem. Raționalism și raționalitate; semnificația lui Pascal: a introdus conceptul de raționalitate a inimii. Adevărurile conștiinței; ceea ce, de

făcut și Kant (de aceea este el filozof adevărat) prin *Critica rațiunii practice*, care primează la el (și Renouvier - Nae Ionescu); dar contemporanii nu l-au înțeles; revalorificarea lui Kant; ceea ce propunem noi nu este ceva eclectic.

V. Dreptul la filozofie; filozoful trebuie să fie integral, armonios și nobil; rolul psihicului în crearea sistemelor filozofice - dar să fie nobil în esență; filozofia e mit abstract, religie, și numai un suflet mare îl poate crea.

VI. Pietate și cunoaștere. Să încep așa: dar să vă învăț o cale mult mai bună (Ap. Pavel). Și anume: nu poți gândi bine în filozofie (în știință - merge să fii și rău făcut oarecum, din punct de vedere moral) dacă nu ai și un suflet corect, pur, armonios (deontologia gândirii). Căci adevărul filozofic nu se revelează scleraților, corsarilor, piraților, maladivilor, orgolioșilor, chiar dacă sunt supra-talentați. Din contra, în acest caz, cu cât sunt mai talentați, cu atât fac mai mult rău.

Sunt filozofi dezaxați și talentați, cari au adus omenirii mai mult rău decât războaiele, cari au fost calamitate în istoria culturii. Pentru a crea filozofie trebuie pietate; iar pietatea înseamnă respect pentru Realitate, pentru armonia și noblețea ei, a omului spiritual (deci, nu numaidecât confesiune religioasă?).

Contra luciferismului gnosic; acest luciferism - cel mai nociv din toate - are două rele: insultă Realul, divinul și vrea să se impună ca supraom celorlalți oameni. Autorul filozofic luciferic se consideră un demiurg teoretic; el are iluzia că, explicând universul, îl creează a doua oară. Creatorul filozofic nu trebuie să țină la adevărul lui, și la adevărul Realului, deci nu la originalitate, la nemaîntâlnit, ci la recunoașterea realului. Adevărul e o recunoaștere, nu o creație din nou, nu o geneză, nu o nouă geneză; dar azi, și de mult timp, filozofii exagerează ideea lor „originală” fiindcă e a lor, iar nu fiindcă e obiectivă. Prin urmare, înainte de a scrie filozofie, gânditorul trebuie să-și obiectiveze conștiința.

Septembrie 1975

Gnoseologie

în fiecare capitol, să pun o definiție a filozofiei:

1) în *Singurătate și cunoaștere*: filozofia e disciplina menită să refacă în chip critic intuiția comunității existenței;

2) în *Legenda cunoașterii*: filozofia e disciplina menită să dea cel mai fastuos și mai verosimil sistem de oglinzi gnosice să ne dea sentimentul transparenței și rostului existenței, care spiritul nostru să respire plenar;

3) în *Realism și verism*: filozofia e disciplina menită să ne dea că legătura practică cu Realul (în sens pragmatist, dar nu în sens utilitar strâmt);

4) în *Ontismul omului*: filozofia e disciplina menită să vizeze la maximum structura ontică a spiritului;

5) în *Integralismul cunoașterii*: filozofia e disciplina care să cunoaște întreaga realitate cu integritatea gnosei umane;

6) în *Pietate și cunoaștere*: filozofia e disciplina menită să fundamenteze ori să conducă la o cât mai critică pietate ontologică a omului.

Septembrie

Condiționarea cunoașterii

Plan

I. Raționalismul contra rațiunii.

II. Integralismul cunoașterii.

III. Raționalism și raționalitate; noul concept de Raționalism; raționalismul e nerațional; raționalitatea însă include și raționalitatea științifică.

Raționalismul e rațiunea științifică, ce se generalizează și se aplică... în toată realitatea; e un imperialism al eului gnostic și empiric. Partea rea să judece totul și superficialul și adâncul; partea, în dublu înțeles: raționamentul și eul gnostic. Raționalismul e bun în punctul de plecare și atât cât rămâne în fenomen; dar viciul lui e când vrea să se aplice onticului și gnosicului. Raționalismul e deci un caz al unilateralizării și al prăgățirii; infirmitate spirituală, gnosică și orgoliu.

IV. Pietate și cunoaștere.

V. Vocația filozofică (despre aceasta să vorbesc la finele capitolului). Rațiunea științifică în sine e bună, fiindcă ne dă cunoașterea fenomenului, e condamnabilă când exagerează și când se face singurul factor de cunoaștere filozofică (nici în știință și nici în viață, singurul factor, fiindcă și în știință e intuiție).

Rațiunea științifică e numai o componentă a cunoașterii - și mai ales a celei filozofice. În știință e componenta principală ori cel puțin cotidiană, fiindcă terenul științific tine tot de intuiție

[Știință și cunoaștere]

15-19 octombrie 1975

Știința e cunoașterea parțială și exterioară a Realului.

Filozofia e cunoașterea integrală și interioară a Realului.

Știința are exterioritate, filozofia are interioritate.

Știința e pozitivă, dar are ceva exteriorist; filozofia e problematică, nesigură, dar are ceva intim.

Știința, prin însăși definiția ei (se ocupă cu fenomenul - și parțial și exteriorist) nu poate fi filozofică, fiindcă n-ar mai fi pozitivă și nici n-ar mai fi știință, ci filozofie; adică, nu și-ar respecta domeniul sau profilul.

Asta nu înseamnă că știința nu e importantă pentru filozofie, din contra: ea dă (împreună cu conștiința) materialul și sugestiile cele mai importante; și într-un suflet de filozof știința devine întotdeauna filozofie ori și filozofie; ori chiar în sufletul unui om de știință; numai că el ori le lasă la o parte, ori, dacă le prelucrează, nu o face ca om de știință, ci ca filozof. Asta, dacă nu facem confuzie (păgubitoare) de sensuri, dacă respectăm natura științei și a filozofiei.

Nu există o știință filozofică și nici filozofie științifică („știentifică”: asta a fost ceva hibrid și rebarbativ, și mai ales o mare prezumție a bimanului cugetător din sec. al XIX-lea - al XX-lea; când comunismul spune că filozofia e știință, nu știe ce spune). Matematica însă e o știință de tranziție; ea face legătura între știință și filozofie; e transcendentală (apriorică) și pozitivă totodată. De aceea, între oamenii de știință, matematicienii (teoretici) sunt ceva mai metafizici (și puțin mai religioși).

Filozofie și cunoaștere

Octombrie 1975

Cauze ale proliferării filozofiei în epoca noastră:

1) înmulțirea cunoștințelor, ceea ce face necesară o viziune de ansamblu;

2) oamenii moderni, contemporani vor să rezolve condiții sociale, economice, biologice, de aceea au nevoie să cunoască menii și existența;

3) pântecul ideologic, al instinctelor de luptă (ele, vrând să harul religiilor, dau un plus de activitate); de ex., comunismul înarmat pe aderenți cu idei de luptă în sensul dorit, le-a creat filozofie completă;

4) „cei de dincolo”; ei sunt, prin definiție, un popor agitator, propagandist și „filozofic”;

5) în epoca noastră este explozism în toate disciplinele științifice - e natural să fie și în filozofie;

6) viața contemporană are foarte multe evenimente (câte prea multe), iar ele pun mereu probleme și de filozofie;

7) demiurgismul teoretic al unor oameni; ei cred că, ei, când universul, îl creează, oarecum; văd universul desfășurându-se, plasându-l la degetul lor cel mic (vezi, mi se pare, în Emi... cu⁷⁹). Unii autori de sisteme sunt chiar foarte orgolioși și practic, că sunt rude apropiate cu Dumnezeu.

Iar alții fac pur și simplu jonglerie de idei și exhibiții pentru asta le convine genul eseului, aforismului, uneori al tropologiei. Unele romane sunt subiecte de filozofie, mai ales psihologie și „morală”, ca și „romane de idei”.

Octombrie

Știință și cunoaștere

Știință și filozofie

Comuniștii greșesc când spun că filozofia lor este o știință de fapt, prin asta ei vor numai să arate că e ceva sigur: un dramatism, care, oricât ar fi de „revoluționar”, tot dogmatism rămâne, în fond („să modificăm, dar să nu se schimbe nimic”, se spune în *Scrisoarea pierdută*).

Asta nu înseamnă că între știință și filozofie nu sunt relații pozitive; mai întâi, științele oferă meditației filozofice ceva mare cantitate de material; al doilea, omul de știință trebuie să aibă și spirit filozofic pentru a fi un om cult, iar nu un meser...

Oricât de „rutinat”, el trebuie să cunoască teoria metodei științei lui (epistemologia științei pe care o practică) și mai trebuie să aibă spirit filozofic, pentru ca să-și cunoască lungul nasul...

nu ca un Haeckel ori Fechner, spirite afilozofice, care credeau că pot face filozofie cu măsura științelor particulare).

Dar asta nu înseamnă că știința se transformă în filozofie; și nici invers.

Deci, sociologia, psihologia etc. devin științe; ei bine, nu mai sunt filozofie, ci științe, se ocupă de un domeniu limitat, închis, pozitiv, al realului.

Octombrie 1975

Știință și cunoaștere

Știința empirică avea și ea verificare - uneori făcută în timp de secole, admirabilă; de ex., în arhitectură (cea folclorică și cea de specialitate; vezi piramidele egiptene), în medicina populară.

Știința e cunoașterea parțiară a fenomenului, în solidaritate de principiu cu infinitatea lui.

Știința e disciplina care studiază realitatea pe direcții autonome, dar solidare, de manifestare.

Dar gnosa umană nu se poate opri aici, căci ceea ce vrea omul (afară de cunoașterea pentru necesități practice) este să cunoască esența lucrurilor în unitatea lor, esența sau principiul tuturor lucrurilor în unitatea lor.

De fapt, gnosa umană autentică are trei etape:

1) să recunoască științific, adică în mod parțial;

2) să cunoască întregul Realului; adică filozofie;

3) și, după ce cunoaște principiul sau esența întregului real, să-și priceapă rostul lui în lume și să se conformeze. Etapa din urmă, în condiții fericite, duce la morală și, ca incununare, la cult, la sacralizarea Realului și transfigurarea condiției umane; adică la religie, la cultură, la adevărata cultură.

Gnosa umană sfârșește deci cu normative, cu altare.

Cultura este „altarizarea” existenței; numai în acest mod cultura e deplină. Iar cultura înseamnă, în ultima analiză, mântuire. Armonizare activă și mântuire.

Aceasta e finalitatea vieții, scopul Existenței - și omul nu are dreptul să fie egoist, să vrea mântuirea numai pentru el; deci, „toată făptura” trebuie să se mântuie.

Pietate și cunoaștere

În filozofia oamenilor simpli e uneori mai multă filozofie decât în filozofia filozofilor. Vezi cum Tolstoi a găsit salvarea sau soluția în înțelepciunea țăranului rus și a putut să ia lecții de la el. Țăranul rus cred că spunea și el „Dumnezeu”, ca și țăranul român (și, prin asta, se lumina și era agnosticism, nu era ceva opac, ci un fel de blondă și transfigurare).

E vorba aici de o simplitate care, în fond, e mai savantă decât complexitatea (prezumțioasă sau coruptă), fiindcă adevărata simplitate e o gnosă care, conectată la Dumnezeu, se transformă într-o gnosă la infinit (și, în orice caz, îndeplinește funcția de gnose la infinit, a unei iluminări înțelepte la infinit); și Realitatea mintea umană capătă transparență și ordine simfonică.

Evrika: și aici se poate aplica principiul pedagogiei noi, simplu la complex, dar în alt sens; adică, să pleci de la armonia încrederea omului simplu pentru a ajunge la adevărata filozofie la adevărata gnosă umană (dezvoltare) (de altfel, chiar conștient de „simplu” de la care se pleacă în școală - intuiții de lucru nu e simplu decât în aparență; în realitate, e foarte complex). „Simple” sunt „principiile”. Aceste două norme asigură agnosticismul înțelegător: 1) norma trăită a lui „știe Dumnezeu” și 2) comandarea puternică, făcută de Socrate (el, care se bazează pe cunoaștere), când a spus: „doar nu vreți să confiscați pentru toată inteligența lumii”.

16 decembrie

Raționalism și intuiționism

Știință și mistică

1) Raționalist e omul care se servește de raționament pentru a fundamenta anume idei sau „adevăruri”; dar aceste adevăruri pot fi adevărate sau false. Caracteristic raționamentului este modul de justificare, de dovedire (și de auto-dovedire). Raționalismul în sine nu e o garanție de adevăr.

Iar mistic e omul care dă „adevărurile” direct, fără să justifice (ori numai prin afirmație și negație), deci prin așa-zicând brută, neprelucrată. Însă mistică în ea nu e o garanție de adevăr: poate fi adevărată sau falsă; ca și raționalismul.

2) Știința e dovedirea prin senzație directă ori prin raționament bazat pe date empirice.

3) Nici intuiția în sine nu e necesar adevărată - ca și raționamentul -; deosebirea e că intuiția are un conținut (de „adevăr”), pe când raționamentul e numai un instrument, o formă de dovedire. Intuiția e deci fond (adevărat sau nu), raționamentul e formă.

4) Există raționalism (în sens larg); dar în sens istoric e iluminismul sec. al XVIII-lea; iluminismul modern (dogmatic) și raționalism sceptic, și intuiționism (misticism) dogmatic și negativ (Montaigne era mai mult un sceptic intuitiv).

5) Dar nici un gânditor, de fapt, n-a fost numai intuitiv ori numai raționalist; exemple. Platon a avut mari intuiții (Poincare și Newton...), dar Bergson a avut raționalism. Separația între intuiție și raționalism e absurdă; e chestie numai de grad de... camuflare (conștientă sau nu).

21 decembrie 1975

Raportul între rațiune și intuiție

Trei teze: 1) ori nu există decât rațiune și intuiția e o formă concentrată de raționamente asamblate; 2) ori nu există decât intuiție și raționamentul e o formă desfășurată a intuiției; 3) ori raționamentul și intuiția sunt o singură funcție, în fond, completă; sau cel mult: două aspecte ale aceleiași funcții gnosice, dar corelate și cari variază în intensitate după structura omului.

Cei ce susțin prima teză, ca P. P. Negulescu (partizanii „rațiunii” susțin această teză ori dacă recunosc intuiția spun că ea e ceva inferior și periculos, ceva anarhic, antiintelectualist); după alde P. P. Negulescu, intuiția e o formă sedimentată (și devenită brusc fluidă) de raționamente, de acumulare de experiențe și raționamente, cari-și găsesc brusc o ieșire concluzivă; și cu asta, gata!

Analogie cu cei ce spun că viața rezultă din materie, într-un stadiu avansat de evoluție - și iarăși gata!

Probabil că presiunea acumulării prefăce raționamentele într-un fel de fântână arteziană a cunoașterii, așa cum presiunea prefăce cărbunele în diamant!! Ce simplism comod, suficient; dar se explică: respectivii sunt adesea tirani și fără coarde pentru spiritul metafizic. De aceea, ei admit orice explicație, numai „metafizică” să nu fie!

Obiecție: ne întrebăm însă cum se poate ca raționamente făcute în stare de trezie să nu fi putut ajunge la o concluzie intuitivă, care, cum se știe, apare brusc și în stări de relaxare seceri (uneori chiar și în stări de semi-somn), să o poată face? Sunt și intuiții ce apar în stare de tensiune maximă (vezi Augustin, Pascal, Kant), dar mai rar și asta nu infirmă, ci confirmă teza noastră, fiindcă, în stare de tensiune, judecata sau raționamentul nu e echilibrat sau critic și, de obicei, nici prea lucid.

A doua teză e mai greu de susținut: n-am citit nicăieri că a doua nu e mai absurdă decât prima. Ea arată, în orice caz, că nici una nu e lipsită de intuiție.

A treia teză cred că e cea legitimă; să o dezvolt.

Decembrie

Condiționarea cunoașterii

Raționalismul contra rațiunii; termenul rațiune are mai multe sensuri:

- 1) rațiune logică, științifică;
- 2) rost (cum spune poporul; termen profund filozofic la greci și la români^{so});
- 3) cauză a lucrurilor;
- 4) scop al lucrurilor, acțiunilor;
- 5) chiar scuza unei acțiuni;
- 6) rațiune suficientă - Leibniz;
- 7) cumpătare, obiectivitate: om rezonabil;
- 8) înțelepciune e ceva de un grad mai înalt al celei precedente;
- 9) rațiunea lucrurilor: concept ontologic; principiul metafizic al Existenței;
- 10) Dumnezeu: Rațiunea supremă;
- 11) raționament; adică ruajul gândirii logice, indiferent de conținut, însă cu corectitudine formală; vezi exerciții pur formale în Evul Mediu, scolastici; morar care macină în vânt.

Din toate aceste sensuri, ce s-a întâmplat în epoca modernă în general, s-a luat numai raționamentul (ca la punctul 11) și s-a aplicat la date empirice; deci, logică aplicată la date empirice.

Acesta e de fapt sensul raționalismului; el a triumfat în sec. al XVIII-lea, cu iluminismul, care a putut avea unele bune rezultate din punct de vedere social, dar ca adevăr a i

tat cunoașterea. Iar rezultatele sociale bune nu se datorează numai... logicei și empirismului, ci și idealurilor morale implicate (ori ranchiunii), cari de fapt stăpânesc raționamentul exclusiv.

Raționamentul, ca ruaj logic, a fost întotdeauna același în specia umană; în toate fazele istoriei (chiar și la primitivi, Levy-Bruhl are dreptate) și la toate popoarele („logica e aceeași și oamenii sunt frați”). Aceasta e una din cele mai mari minuni ale existenței și încă o dovadă că oamenii sunt ontici, că au ontism (deci că Universul e logic el însuși, dar că, din punct de vedere moral, are mai mulți gemeni, cari sunt și în om).

Ceea ce variază după oameni, lucruri, epoci, categorii sociale... sunt datele (sau valorile, în sens larg).

Avem date ale intuiției (interne) și date ale simțurilor (empirice, externe); chiar și datele simțurilor externe nu sunt identice la toți oamenii (scepticii au plecat de aici).

Raționamentul e același (variază doar forța lui și gradul de subtilitate și de iuteală), datele (intuițiile) variază (plus nostalgiile oamenilor, idealurile, interesele, cari și ele pot fi puse în categoria datelor, a intuițiilor). Deci, datele, intuițiile produc în primul rând marea deosebire filozofică, culturală, dintre oameni. Principalul, pentru a ajunge la o filozofie legitimă, e să plecăm de la toate datele, de la cât mai multe intuiții: ceva integral și armonios (unilateralitatea are valoare numai atunci când poate să valorifice mai expresiv o latură a Realului, cu riscul denaturării; de ex., pesimismul, scepticismul, și să producă reacții salutare).

Adică, pentru a face bună filozofie, trebuie să luăm probe de sol: probe complete de sol (așa cum fac oamenii de știință), iar psihicul sau conștiința este solul cel mai prețios. Aceste probe de sol ontic (sau intuiții) trebuie să facă o eflorescență completă, pe cât posibil, a Realului, a semnificațiilor lui - ceva simfonic. Și, așa cum logicul e același peste tot, trebuie să fie și adevărul. Filozofia se poate defini ca disciplina menită să facă identitatea între logic și adevăr, adică adevărul să fie același, după cum logicul e același. Filozoful trebuie să plece de la câmpul magnetic (câmpul forțelor) complet al datelor Realului.

Raționamentul e o formă dinamică, un instrument, o unealtă, el nu este fond, sau e fond numai când ajunge la concluzie, și atunci, pe baza fondului din premise. Pe când intuiția e fond, ea dă un adevăr.

Raționamentul e formal, intuiția e substanțială.

Mai mult: raționamentul se servește, ca punct de plecare, intuiții (premisele pot să fie și ele abstracții, dar la origine au născut din intuiții prelucrate); și anume: 1) de intuiții externe sau lucruri, acelea de care, mai ales, s-a servit gândirea modernilor empiriști, și de cari a făcut abuz pedagogia modernă; 2) de intuiții interne ale conștiinței; intuițiile morale, metafizice, artistice și ale celor religioase.

Raționamentul însuși are intuiții (cari au funcția de raționament; fără ele nu e posibil silogismul. Necesitatea desprinderea de concluziei, găsirea celei de-a doua premise... sunt chestii de intuiție); deci nu se poate vorbi de tipuri exclusive de raționament și de intuiție; gândirea se servește de amândouă în chip inextricabil.

Atunci, ce decide pe un gânditor să proclame un adevăr, să naște marile sisteme cu direcție de adevăr?

Nici raționamentul, nici intuiția ca atare, ci valorile la care ține el mai mult în chip adânc, organic (dar asta nu e chestie de intuiție și de experiență internă?). Adică, cât de adânc și de integral este psihicul lui (plus instruirea și experiența vieții - ca pe tărâșuri secundare, deși foarte însemnate).

Deci, „adevărul” unui sistem filozofic e produs în ultima analiză de intuiția (valorică) la care ține mai mult, mai constitutiv, mai organic, mai influențat, dar când nu sunt organici ori cu înrudire - și uneori ele duc la mari renegări.

Deci, în ultima analiză, „adevărul” sistemului, adevărul filozofic e chestie de conștiință (vezi și Augustin); dar conștiința, în sens spiritual, moral, nu numai logic (în spatele lui „je pense donc je suis”⁸¹ era la Descartes aderare mai adâncă a sufletului său la realism. Asta e!). Principalul e valoarea maximă a conștiinței. Totul depinde de felul conștiinței. Întâi e adevărul conștiinței și apoi ea caută argumentele.

Neajunsul e că gânditorii nu-și cunosc întotdeauna, ori nu știu ori, adevărata lor conștiință (un studiu de psihologie pe această temă tipologică ar fi capital). De aceea ajung mai târziu la renegări ori se mint pe ei înșiși toată viața - sunt artificiali ori draconiști.

Filozof legitim e acela care are toate datele Realului, toate experiențele vieții (pe cât posibil), în chip armonios, și care le trăiește adânc (mari opțiuni).

14 ianuarie

Filozoful ideal trebuie să fie ca un cerc, care are toate razele, în definitiv, problema cunoașterii filozofice e o problemă a datelor (omenește complete), valorificarea lor e pe umerii lui, în ordinea (ierarhizare etc.), interpretarea și transfigurarea lor într-un sistem, într-o viziune.

Căci fiecare sistem filozofic e ca un sistem solar: trebuie să aibă un soare, un punct luminos central - viziunea esențială. Filozoful trăiește datele Realului, le interpretează, le pune într-o constelație de sensuri, le simfonizează abstract - le dă valoare. Filozofia e o disciplină prin excelență axiologică.

Ești spirit integral sau nu? Asta decide dacă ești sau nu filozof. Apucații, ranchiunoșii, dezechilibrații, unilateralii nu au ce căuta în filozofie.

Ca să faci filozofie nu ajunge să ai inteligență și memorie, și ambiție; ci trebuie, în primul rând, să ai o conștiință filozofică, spirit de responsabilitate (căci nici un creator nu poate face mai mult rău ca filozoful). Creatorul în filozofie trebuie să ajungă la Rațiunea superioară, care cuprinde toate datele Realului și are toate forțele gnosice ale spiritului uman.

Această gnosă superioară nu se obține însă ca o reacțiune, adică prin abstragerea notelor comune ale tuturor datelor și forțelor cunoașterii, ci prin implicarea tuturor într-o unică Putere - supremă.

Filozofia e în primul rând chestiune de suflet (nu numai de intelect). Adevărul e în suflet: acesta este minereul cel mai de preț. Structuralismul se aplică nu numai în artă, ci mai ales în filozofie. Există un mod structuralist de explicare filozofică, metafizică. Istoria însăși este istoria luptei valorilor și pe acestea le reprezintă filozofii.

Filozofia este disciplina care dă reprezentarea Realului, punând de acord și valorificându-le datele cât mai complete ale lumii externe și interne, ale naturii și conștiinței (așa cu primatul conștiinței), ajungând la conștiința sau rațiunea unică a lucrurilor. Atât ești filozof: cât și cum cunoști și valorifici din datele Realului.

Aceste date sunt servite, în ultima analiză, de raționament. Astfel, forma sau instrumentul (raționamentul) se unește cu fondul și împreună dau cosmosul filozofiei; oare n-a început tot așa și lumea, Geneza? La Dumnezeu însă, Logosul a fost totodată fond și formă.

Condiționarea cunoașterii Plan

I. Raționalismul contra rațiunii

II. Despre intuiție (sau: integrarea cunoașterii)

III. Raportul între rațiune și intuiție; silogismul însuși și ceea ce se zădărește pe intuiții

IV. Raționalism și raționalitate. Pascal; conceptul nou și complet de Rațiune

V. Pietate și cunoaștere. Contra luciferismului gnosic mare aventură a gnoseologiei moderne - contemporane și cunoscută și nociv dintre luciferisme. Modele de vigoare și genialitate intelectuală, dar și de simțul încadrării, al pietății: Plotin, Augustin, Pascal, Nae Ionescu; în parte și în fond: Kant, Platon, chiar și Aristotel.

29 martie

Știință și cunoaștere Filozofie și cunoaștere

Știința empirică nu e atât de neadevărată pe cât se crede și nu e atât un amestec de adevăruri și erori, ci principala ei caracteristică este că merge la un loc cu filozofia și chiar cu religia, cum ca în faza de început a omenirii. E aici un neajuns? Dar un avantaj. Știința e net progresistă (în sensul că progresă mereu). De ce? Fiindcă la ea rezultatele se adună (la filozofie se șterg sau ori se înlocuiesc, numai așa ne înțelegem), și fiindcă ea crește mereu în știință. Dar ea are neajunsul că, pe măsură ce crește volumul adevărilor, crește și domeniul necunoscut. Căci cerc vițios: pentru un adevăr descoperit, apar 20 nedescoperite (Blaga spunea că o lumină, noaptea, mărește întunericul dincolo).

De aceea, știința are ceva iritant și dă o creștere continuă a ignoranței; ea implică un fond de disperare. Enaiv omul de știință din Occident, care a spus că până la nu știu ce an știința va descoperi toate misterele și omului din viitor nu-i va mai rămâne nimic de descoperit (vezi vorba spusă de Alexandru Machedon că tălui său: mie nu-mi lași nimic de cucerit? E probabil le-

dar cu mult adevăr psihologic). Liniștea adevărului nu ne-o poate da decât filozofia - și mai ales religia.

Filozofia e ca arta? Omer nu s-a interesat de arta actuală; și nici Platon, de filozofia actuală ori care a urmat după el.

Știința e progresistă, filozofia e staticistă? Nici asta nu se poate spune. Filozofia are și ea un fel de progres? Filozofia progresa în sensul că se adecuează cu rezultatele științelor. Chiar dacă e un mit, ca arta, dar e un mit abstract, o poveste abstractă, și acest sens abstract al filozofiei ține pasul cu știința și uneori chiar o anticipează (vezi teoria atomică, anticipată de Democrit).

*

Știința e cunoașterea verificată și sistematizată a realității derivate, considerată pe direcții autonome de manifestare.

Știința e cunoașterea verificată și sistematizată și în mod necesar disciplinară a fenomenului.

Filozofia e cunoașterea ipotetică a realității, privită în unitatea absolutului ei (privită în diversitatea ei unificată de absolut).

Curiozitate: Absolutul îl cunoaștem ipotetic, pe când relativul îl cunoaștem în mod absolut (adică verificat, sistematizat). Aceasta e o curiozitate, mai mult o fatalitate. Dar idealul sau adevărata cultură e tocmai ceea ce se distilează în filozofie, adică ceea ce devine filozofie plecând de la științe (ori conștiință). Filozofia e ca un alambic, în care se distilează licoarea filozofică, în care știința se convertește în filozofie (datorită spiritului nostru). Dacă se convertește, asta depinde de spiritul omului.

Știința ca știință, dacă conduce numai la știință, e mai mult civilizație decât cultură, eventual tehnică.

Mare evrika: știința e cunoașterea absolută a relativului. Filozofia e cunoașterea relativă a Absolutului. Două sensuri ale termenului absolut: absolutul metafizic și absolutul sec al afirmației $2 + 2$ fac patru. Absolutul acesta fizic e necondiționalul. Relativul e ceea ce depinde de altceva. Absolutul este esența metafizică ultimă. Relativul este fenomenul.

Și filozofia are felul ei de verificare: să țină seama de rezultatele științei, să le interpreteze bine și să dea reprezentare completă, coerentă, care să mulțumească spiritul nostru. Iar pentru sistematizare: sistemele filozofice sunt chiar mai sistematice decât științele (doar matematica se poate compara, geometria mai ales; de aceea Spinoza a plecat de la ea ca să-și expună sistemul); sistemul filozofic este chiar sistemul tip.

Filozofia e ceva ipotetic, dar fiecare autor crede în adevărul sistemului său și luptă pentru el.

Condiționarea cunoașterii

Gnosa adevărată nu e dată nici numai de rațiune (în se raționament), nici numai de „sentiment” (ca în Dionisie opagitul ori ca în Rousseau etc.), ci e dată de raționament intuiție, care este în sentiment (orice sentiment se bazează intuiție ori chiar complex de intuiții) (dar nu orice sentiment labil). Tocmai de aceea trebuie și raționamentul, pentru a da țiunea superioară. Aici să arăt că așa-zisul sentiment ori ins ori simțire, ori credință, se reduc, din punct de vedere gnos intuiție (vezi o teză mai veche a mea). Iar adevărata gnosa fil că înseamnă raționamentul care lucrează sau prelucrează „ria” intuițiilor; când e vorba de intuiții sensibile (vezi în peda Comenius) sau externe, în cea mai mare parte, conștiința po (ca în Aristotel și ca în empirismul englez); când e vorba de i ale conștiinței, avem filozofia - religia - arta.

Dar filozofia cea mai adevărată este ceva care valorific intuițiile externe cât și cele interne, „supra-intelectuale” ori n „intelectuale”; atunci obținem Rațiunea superioară, adevărat țiune sau gnosa umană.

Cu atât mai mult cu cât intuiții intelectuale sunt și în pozitivă și mai ales în matematică: știința cea mai apriorică, mistică, într-un fel; matematica e un miticism geometrie aprioricului. Matematicienii și filozofii de rasă sunt transcendentaliste, totodată, putem zice, și profund reale. rămâne pe planul contemplației chiar când e „angajată”, iar gia, pe planul personificării și al acțiunii sau culturii.

12 mai

Condiționarea cunoașterii

§ Raționalism și raționalitate

Gnoseologia rațiunii unice

P. P. Negulescu, reprezentând raționalismul filozofic științific, susține (vezi capitolul despre Husserl ori, mi se pa *Geneza formelor culturii*), că intuiția e formată din raționa anterioare condensate (de cari nu ne mai dăm seama cu toa ciditatea). Dar și tema inversă poate fi adevărată și se poate ține cu mai mult temei. În adevăr:

I. Stringența necesității logice a silogismului e o intuiție și tocmai pe ea se bazează silogismul. Fără această stringență n-ar exista silogismul. Ea e anterioară efectuării silogismului; e un fel de apriorism.

II. Termenul minor e cel mai important și descoperirea lui e aproape totul pentru progresul cunoașterii. El e termenul euristic. Termenul mediu, socotit ca cel mai important, e important numai pentru ca silogismul să fie posibil ca ruaj. Pe când termenul minor este cel revelator, este euristicul prin excelență. Din moment ce este descoperit termenul minor, și un idiot face silogismul respectiv.

Geniul, talentul constă mai ales în obținerea, în depistarea termenului minor (apoi, în premisa majoră, în constituirea ei).

III. Se poate inversa (în versiune copernicană): dacă intuiția e făcută din raționamente (oarecum fermentate sau uitate), teza P. P. Negulescu, se poate spune că și raționamentul e făcut din intuiții, în orice caz, el alunecă pe o albie de intuiții. Teză de mare importanță: de fapt, în fond, nu este decât o funcție de cunoaștere (dar completă): intuiția. De la aceasta pleacă și intuiția sensibilă sau percepția pedagogică. Și astfel, după un lung ocol, trecând prin raționamente și intuiții intelectuale (abstracte), se face unificarea sau racordul cu intuiția sensibilă. Impresionant! Raționamentul formal e numai un instrument, pe care probabil și-l dă intuiția (cum?), pentru ca să se corecteze, să se autoexploateze, să facă sistematizare și aplicare (raționamentul face și el unele descoperiri, dar mai... pedestre, așa, oarecum, în virtutea inerției; vezi ce spune Petrovici, că un filozof a notat că, pentru a preciza și verifica o idee probabil o intuiție, a recurs la punerea ei într-un silogism în toată forma).

IV. Intuiția, la toate nivelele (sensibilă - vezi iluziile - și mai ales cea intelectuală ori supra-intelectuală) poate greși, poate fi subiectivă. Ea e cea mai adâncă cunoaștere, dar poate fi subiectivă; atunci vine raționamentul, care compară intuițiile, se verifică unele prin altele, le ierarhizează și înlătură, pe cât posibil, eroarea - dacă nu se amestecă un cap slab ori un interes subiectiv prea mare, cum e la fanatici, la spirite feminine ori la șovini.

V. Concluzie: asta este Rațiunea nouă pentru care militez, Raționalitatea (vezi cazul lui Pascal) sau Rațiunea Unică. În care toate formele și izvoarele gnosei sunt într-un tot unic, ca fețele unui poliedru sau dimensiunile unei figuri geometrice.

Nu mai e ceva eclectic.

Nu mai putem fi acuzați că preconizăm întrebuințarea rațiunii și a intuiției (pe care mulți comuniști o identifică cu mistică. Prostie, dar, dacă e așa, atunci toată gnosa umană e o mistică - și totul e mistic în natură și în producțiile culturale omului; vezi și ideea mea mai veche că toți oamenii sunt mistici, dacă nu sunt animalici și rinoceri -, ceea ce diferă e numai forma metoda).

În istoria gândirii filozofice s-a produs, prin urmare, o diere nefastă: s-a despărțit intuiția de „rațiune” și, din cauza asta, filozofia a suferit atât de mult și au fost certuri deplasate ori deplăzite veninoase. Mai ales că s-a amestecat și... politicul! Ceea ce se pune e să se înlăture această disociere și să se reintegreze cunoașterea în unitatea ei complexă.

Dar, pentru asta, trebuie un suflet integral și armonios, inteligent, moral, cu suflu religios, cu spirit social și mai ales euristic (cu simț artistic...), pentru ca să se poată avea intuiții complete (toate direcțiile fundamentale ale vieții) și corect ierarhizate, intuiții pe cari apoi să le prelucreze, să le instrumenteze cu raționamentul (care e inductiv și deductiv; inductivul pleacă de la intuiții mai ales sensibile, de la fapte, fenomene, de la natură; deductivul pleacă de la judecăți și aplică modul matematic; deci, Bacon și Descartes la un loc).

Urmare importantă: nu se mai poate opune studiul naiv (chiar cu experiențele) studiului deductiv ori... mistice. Căci natura ne oferă tot intuiții (concepții externe ori rezultatul experiențelor). Totul e mistic ori totul e rațional, în fond: aceste afirmații se echivalează în perspectiva Rațiunii Unice.

Mai

Condiționarea cunoașterii

§ Pietate și cunoaștere

Dumnezeu e, aici, un concept filozofic; și anume: concept de categorie gnosică maximă *sine qua non* (fără acest concept nu poate fi cunoaștere terminată, ci rămâne suspendată în gol și să pun capul în nisip, ca struțul, de data asta în nisipul ontologic al ideilor), în sensul în care și pozitivul Aristotel, și Descartes

Leibniz, și Kant etc., au ancorat în cele din urmă în terenul fix al conceptului de Dumnezeu.

Fără acest concept, ceea ce zidim ziua se dărâmă noaptea, ca în legenda Mănăstirii Argeșului. Pentru a găsi punctul fix, trebuie să facem sacrificiul, de data aceasta, al credinței, bazată însă pe gândire. Conceptul de Dumnezeu e punctul fix pe care-l căuta Arhimede (analogie și cu punctele fixe, de cari vorbește O. Onicescu⁸²).

Spunând aceste lucruri, nu vorbește fideistul, ci filozoful. A vorbit filozoful, un ordin natural, ca să localizăm cuvintele marelui doctor Gh. Marinescu; a vorbit fostul seminarist, care e și omul de știință.

Mai 1976

Pietate și cunoaștere

Unicitatea și privilegiul ideii de Dumnezeu

Fiindcă numai copiii se întreabă: cine l-a făcut pe Dumnezeu?

În ideea de Dumnezeu te pierzi, logicește vorbind (dar trebuie să fii credincios ori cel puțin obiectiv): Dumnezeu e un liman logic, un termen definitiv [*nee plus ultra*⁸³] al logosului. De aceea, chiar și un spirit atât de științific ca al lui Aristotel admite și proclamă Spiritul motor; despre Dumnezeu nu se poate spune nici măcar că e *causa* su⁸⁴ (aici greșeau scolastici; eternitatea n-are cauză și nici scop, cum infinitul spațial n-are mișcare - decât interioară).

Nu poți să te întrebi la cauza infinitului - fiindcă cauza e în afara lucrului.

Iar Dumnezeu e infinit, între altele (ori e în afara spațiului și timpului).

Dumnezeu e pe deasupra categoriei cauzalității (El n-are nici scop pentru El, ci numai pentru lume). Poate că însăși ideea de infinit a fost creată de ideea de Dumnezeu - ori cel puțin a fost potențată și sublimată de El, de ideea de Dumnezeu. În orice caz, ideea de infinit a fost permanent instrumentată de religiile superioare și perfecționate (în matematică, infinitul e mai mult un semn, o convenție, iar în fizică și astronomie, infinitul e o identitate fără limite. Mare privilegiu pentru cunoaștere este ideea de Dumnezeu! Mare privilegiu pentru logică! Conceptul de Dumne-

zeu salvează condiția umană, salvează gnosa umană, întemeiază armonia.

Iulie

Condiționarea cunoașterii

§4

Nu poți sări peste irațional, cum nu poți sări peste umbră. Totul e ca acest irațional să fie un irațional mobil, sănătos; nu te poți dispensa de irațional, dacă nu poți scăpa de el, cel puțin să alegi unul salutar, deci contra lui Jaspers, Heidegger, Sartre, cari, totuși, reprezintă, simbolic, individualismul contemporan dus la limită și intrat în filozofie, în metafizică; documente preț. Alde Stirner nu sunt mai nimic pe lângă ei; vezi cartea Schatz (o am).

Istoria filozofiei explică de cele mai multe ori pe filozofi (și creația lor) prin factorii psihologici, sociali (și influența epocii, a nației, a nației etc.), dar când e vorba să recunoască răspică, acestea determină „adevărul” filozofic, n-o fac. E adevărat, filozoful trebuie să transfigure acești factori și să ajungă la absoluț. Dar în ce măsură reușește? Determinații din culise sunt mai mult ternice!

*

Structura psihică a autorului de sistem filozofic, mai e și ce coarde sufletești are și ce grad de armonie e între ele (ai adăuga și factorii: religios, moral, etnic, social, orgoliul sau înalta eului etc.; cu ultimul, ca trecere la § 5, *Pietate și cunoaștere*).

Despre raportul dintre etnic și filozofic; am dovedit în concret când am explicat pe Blaga prin etnicul românesc; vezi cartea lui M. Scheler despre intuițiile filozofilor și națiune⁸⁵, mi aduc bine aminte titlul. Cel mai expresiv și unde intuiția determină etnic, în filozofia autorilor evrei chiar când e combătut... mozaismul: Spinoza; și mai ales atunci!

Septembrie

Condiționarea cunoașterii

§ 1. Raționalismul contra rațiunii.

§ 2. Integrarea cunoașterii.

§ 3. Raționalism și raționalitate.

§ 4. Decizia lui *supra* sau *infra*, a lui *extern*: suveranii cunoașterii sau factorii din umbră (ori din... lumină!).

§ 5. Pietate și cunoaștere. A doua mare aventură (a treia, dacă ținem seama de aventura din idealismul subiectiv: claustrarea gnosică în eul propriu; un fel de demență filozofică).

Septembrie 1976

Știință și filozofie

Știința are vederea scurtă (are, oarecum, ochelari de cal: nu vede decât teoretic sau fenomenul. Și numai în aceste condiții este știință (bună); căci, dacă ar căuta să vadă ceea ce e dincolo de fenomen, ar deveni filozofie ori ar fi ceva hibrid).

Știința a progresat imens de câteva mii de ani încoace, dar ignoranța filozofică, în esență, a rămas. Atât că astăzi avem o ignoranță (filozofică) savantă și subtilă.

Idee sau temă de dezvoltat: între progresul științelor și al filozofiei nu e un raport de variație concomitentă. Acest raport există numai în sensul că filozofia se întreabă (foarte mult) după fiecare mare descoperire (sau epocă) științifică, dar nu se poate spune că e un raport de progres la ambele; că știința și filozofia progresează la fel de intens, deși știința și filozofia se determină reciproc (mai ales în perioadele vechi ale omenirii - astăzi însă știința se cam dispensează de filozofie).

Octombrie 1976

Filozofie și cunoaștere

Plan

§ 1. Concepții curente despre știință: „cunoașterea verificată și sistematizată”; dar și cunoașterea empirică are verificare și un fel de sistematizare; deci, nu e deosebire esențială; de aceea trebuie să căutăm altă definiție.

§ [2]. Planurile (sau straturile) existenței: Fenomenul și Absolutul; sau natura (sau lumea istorică) și Esența (ori Inteligibilul, lumea în sine, metafizicul, realitatea ultimă etc.).

§ [3]. Definiția științei: disciplina care are ca obiect cunoașterea realității fenomenelor pe domenii specifice (autonome dar solidare) de manifestări. Nu există și nu pot să existe decât științe, și nu știința (termenul știință e un fel de complezență teoretică, așa cum umanitatea e o complezență pragmatică), sau cel mult

un ideal (nerealizabil?). Căci, dacă s-ar naște știința, ea s-ar ocupa de fenomenul ca atare (ca de ceva unic) și ar trebui să se ocupe de cauza și substratul lui; în acest caz, știința s-ar transforma în filozofie. Deci, știința nu poate, în chip constitutiv, să fie filozofie, deși îi dă Vb din date.

Știința e pozitivă, filozofia e verosimilă; dar pozitivitatea e răzbună: e ceva mai superficial care plutește pe un ocean de mister. Știința nu poate să ajungă niciodată la Absolut: o descoperire atrage alt mister, pentru o problemă rezolvată apar zeci de subprobleme; ca la balaurul din poveste, căruia i se tăiau degetele.

Știința e vânătoare continuă; ceea ce o fi dinamic, dar e obositor și mai ales dezolant, fiindcă, în fond, anulează cunoașterea.

Valoarea filozofiei e dublă: ne dă o gnosă de ultime esențe, de Absolutului; și ne dă un repaos, un termen final (analogie cu arta după definiția lui Maiorescu, numai că arta operează de obicei pe realități fragmentare, nu pe toată Realitatea), adică o cunoaștere ultimă.

*

O cauză a înmulțirii scrierilor filozofice

Nu numai că s-au înmulțit descoperirile științifice (și ele au o sinteză, o privire de ansamblu, pe care n-o poate da decât filozofia), dar descoperirile științifice de azi au ajuns la unele convingeri (așa fac impresia) și, din cauza asta, sugerează probleme filozofice tulburătoare: despre elementele atomului, despre galaxii, de genetică, informatică și mașini de calcul etc.

Deci, filozofia a proliferat și proliferază pe zi ce trece. Trebuie să reșterem, asta nu înseamnă că a și progresat în aceeași măsură (dar poate chiar să fi regresat). Dar e un fapt că s-au înmulțit preocupările și operele filozofice (acum însă, în epoca noastră, au apărut și mulți filozofici, fie și de talent: Nietzsche, Sartre etc., cum n-au fost în nici una din epocile trecutului; păcat).

Iar astăzi se declamă filozofia în toate cluburile (comuniste).

Noiembrie 1976

Idolii moderni ai cunoașterii

Trebuie un alt Bacon, care să-i inventarieze și să-i comenteze, să le demaște suficiența.

I. Absolutizarea intermediarelor; de ex., în „filozofia vieții” sau în antropologia filozofică, ori în datul empiric, ori în pragmatismul

ori în datul social-istoric (ca în comunism). Etc., etc. Să le analizăm și să arătăm insuficiența filozofiei.

II. Acoperirea misterelor (sau alunecare înconștientă peste ele, ca în critica apriorismului: nu văd măgarul de sub picioare...), ceruficarea lor (nu făcând o problemă - care e mai degrabă un nou mit, ce valorifică misterul, făcându-l „adânc dar neascuns”, cum ar spune pictorul C. Bogdan.

Multe exemple: ceva tipic pentru gândirea modernă (vezi și în genetica actuală). În acest mod, oamenii moderni își închipuie că au ajuns să cunoască secretele existenței.

III. Mutarea mai departe a necunoscutului: știm ce e soarele și galaxia noastră; iar dincolo? și tocmai acest „dincolo” importă! În fond, n-am rezolvat nimic, ci am mutat mai departe țărâșii cunoașterii, dar pe un ocean infinit, așa că, în fond, tot nimic nu știm, tot la infinit!

Dar asta dă iluzia că știm mult; în realitate, nu știm mult, ci multe, adică mai multe, eventual, colosal de multe. Asta ne încântă și ne dă prezumție. La câteva săptămâni se mai descoperă o stea, o galaxie ori un element chimic sau din atom. Ei, și? E doar un cerc vișos. *Mutarea ignoranței, a ignoratului.*

IV. Confundarea exercițiului gândirii cu scopul gândirii; concepția filozofiei deschise; cercetarea devenind mai scumpă decât rezultatele (vezi un citat făcut de P. P. Negulescu în *Geneza formelor culturii*); încă o dată se petrece fenomenul transformării mijlocului în scop, ca la avari: vânătorul iubește vânătoarea, nu vânatul.

V. Complicația explicației în ochii: cu cât o filozofie, o explicație, are o mai întinsă și mai subtilă țesătură de considerații și raționamente, cu atât mai mult îl zăpăcește mai mult pe cititor și-l face să-și dea adeziunea; ba, îl convinge și pe autor, care ajunge sclavul raționamentelor lui!

Plasa densă face să nu se mai vadă peștele, ori să nu-l mai prindă; nimeni nu pescuiește cu o pânză!

VI. Iluzia practicului; fiindcă unele idei au succes în practică (de ex., în industrie, construcții, medicină...), omul crede că a pătruns Absolutul - dar domeniul practic însuși poate fi o iluzie, o Maya.

Știință și cunoaștere

I. Originea științei

Pare curios, dar prima cunoaștere a omului a fost cea de științific; și anume, de tip tehnic, când omul era mai mult animal decât om. Și animalele superioare au, pe lângă instinct, ca bază condiției (ca și la om, în fond), această știință tehnică pe care a putea trăi. E adevărat, tehnica e legată de mașini sau cel puțin de unelte, dar animalele și omul primitiv aveau colții, ghearele, mâinile, picioarele, cari le-au fost primele „unelte” ori cu funcție de unelte. Târziu de tot a apărut cunoașterea dezinteresată, mai din curiozitate (care e și la unele animale, de altfel) și pe deplin pentru adevărul în sine.

II. Știința empirică

Motorul; n-a fost vorba de o știință ca cea de azi, cu metode științifice și metode, ci o știință tehnică elementară. Dar, cu timpul, tehnica a dus la acumulare de cunoștințe practice ori mai puțin practice, bazate pe observație îndelungată; și asta a dus la ceea ce se numește legem prin știință empirică. Ea e un amestec de adevăruri semnate, unele fundamentale, și de sugestii ori false asociații între ea ce trebuie subliniat e că știința empirică a fost epoca cunoașterii și că atunci, în perioada îndepărtată, s-au făcut descoperiri mai importante pentru destinul omului decât descoperirile de ultimă dată (cum ar fi electricitatea, aviația cosmică etc.): focul, roata, calendarul... au schimbat omul cel mai mult.

Știința empirică a fost știința observației (și a divinației, ori), nu a experienței. Experiența o făcea natura (s-ar zice, pe lângă om) și omul o observa.

III. Știința rațională

Când a venit știința „rațională”, cum ne place s-o numim, omul a verificat, a căutat să elimine partea sau cota de erori și a devenit năvălit nu numai observația, ci, din ce în ce mai mult, experiența care se caracterizează prin trei trăsături: 1) o face omul o creație, nu așteaptă să o producă natura; 2) o repetă de câte ori vrea, de multe ori singur ori în colaborare cu mulți alți oameni; 3) experiența e un fenomen pur, fără amestecuri improprii și în condiții de laborator, de obicei.

IV. În toate cazurile însă, știința nu atinge decât fenomenul (care se poate înregistra). Aici să introduc noțiunile de fenomen relativ-absolut, sensibil-inteligibil (vezi și Cournot, în *Teoria filozofiei moderne*, Bagdasar⁶⁶).

Știința e sigură, e pozitivă, dar reversul medaliei e că e limitată: e cantonată la fenomen. De aici, o urmare: știința, în chip fatal, se ocupă, fiecare știință, numai de un aspect al realității fenomenale; deci, nu numai că e cantonată la fenomene, dar e cantonată numai la o serie de fenomene. Nu există Știința (decât metaforic), ci numai științe. Știința e numai al plural.

De aici, definiția științei: ea e cunoașterea realității fenomenale pe direcții autonome (sau specifice) de manifestare (așa-zisele științe multi-disciplinare sunt limitate la câteva științe, cari, de altfel, colaborează rămânând distincte). Nu există legi ori adevăruri cari să privească tot fenomenul, ori sunt foarte puține (de ex., legea conservării energiei) și, de fapt, nu este nici una care să privească tot fenomenul (și nu fenomenele), fiindcă, dacă ar fi, ar trebui să se întrebe de cauza fenomenului și asta ar duce la... filozofie. Când știința face filozofie, nu mai e știință; ea poate da sugestii filozofice în mintea cercetătorului, și da, dar atunci nu mai e știință, ci ceva care o întrece.

V. Să fac planul capitolului așa: 1) originea științei; 2) știința empirică; 3) știința rațională; despre experiență; 4) definiția științei; 5) dar sufletul uman mai vrea și altceva; și astfel au apărut religiile filozofilor, cari au alt tip de cunoaștere.

Iunie 1977

Pietate și cunoaștere

De la coborârea filozofiei pe pământ la urcarea filozofiei sau omului în cer (luciferism).

S-a spus încă din antichitate că Socrate a coborât filozofia pe pământ; dar Socrate, de fapt, n-a coborât filozofia, ci a făcut-o să se ocupe de om pe bază de cer (spiritual) și tocmai de aceea creștinismul a putut duce la Platon, Aristotel...

În epoca modernă, s-a mers mai departe - și în rău. Filozofia s-a coborât la om și, în prima fază, totul a fost considerat creație umană (inclusiv sfinții, religiile, Dumnezeu), iar apoi omul, înarmat cu aceste „certitudini”, a luat ofensiva spre cer și acum dă el năvală spre cer: a devenit luciferic. Alde Feuerbach, Nietzsche, chiar ducele Guyau. Cabotinul vrea să devină Dumnezeu - ca baba din basmul românesc.

Se vorbește mereu de demiurgismul uman. Omul a căpiat. Iar când se înarmează cu „mordehaismul”⁸⁷, e o haită organizată de stat.

Condiționarea cunoașterii Plan

I. *Raționalismul contra rațiunii*. Aici, să definesc termenii: raționalism, rațiune, raționalitate; așa cum îi iau în acest studiu. Pentru alde Negulescu, raționalism și rațiune înseamnă tot unul și același lucru, fiindcă vorbește de raționalismul lui Platon; Kant, prin rațiune, înțelege și cea teoretică, și cea practică. Dar „raționalism”, cum a fost luat de moderni, în sec. al XVIII-lea - al XIX-lea, considerat mai ales raționalismul științific, iluminist, laic, protestant...

Motru, Blaga cred că explică numai rațiunea, în sensul raționalismului, nu sunt mistici. A. Comte înțelege prin raționalism numai cel științific, dar limitat la fenomen; e un progres.

Cu „raționalism” poți fi și nebun, și criminal, ca Raskolnikov, dar cu „raționalitate” nu poți fi. Raționalitatea se apropie de raționalism, numai că are un sens mai larg, mai adânc. Iar rațiunea seamănă și rațiunea lucrurilor, rost, cauză... și Dumnezeu.

II. *Integrarea cunoașterii*: intuiția și felurile ei.

III. Monarhismul intuiției. În fond, e o singură intuiție; dar numai domeniul (și eticheta: „sentiment”, „instinct”...) și puterea de bătaie; unii se opresc la practică, la politică, la morală, la raționalism, la maternitate..., alții merg la metafizică, religie... Iar prin monarhismul intuiției, aici înțeleg mai ales altceva: că, în ultima instanță, e o singură funcție gnosică: intuiția, care creează prin rațiune în sens logic, ca pe un instrument de valorificare și, în ultima instanță, de corectare a ei (până la un punct, cam așa cum ar fi un computer, de care se servește. Computerul rațiunii logice și intuiția se verifică reciproc, dar ultimul cuvânt, în chestii metafizice, îl are intuiția. Mare perspectivă - dezvoltare.)

IV. *Raționalism și raționalitate*. Aici să arăt importanța Augustin - Pascal, în primul rând, a lui Platon și Kant. Mare contribuție în istoria filozofiei: Pascal; spiritul cel mai complet în filozofie.

V. *Suzeranii din naștere*: infra și supra-structura cunoașterii.

VI. *Pietate și cunoaștere*. Aici să arăt că raționalismul luciferic e luciferic în două sensuri: 1) obiectiv, în sensul că se referă la Rațiunea divină (vezi poezia lui Schelling etc.), adică contra Rațiunii metafizice ori face abstracție de ea (vezi și Byron, Hegel, Schopenhauer) și 2) subiectiv, în sensul că rațiunea logică e

strumentul creat de intuiție; în luciferismul gnosic, rațiunea logică își trădează misiunea și se pune în serviciul dorinței de putere a omului ori a limitelor lui; în loc să asculte de marea intuiție, care l-a creat cu condiția să vadă toată realitatea și sensul ei divin.

Septembrie 1977

[Intuiția]

I. Intuiția pozitivă: externă (ca în pedagogie), internă (introspecție), mixtă (intuiția profetică, în vis sau nu, ori ca pe drumul Damascului; ori telepatie; în aceste cazuri e și extern, și ceva intern).

II. Intuiția intelectuală.

III. Intuiția supra-intelectuală - revelația: intuiția profetică intră aici. Sau, altă pistă:

I. Intuiția pozitivă (externă și internă); ea oferă datele cari urmează să fie prelucrate.

II. Aceste date sunt prelucrate de intuiția intelectuală și de intuiția mistică (fals numită irațională). Intuiția e irațională numai în aparență; în fond, ea e totul sau esența; ea e determinarea ultimă a direcției gnosice sau atitudinii filozofice a cuiva. Mediul psihic intern ca atmosferă și direcție de determinare a atitudinii filozofice. Garnitura de observații externe și interne e perturbată de raționament ori de intuiție - ori de ambele.

Putem socoti și intuiția intelectuală tot ca un instrument? Raționamentul și intuiția intelectuală, prelucrând observațiile externe și interne în (sau sub) atmosfera de disciplinare - determinare dată de chimismul psihic intern: așa rezultă gnosa filozofică.

Evrika! Gnosa substanțială (materială, în sens de date, așa cum se spune „materii de învățământ”) și gnosa formală. Intuiția, de orice fel, e substanțială, pe când raționamentul e ceva pur formal. Însăși soluția la probleme (Poincare) e tot ceva de fond, ceva substanțial. Inspirația, la poet, oameni de știință, filozofi: e ceva de fond, substanțială. Raționamentul rămâne ca un instrument și e de două feluri: deductiv și inductiv, dar totul e determinat ca sens de viziunea filozofică, de chimismul spiritual intern.

Intuiția are motivarea în ea însăși. Nu derivă din nimic, nu e în vânt - și nu e nici discursivă (contrarul inferenței, raționamentului); dar admite ori trebuie să admită controlul raționamentului, deci e ceva concret.

Or, intuiția face chiar impresia că e dată din afară (care e analogia termenului „inspirație”? Semnificativ!); de aici, caracteristici ei, uneori *daimonic*, mergând până la dedublare (în vis ori în halucinație). Individul se simte purtat, condus, „vas ales” (sau blestemat).

Acesta e fenomenul de revelație, dedublare, conectare (la factor superior ori din afară, dar la care individul sau „beneficiarul” participă, într-un fel) și de dicteu.

E adevărat, uneori se vede la intuiție ceva din „mecanismul” ei intern, de ex., analogia poate să joace un rol. Când Newton a descoperit legea gravitației universale, a avut în minte, desigur, analogia dintre căderea corpurilor spre pământ și „căderea” stelelor unele spre altele. Aici a fost noutatea (dată de intuiție) care a mutat „căderea” de pe pământ în spațiul astronomic; și căderea e o atracție. Fiindcă, în fond, în „cer” nu este sus și jos, nu e ridicare și ridicare, deci nu poate fi decât atracție, ale cărei legi trebuie să le stabilească Kepler.

Deci, după intuiție, a intervenit raționamentul: nu e căderii în cer, deci nu poate fi decât atracție, iar căderea de pe pământ e un caz de atracție. Iată cum analogia a jucat mare rol și iată cum s-a completat minunat cu raționamentul: exemplu puternic de colaborare între intuiție și raționament. Atracția poate fi și în caz de căderii (care e numai în „jos”: cade o piatră, un fruct, ce cade pe pământ). Atracția poate fi și în sus; în această generalizare a căderii și interpretare ca atracție au căutat intuiția și geniul lui Newton, în cazul de față.

Septembrie

Condiționarea cunoașterii Intuiție și rațiune

1) Intuiția are adevăratul (sau cel mai autentic) sentiment sau gust al cunoașterii.

2) Pe baza ei, se poate încerca o nouă definiție a romanismului, clasicismului; a barocului și alexandrinismului. Romanismul se caracterizează prin bogăție de intuiții; clasicul e și el bogat în intuiții, dar are și ordine; barocul este excesiv intuitiv-imaginativ, iar alexandrinismul are mai mult raționalism formal.

3) Tot pe baza intuiției se poate defini geniul; căci geniul e dat în primul rând de puterea intuiției. Nici un om de raționament, oricât de bun, nu e genial, dar el poate face bune tratate, manuale. Maiorescu a avut intuiții sigure, aproape profetice, în ceea ce trebuia culturii noastre din epoca sa și a felului cum a aplicat critica literară; dar în filozofie a fost un om mai mult cu raționament. Iorga a fost un foarte mare romantic; Pârvan a avut și intuiții și științism - rațiune științifică; și Nae Ionescu, la fel.

4) Intuiția are: autenticitate, intimitate, participare personală (fie că trage spre sine, fie că se resoarbe pios în idee). Raționamentul e formal, exteriorist, neutru, impersonal. El poate servi orice stăpân; de aceea unii pasionați se servesc de raționament și pentru ei raționamentul, dialectica impune ori taie mai mult decât orice cuțit sau sabie de Toledo. Acești oameni sunt numiți uneori tot raționaliști, dar e o greșală: silogistica e la ei numai un instrument - și teribil. Iar dacă mai adaugă și sentiment și talent literar, rezultă alde J. J. Rousseau.

La noi, Nae Ionescu a dat un impresionant exemplu de intuiție și de raționament: o structură dialectică.

Septembrie 1977

Condiționarea cunoașterii

Cu ce drept se identifică intuiția cu antiintelectualismul, cu iraționalismul (cum s-a făcut și se mai face)? Vezi cartea: *Curentul antiintelectualist francez* (de Atermenn), reflectând o mentalitate și o prezumție.

Mai ales că raționaliștii au fost deseori niște unilaterali furi-oși: alde Haeckel, Lamettrie etc.

Mulți așa-ziși filozofi au jonglat cu „rațiunea”, cu „raționalul” (cu ceea ce credeau ei că e rațiunea sau că e rațional; mai întotdeauna asta era ceea ce le plăcea lor). Au făcut-o cu nonșalanță, întotdeauna cu prezumție, nu rareori cu tiranie.

Adeseori, în sec. al XVIII-lea - al XX-lea, o mistică unilaterală și chiar tehnică a fost prezentată drept „rațiune”, rațional; sau infirmii rafinați de salon au dirijat în numele rațiunii. Sau esteții individualiști și spiritele de [...⁸⁸] domnișorii de salon, comozii mondenității...: ce caz au făcut de rațiune! Au vorbit contra misticii, dar habar n-aveau ce e mistica.

[Condiționarea cunoașterii]

în nici un caz nu se poate reduce toată cunoașterea la raționament, dar se poate reduce la intuiție. Analogie cu teza ontologică: se poate reduce totul la spirit, în esență, dar nu se poate reduce la Materie. Ipoteza ultimei esențe ca spirit e mai plauzibilă decât are dificultățile ei.

Pot spune că sunt două cunoașteri: substanțială și formală sau „materială” (în sens că oferă „materie” de date), și instrumentală - dar ele trebuie să fie în legătură. Raționamentul singur e gol (vezi Kant); intuiția singură poate să greșească (are nevoie de verificarea raționamentului).

Pot crea termenii: cunoașterea *fondală* și cunoașterea *rațională*; sau cunoașterea intuitivă și rațională; sau: cunoașterea revelantă și cunoașterea rațională. Orice cunoaștere intuitivă e o revelație în sens larg; chiar și perceperea unei culori e o mică revelație. Iar pentru un Van Gogh e aproape o revelație mistică, o Geneză; sau pentru un Țuculescu.

Teză: nu e raport proporțional între puterea intuitivă și rațională. Unii oameni au mari și multe intuiții (poetii, scriitorii, ritele feminine, marii filozofi etc.), dar un raționament la fel de puternic; iar alții au raționament perfect, ce funcționează ca un computer ideal (e adevărat că mulțimea intuițiilor și mai ales gătura lor tulbure va suspenda raționamentul adeseori, pentru că golul de intuiție facilitează un raționament impecabil: e ușor să faci silogisme „când nimic nu ai a spune”, vorba lui Eminescu).

S-ar putea defini romanticul (și mai ales barocul) prin bogăție de intuiții și clasicul prin prevalarea raționamentului? Dar clasicul mare e și multă intuitivitate adâncă și echilibrantă.

Septembrie 19

Condiționarea cunoașterii

Bibliografie

- 1) P. P. Negulescu, *Problema cunoașterii*;
- 2) P. P. Negulescu, *Istoria filozofiei moderne*;
- 3) M. Florian (și *Îndrumare în filozofie*);
- 4) D. D. Roșea; Motru?

5) P. Andrei (gnoseologie sociologică):

6) [Rădulescu-JMotru (Realul fiind o personalitate, înseamnă că omul îl poate cunoaște);

7) I. Petrovici, *Problema adevărului* (și în *Omagiu - Motru*);

8) Nae Ionescu;

9) L. Blaga;

10) Ralea (un articol despre legitimitatea apriorismului);

11) Bagdasar, *Teoria cunoștinței*;

12) Bagdasar, prefață la *Critica rațiunii pure* și la *Critica rațiunii practice*;

13) ceva și la comuniști (vezi și dicționarul tradus din ru-sește); Posescu, Pavel Apostol;

14) *Mic dicționar filozofic*;

15) *Istoria filozofiei românești* de Bagdasar;

16) R. Jolivet, *Les sources de Videalisme*.

L'idealisme contemporain

1) A% Rey (tratat de filozofie);

2) Cresson?

3) Lalande (dicționar);

4) Goblot (dicționar);

5) *Istoria filozofiei*, de Janet-Seailles; Weber, Brehier, Rivaud, J. Chevalier, Hegel;

6) *Le proces de Vintelligence*;

7) *Minerve ou Belphegor*;

8) Poincare;

9) Daudet, *Le stupide XLX-e siècle*;

10) Școala de la Darmstadt?

11) Struve, *Les grandes inspires*;

12) *Les voyants*? Ghicitorii, ghicitoarele sunt foarte sensibili la ceea ce li se prezice: e o mare obsesie atavică a lor; astrologia era o știință de stat.

Septembrie 1977

Simplitatea raționalismului și complexitatea realității

Lupta cu calculatorul (a logicei formale), cu infinitul realității.

Numai intuiția omului poate da soluția: aceasta, prin complexitatea (de date asupra realului) și prin întoarcerea invers a ideii de valoare sau de direcție.

Logica formală, raționamentul sunt neutre. Intuiția e par-pantă; ea luminează și totodată luminează Realul. De aceea, logica formală sau computerul nu pot face poezii. Poeziile de computer sunt combinații mecanice: pastişe matematizante (cum și unii poeți - cu mai puțină matematică însă). Logica formală, logica științifică condusă la raționament (de fapt, și omul de știință are intuiții!) nu acoperă realitatea. Ci o simplifică și o sistematizează.

Lupta calculatorului cu Realitatea e un mare test (în fond tragic, dar oamenii „științifici” nu-și dau seama). Științificul ajuns tot una cu omul de știință. El e filozoful unilateral și egocentric, care generalizează pe baza unor date pur empirice: generalizează ontologic, pe baza unor date fenomenologice.

Ianuarie 1978

Condiționarea cunoașterii

§ 2. Filozoful trebuie să aibă suflet integral.

Temă: se spune că filozoful (filozofia) se ocupă de întreaga realitate; dar nu se observă (ori nu cu putere) că și filozoful trebuie să fie integral. Să aibă coarde integrale pentru interese integrale. Căci cum ceva parțial (nu mai vorbesc: denaturat) ar putea să înțeleagă ce este integral? Cum ceva unilateral ar putea să reflecte ceva total? Se admite, ori se admite mai ușor, că un psihic fără coardă morală nu poate înțelege moralul. Un psihic fără coardă pentru artă nu poate înțelege arta. Etc. (Așa cum un științific fără logică nu poate înțelege logicul, nu poate face știință...)

Cum atunci un suflet fără simț religios ori metafizic ar putea să înțeleagă esența și sensul Realului? Bizar, chiar straniu, este că multe ori tocmai autori fără simț moral și fără simț pentru artă etc. se ocupă de morală, de artă etc.; și mai ales majoritatea celor care se ocupă cu religia sunt tocmai „filozofii” fără coardă religioasă.

Ianuarie 1978

Revelaționismul gândirii

Marea antinomie a matematicii

Gândirea matematicienilor în rezultatele ei e faptul cel mai lucid: cifre, ca și semne, cari se înșiră mereu; ce poate fi mai lucid? Deci: maximum de luciditate. Dar, dacă te gândești la

veniența gândirii matematice, de unde vine și cum de e posibilă, la sensul ei ontic, atunci vezi că ea e cel mai mare mister sau în legătură cu cel mai mare mister. Cum se poate să izvorască mereu acest fir de gândire care e matematica și, mai ales, ca acest fir să fie concordant cu Realul? E în adevăr o armonie prestabilită! Leibniz a avut dreptate. Mare geniu, Leibniz! Și Aristotel, Kant, Descartes, nu mai vorbim de Platon; de toți filozofii apriorismului.

Nimic nu se poate înțelege serios fără apriorism. Fără perspectiva apriorică cădem în epidermism, reptilism și biologism ori în ranchiunism. Colosalul merit al lui Kant de a fi fundamentat apriorismul. Fără apriorism în gnoseologie și fără prestabilism în ontologie nu se poate explica nimic serios, ci e numai o amăgire, cel mult subtilă și savantă, adică o explicație ce se satisface în ea însăși, se îneacă în ea însăși.

Ianuarie 1978

Revelaționismul cunoașterii

Valoarea intuiției: totul se *bazează* pe intuiție, în ultima analiză. Inducția incompletă e, de fapt, cea mai completă, mai sigură. Nu numărul experiențelor ori cazurilor e cel decisiv, ci exactitatea experienței ori a observației cazurilor cercetate. Căci, oricât de multe ar fi aceste experiențe sau cazuri, ele sunt tot 1/8 față de Real, adică zero. Superlativul relativ e, de fapt, cel absolut; tot așa, inducția incompletă e de fapt inducția completă, fiindcă ea ne dă puțința să cunoaștem infinitatea Realului.

Și de ce? Fiindcă aici intervine o mare intuiție a ființei noastre: intuiția identității legilor naturii. Natura, mai exact: Realul nu e ceva bizar și schimbător la infinit și... desfășurabil; ci ceva caracterizat printr-o vastă și secretă identitate. Fără asta, nici gândirea umană n-ar mai fi posibilă, fiindcă totul ar degenera într-o suită de imagini fără nici un sens și fără nici o ordine.

Dar această intuiție a legilor Realului, care e implicată atât în gândirea omului comun cât și a geniului, e un aprioric; dovedește legitimitatea apriorismului, a sfântului (putem zice așa) aprioric, sădit în mintea noastră printr-un corespondentism cu caracter ontic.

în fond, totul e ontic în noi - și spiritul nostru se dezvoltă în plin ontism. E orb (ori pătimăș ori rău influențat) când nu vede aceasta.

Temă: dacă noi n-avem aprioric și totuși cunoaștem Realul, de-adevărat, asta implică un ontism, deci un aprioric mai adânc.

Ianuarie

Revelaționismul gândirii. Gândirea matematică, aprioric și metafizica - ontismul omului

Matematica are caracter ontologic. Gândirea matematică e o intuiție organizată, conștientă. O intuiție continuă, o intuiție care parcă se toarce continuu ori se dezvoltă într-o angrenare continuă de numere și simboluri: elegant și paradisiac într-un fel (de exemplu, matematicienii au o voluptate înaltă, gravă și acaparantă: uiți „lume”, fiindcă ei călătoresc prin miezul lumii, prin esența ei, în stratosfera ontică).

Matematicianul nu face experiență și nici observații; acțiunile lui sunt ceva aproape trivial pentru felul său de gândire; matematicianul are intuiție, care se pune în mișcare, și, prin calcul, se desfășoară mereu, este mereu inedită. Necoborând în zgomotul „menelor”, matematicianul se caracterizează printr-o liniște profundă (de aceea e zgâriat când cineva îl tulbură și capătă „nevroză”, căci procesul de gândire are nevoie în primul rând de liniște). Ca la alți creatori, ce gândesc în zgomot, luptă, conflict, vacanță.

Gândirea matematică se desfășoară ca un fir de păianjen sau ca un fir de vierme de mătase. Mai mult: gândirea matematică vorbește de matematicienii banali, cari sunt mai mult niște calculatori (de calcul) este o metafizică. Ea e totodată ceva ireal (apare ca un suprem real, angajant, ca adevăr în inima lucrurilor - de exemplu, pătrunde azi în toate științele, în toate domeniile).

Științele „pozitive” sunt ceva aproape brutal în comparație cu gândirea matematică. Matematica e delicatețe și poezie și este organizată, *canonificată*. Ea e apriorică în esența ei: un aprioric care pătrunde în lume. Gândirea matematică e în același timp ireală, fiindcă e perfectă, reală, fiindcă dă esența lucrurilor, tainele liniile de taină ale realului.

Logica pură, deductivă, e ontologie; gândirea matematică este fir ontologic lucid, ce se toarce despre lucruri. Matematicianul

un descoperitor și creator totodată, fiindcă, lui i se revelează mereu realul și fiindcă îl architecturează în operele lui.

în ultima esență, gândirea matematică este intuiție (în mișcare) și poate cea mai evidentă dovadă a apriorismului; de aceea, dintre toate științele, matematica e cea mai apropiată de filozofie.

Mai 1978

Condiționarea cunoașterii

Paragraful I: Raționalismul contra rațiunii. Definirea „raționalismului”; sensurile lui:

1) gândirea pe bază de apriorism, instinctivă; acesta e sensul recomandat de Weber, *Istoria filozofiei*, pag. 6 (rândurile cu litere mici);

2) prezentarea sistemului filozofic pe bază de raționamente; vezi raționamentul lui Platon (așa credea și Blaga despre sine, despre sistemul lui; chiar dacă ei își „raționalizează” miturile și chiar dacă tot sistemul filozofic este, în fond, un mit, un mare și subtil mit exploatat, fabulos abstract). Vezi P. P. Negulescu, despre raționalismul platonice (în *Problema cunoașterii*);

3) sensul contemporan, care circulă de obicei printre intelectuali: raționalismul, pornit mai ales din sec. al XVIII-lea și care (vezi și la Feuerbach) este raționamentul lucrând pe baza intuițiilor despre fenomene: observație și experiment (acesta din urmă fiind tot un fel de observație, dar activă și producând fenomenul în condiții de puritate semnificativă).

Acest raționalism a mijit de multe ori chiar în Evul Mediu și s-a anticipat mereu... până a răbufnit în Renaștere și mai târziu, dar păstrând mult timp în semi-conștient elemente și mai ales scrupule din Evul Mediu; de acest „raționalism” vorbesc teologii cari condamnă pe scepticii raționaliști, asimilând raționalismul cu scepticismul, religia și chiar cu adversitatea religioasă. Noi aici ne referim la raționalismul, adică raționamentul naturalist, care face abstracție de intuițiile spiritului, de intuițiile mari, integralizatoare și adânci (și care ne vor conduce la un concept de Rațiune nouă, integrală și revelatoare, cu adevărat ontologică);

4) în sfârșit, mai e și un sens brambura, după care e rațional ceea ce-mi place mie ori curentului sau partizanilor (asta să o pun înaintea punctului 3 ori chiar la început, pentru a-l elimina din discuție).

Filozofie și cunoaștere

I. Faza omogeneității „primitive”, mai bine zis, originare, care știința, religia, poezia, chiar viața practică, filozofia erau un loc, într-o organică „concentrare a obiectelor de învățăminte” (cum n-a fost niciodată în istorie o mai bună „concentrare”; adică unificare). Aceasta e și faza folclorică? Vezi „vracii” filozofiei, „vătații” în viziunea basmelor românești.

II. Cosmogonia abstractă. Thales, Anaximandru, Anaximele. Adică plecarea de la cosmogoniile mitologice la cele abstracte; introducerea la viitoarele metafizici de mai târziu.

III. Momentul Socrate. „Filozofia a fost coborâtă din cer în pământ”, a spus Diogene Laerțiu (?⁹⁰); omul ca centru al filozofiei, dar nu în sens egocentric, ca în epoca contemporană (antropologia, filozofia vieții...).

IV. Filozofia ca înțelepciune (Pitagora a spus?).

V. Filozofia ca meditație asupra morții. Platon.

VI. Filozofia ca fundamentare a religiei. Evul Mediu occidental, religia fiind cea mai bună filozofie.

VII. Religia, cunoaștere a realității integrale. Spencer: cunoașterea unificată.

VIII. Filozofia ca o cunoaștere a lumii fenomenului: pozitivism; un fel de kantism degradat: A. Comte.

IX. Filozofia ca o cunoaștere, îmbunătățire a vieții sociale (aici, progresismul prin știință și filozofie): St. Simon, Fourier. Aici e o origine a comunismului; și a revoluționarismului, a filozofiei ca ideologie social-politică ori de filozofie a istoriei; asta e mult sociologie politică.

X. Filozofia ca instrument mesianic al „dincoloștilor”⁹¹.

XI. Filozofia ca gnoseologie (mai ales de la Kant încolo); gnezii au avut un rol însemnat în gnoseologizarea filozofiei: Hume, Berkeley, Maine, Mill..., dar problema n-au rezolvat-o ei, James, ci spiritele mai filozofice: Kant etc.).

XII. [Filozofia] ca istorie a filozofiei; vezi *Einleitung-uvile* filozofice germane (și *Introducere în filozofie* de Florian). E o concepție didactică, mai bine zis, o practică didactică, căci în adâncul istoria filozofiei e cea mai bună introducere în filozofie și e, în orice caz, indispensabilă: nu se poate face filozofie fără cunoașterea adâncită a marilor filozofii. Cu o condiție: să nu ducă la scepticism (cum a dus prin Renaștere; vezi scepticismul de pe u

mulțimii filozofiilor variate - ca argument pentru apărarea religiei).

XIII. Filozofia cajoc - ca hedonism intelectual.

XIV. Filozofia ca filozofare. Nae Ionescu și Kant. Ce e bun și ce e rău în această concepție; vezi și Keyserling, și teama de cristalizare; dar filozofia trebuie să ducă tocmai la o cristalizare, nu la o deschidere la infinit, nevertebrată.

XV. Filozofia de tip sofist, filozofia marilor ori micilor șmecheri (unii sofști antici au fost foarte erudiți; și ei au adus un serviciu filozofiei, fiindcă au zguduit spiritul critic pozitiv; și azi sunt șmecheri în filozofie).

După ce arăt concepțiile de mai sus, să procedez la eliminarea celor improprii: cajoc (admis doar ca ceva minor, dacă e nevinovat), ca filozofie fără finalitate, ca la sofști, ca istorie a filozofiei (ca să existe o istorie a filozofiei, trebuie mai întâi să existe filozofie!) etc., și să arăt că în toate celelalte concepții ale filozofiei e inclusă ideea de Absolut.

Deci, orice întreprindere filozofică are, în primul rând, ceva metafizic. Omul care trăiește numai în fenomen, care e pe deplin satisfăcut de acesta, e un a-filozof, un zoolog, care ori nu face deloc filozofie, ori o aplică numai la oameni, dar cu mentalitate de zoolog. Chiar filozofia comunistă, ori nu e filozofie (vezi ce zice și P. P. Negulescu: o pune la economia politică; eu o pun la politică pur și simplu), ori e filozofie, întru cât e... metafizică; căci conceptul de materie al comunismului e un concept metafizic, nefiind vorba, în fond, de materia sensibilă, ci de una ca principiu metafizic!

Iar filozofia ca o cunoaștere unificată a realității generale nu trebuie să se confunde cu enciclopedia; ci filozofia se poate defini ca fiind cunoașterea realității generale a existenței, considerată ca obiect unic.

Și Absurdul, și Neantul, de cari vorbesc unele filozofii contemporane, e tot un Absolut (deși rău conceput). Voința lui Schopenhauer e un absurd. O urmare a faptului că filozofia are ca obiect realitatea generală este că filozofia și cu muzica sunt disciplinele cele mai ierarhice. Totul este ierarhie de concepte în filozofie, cari se organizează muzical (dar filozofia și muzica au multe grade de întruchipare: de la filozofia adevărată, de sistem maiestuos, la filozofia „ușoară” a diletanților filozofici, căci sunt și mulți esești, autori de aforisme, de aproximații de „înțeleșuri”, fără coloană vertebrală etc.).

Filozofia e arhitectură: de concepte, de principii; ea are d obiect și metode specifice; ramurile filozofiei, ca sociologia, psihologia, pedagogia, sunt ori filozofie, ori știință.

Filozofia nu se poate reduce numai la gnoseologie, și n Kant n-a făcut numai gnoseologie.

Definim filozofia ca fiind disciplina ce are ca obiect cunoșterea realității integrale pe baza ideii de Absolut; sau cunoașterea Absolutului manifestându-se în realitatea sensibilă (altfel, puțin lucruri am putea spune despre el). Caracterul uman sau uman al filozofiei (cea mai umanistă disciplină) rezultă din faptul: fiindcă filozofia e și ea o iluzie umană, ori fiindcă ea se ocupă viziunea lumii (Realului - *Weltanschauung*) și a rostului uman al lume. în acest sens, filozofia are ceva antropocentric, dar nu e centric.

18 decembrie 19

Știință și cunoaștere

I. Știința empirică a scos omul din animalitate (împreună cu moravurile, religia).

Se spune că știința rațională e cunoașterea verificată și sistematizată; dar și știința empirică a avut verificare și sistematizare; descoperirea focului, a roții etc. au fost mai importante pentru evoluția omului decât știința rațională. Uneltele și altarele dat fundamentul evoluției omului. Trebuie, prin urmare, să căutăm altă definiție a științei.

II. Asta o putem face cercetând natura, verificând în știință (rațională). Răspuns: verificarea științifică se face descoperind cauza (și scopul, eventual) fenomenului; dar care cauză - scop fac ele parte din lumea fenomenului, dar nu din esența ultimă. Explicarea științifică este intra-fenomenală. Aici, să fac o expunere mai largă, ca să arăt ce înseamnă lumea fenomenală (sensibilă concretă) (istoria e un fragment al lumii fenomenale și care poate face legătura cu esența ultimă), pe de o parte, și lumea în sine - numenul, inteligibilul, absolutul, pe de alta.

Știința se ocupă numai de fenomen; și anume, de interioritatea lui; din cauza aceasta, ea nu se ocupă de fenomen în sine, ci de fenomene. Ea cercetează natura, cauza, scopul fenomenelor explicabile prin relații reciproce, fără a ieși vreodată din cercul de fier al fenomenului. Căci, dacă ar face-o, n-ar mai știință, ci filozofie, după cum vom vedea.

Verificarea și sistematizarea științifică sunt numai în cadrul fenomenelor.

III. Din cauza aceasta, o urmare, foarte importantă și ea, luminează și mai pregnant natura științei: nu există știință, ci științe. Când spunem: *știința* facem doar o metaforă ori desenăm un spirit. Știința e plurală (în pofida științelor interdisciplinare, ori a matematicii, ce tinde să devină universală). Științele sunt pe domenii autonome (dar corelate) de cunoaștere. Domenii specifice; dacă ar exista o știință universală, unică, ea ar deveni în chip automat filozofie.

Revelarea cunoașterii

Decembrie 1978

1) Realism și verism; verism și pragmatism.

2) Omologismul cunoașterii; vezi un pasaj din Weber, unde un filozof elin a „format” lumea din capete și alte piese, cari s-au unit...

Deci, identicul cheamă identicul (filozofia identității să o fac în *Concluzii la Sistem de filozofie*); la fel și comunismul. Contradicția e numai un mijloc de care se servește identitatea de fond. Chiar pluralismul metafizic are o sub-structură de identitate, cum e și Ideea lui Hegel, Voința lui Schopenhauer etc.).

Din punct de vedere gnoseologic, ori este izomorfism de esență, ori nu cunoaștem nimic. închiderea gnosică în eul nostru e o mare descoperire, cu care a început marea filozofie sau filozofia critică - dar e și moartea filozofiei și a omului, dacă nu o depășim. Aceasta a fost prima mare aventură gnosică (a doua e raționalismul, a treia e luciferismul gnosic).

3) Marea opțiune; aceasta e geneza filozofiei, ziditura (dacă opțiunea e bună).

4) Ontismul omului și antropismul realității.

5) Revelaționismul cunoașterii.

Condiționarea cunoașterii

Decembrie 1978

^ 1) *Raționalismul contra rațiunii*; sensurile termenului „rațiune”; prin raționalism s-a înțeles raționalismul bazat pe empirie (deci, nici măcar ca la Descartes, Spinoza, Leibniz, cari se bazau pe deducție). Inducționismul a limitat gnosa modernilor (oarecum

e o revanșă pe bază de matematică; mare indicație de ontism, cum infirmă scepticismul. Matematica salvatoare: e aproape o nouă teologie; să spun asta la *Ontismul omului*, cap. *Revelaționismul cunoașterii*). A doua aventură filozofică: raționalismul, care e limitare și presumție.

2) *Extinderea cunoașterii*; filozofia intuiției; definirea filozofiei ca disciplină gnosică *bazată* pe tot sufletul.

3) *Raționalism și raționalitate*; de la raționalism la Augustin și la Pascal, și la Kant: „inima” socotită ca o rațiune; deci, o mare descoperire a exploratorilor moderni în lumea geografiei (geologia sufletului, de data asta. Raționalitatea e mai mult decât raționalismul: e Rațiunea filozofică, sau nouă, sau superioară.

4) *Spiritualitatea cunoașterii* sau suzeranii din umbră (dar rădăcinile să cadem în psihologism; însă alde Nietzsche, Feuerbach, comuniștii cad în psihologism) Numai o bună inteligență imperată de un spirit bun (coarde psihice complete și corect arharhizate) are drept să facă filozofie. Sufletul în ansamblu e adevărata gnosă, dacă e bun.

5) *Pietate și cunoaștere*. A treia aventură a filozofiei: luciferismul gnosic. Citat din Aristotel (mi se pare); vezi un Foucault. Dumnezeu ne completează cunoașterea. Nu trebuie să avem pretenția să cunoaștem totul, căci atunci ne strâmbăm sufletul și nu mai cunoaștem nimic. Turnul Babei să ne fie un exemplu.

Ianuarie 1979

Condiționarea cunoașterii

Moduri fundamentale de cunoaștere:

1) *empirică*; ea nu vede decât forma, culoarea, lumina, mișcarea, greutatea etc. fenomenelor și cunoaște cel mult inducții directe, bazate mai mult pe asociații, ca la animale; prin ele generalizează, vorbește;

2) *rațională* sau științifică; se *bazează* pe raționament și fenomene empirice; raționamentul e instrumentul și fenomenele empirice sunt materialul (materia primă) de prelucrat. Raționalismul e fabrica și fenomenele sunt materia primă;

3) *mistică*; ea pătrunde în adânc și se ridică în înalt prin trăire intuitivă (altă decât intuiția... pedagogică, care este mai mult empirică); este modelul credinței religioase, care însă utilizează și celelalte cunoașteri și le sintetizează-ierarhizează în ea.

4) *simbolică, artistică*; despre intuiția poetică, pe care n-a bănuț-o Bacon. Ea dă simbolul; gnosa poetică, artistică e în esență un simbol. Ea dă generalul, dar plasticizat și purificat de accidental, inexpressiv, frivol. Vezi și Volkelt, *Estetica tragicului*, pag. 412 toată;

5) *rațională sau filozofică*; ea sintetizează, fructifică toate cunoștințele de mai sus (filozofia e gnosă integralistă - nu numai fiindcă se ocupă de toată realitatea, ci și fiindcă utilizează toate puterile cunoașterii umane, mai ales din cauza asta, poate). Or, facem deosebire între raționalism (mai exact, raționamentelism empiric) și rațional: colosală deosebire.

Filozofia e, în fond, o gnosă de tip religios, bazată pe putere umană, dar nu numaidecât laică.

25 martie 1979

Condiționarea cunoașterii

Problema esențială a posibilității cunoașterii

Raționamentul e un instrument, un fel de mecanism, un fel de mașină psihică. în el însuși, e ceva neutru, nu poate spune nimic, nu poate da o gnosă. Totul depinde de materialul pe care-l punem în acest mecanism, adică de datele pe cari le prelucrează. Iar aceste date sunt de două feluri: date ale lumii externe și date ale lumii interne - date empirice și date spirituale (sunt și unele date interne, cari sunt empirice, și unele date externe, cari au ceva spiritual; de ex., un peisaj sublim, contemplarea unui fapt moral); de aceea, termenii cei mai proprii sunt: date empirice și date transcendente.

Așa-zisul raționalism contemporan a abuzat ori a prelucrat date empirice, fenomeniste; de aceea a ajuns la ne-metafizică, la ne-credință.

Dar omul are (ori poate înregistra) și material spiritual, transcendent. Raționamentul poate produce și datele transcendente din sufletul lui. Cu ce drept „științifici” (cari se cred așa) utilizează numai datele empirice? Cel puțin același drept de realism îl au și datele interne cu caracter supra-fenomenist. Nu raționamentul decide (el e neutru în sine). Totul e dacă omul are și date transcendente (morale, mai ales religioase) în el. Nu raționamentul îl face pe un om să fie metafizic, religios, moral, rațional, ci dacă are suflet întreg.

Prima condiție a gnosei corecte e ca omul să aibă coa complete, „interese” sufletești în număr complet. Un suflet a din punct de vedere metafizic, religios etc. nu îndeplinește coațiile ca să fie filozof autentic și cu atât mai grav dacă, în schim orgolios, luciferic (dezvoltare incisivă).

Mai 1

Revelaționismul cunoașterii

La paragraful ultim din acest capitol să dau și *definiția vărului* (vezi cum e definit de raționaliști, de pragmatisti etc.) : chiar acest paragraf să-l intitulez: *Ideea și definiția adevărului*.

(Dar asta ar trebui să o fac în capitolul următor, în paragraful *Pietatea cunoașterii*, într-o cât încoronarea atitudinii corecte ță de adevăr este devotamentul respectuos față de Real?)

Mai 1

Condiționarea cunoașterii

întreita aventură a cunoașterii

Cunoașterea (filozofică) a fost încercată (dramatizată) de mari aventuri:

1) *îndoiala* că există lumea externă (și chiar internă, subiectul: iluzionism total) ori că, dacă există, n-o cunoaș. Vezi: Augustin, Descartes..., scepticismul antic, iluzionismul în (în Badgasar, *Teoria cunoștinței* și o broșură despre culturi), iluzionismul subiectiv: mare și rafinată plagă a spiritului!

2) *raționalismul* (de tip sec. al XVIII-lea și începutul celui următor, mai ales francez). Complexul raționalism, individualism, democrație, științism, tendenționarism, progresism, meliorism, umanism: floră specific contemporană, mai ales secolul al XIX-lea.

Asta a dus la îngustarea și superficializarea cunoașterii;

3) *luciferismul gnosic* (culmea e în comunism, care a devenit tendențios că nu există fenomen sau problemă pe care mintea omului să n-o poată rezolva, cu timpul.

Asta a dus la înfundarea cunoașterii.

Aceste trei aventuri: trei monștri gnosici.

Raționalismul face caz de rațiune (pe care a înțeles-o lim și superficial), dar, în fond, a conceput-o irațional și închipuire orgolios. Acest „raționalism” greșit a fost un monument de iraț

lism, excrescență de neînțelegere și de vanitate: patologie și intelectuală, și morală.

Trebuie să restabilim rațiunea în sensul ei original, așa cum a fost și este în marile religii ale umanității.

Mai 1979

Condiționarea cunoașterii

Contra raționalismului superficial: raționalismul contra rațiunii; când se adaugă tirania este dezastru.

Identic și contrar în cunoaștere; vezi Radu - Galaction, pagina 1201, nota (jos, stânga), în creion⁹³.

în domeniul moral, mai ales în cel metafizic, religios, în cel social, e neapărat nevoie de identitate, adică de coardă înrudită.

Dar e nevoie și de antinomie; vezi, de ex., dogma Sfintei Treimi; vezi și dialectica hegeliană (dezvoltare).

Raționalismul contra rațiunii are două neajunsuri: 1) îngustează cunoașterea; 2) la el se adaugă, el vine însoțit de prezumție, de obicei; dar când e și tiranie - este dezastru.

Știință și deprindere

De câte ori vine vorba de țăran, se exclamă cu semeție: țăranul nu știe să lucreze pământul, nu știe cum să se hrănească, știe să îngrijească de vite etc. Fiecare orășean și fiecare socio de cafea e sigur că țăranul e neluminat și, cum s-ar zice, ne la biserică. Ba, unii vorbesc de „incultura” și chiar de „pustia” ranului...

Așa să fie oare?

Nu știe țăranul cum trebuie lucrată o bucată de pământ? Știe că arătura trebuie să fie adâncă, pentru a se împotrivi sece că pământul are nevoie de îngrășămintă, că omul nu se po hrăni numai cu te miri ce și mai nimic, că vita are nevoie de gr bun, de tain și de țesală? Dar toate acestea le știe foarte bine ranul, toate acestea și multe altele, pe cari uneori nu le știu n domnii agrarieni și nici doctorii cei prea învățați.

Dar buba e în altă parte: țăranul știe, dar nu pune în pr tică, știe dar nu face, pentru că nu s-a deprins să facă ori pen că nu e lăsat să facă. De-ar face țăranul câte știe, alta ar fi țării noastre! Să zăbovim puțin asupra acestor vorbe.

Înainte de război, țăranii lucrau destul de bine pământ pentru că îi sileau boierii, iar țara noastră avea un export ves Zeci și zeci de ani au tot ieșit țăranii la câmp după cum porun boierul și au muncit sub amenințarea gârbaciului vechilului a logofătului. Ei au avut timp să învețe știința bună a plugăriei. învățat-o cel puțin cât trebuia pentru vremurile acelea, dar aplică. Fiindcă omul nu pune în practică ceea ce a învățat de și frică.

Altă cauză e pentru că s-a întâmplat ca, după război, să un șir de ani când rodul pământului avea preț mare. Cu un va de grâu, un agricultor primea undeva pe aproape o sută de mi lei. Așa că, oricât de puțin ar fi recoltat țăranul, el lua des bani. Nu se mai simțea deci îmboldit să muncească cum treb pământul. Iar azi a rămas cu dorul întoarcerii la prețurile mar crede că numai pe acest drum îi va veni mântuirea.

Dar nu numai atât; dacă, de atâtea ori, de pildă, țăranul se hrănește cum trebuie, vinde păsările, ouăle și laptele și el năncă numai mămăligă și verdețuri, e pentru că e silit la acea

Astăzi țăranul vede rar banul și e obligat să vândă tot ce poate vinde. Pe de altă parte, dacă țăranul nu pune grâu, cum s-a tot spus în anii din urmă, e pentru că cultura grâului îi aduce pagube. Guvernării noastre așa au alcătuit legile, încât, la un moment dat, era mai cu folos pentru țăran să pună orice în pământ și numai grâu nu; ori era mai cu câștig să vândă grâul verde, ca nutreț, decât să aștepte să se coacă. E deci de vină țăranul dacă lipsa în care se găsește ori legile nepotrivite îl fac să fie rău producător, deși are mai multă știință decât se pare?

(Tot așa, când, astăzi, vin bucătarii ori profesoarele de pedagogie ale echipelor studentești și învață pe țăran cum să gătească mâncarea, multe sunt nedumerite și spun: dați-ne cu ce să gătim și știm noi să facem de mâncare! Aceasta e ca propaganda cu „beți mai mult lapte, mâncați mai multe brânzeturi...”, când oamenii n-au bani nici de pâine.)

Dar educația? Agronomii și-au făcut datoria pe deplin? S-au trudit ei adeseori să *deprindă* pe țăran să cultive cum trebuie? Ba, culmea, uneori ei nici măcar n-au întemeiat gospodării model pentru ei înșiși. Cunosc cazuri când agronomii, improprietăriți, nici n-au cultivat pământul, ci l-au dat pe din două.

Apoi, școala! Oare școala primară a fost în așa fel rostuită, încât să crească, între altele, buni dogari? Școala satului a fost la noi, aproape în total, aidoma școlii de oraș, de parcă fiii țăranilor aveau să iasă toți funcționari și negustori! Dacă țăranii n-au deprinderi bune în gospodărirea vieții lor e deci de vină și lipsa unei bune educații.

(O pricină mai filozofică pentru care țăranii sunt astăzi prea adesea răi gospodari e fiindcă ei s-au încăpățânat secole de-a rândul ori chiar mii de ani să se încreadă în natură, să și aștepte totul de la ea. Mai ales dacă s-a întâmplat ca, în anul când au îngrașat pământul, să fie un an rău, iar în anul când nu l-au îngrașat, să fie un an bun - ei au rămas și mai încredințați că omul poate puțin lucru. Țăranii au stat în legătură strânsă cu natura, s-au înfrățit cu ea și s-au încrezut în ea. Când era pământ mult, îl lăsau din când în când nelucrat: ierburile, aerul, soarele, ploaia și vitele cari pășteau aveau grijă să îngrașe ele pământul. Totul se făcea de la sine. Țăranul știe că azi nu mai merge cu această rânduială, dar în adâncul sufletului său mai stăruie credința că toate se rostuesc și se dreg de la sine - ori se prăpădesc de la sine...)

La acestea toate se adaugă *nevoia*. S-a spus, și e foarte adevărat, că nevoia e mama învățaturii. Știți povestea cu primarul

care a pus tineri în pădure să facă cărbuni și care, neavând în tro, fiindcă nu venea nimeni să-l ajute, deși a strigat mereu nevoia, s-a pus să facă singur cărbuni și astfel a văzut că știe și, când, a câștigat o nouă și bună deprindere. Ei bine, oricâtă hărâre ar fi azi, la noi, se vede că încă nu ne-a ajuns cuțitul la Țăranii din țările Apusului ar fi fericiți să aibă toți măcar câțiva jumătate de pogon de pământ. Ei știu în adevăr ce e nevoia, că știu, muncesc astfel încât să-și poată scoate hrana, după un tec de pământ, adesea nu mai mare decât o curte de-a țăranii români. Am convingerea că, atunci când nevoia va fi mai mare decât e azi, când ea își va arăta toți colții, țăranii vor munci altfel pământul. Omul de pretutindeni, nu numai țăranul român e așa făcut, că ascultă mai mult de nevoie decât de altceva.

Dar, pentru aceasta, nu înseamnă că educația e un ajutor disprețuit. Școala, agronomii, medicii și toți oamenii luminați trebuie să facă educația țăranului. Pentru a izbuti, trebuie ca ei să-și dea seama că nu atât știința îi lipsește țăranului ci convingerea și mai ales deprinderea. Această deprindere trebuie să o producă ei.

Credem că țăranul nostru va deveni un plugar model, va avea mai ales atunci când vor lucra asupra lui pentru aceeași țintă și educația și nevoia, când el va începe prin a plugari asupra lui înșelăciunile.

Un om politic a spus deunăzi că țara noastră e bogată de Dumnezeu, dar că „noi avem sărăcia bogățiilor noastre”. Pământul fiind bogat, omul se lasă pe tînjală. Când însă va veni neajază, când pământul va săraci ori va fi puțin, cum, de fapt, a început a fi, oamenii îl vor lucra mai cu grijă, vor avea rod mai mult decât e astăzi. Chiar acum sunt mulți țărani cari au început să facă sădii să care gunoiul la câmp, ca să îngrașe pământul, fiindcă au văd că nu se mai pot ajunge. În acest mod va veni timpul când vorba amintită a omului politic va putea fi întoarsă și se va putea spune că avem bogăția sărăciei noastre...

Rațiune și revelație

I. însemnătatea problemei

Problema rațiunii și [a] revelației e fundamentală atât în filozofie, cât și în teologie. S-ar putea chiar spune că, într-un anume sens, ea e toată filozofia și toată teologia. Căci au fost, de exemplu, în secolul al 19-lea, gânditori cari reduceau filozofia la teoria cunoașterii, iar cercetarea naturii și valorii rațiunii și revelației e o lucrare care coincide aproape cu aceea a teoriei cunoașterii.

Pe de altă parte, faptul cercetat de teologie e divinitatea și raportul dintre ea și noi, dar acest fapt e luminat tocmai de revelație, care e un foc ce încălzește cuptorul în care se coc pâinile credinței și cunoștinței religioase.

II. Definirea termenilor

Ce înseamnă rațiune, ce înseamnă revelație? Filozofia e o disciplină care adeseori lucrează cu termeni nepreciși, iar câteodată chiar neprecizabili. De aceea, a hotărî cuprinsul unui termen în acest domeniu înseamnă prea adesea să iei atitudine, care poate merge în unele cazuri până la tăierea nodului gordian. Nici în cazul de față nu putem ocoli nevoia de a lua atitudine.

Să aplicăm metoda eliminării.

Ce nu e rațiune - în sensul care ne preocupă în această lucrare?

1) Ea nu e „rațiunea lucrurilor”. Noima și legile lucrurilor sunt numite de unii „rațiunea” lor, f[iin]d[că] prin această rațiune ele și-au căpătat existența, și-o mențin și joacă un rol în univers. Din acest p[unct] d[e] v[ed]ere, Dumnezeu se poate înțelege ca rațiunea supremă, ceea ce este adevărat, dar în această lucrare pe noi nu ne interesează „rațiunile” obiective, ci ceva care e în sufletul omenesc, ori cel puțin și în sufletul omenesc.

2) Rațiunea nu e nici acea putere prin care sufletul omenesc se poartă în mod moral. Există, în adevăr, o rațiune morală și un om nu poate fi om de caracter, și cu atât m[ai] puțin înțelept, dacă nu are „rațiune”. Dar nici acest sens nu ne interesează în lucrarea de față.

3) De data aceasta ne interesează rațiunea numai ca funcție umană de cunoaștere, pe care o opunem sau, mai bine-zis, o zăm alături de revelație p[entru] o colaborare ideală între ele.

Vom spune că *rațiunea e cunoașterea realității prin mijloace naturale*. Desigur, este greu de precizat, dacă adâncim lucrul m[ai] mult, ce este natural și ce nu este natural în om sau în creația sa, într-un fel, tot ce există este natural și în alt fel tot ce e e supranatural, f[iin]d[că], pe de o parte, tot ce există formează creația și f[iin]d[că], pe de altă parte, tot ce există e creația lui Dumnezeu, prin care există și acum.

Dar a pune problema în acest mod înseamnă să împingem lucrurile prea departe și să răsturnăm, ori să permitem să se substituie reciproc toate perspectivele. Rămâne să considerăm ce este natural ceea ce face parte din cosmos sau ceea ce poate fi cunoscut de omul fără un ajutor direct de sus, ori din partea „supranaturalului”, în acest sens, rațiunea e tocmai energia spiritului uman care i se dă o anume autonomie p[entru] a cunoaște realitatea, autonomie existentă chiar când se ating culmi prometeice ori se ating nuanțe luciferice. Dumnezeu l-a înzestrat pe om cu o funcție naturală de cunoaștere și, de obicei, îl lasă să se descurce singur cu ea, deși omul, luat împreună cu funcția lui cu tot, e creația divinității și ca atare nu-i aparține nimic în chip propriu.

Dar, dacă rațiunea e cunoașterea prin mijloace „naturale”, până unde se întinde ea ca elemente componente? Intuiția intelectuală, de exemplu, prin care un matematician ca Poincaré sau un astronom ca Newton au putut descoperi adevăruri în domeniile lor face sau nu parte din „rațiune”, căci și ea e un mijloc natural de cunoaștere. În filozofie, intuiția, de obicei, nu e pusă în rațiune. Odată cu apariția lui Bergson, s-a făcut chiar mare vorbă de „iraționalism” și „iraționaliști”, înțelegându-se prin aceste numiri tocmai tendința preconizată de a rezolva anume probleme cu un fel de inspirație a spiritului sau de adâncire în el ori în lucruri, prin care se prinde în chip direct esența adevărului, fără mai fi nevoie de eșafodajul succesiv sau dialectic al raționamentului ori chiar contra lui, adică fără a recurge la ceea ce, în curent, se numește cunoaștere sau expunere „discursivă”.

Dacă admitem acest p[unct] d[e] v[ed]ere, trebuie să adăugăm o limitare în definiția noastră și să spunem că rațiunea e cunoașterea realității prin mijloace naturale discursive. Nu ni se pare însă că această limitare e necesară. Din contra. Cum am putut spune că direcția intuitivă în care un matematician caută solu-

unei teoreme nu face parte integrantă, inseparabilă, din rațiunea lui în acțiune, din puterea prin care el cercetează domeniul său? Găsim că tocmai intuițiile acestea intelectuale asigură bogăția gândirii și dau raționamentului o parte din avântul lui. Indiscutabil, raționamentul însuși e altceva decât intuițiile, dar rațiunea e o funcție mai complexă și ea le cuprinde pe amândouă, și raționament și intuiții intelectuale, după cum mai cuprinde și alte elemente.

Căci rațiunea are ceva regalian în ea, pe cât omul poate fi rege în sfera cunoașterii. Bogăția de structură face parte din prerogativele ei regale. De fapt, în rațiune intră atât raționamentul propriu-zis - înlănțuirea logică de judecăți -, cât și puterea de abstracție prin care se formează noțiunile, apoi puterea sintetică de a le uni în judecăți; pe urmă, în rațiune intră funcția perceptivă, prin care observăm lucrurile concrete; m[ai] intră aceea de a face experiențe cu aceste lucruri și, în sfârșit, toate elementele apriorice, în sens kantian, prin care raționamentul însuși e cu putință.

Dar tot în rațiune intră, după noi, și intuițiile intelectuale, adică un anume fel de intuiții, acelea cari conțin un sens abstract și cari n-au nimic supranatural în ele, în accepția obișnuită a acestui termen. Intuițiile în chestiune trebuie admise în sânul rațiunii cel puțin ca ipoteze de mare preț, pe cari puterea cunoscătoare a omului le pune la dispoziția raționamentului p[entru] a le verifica ori p[entru] a încerca să le verifice. Și cum s-ar putea despărți viața științei - chiar a celei m[ai] pozitive ori m[ai] matematice - de viața ipotezelor? De aceea, păstrăm aici prima definiție pe care am dat-o: se cheamă rațiune cunoașterea realității prin mijloace naturale - fără să mai aducem limitarea de mai sus.

Venim acum la revelație.

Să aplicăm și aici metoda eliminării.

Ce nu e revelație în sensul strict al cuvântului pe care-l urmărim în această expunere ?

1) Revelația nu este sensul ascuns al unui lucru (sau mai multe) ori al unei situații. Spun unii, de exemplu, că un peisagiu „revelează” o anumită tonalitate spirituală sau că o stare istorică de lucruri dintr-o țară „revelează”, la un moment dat, un spirit ascendent sau decadent etc. E vorba, deci, de un sens criptic, cuprins în obiecte neînsuflețite ori însuflețite, și pe care analiza aplicată asupra acestor obiecte face ca ele să-l „scape”, să-l reveleze.

2) Revelația nu e nici inspirația, indiferent în ce domeniu care o au unii oameni, în special creatorii de forme culturale zice frecvent de un artist că a avut revelația unei idei sau formă după cum se zice de un luptător social că, într-o răscruce patetică a dramei lui publice, a avut revelația acțiunii pe care trebuie să facă. Chiar de un copil ori adolescent se spune câteodată că a avut revelația frumuseții basmelor ori a poeziei lui Eminescu la un loc să se spună că a descoperit una din aceste valori. Aici e vorba de o intuiție la o temperatură afectivă m[ai] puternică, ce poate merge până la a lua caracterul unei psihologii de om „iluminat” ori de presupusă intrare în scenă a „demonului” lui Socrate.

3) în cele două cazuri de m[ai] sus, termenul de „revelație” luat într-un înțeles general de „arătare”, în primul caz făcând mai mult o concesie lucrurilor cari ar fi în stare să „reveleze” sensul lor ascuns; în al doilea caz întrebându-se termenul în ce măsură cuție aproape pentru orice înțelegere mai deosebită și m[ai] misterioasă pe care o are omul.

Evident că unele înțelegeri sau „arătări” din ultimul caz pot fi revelații autentice. Dar cari sunt ele? P[entru] aceasta, nouă trebuie o definiție m[ai] stringentă, mai ortodoxă, care să scoată la întrebuintă termenul „revelație” din regimul oarecum libertar și necontrolat sub care e pus de obicei, mai ales în cercurile m[ai] mult literare filozofice. Desigur, și în cazul de față, ca și în acela al rațiunii, noi urmărim să definim tot o funcție de cunoaștere.

Nu ne interesează deci ce „revelează” lucrurile, ca sensuri ascunse ale lor, reale ori presupuse, de imaginația noastră. Așa că acestea sunt tot un fel de „rațiuni” obiective ale lucrurilor, ele nu sunt în noi, ci exclusiv în afară de noi. De asemenea, nu ne interesează tot ce i se pare unui om că înțelege la un moment dat, ceea ce i se pare o descoperire subită și complet inedită și, p[entru] m[ai] sugestiv, o numește „revelație”. Ci ne interesează să știm ce e revelația ca funcție cunoscătoare în raport cu rațiunea, deosebirea de ea, dar cu care poate colabora rodnic.

Vom spune că *revelația e cunoașterea realității prin mijloace supranaturale*. Distincție foarte importantă: „supranaturalul”, p[entru] noi, aici, e numai divinul. Alt supranatural valabil nu există. De exemplu, supranaturalul la care face apel ori [pe care] îl invocă că magia e un fals supranatural, el nu există în realitate. Iar credințele, cari sunt în adevăr ceva supranatural și sunt admiși de

gia creștină, n-ar putea niciodată să ne dea o cunoaștere, ci cel mult o întunecare a cunoașterii noastre.

Supranaturalul divin însă - adică unicul supranatural autentic și de valoare - intervine uneori, ce e drept, foarte rar, p[entru] a arăta omului adevărul. E vorba de o arătare directă, fără silogisme sau „discursivitate”, a fondului lucrurilor, pe care omul numai prin mijloace naturale nu poate să-l cunoască. Psihologicește vorbind, e și aceasta o „intuiție”, dar nu de cele pe cari le-am numit „intelectuale”, adică într-un domeniu oarecum domestic, accesibil cel puțin în teorie și rațiunii, ci o intuiție pe care omul n-ar putea s-o aibă singur și care se referă la chestiuni pe cari, de regulă, rațiunea strict umană nu le poate rezolva. Acest soi de „intuiții” are un caracter cu totul sărbătoresc, extraordinar, rarisim, și apare întotdeauna ca o vădită comunicare a adevărului din partea cuiva, care e în afară de om și de ordinea normală a lucrurilor. De aceea am spus că revelația e o cunoaștere supranaturală.

Am putea fi întrebați, desigur, de unde știm noi că o idee sau o intuiție e ceva supranatural sau nu. Și că nu e o halucinație. Răspuns: caracterul supranatural apare evident, f[iin]d[că] în orice revelație ni se spune lămurit, *din afară de noi*, ce trebuie să știm sau să facem. În orice revelație e și o apariție miraculoasă: e o persoană supranaturală, care ne comunică ceva - sau e, cel puțin, un „duh”, pe care, dacă-l simțim înăuntrul nostru, îl simțim t[otu]ș[i] că nu coincide cu noi, că e altceva decât noi, așa cum era „duhul” care-l conducea pe apostolul Pavel, ori care a „inspirat” pe evangheliști și pe toți autorii compozițiilor ce au alcătuit *Noul Testament*.

Dar cum știm că nu e halucinație? Aceasta e m[ai] greu de știut. Am văzut că până și Socrate credea într-un „demon” care-l inspira, când, de fapt, era propria lui gândire din adânc și de mare preț, care-i servea adevărurile. Există însă o învățătură a Bisericii. Când o „revelație” se încadrează perfect în această învățătură și o servește, putem spune că nu e halucinație, ci revelație adevărată. Infinit m[ai] greu a fost la început, atunci când se constituia Biserica, să se știe când era adevărată revelație sau nu. Dar tocmai de aceea au fost atunci atâtea grave erezii și, mai ales, tocmai de aceea a fost atunci epoca erică c[ea] m[ai] glorioasă a Bisericii, când mâna nevăzută a Divinității s-a făcut simțită în istorie, m[ai] impresionant decât oricând.

Acum putem preciza și m[ai] mult ceea ce e revelația: e *cunoașterea realității prin intermediul transcendentului însuși*. cum transcendentul sau absolutul e unul singur - Dumnezeu - revelația e acea cunoaștere pe care o dă Dumnezeu sau alte ființe ori semne supranaturale trimise de El.

Oricum însă, un fapt este important: revelația e dată prin intervenția cuiva din afară de noi, dar ea se petrece și în noi, adică ea afectează sau se adresează funcțiilor noastre de cunoaștere, cărora le imprimă o stare de dilatare sau de sublimitate propriu p[entru] a primi și păstra adevărul ce se comunică. Omul devine astfel p[ar]taș sau colaborator la revelație, fie și într-o condiție anormală, adică în sensul că a devenit vrednic pentru a i se comunica adevărul și că are o structură cunoscătoare cu care să-l semneze, să-l primească, să-l înregistreze și să-l conserve, eventual, să-l valorifice.

Astfel, revelația, care în partea ei c[ea] m[ai] însemnată e obiectivă, f[iin]d[că] e o comunicare din afară, devine și o funcție subiectivă, f[iin]d[că], în timpul cât durează ea, intră în funcția propriei noastre structură de cunoaștere, ideile și antenele noastre gnosice. Dacă n-ar fi așa, revelația ar rămâne ceva complet în afara de noi și ea n-ar m[ai] fi o funcție de cunoaștere umană, ori cel puțin la dispoziția oamenilor, fie și în cazuri cu totul și cu totul rare, adevărate momente cruciale, în legenda istorică a omenirii ori în aceea a unui individ. Dacă revelația nu ar avea și un element sau un corespondent subiectiv, ea ar înceta de a se m[ai] comunica cuiva, de fapt, ar înceta să mai existe.

III. Valoarea rațiunii și a revelației

P[entru] a ne da seama de valoarea rațiunii și a revelației trebuie să arătăm că, în privința aceasta, se pot face mai multe aprecieri; și anume:

1) rațiunea poate cunoaște totul, adică poate cunoaște și fenomenul ori natura, precum și transcendentul sau absolutul. Au crezut marii filozofi „raționaliști”, ca Platon, Aristotel, Descartes, Leibniz, Spinoza..., cari și-au închipuit că au descifrat unele din cele enigme ale existenței cu ajutorul „rațiunii”, chiar dacă în loc de rațiune, la ei, nu coincidea, de fapt, întru totul cu ceea ce înțelegem astăzi prin rațiune;

2) rațiunea nu poate cunoaște în fond nimic, nici absolutul și nici fenomenul. Cunoașterea e o amăgire cel mult utilă

p[unct] d[e] v[edere] biologic, iar rezultatul ei, o iluzie peste care nu se poate trece. Aceasta e teza scepticilor și, în ultimă analiză, a pragmatistilor;

3) rațiunea poate cunoaște fenomenul, natura, istoria, dar nu absolutul, transcendentul. Aceasta e concluzia filozofilor pozitiviști, precum și a lui Kant și Bergson, numai că primii nu recunosc și altă facultate de cunoaștere, care să poată prinde absolutul, pe când Kant și Bergson vorbesc de „rațiune practică” ori de „intuiție”, destinate să ne dea o anume informație asupra absolutului.

Nu e nevoie să arătăm pe larg că, întru cât ne privește, nu putem admite nici prima, nici a doua din aprecierile de m[ai] sus.

Dacă rațiunea ar putea să cunoască absolutul, și cum absolutul e Dumnezeu, înseamnă ori că ea ar fi oarecum la nivelul Lui, ceea ce e imposibil de admis, f[iin]d[că] atunci ar însemna că sunt mai Dumnezei, dar aceasta ar duce la anularea lui Dumnezeu însuși, căci El nu poate fi decât unul singur; ori că, în momentul când ea l-ar cunoaște pe Dumnezeu, acesta s-ar diminua, ca să intre în proporțiile ei umane, ceea ce iarăși ar duce la anularea lui Dumnezeu. Divinitatea înțeleasă de rațiune, înțeleasă complet și propriu de o funcție pur naturală a omului, nu m[ai] e divinitate. Cine vrea să înțeleagă astfel D[umnezeirea] își face de fapt un fel de „chip cioplit” teoretic, adică ceva pe potriva omului, un idol intelectual, dar nu mai puțin un idol.

Aici vedem un argument contra Feuerbach-ilor și a Xenophon-ilor: D[umnezeu] nu e ceva antropomorf, tocmai f[iin]d[că] El nu e înțeles de rațiunea umană; Ci El *se revelează* omului, care înțelege din El num[ai] o parte și pe potrivă oarecum, dar nu antropomorf, ci așa cum un pedagog face pe un copil să înțeleagă o idee *pe potriva lui*: nu înseamnă că ideea însăși a devenit infantilă. Dacă D[umnezeu] ar fi creat de om, dacă ar fi ceva antropomorf, atunci rațiunea umană l-ar putea cunoaște complet și propriu pe D[umnezeu].

Deci, oricine afirmă că putem cunoaște divinitatea prin rațiune pur umană transformă divinitatea în ceva antropomorf. Rațiunea nu e total străină de înțelegerea lui D[umnezeu], după cum vom vedea, dar e absurd să se susțină că îl poate cunoaște propriu-zis, prin sine însăși, și că îl poate măsura și descrie printr-un fel de agrimensură metafizică. Dumnezeu e absolutul, supranaturalul, iar absolutul sau supranaturalul nu se poate lăsa pur

și simplu înțeles de relativ sau de natural. Specificul rațiunii e puterea ei e să cunoască fenomenul. Aici, regalitatea ei.

Aprecieri sceptică de m[ai] sus, la rândul ei, e încă și mai ușor de respins. Scepticismul e o rată filozofică și chiar, în general, spirituală: adevărat de ar fi, el trebuie totuși respins, pe tot acest motiv. Scepticismul e un mormânt, iar spiritul adevărat întotdeauna că nu vrea să moară. În plus, scepticismul e o răzără și destul de rudimentară contradicție: el tăgăduiește puterea adevărului, dar se afirmă dogmatic pe sine însuși.

Rolul rațiunii se precizează astfel în chip definitiv: rațiunea e atât de mult destinată fenomenului și nu absolutului, încât, egerând, am m[ai] putea defini rațiunea ca fiind funcția de cunoaștere a fenomenului prin mijloace naturale. Și, cum în acest proces de cunoaștere se face mare caz de observație, experiență, raționament, am m[ai] putea spune că rațiunea e cunoașterea fenomenului prin observație, experiență și raționament. Cu alte cuvinte, p[entru] a rezuma c[el] m[ai] mult, se poate afirma că *rațiunea e cunoașterea științifică*. Repetăm însă că e o anume exagerare aici, tocmai p[entru] a pune mai mult în evidență specificul rațiunii, căci, am spus, și vom reveni asupra afirmației, că rațiunea nu e total străină de înțelegerea lui Dumnezeu.

În ceea ce privește revelația, iarăși se pot face mai multe aprecieri; și anume:

1) revelația poate cunoaște totul: atât transcendentul, cât și fenomenul. Aceasta e teza unui fel de misticism total, care ar propuniza să se lipsească de rațiune p[entru] a cunoaște totul num[ai] prin inspirație directă, prilejuită de factorul metafizic;

2) revelația nu poate cunoaște, în fond, nimic, f[iin]d[că] nu există, ea fiind o iluzie. Aceasta e teza acelorași gânditori sceptici și a celor înrudiți cu ei, cari tăgăduiau și rațiunii orice putere reală de cunoaștere;

3) revelația e destinată m[ai] ales pentru cunoașterea transcendentului, cunoaștere fie și parțială și într-o formă oarecum asimilabilă omului, în gradul lui maxim de înălțare. Nu spune Pavel: pruncii trebuie hrăniți cu lapte? Ori că la început îl privești pe D[umnezeu] în ghicitorie (în oglindă?), iar m[ai] târziu față de el? (V[ezi] textul lui Pavel.) Deci, apostolul admite că noi cunoaștem pe D[umnezeu] într-o formă oarecum umană? Și, c[ând] noi ne perfecționăm mereu, înseamnă că niciodată nu ajungem să avem o înțelegere perfect adecvată (fie și num[ai] parțială) a D[umnezeu]. (Discuție.)

Nici aici nu e nevoie să arătăm pe larg spre care din aprecierile de m[ai] sus înclină preferința noastră. Nu admitem nici prima și nici a doua din aceste aprecieri.

Desigur, revelația poate cunoaște totul, teoretic vorbind, adică nu num[ai] transcendentul, ci și fenomenul. D[umnezeu] poate să ne facă să înțelegem prin revelație orice lucru sau problemă din ordinea fenomenală, a istoriei sau a naturii. Când îngerul a vestit pe Iosif să fugă împreună cu Pruncul și Fecioara Maria în Egipt, f[iin]d[că] Irod a dat ordin să se taie toți noii născuți, a fost o revelație (și anume, o revelație în vis), care s-a aplicat asupra unui fenomen istoric. Dar aceasta nu formează regula. Este inutil să recurgem la revelație când putem cunoaște prin rațiune. Și, chiar dacă nu ar fi inutil, dar nu o putem face oricând vrem noi, deoarece inițiativa revelației o are factorul metafizic, adică D[umnezeu].

Afară de aceasta, dacă revelația e dată de D[umnezeu], în schimb, ea are ceva individual: oamenii, în general vorbind, s-ar înțelege greu ori deloc unii cu alții, dacă ar avea num[ai] revelații și nu rațiune, ori ar trebui să fie un fel de ființe de vis, un fel de fantasme osmotice, cari să-și comunice una alteia, în chip direct și imediat, înțelesurile ce le-ar trece prin conștiință ori s-ar forma înăuntrul acesteia...

De fapt, chiar revelațiile cari sunt la baza religiilor devin sociale, afară de unele excepții, prin prelucrarea pe care le-o dă rațiunea, traducându-le în termeni logici, cari, după cum se știe, sunt generici.

În sfârșit, se m[ai] poate spune că rațiunea e și ea o funcție sau un atribut uman lăsat de D[umnezeu]: nu se poate vedea, prin urmare, de ce revelația ar trebui să izgonească rațiunea și să n-o lase să cunoască în domeniul care îi este propriu: fenomenul - revelația păstrându-se m[ai] mult ori aproape num[ai] p[entru] cunoașterea absolutului; adică, m[ai] exact, p[entru] a aduce unele ecouri de la acest absolut. Revelația e ceva prea grav și prea major pentru a fi un instrument spiritual care să se întrebuințeze în slujba fenomenului, afară de împrejurări cu totul speciale: ar fi ca și când s-ar întrebuința un incendiu p[entru] a se aprinde o lumânare. Iată de ce socotim că menirea revelației, și specificul ei, e să fie rezervată p[entru] înțelegerea absolutului și a ceea ce are legătură cu el, lăsându-se, în general, rațiunea p[entru] înțelegerea fenomenului.

Observație însemnată: am spus că rațiunea, dacă l-ar cunoaște în chip propriu pe D[umnezeu], l-ar anula, f[iin]d[că] ori ar trebui să se ridice la nivelul Lui și, deci, să-i confişte suveranitatea, ori D[umnezeu] ar trebui să fie ceva destul de mediot p[entru] a putea intra în cadrele rațiunii. Dar am m[ai] spus și că nici revelația nu-l cunoaște propriu pe D[umnezeu], adică înmăpăsat complet, și am adăugat că e posibil ca și în revelație să fie o formă oarecum asimilabilă puterii de înțelegere a omului, ceea ce implică oarecare denaturare. Nu știm că e num[ai]decât așa, dar sigur e că, în cea m[ai] autentică revelație, chiar D[umnezeu] nu e cunoscut decât parțial.

Atunci se poate spune că și prin actul revelației D[umnezeu] riscă să fie anulat, așa cum am afirmat că ar fi cazul dacă și rațiunea l-ar cunoaște pe D[umnezeu]? Nu. F[iin]d[că], în cazul cunoașterii de către rațiunea singură, D[umnezeu] ar fi ceva pasiv, rațiunea l-ar cunoaște tocmai f[iin]d[că] El e pasiv și, așa-zicând, la dispoziția ei, și, cunoscându-l, l-ar anula, într-un fel sau altul. Pe când, în cazul revelației, D[umnezeu] rămâne ceva activ și veran, care, *El lasă și face să se cunoască ceva din sine*, parțial, într-o formă asimilabilă omului, dar El rămâne intact și înalțecibil.

Revelația e actul prin care D[umnezeu] dă omului o idee despre El, atât cât crede El că e necesară omului, dar El rămâne a se lăsa, pe când, dacă D[umnezeu] ar putea fi cunoscut de rațiunea însăși, ar trebui să fie la nivelul acesteia, adică la nivelul a ceea ce e natural, deci s-ar anula. Numai prin revelație putem cunoaște pe D[umnezeu], fără ca El să piardă ceva, deși, chiar în cefa m[ai] bună revelație, D[umnezeu] nu poate apărea decât în parte și p[entru] te că într-o formă care să aibă oarecare legătură cu structura omului, desigur a omului celui mai nobil sau m[ai] înzestrat de lume.

Întru cât privește a doua din aprecierile menționate, desigur, valoarea revelației, o respingem p[entru] aceleași motive p[entru] care am respins teza sceptică și cu privire la aprecierea valorii rațiunii.

Calea revelației apare astfel definitiv fixată: ea e calea de trasată de exploziile spirituale, prin cari umanitatea poate înțelega pe Creatorul ei și ceea ce se referă la El, adică *revelația e o funcție de cunoaștere rezervată în chip specific p[entru] cunoașterea absolutului*, deși ea poate să cunoască și relativul sau fenomenul, când *rațiunea rămâne rezervată cunoașterii fenomenului*, deși,

pă cum vom vedea, are un rol și în cunoașterea, pe baza revelației, a absolutului. În lumina acestei concluzii și având mereu în vedere că absolutul sau transcendentul e D[umnezeu], care dă câteodată unor oameni puțința de a avea revelații despre El, am m[ai] putea defini revelația, p[entru] un maximum de proprietate și cu același grăunte de exagerare pedagogică, ca fiind *funcția de cunoaștere a transcendentului prin intervenția transcendentului în-suși*.

TV. Raportul dintre rațiune și revelație

După ce am văzut puterea de bătaie proprie rațiunii și revelației, vom încerca să vedem și modalitatea ideală a colaborării lor.

Între rațiune și revelație se pot concepe trei feluri de raporturi:

- 1) un raport de adversitate;
- 2) un raport de separare absolută, prin plasarea rațiunii și revelației în domenii diferite absolut autonome, ceea ce face ca ele să nu ajungă niciodată în conflict, dar nici în stare de colaborare;
- 3) un raport de colaborare, prin servirea unui scop ultim comun.

Se înțelege că nu putem admite nici unul din primele două raporturi.

Era o vreme când știința și religia se opuneau una alteia, într-o adversitate adeseori veninoasă. Vremea aceea, de emancipare lipsită de subtilitate, a trecut. Adversitatea veninoasă nu aparținea științei și religiei în sine, ci oamenilor cari le reprezentau. Și trebuie să recunoaștem că prezumția și resentimentul erau m[ai] ales din partea celor cari vorbeau în numele științei. Astăzi, slujitorii științei sunt fjoarte] modești, iar teologii au alt registru de înțelegere a logicei și necesităților spirituale moderne.

M[ai] greu e de respins cel de-al doilea raport, pe care însă, în fond, îl socotim aproape tot atât de primejdios cât și primul. Sunt astăzi încă oameni de știință sau gânditori, m[ai] mult ori m[ai] puțin filozofici, cari-și închipuie că, dacă au separat complet știința de religie sau rațiunea de revelație, într-un fel de *cloisons etanches*, apoi au rezolvat problema. Ei nu-și dau seama că, în acest chip, consideră știința și religia esențial destructive una față de alta și că, deci, num[ai] închiderea lor în țărcuri diferite poate să le împiedice să se atace reciproc. Știința și religia ar fi ca doi

dulăi, legați bine cu lanțuri de aur, la o distanță atât de mare, cât nu se pot vedea niciodată. Sau ele ar merge pe linii etern paralele, pe când pe noi ne interesează aici, ca și în toate, conviența.

În adevăr, noi nu putem admite să împărțim realitatea în ne sau felii, între cari nu e nici o comunicare. Din contra, noi vedem realitatea ca pe o unitate simfonică, ierarhizată, servind adânc aceluiași scop. Nici împărțirea atât de radicală pe care a făcut-o Kant, în fenomen și numen, nu o socotim prea fericită. Am zădărnici mitem că sunt două planuri de existență, unul al „aparențelor” și altul al „esențelor”, dar socotim că, în cele din urmă, trebuie să ajungă la unitate și că astăzi chiar trebuie să putem găsi o viziune care să înmănuncheze întreaga realitate într-o adâncă palpitație singulară sau într-o fastuoasă procesiune unică.

Kant nu ne-a arătat cum se pot uni fenomenul cu numenul, cum pot fi, în definitiv, frați ai aceleiași existențe. Hiatalul pe care l-a săpat între unul și altul e prea mare, e de netrecut, în caz iremediabil. În cazul acesta, cum m[ai] putem găsi legătura între rațiune și revelație? Rațiunea rămâne ancorată în fenomen, revelația rămâne suspendată de numen sau transcendent, dar noi să nu ferim, p[entru] că nu vedem cum putem stabili contactul între aceste două funcțiuni umane. Ființa ni se desparte în două și noi suntem lipsiți p[entru] totdeauna de sentimentul plenitudinii, de bucuria de a exista, cu toată zestrea noastră sufletească, într-un act de trăire. Atât lumea cât și noi sau sufletul nostru cunoaștem ne apărăm ca două jumătăți sau două perechi de jumătăți, care lucrează oarecum pe cont propriu. Defectul filozofiei kantiene e că a împărțit realitatea și omul în două regiuni comunicabile și reiau filozofia lui Kant ca să văd exact cum e la el). Iată de ce nu poate mulțumi decât ultimul raport între rațiune și revelație, acela de colaborare.

În adevăr, socotim că rațiunea ajută revelația și revelația ajută rațiunea, ele găsindu-se - când nu e o părere preconcepțională care să falsifice lucrurile - într-un raport pozitiv intim una față de alta. Aceasta, în m[ai] multe feluri:

- 1) rațiunea pregătește drumul revelației. Desigur, p[entru] a avea revelație, omul trebuie să se facă înainte de toate vrednic de ea din p[unct] de vedere] moral. Dar atât nu ajunge. M[ai] trebuie ca însăși cunoașterea naturală - adică cea rațională - să pus omului fjoarte] mari probleme și să le fi frământat îndelung până când a ajuns la limita superioară, dincolo de care rațiunea

nu m[ai] poate merge, și nu [mai] după aceea apare revelația, dacă apare. Revelații idilice, concrete, minore au și păstorii, și cei „săraci cu duhul”, dar nu ei au spus adevăruri mari în religie, ci ei au întreținut num[ai] viața spirituală în Biserică.

Revelația care duce la adevăruri constituționale în religie apare oamenilor cari au o substructură cerebrală sau rațională impresionantă. Frământarea puternică a modului lor „natural” de cunoaștere pregătește un fel de teren de decolare, p[entru] forța care va merge să întâmpine miracolul revelației. Misticii respectabili nu sunt „săraci cu duhul”, ci ei sunt totodată mari inteligențe naturale, în laboratorul lor intelectual au loc procese de o finețe excepțională, într-o atmosferă spirituală de o înaltă puritate, ca o condiție, după care poate să vină și scara lui Iacob la cer. Astfel, rațiunea e un plug diafan, dar incisiv, care ară țarina sufletului, înăuntrul căruia va pătrunde, în cazurile fericite, ploaia grației cerești;

2) rațiunea primește revelația, atunci când aceasta are loc, ca pe un depozit sacru și lucrează pe baza ei. După momentele de foc (v[ezi] la Pascal, când a strigat: „Foc, foc” etc.), când s-a produs corpul gnosic revelat, rațiunea se pune din nou la lucru, cu toată puterea și în toate formele ei, și instrumentează adevărurile ce i s-au încredințat. Aici, rolul rațiunii e [foarte] însemnat, poate m[ai] însemnat chiar și decât cel antemergător revelației. Acest aspect sau această proprietate a rațiunii de a fi *receptacol al revelației* este excelarea ei sacră, dacă se poate spune aceasta despre o funcțiune în sine laică.

Caracterul receptacular al rațiunii în acest domeniu e dublu.

Pe de o parte, revelația, oricât ar fi ea de „directă” și oricât ar depăși rațiunea, caracterizându-se tocmai prin faptul că o depășește, dar e cert că p[entru] a veni la cunoștința noastră, p[entru] a se prinde de noi, trebuie să se servească tot de unele elemente ale rațiunii, dilatate și înălțate până la sublim și fragmentate într-o pulbere incandescentă... în revelație sunt imagini, sunt chiar senzații ori iluzii de senzații, sunt intuiții intelectuale, sunt uneori chiar raționamente uimitor de rapide, încât premisele și concluziile intră parcă unele în altele și se topesc într-o inteligibilitate de fulger..., dar acestea toate sunt elemente aparținând zestrei naturale a rațiunii. Numai structura e alta și ceea ce se toarnă în ea. Nu poate fi considerată rațiunea, în acest moment, ca un potir, fie și parțial, al revelației? Zicem parțial, f[iin]d[că] revelația se re-

varsă peste cadrul rațiunii pe care totodată o descompune oarecum și o înalță.

Pe de altă parte, caracterul receptacular în chestiune al rațiunii se evidențiază și m[ai] mult după ce revelația a trecut. După în chiar timpul revelației faptul receptacular al rațiunii se poate tăgădui, e cu neputință să m[ai] poată fi tăgăduit p[entru] epoca ce urmează revelației. În această epocă revelația rămâne ca amintire, iar această amintire cui ar putea fi încredințată p[entru] a fi precizată, pusă în sistem și socializată, dacă nu rațiunii? Revelația este extrem de rară și, dacă rațiunea n-ar păstra măcar ceva din ea, ar fi aproape ca și când n-ar fi fost.

Evident că ceea ce e m[ai] propriu și m[ai] inedit în faptul revelației dispare p[entru] totdeauna după ce a trecut revelația, amintirea nefiind același lucru cu trăirea fenomenului, dar rămâne ceva care e de [foarte] mare preț și acest ceva e luat în p[entru] m[ai] multe mire de rațiune. Ulterior, rațiunea lucrează îndelungat pe baza datelor din revelație și astfel apar doctrinele și canoanele tuturor religiilor. Desigur, pot fi - și sunt - revelații chiar și în timpul scrisului, când, adică, un întemeietor de religie își scrie doctrinele epistolele (acestea sunt m[ai] mult revelații - inspirații din partea „duhului”).

Revelația, în miezul ei intim și ultim, fiind un ecou sau o comunicare a absolutului, rămâne m[ai] presus de rațiune, nu străină de ea. E probabil că absolutul nu creează funcții noi minții noastre, când ne trimete revelația, dar se servește într-un anumit mod de cele vechi sau de o parte din ele. De aceea, la nașterea ei, revelația ajută rațiunii - și tot în două feluri:

1) revelația mărește extensiunea domeniului de cercetare al rațiunii. Ea dă rațiunii puțința, s-ar zice, să-și anexeze absolutul. Căci rațiunea ca atare nu poate să cunoască absolutul, dar, după ce revelația îi dă unele date asupra lui, ea poate raționa asupra lor și le poate dezvolta, fie și cu perspectiva de a le potrivi, în caz fatal, până la un punct, pe măsura oamenilor. Am spus că pe calea aceasta ia naștere corpul doctrinar și canonic al religiei. Și pe calea aceasta se poate face filozofie metafizică. Metafizica laică ori este impotentă, ori e o amăgire. Dacă are adevăr în ea, este un lucru cât beneficiază de revelația religioasă - unica revelație autentică -, ori întru cât este înrudită cu religia. Ceea ce este important e că, în acest mod, rațiunea, care în sine însăși e limitată la fenomen, are puțința să evadeze din fagașul ei natural și să poată face teologie și filozofie înaltă. Din rațiune științifică po-

ajunge, în oarecare măsură, rațiune metafizică, dar nu prin propriile ei puteri, ci prin ceea ce îi împrumută revelația;

2) revelația dă rațiunii un elan pe care nici o altă forță nu i l-ar putea da în aceeași măsură, ca putere și mfai] ales ca înălțime. Cele mfai] însemnate stimulente directe, rațiunea le are ori din partea instinctului, adică din partea energiei cosmice vitalizate în om, ori din partea revelației, adică din partea energiei transcendentului. Primul stimulent poate fi foarte puternic, dar are în el ceva teluric și poate duce la doctrine imperialiste, negativiste. Al doilea stimulent e lumina arhanghelească și dă naștere la doctrine armonioase și transfigurante. E destul să ne gândim la filozofia lui Platon, ca să vedem la ce monument de creativitate umană luminoasă poate duce rațiunea când e fecundată de revelație, deși, în cazul de față, nu e vorba de o revelație formală, ci mfai] mult de o atmosferă] revelantă, care și ea e numai parțial și indirect creștină sau, mfai] bine-zis, precreștină.

Din cele de mfai] sus se degajează o concluzie: că rațiunea nu e străină de ceea ce este esențial religiei și că are un rol chiar în înțelegerea absolutului, adică a lui Dumnezeu, deși ea e făcută pentru] înțelegerea fenomenului și prin ea însăși nu poate înțelege decât fenomenul. Dar ca pregătitoare și ca receptacol al revelației, ajunge să intre în economia intimă a gnoseologiei religioase, fapt accentuat de extensiunea și elanul pe cari i le dă, din partea ei, revelația însăși.

În chipul acesta, noi nu aprobăm nici pe cei cari pretind că rațiunea nu are nici un rol în cunoașterea divinității, și nici pe cei cari coboară divinitatea până la a o face obiect de cunoaștere naturală a rațiunii.

Vfezi] teza sau, mfai] bine-zis, tradiția creștină platonică (ortodoxă?), care îndepărtează prea mult rațiunea din religie din înțelegerea lui Dumnezeu], și teza sau, mfai] bine-zis, tradiția creștină aristotelică (catolică?), care face prea mare caz de rațiune în religie în înțelegerea lui Dumnezeu]... Unii teologi occidentali l-au analizat pe Dumnezeu] ca pe un obiect mareț, dar oarecum la dispoziția lor: vfezi], mi se pare, în Gilson: *Istoria filozofiei] medievale*.

Adevărul, în această chestiune - ca în multe altele -, e mult mfai] complex și mfai] delicat și, potrivit cu el, noi credem că revelația și rațiunea se pot apropia pentru] o colaborare, de izbânda căreia depinde însăși realizarea destinului omenesc. Revelația și rațiunea sunt, în esență, în istoria culturii, așa-zicând,

complementare. Revelația merge mult mfai] adânc decât rațiunea, dar adevărul este că ele se valorifică reciproc. Aceasta e colaborarea lor echilibrată și salvatoare, dacă ea e fixată și menținută într-o stare ideală.

Dar, pentru] ca această colaborare rodnică să fie cu putință, trebuie ca spiritul nostru să fie prevenit. Iar a fi bine prevenit în această chestiune, înseamnă să îndeplinim o dublă condiție: întâi, să nu avem orgoliul rațiunii, închipuindu-ne că ea e mijlocul nostru cel mfai] înalt de cunoaștere și că ea singură și prin sine înțelege; și săși poate înțelege pe Dumnezeu]; al doilea, să nu ne închipuim că revelația se dispensează de rațiune; în ultimă analiză, rațiunea trebuie să se subordoneze revelației, care, la rândul ei, dacă nu e rău înțeleasă de oameni, va lăsa rațiunea să epuizeze fenomenul, adică să stabilească legile acestuia, construind ceea ce numim știința.

Rațiunea și revelația sunt cele mfai] mari bunuri ale omului. Ele sunt baza cunoașterii lui, de care depinde mântuirea sa. De aceea, avem datoria să le luăm împreună, în colaborarea lor ierarhizată lor justă, lăsându-le să fie ceea ce ele sunt, în forma lor cu toate rătăcirile noastre, prin cari uneori le-am tulburat economia: adică, două funcții, diferite ca structură și putere, dar luate crând într-un acord pe deplin justificat.

Privite pe acest drum glorios, pe care adeseori au mers în istorie la marii creatori ai geniului uman, ele sunt ca două branșuri cunoscătoare, ireductibile una la alta, dar servind aceluiași organism spiritual, sau ca doi plămâni, deosebiți unul de altul, dar formând o respirație unică.

Știință și cunoaștere

Natura umană are un complex de reacții fundamentale, cari o definesc: reacția socială, artistică, morală, religioasă, gnostică, p[entru] a nu vorbi de reacțiile strict biologice, pe cari le au și animalele. Aceste reacții sunt originale, în sensul că nu se pot deriva una din alta, așa cum la un corp geometric cele trei dimensiuni sunt solidare, dar perfect inconvertibile.

Printre ele, reacția gnostică sau tendința de a cunoaște e la fel de fundamentală ca și celelalte, însă uneori e chiar mai puternică. Din exercițiul ei multimilenar s-a născut ceea ce numim *știință*. Mulți afirmă că știința sau rezultatele cunoașterii, în general, s-au născut din cauza nevoilor practice și din acumularea ideilor în timpul muncii. Această afirmație are o mare parte de adevăr, dar și una la fel de mare, sau poate și m[ai] mare, de eroare. Realitatea e că știința s-a născut din nevoi practice, dar și chiar nevoia în sine, din acea reacție fundamentală de a cunoaște, despre care am vorbit, iar depozitul științific s-a amplificat nu numai în timpul muncii, ci și în timpul de repaos aparent și chiar al fanteziei.

Spiritul uman e, din acest p[unct] de vedere, un fel de poliedru invizibil: fiecare față reflectă ori simbolizează o tendință fundamentală, care trebuie privită ca ceva specific. Desigur, toate aceste reacții de bază, definiții p[entru] știința umană, se pot sti-mula una pe alta - și aici intră în joc și nevoile biologice, și înseși pasiunile nespirtuale, cum ar fi: dorința de putere, de glorie etc. -, după cum se pot și paraliza una pe alta, dar ele în sine sunt originale și inconvertibile în esență una la alta, iar bogăția și corela-ția lor fac valoarea fiecărui om, ori a umanității ca formă nouă de energie în existență.

Dar ce este știința? Și, când spunem aceasta, ne referim la ceea ce s-a numit știința „rațională”, în opoziție cu știința și cu cunoașterea „empirică”. În acest sens, s-a spus că *știința este cu-noașterea verificată și sistematizată*. Este această formulare ade-vărată? Ne înscriem contra ei, deși se face atât de mult caz de dânsa.

Mai întâi, sunt sau au fost și în știință multe erori, ca să nu m[ai] vorbim de ipotezele gratuite, deși uneori s-a vărsat sânge

p[entru] ele. Pe urmă, sistematizarea e un ideal care nu e întotd[eauna] realizat, sau poate e mai mult în manuale și trata-ri iar în zonele descoperirilor și tatonărilor recente din orice știin-ță „rațională” e un oarecare haos fecund, o coreografie abstractă și patetică, în care nu se văd întotd[eauna] liniile arhitecturale.

Pe de altă parte, „știința empirică”, privită adesea cu dispreț, deși, în istoria omenirii, ea e la baza științei raționale, are și ea anume „virtuți de verificare” și de sistematizare, ce nu pot fi ig-norate fără nedreptate. Am putea chiar spune că volumul cunoas-terii științifice valabile și al tehnicilor corespunzătoare, cari au sco-sos omenirea din animalitate și au instalat-o încet-încet, dar nu re-șet, pe scena ei singulară, se datorează „empiriei” și inițierii de către o generație la alta. A existat deci o verificare a ideilor, a „adevăr-urilor” și în știința empirică. Deși ea a fost adesea un amalgam de adevăruri și erori, de pozitivități și de empirități, dar partea de veri-ficare, la care se adaugă importanta parte de divinație, pe care o are în mare parte, a pierdut-o omul modern, a fost imensă.

Așa se explică cunoștințele înaintașilor noștri în toate domi-niile, chiar din preistorie, cari au luminat fruntea oamenilor și au ghidat pașii lor, cunoștințe ce țin uneori parcă de miracol. Să ne gândim numai la cunoștințele botanice, zoologice, astronomice etc. ale părinților noștri din epoca folclorică și a înfrățirii cu natura. Să ne gândim la uimitoarea medicină populară - în unele privințe m[ai] valabilă decât cea „științifică” -, din care, câtă vreme a păstrat, în China s-a organizat astăzi o facultate specială, care pregătește medici numai pe baza științei medicale tradiționale. Că are studenți la fel de calificați ca și cei cari urmează facultățile de medicină „modernă”. Iar noi nu mai posedăm decât o mică parte din tezaurul medicinei vechi sau populare, lăsat să se risipească de prezumția raționalismului contemporan.

În ceea ce privește sistematizarea, nici știința empirică nu era complet lipsită de calități. Un fel de a sistematiza cunoștin-țele vieții era, de exemplu, polarizarea lor în jurul sărbătorilor. Și o-a sărbătorile, înainte, erau multe, calendarul se transforma în enciclopedie în serviciul omului. Datinile de sărbători și de adevărate timpuri făceau oficiul de sistematizare, un oficiu care depindea de știința însăși și valorifica viața pe m[ai] multe planuri. Sistemati-zarea cunoștințelor, așa cum fac știința modernă și pedagogia modernă, are și ceva artificial; de aceea au fost în secolul nou al pedagogi cari au propus să se predea elevilor cunoștințele în gâtură cu desfășurarea vieții înseși și cu „centrele de interes”.

Urmarea e că nu putem rămâne la definiția că știința e cunoașterea verificată și sistematizată, afară dacă prin aceasta nu se exprimă ceva relativ, pe de o parte, și numai o deosebire de grad, pe de altă parte, între știința „rațională” și cea empirică. În orice caz, filozofic vorbind, definiția aceasta nu e recomandabilă, căci cine poate spune că a descoperit cunoașterea verificată și perfect sistematizată? Și atunci suntem datori să căutăm o definiție mai corespunzătoare.

Plecăm de la faptul că există „științe”, dar nu „știință”. Se întrebuințează curent termenul „știință”, însă, de fapt, el e un termen convențional și m[ai] mult metafizic. Se poate spune: „filozofia”, „religia”, „morală”, dar, în fond, nu se poate spune „știința”. Ceea ce posedăm e o sumă de științe, dacă nu chiar un conglomerat, dar nu știința. Și aceasta, p[entru] motivul că fiecare știință studiază un fapt anumit de realitate ori realitatea privită dintr-un anume punct de vedere și că *nu poate proceda altfel din cauza naturii ei înseși*. Nu există omul, oricât de genial, care să poată studia realitatea în toate aspectele ei, dar, presupunând că ar exista, s-ar izbi de un obstacol mai adânc. P[entru] ca acest om să poată uni toate aspectele sau fragmentele realității într-un singur obiect cum e, de fapt -, ar trebui să descopere principiul sau substratul lor comun, căci numai asta le unifică.

Dar acest substrat comun, acest principiu sau această esență, aceeași în toate domeniile existenței, este ceea ce [am] numit *absolutul*, spre deosebire de relativ. Dacă un fizician, un naturalist, un matematician etc. ar ajunge în sondarea fragmentului de realitate care face obiectul disciplinei lui până la zona ultimă sau partea de absolut, ar ajunge, la drept vorbind, până la absolutul însuși, f[iin]d[că] *absolutul* e în fiecare parte. Ceea ce nu e când e vorba de fenomene sau de concretizările m[ai] mult sau m[ai] puțin sensibile ale absolutului. Oricât ai studia un fenomen, un fragment de fenomen, nu poți spune că implici în el toate celelalte fenomene, așa cum se poate spune că în fiecare „parte” de absolut este absolutul însuși. Știința, deci, este obligată să se mulțumească cu „fenomene” sau cel mult cu grupuri de fenomene, cu domenii de fenomene.

Chiar dacă apar științe complexe, formate din m[ai] multe științe, așa-numitele științe „interdisciplinare”, cum se întâmplă astăzi din ce în ce mai mult, nu se poate spune că mergem către o știință care să cuprindă într-un obiect unic toate fragmentele de realitate. Iar presupunând că va apărea vreodată o știință, una

singură, care să unifice toate fenomenele într-unui singur, sesizarea substratului lor ultim, aceasta nu s-ar mai chema știință, ci filozofie.

Să mai insistăm un moment. Avem, de fapt, *fenomene* și *nomenul*. Fenomenele sunt în număr infinit, dar fenomenul e unic. Filozofii înțeleg prin fenomen toată lumea „sensibilă” cum ar spune teologii, lumea creată, care se schimbă mereu în timp ce substratul ei, absolutul, Atlasul lumii sensibile, rămâne același. Științific, nouă ne sunt perceptibile și proprii p[entru] explicare fenomenele, iar nu fenomenul ca atare, f[iin]d[că], p[entru] a-l înțelege pe acesta, ar trebui să-i căutăm și m[ai] ales să-l căutăm sim o rațiune sau o cauză *în afara lui*, căci cauzele sunt întotd[eauna] exterioare efectului.

Dar a ști care e cauza fenomenului ca atare, deci motivul ultim, înseamnă a cunoaște absolutul sau, cum îi m[ai] spusem, filozofii, lumea în sine, numenul, indescriptibilul, inteligibilul, teologii, lumea revelată. Aceasta însă n-o poate descoperi m[ai] bine zis: „științele”, ci cel mult filozofia sau religia. De aceea am putea spune că știința (în înțeles de științele) se ocupă cu *fenomenele*, pe când filozofia se ocupă cu *fenomenul*. Cu altă vorbă, știința e o prizonieră a fenomenului: nu poate ieși din fenomen, poate cel mult să stabilească legătura între unele științe, să unească zece grupuri unitare de științe, poate, în cazul cel mai bun, să ofere unele sugestii p[entru] a concepe substratul existenței absolute, dar nu poate ajunge la acesta, iar dacă ajunge, se transformă, *ipso facto*, după cum am spus, în filozofie.

Numai filozofia poate să evadeze din fenomen. Că o filozofie de realitate sau în iluzie, aceasta e o altă problemă, pe care nu o studia la timp. M[ai] mult: centrul de greutate al filozofiei, p[entru] adevăritatea și, am spune, blazonul ei sunt prin ceea ce descoperă în afara fenomenului și prin care luminează dintr-o dată fenomenul. De aceea, propunem următoarea definiție a „științei”, a metodei științifice de cunoaștere: *știința este cunoașterea intrafenomenului*, pe când filozofia este mai cu seamă cunoașterea *extrafenomenului* sau, pur și simplu, *a fenomenului*.

De aici, un corolar. Fenomenele, fiind în număr infinit, lumea vizibilă creându-se mereu și apărând fenomene ca acestea, existau până acum și pe cari oamenii de știință trebuie să se înceteze, aceștia nu numai că nu pot pune un punct final în știința lor, dar sunt obligați chiar de obiectul căruia-i zicem știință să prezinte, în mod permanent, cunoașterea ca un început:

oricât ar fi de avansată, e întotdeauna un început. M[ai] mult: se prezintă ca un început, ca ceva în mod esențial *neterminat sau neterminabil*. Se știe că, în știință, o problemă rezolvată deschide alte probleme și nici un adevărat om de știință nu-și închipuie că a ajuns să descopere cheia însăși a cunoașterii. Știința se măsoară prin câte explicații noi a adus, iar nu prin ce m[ai] t[re]-b[ui]e să aducă.

Altfel e în filozofie. Ambiția oricărui mare filozof e să dea un tablou al existenței, adică să dea o cheie magică, mai precis, o cunoaștere *încheiată*. În realitate, nici un filozof, oricât de prestigios, n-a dat o astfel de cunoaștere, dar a avut acest scop și în unele cazuri a crezut că l-a realizat și chiar lumea cealaltă a crezut un timp, sau mai târziu s-a întors din când în când la el. Cunoașterea filozofică, vorbind subiectiv și uneori chiar istoric, nu e suspendată, ci încheiată în sistem - e terminabilă, în acest înțeles, de aceea ultima definiție la care ajungem sau pe care o propunem p[entru] a înțelege adevăratul caracter al științei este următoarea: *știința este cunoașterea intrafenomenală neterminabilă*, spre deosebire de filozofie, care e cunoașterea extrafenomenală sau a fenomenului, terminabilă.

În acest capitol nu ne-am ocupat de filozofie decât p[entru] a înțelege m[ai] bine știința. Acum cercetarea noastră a vrut num[ai] să arate că știința, cunoaștere de mare valoare, nu poate fi punctul final al cunoașterii umane, f[iin]d[că] nu coboară în esența ultimă a lucrurilor, ci e oarecum *prizoniera* lor. De aceea suntem obligați să ne adresăm și altor moduri de cunoaștere.

Artă și cunoaștere

Capitolul I Preambul

Arta e veche în omenire¹. Dovadă pentru aceasta sunt cunele și picturile preistorice din unele peșteri, desenele rupestre aer liber ce se descoperă acum aproape în toate continentele. Crustările din același timp pe oasele de ren sau de alte animale, chipurile de piatră atât de expresive, aproape tulburătoare, la fel de strămoșii noștri de atunci. Dar e ceva încă și mai vechi: instinctul frumosului, din care, în fond, s-a născut arta. Acest instinct sau această înclinare e și la copil, chiar din primul an de viață, poate că un embrion pentru frumos (nu pentru artă) e și la unele animale superioare.

În ceea ce privește arta propriu-zisă, ea s-a constituit în legătură cu religia și magia, munca și interesele practice, orgoliul, vanitatea, jocul și imitarea naturii, obiceiurile la naștere, căsătorie, înmormântare, dar mai ales în legătură cu religia. S-a născut în legătură cu toate acestea sau împreună cu ele, sub protecția ori imboldul lor, dar nu din ele, cum s-a spus mereu. Ca și la știință, trebuie să recunoaștem, pe lângă stimulentele sau cauzele exterioare, și un stimulent sau o cauză interioară, așa-zisă dezinteresată, din care s-a născut arta, chiar dacă primii creștini nu și-au dat seama de acest fapt. Imaginea mentală cerea și o exteriorizare pentru ea însăși; artistul preistoric, atunci când s-a așezat să deseneze sau să picteze figura unui animal și căuta să o facă maxim veridică și de expresivă, o făcea dintr-un stimulent oarecare, în de artă. Aceasta era, să zicem, luciditatea lui. Dar, paralel cu luciditatea, lucra la el un gust pentru frumos, chiar pentru frumusețea de care nu-și dădea seama, care-l conducea însă din instinct. Probă că nu toți oamenii făceau obiecte de artă - ca și astăzi - ci numai cei cari aveau în structura lor forma posedantă sau cuceritoare, halucinantă a artei.

Cauze eteronome și cauze autonome au lucrat din primul moment pentru ca să apară arta. Chiar și în timpul nostru nu tensitatea cauzelor eteronome decide de valoarea creației artistice.

ci aceea a cauzei intrinsece, cum e și în conduita morală. Nu magicienii, nu religioșii, nu simplii muncitori etc. au creat arta, în ultima analiză, ci cei cari, pe lângă acestea, aveau în ei și dimensiunea activă a întru chipării, autosugestionații unei a doua lumi.

Priviți un copil: el desenează ca să-și treacă timpul ori pentru că l-au pus cei mari, ori din vanitate, ori din imitație etc. Dar artist virtual e numai dacă este furat de un demon bun atunci când ia creionul în mână, demon despre care el nu știe nimic. Luciditatea în artă e numai la adulți și n-a fost la începutul artei în evoluția omenirii.

Chiar și astăzi luciditatea nu atinge ultimele resorturi, deși a ajuns să aibă o arie foarte importantă; în nici un domeniu al culturii nu e mai mare colaborarea dintre inconștient și luciditate ca în creația artistică.

Cât e, în termeni matematici, de când s-a născut arta, nu putem ști. Însă putem afirma că, dacă nu arta, măcar înclinarea spre frumos e mai veche în omenire chiar și decât religia (analogie cu copilul mic), fiindcă religia cere mai multă maturizare intelectuală.

În orice caz, un lucru e sigur: arta a fost, din prima zi, o mare mângâiere și un mare sprijin pentru ființa umană. Se poate spune că, dacă omenirea n-a ajuns până acum în întregime la casa de nebuni, se datorează religiei, muncii și artei sau poeziei în sens larg. Artele au fost *des dieux amis*², cum spune un mare poet (Musset, *Premieres poesies*).

Atât de mult și-au dat seama oamenii de mângâierea sau mândria artei, încât predecesorii noștri cheltuiau adesea mai mult pentru artă decât pentru utilitate. Când un țăran patriarhal făcea o casă, se gândea în primul rând să o facă frumoasă și apoi utilă. Tot așa, o poartă, un toiag, o scoarță... Până și sabia multor cavaleri sau potențați era gravată artistic, și nu numai pe mâner. ..

Dar pe noi, aici, ne interesează arta numai *sub raportul cunoașterii*. Artă e o mângâiere. Este ea și o cunoaștere, și în ce condiții sau limite?

De fapt, se poate spune că *aspectul gnosis* al artei a apărut aproape o dată cu filozofia. Oricât ar fi fost arta, la început, înecată în metafizică sau în psihologie, sau în politică, sau în etică, ea s-a limpezit și ca un mod de înțelegere a lucrurilor. Platon, care excludea pe artiști din republica lui, cerea totuși tinerilor să știe muzică, între altele, pentru a-i primi în școala sa. Aristotel în-

țelega că artele trebuie să redea natura, realitatea. Plotin considera extazul sau unirea cu divinitatea ca fiind totodată adevăr și frumosul suprem.

Pozițiile adverse și extreme au apărut mai mult la gânditori contemporani. Filozofii romantismului german pun hotărât în legătură cu aperciperea Absolutului însuși: Hegel și, mai ales, Schelling și Schopenhauer, pe care-l considerăm tot romantic.

A venit, apoi, așa numita „artă angajată”, cu doctrinari care includ în artă finalități de transformare mai ales sociale. Pentru acest scop, arta trebuie „să reflecte” societatea, să o cunoască pentru a o putea schimba; s-a simțit și oarecare praf de pușcă în aceste doctrine...

Pe de altă parte, filozofii cari au văzut în artă o valoare care adresează întregului suflet, deci și inteligenței (Guyau) sau moralității (Ruskin), au înțeles că arta are rolul să potențeze viața, ca atare, nu poate lăsa la o parte cunoașterea, care este element de bază al vieții.

Chiar curentele cari s-au numit realismul, naturalismul, impresionismul etc. denotă intenția de a crea o artă care să ajungă până la datele sigure ale existenței.

Poziția opusă este a „puriștilor”, a artei pentru artă. Creația artistică are să se ocupe numai de ea însăși, ea nu are, după o legătură fundamentală cu cunoașterea, cel mult paterizează o cunoaștere. Foarte elocvent spune acest lucru un critic de mâna, pe nedrept aproape uitat: „Poezia își are izvorul în sensibilitate, nu în inteligență, ca filozofia; ea folosește imagini, nu concepte; ea trezește emoții, nu cunoștințe; ea exprimă individualul, nu generalul; ea creează frumosul, nu descoperă adevărul; consecință, cele două activități spirituale diferă prin geneză, natură, finalitate și metode (...) Putem vorbi despre o *dramă a cunoașterii* și nu despre o *problemă a cunoașterii*” (Emilian Căstănel, „Steaua”, iulie 1968)³.

Iar maximul acestei atitudini a apărut în cunoscuta bucurie a lui Mallarmé: poezia nu se face nici cu idei, nici cu sentimente, ci cu cuvinte (citez din memorie).

Care-i adevărul?

Capitolul II

Natura artei

A fi curios, desigur, să vorbim despre artă, indiferent din ce punct de vedere, fără să ne întrebăm de ce natură este ea⁴. Dar e și un motiv mai special. Din însăși ideea pe care ne-o facem despre artă poate să rezulte o lumină decisivă, măcar ca direcție, pentru raportul dintre ea și cunoaștere. Când Schelling spune, de exemplu, că arta este identitatea dintre aspectul real al Spiritului, care e cunoaștere, și aspectul subiectiv sau ideal al lui, problema e rezolvată de la început și nu mai trebuie decât să fie demonstrată în amănunte sau aplicații. Nu e, deci, indiferent cum definim arta.

E adevărat, una din faptele cele mai des evitate este tocmai definirea artei. Și, când se face, se cade nu rareori în definiții ori tautologice, ori metaforice, ori negative, arătând mai mult ce nu este arta, ori se forțează puncte de vedere artificiale, se recurge la un verbiu savant, care amăgește și autoamăgește, și chiar la piruetări rafinate, lăsându-se întotdeauna impresia, în aceste cazuri, de ceva incomplet sau unilateral. Trebuie să recunoaștem că toate valorile mari ale vieții sunt, în fond, o enigmă, iar arta este printre cele mai enigmatice.

S-a spus că arta se trăiește, se gustă, iar nu se explică. Și totuși, nu e un motiv să renunțăm, căci filozofia tocmai cu acest fel de enigme se ocupă, chiar dacă ele ar rămâne pentru totdeauna enigme - și mai ales din cauza aceasta. Întru cât ne privește, nu ne propunem să reușim acolo unde au eșuat alții, de aceea vom încerca să identificăm arta în primul rând pentru ceea ce ne interesează aici, căutând să ajungem mai mult la ceea ce se cheamă o definiție de lucru.

Pentru aceasta, trebuie să spunem însă că, în această parte a studiului nostru, ne vom ocupa de artă în abstract, adică nu de opere de artă, ci de fenomenul în sine al artei, considerat oarecum ca o perfecțiune. Operele de artă, chiar când aparțin geniilor, au inegalități de ton, căci, vorba poporului, „nici un răsur fără cusur”. Cu atât mai mult nu ne referim la felul cum gustă oamenii arta în realitate, fenomen foarte [h]eteroclit, în care intră puține motive pur artistice. Și ne referim, firește, la arta în general, nu numai la cea literară sau muzicală, sau de altă modalitate.

Cea mai sigură calitate a obiectului de artă este faptul că constituie o armonie. În epoca noastră a început să se facă un deosebit de muzică zgomotoasă și de dansul violent, de sincopă eventual, de istorie în artă. Dar aceasta nu e artă, ci poate fi, mult, un succes biologic, discutabil și el, până la urmă.

Însă armonia singură, deși e cea mai evidentă în ființa ar, nu ajunge.

Altă calitate a obiectului de artă este prezența factorului emotiv. Și rezolvarea unei teoreme poate fi ceva armonios, și așa de cele mai multe ori pentru un matematician de vocație. Se spune adeseori că această rezolvare este în sine însăși o operă de artă, dar e aici mai mult o figură de stil, deși trebuie să admitem că în anume cazuri, este chiar așa, dar fiindcă gânditorul în che une adaugă și suficient sentiment.

Evident, în artă este vorba de o emoție mai mult sau mai puțin eterată, care nu iese din sfera armoniei, dar ea există în deauna, ca un factor fundamental, fără de care nu ne putem chipui actul artistic. Și în poezia parnasienilor era implicat sentimentul, oricât ar fi fost de geometrizat și decantat. O poezie creație artistică fără sentiment e o creație de computer. Combinațiile pur intelectuale cari urmăresc performanțe rare sau chiar zădărnice și de care actuala producție literară abuzează, dând impresia mai mult a unei industrii verbale, se îndepărtează de fenomenele artei ori îl infirmă.

Trebuie să mai adăugăm că nu ignorăm legea integrității psihice, după care sufletul e întreg în orice moment al existenței. E întreg, dar ca nuanțe sau ca elemente așa zicând de laborator. După această lege, emotivitatea e permanentă în orice stare psihicului ca și celelalte moduri principale ale lui. E însă vorba de un grad, fără să putem preciza când începe sau sfârșește o stare considerată intelectuală sau afectivă, sau volițională. Ceea ce e sigur e că în artă elementul emotiv apare ca ceva principal. Artă nu se poate reduce la un pur joc al inteligenței nici când e vorba de creator, și nici când e vorba de cel ce trăiește arta creată de alții.

A treia calitate a artei este elementul hedonic. S-a vorbit mult a lungul secolelor și se vorbește mereu de plăcerea pe care o oferă arta. Cuvântul nu e cel mai potrivit, având în vedere că aici e vorba de o plăcere spirituală și ordonată în felul ei. Am preferat termenul „încântare” sau „bucurie”, dar celălalt e consacrat. Și francezii spun *plaisir esthetique* și germanii spun *Kunstgenuss*, c

ar putea să spună *joie* și *Freude*, deși francezii uneori spun și așa. Dar să nu ne oprim prea mult la cuvinte. Important e că arta oferă oamenilor o anumită desfătare sau plăcere. (Nu vorbim de crearea însăși a operei de artă, ceea ce e altceva.) Deși poetul a spus „dureros de dulce”, adică „dureros de frumos”, în ambele cazuri nu poate fi vorba de ceva care să întreacă ori să anuleze aspectul pozitiv al bucuriei.

în trăirea artei pot fi chiar lungi momente de încercare, de tensiune, dar ele sunt pentru a adânci emoția artistică și pentru a o sublima, dacă nu întotdeauna în același timp, cum e ideal, imediat după aceea. Iar dacă durerea depășește pur și simplu încântarea, nu mai e operă de artă. Așa-zisele stări de groază și de *suspense* pe cari le montează unele opere se adresează ori oamenilor elementari, ce greu pot fi mișcați, ori celor blazați, cari, din motive diferite, sunt în aceeași situație; în ambele cazuri respectivi rămânând, în fond, tot plăcut impresionați. Chiar romanele polițiste cele mai tari nu produc durere, din contra, și, de altfel, plăcerea dată de ele nici nu e de caracter artistic.

Se întâmplă cu arta un lucru curios. Un filozof german, Konrad Lange, a analizat fenomenul „pendulării” în starea artistică. El a fost criticat, dar are o mare parte de adevăr și se aplică cel puțin pentru a explica ceea ce am putea numi mecanismul supapei de siguranță. Când identificarea cu personajele cari, într-o operă, suferă mai mult sau mai puțin atroce, poate să aducă o mare suferință cititorului sau ascultătorului, intervine ideea că, totuși, acele suferințe nu sunt reale, ci că sunt o ficțiune, și că, în orice caz, nu sunt personale. Acest fel de pendulare între durerea personajelor din operă și refugiul pe insula apărută a eului propriu face ca, atunci când plăcerea artistică ar fi amenințată să fie înlăturată cu totul, să nu mai aibă loc; trăirea artei presupune un minimum de confort psihic, fără de care nimeni nu ar mai merge la teatre, n-ar mai vizita muzee, n-ar mai citi literatură. Persoanele nocive, mai ales feminine, cari, după ce au citit un roman, de exemplu, spun: „am plâns mult”, „am râs mult”, înseamnă că au uitat de starea estetică și că n-au mai ieșit din pielea personajelor; supapa n-a funcționat. Sau că s-au trezit la urmă, pentru ca, peste puțin timp, să uite totul.

Toate acestea nu vor să spună că adevărata stare artistică e ceva comod sau facil. Dacă cititorul, ascultătorul sau privitorul nu se identifică în mod absolut cu personajul ori cazul din opere, el trăiește totuși problema sau situația în sine, ca o dimensiune a

vieții, și aceasta poate să meargă până la tragic. Însă tocmai a
unul din miracolele artei: ea domesticește durerea, o decan
și, deși o adâncește, îi dă armonie, îi dă încântare. Artă e tot
„parantezare”; în cuprinsul ei, oricât ar fi de amenințătoare v
rile oceanului și gurile rechinilor din exterior, se poate realiz
interval de relativă liniște. Dacă unii citesc ori ascultă, ori pr
arta așa cum ar juca popice și se distrează, iar alții se pierd c
tul și varsă lacrimi nenumărate ori confundă arta cu un narc
e fiindcă, de fapt, trăiesc o stare puțin sau deloc artistică.
adevărată e o înaltă cuviință a bucuriei, chiar dacă, pe planu
fund, se schițează permanența tragicului. De aceea, e de m
că un spirit atât de erudit și de subtil ca Benedetto Croce a
testat caracterul hedonic al artei, deși l-a admis indirect, în
care măsură. Înclinarea sa spre contradicție l-a condus la a
punct de vedere.

Iar cu aceasta am constatat trei însușiri ale fenomenului
tei: armonie, emoție, bucurie. Ele nu ajung pentru a deosebi
de alte stări sufletești. Simpla armonie a matematicianului
numaidecât artă. Armonia emotivă, oricât ar fi de plăcută
hedonică, a unei scene de familie ori între prieteni, de exem
nu înseamnă prin ea însăși o stare artistică. Pentru a se ajun
această performanță de spirit, mai trebuie ceva, care e un f
antena de aur a artei: semnificația, expresivitatea. Incontest
câțiva membri ai familiei, câțiva prieteni pot să trăiască l
moment dat faptul că se află împreună în jurul unei mese ca
operă de artă; și ea e, în adevăr, în acest caz, o operă de artă.
cu condiția ca ei dă-i găsească *semnificația* sau expresia spi
ală, să o trăiască și ca pe ceva în sine, ca pe un fapt ce se
depersonaliza și se poate înscrie într-un fel de panteon de val

Și, cu această ocazie, trebuie să spunem că, dacă sunt oameni cari eteronomizează opera de artă și o valorifică pe un plan decât cel estetic, în schimb, sunt, din fericire, și oameni care creează modalitate artistică chiar dacă n-au în față o operă de artă ori perfecționează o operă de artă cu idealismul lor estetic. Văd mai bună decât este, fiindcă, în adevăr, *ea devine mai bună prin ei*. Adică, sunt oameni cari *văd lumea artistică*, după cum ei o văd politic ori biologic, ori moral, ori filozofic, teologic etc. Mintea lor totul devine, așa-zicând, operă de artă, pentru că știu să descopere expresivitatea sau semnificația ce conferă valorii celorlalte calități despre cari am vorbit, adăugându-se răsunet de a fi obiect de artă.

Câtă lume, de pildă, nu privește un anume peisaj? Dar nu pentru toți el este și operă de artă. Pentru alții însă este, deși nu e semnat de nici un autor. Căci, în fond, este creat de ei în acel moment. Câți oameni nu văd aspecte interesante în cafenele ori pe stradă? Dar cei mai mulți trec indiferenți. Însă pentru tagma, extrem de rară, a unui Caragiale, ele încep să se organizeze în valori de teatru. Unele psihicuri fac, deci, ca totul să se miște și să cristalizeze în obiecte de artă; sunt predestinații muzelor și sunt, de fapt, adevărați creatori, chiar dacă n-au scris nici o carte, n-au pictat, n-au sculptat. Uneori se ignorează singuri, pe când alții, creatori numai pe jumătate ori mai mult în închipuire, se cunosc, adică se apreciază exagerat.

Numărul operelor de artă e, așadar, sau a fost mult mai mare decât cele înregistrate în istorie; ele au aparținut celor cari au văzut lumea artistic. Dar a vedea lumea artistic vrea să spună, pe lângă armonia emotivă și esențial hedonică, semnificație captivantă, înțeles care se adaugă la înțelesurile curente sau de suprafață. Prin aceasta, lumea devine finalmente expresivă și se constituie ca artă.

Faptul e foarte important și trebuie să insistăm. Semnificația ca expresie și luminare a existenței, ca un fel de aromă de înțeles ce se descoperă în substanța vieții și o schimbă din materie în spirit, îl atrage pe creator și apoi îi atrage și pe cei cari îi cunosc opera, încât, în cazurile cele mai caracterizate, se ajunge la contemplație, fapt atât de cunoscut în lumea artei. Nu la o contemplație absolută, ca în mistica religioasă, dar la o contemplație sigură, care vine pe urma faptului că cel ce trăiește opera de artă e absorbit de sensul ei, de semnificațiile ei și, până la un punct, se pierde în ele.

Valoarea unei opere de artă e decisă, în mare parte, de complexitatea semnificației pe care o include ori a cărei ocazie este. Cu cât ea e mai adevărată, mai profundă, mai universală, mai eternă, cu cât are mai mult suflu moral sau puritate de fond, mai mult suflu religios de fond, și cu cât e mai originală, cu atât și valoarea operei crește. Arta nu e obligată să aibă originalitate de idei, nici chiar adevăr, nu e obligată să aibă puritate, spirit moral, religios, nu e obligată să intereseze toată planeta umană ori toată istoria oamenilor, dar, dacă are toate acestea sau o parte însemnată din ele, e cu atât mai valoroasă. De obicei, operele artistice au semnificații mai mult într-un domeniu sau altul, dar comple-

xitatea ori chiar completitudinea de domenii e marca operelor niale, și nici a lor întotdeauna.

Arta ca semnificație, în sensul arătat, ne dă puțină să ne sebum cu destulă claritate între frumosul natural și cel artistic și între frumosul industrial și cel artistic, fără să ne închipuim că poate exista o graniță de precizie matematică între aceste două lumi de frumos. Un peisaj este frumos natural și este artistic mai pentru cine poate să-i descopere semnificația ori să i-o supună. Cântecul privighetorii, chiar el, e frumos natural, dar mică simfonie pentru muzician, chiar dacă acesta e un om din popor. Această semnificație e încă unul din sensurile în care poate lua vorba lui Amiel, prin care, mai ales, este nemuritor: *sajul este o stare de suflet*, adică o semnificație încorporată de în lucruri sau descoperită în ele. Trecând la obiectele domestice la obiectele industriale, ele nu sunt artă, sunt numai frumoase dacă sunt. Fiindcă nu au acea semnificație care să lumineze și să legene existența, viața, nu produc niciodată contemplație, și ceva cotidian, nu au putere de transfigurare. Nimeni nu contemplă un cuțit, un aparat de radio, un automobil, deși pot fi și admirate; ele nu revelează semnificații existențiale.

Această semnificație, împreună cu armonia, emoția distinsă și încântarea, caracterizează arta. Și aici se pune o problemă nouă, poate, să lămurească cel mai sigur raportul dintre artă și cunoaștere. S-a vorbit de caracterul concret al artei, de faptu ea e un triumf al individualului, că arta n-are abstracție sau abstracția o ucide. E mult adevăr în aceste afirmații și recuntem că, într-un fel, este așa. Însă, ne întrebăm: muzica, cea specifică dintre arte și, în orice caz, cea mai adâncă, e în a abstracției? Desigur, melodia are „desen” și fluxul simfonic „arhitectură”, valori concrete, dar câtă metaforă intră aici? Și să spunem de abstracția divină a muzicii unui Bach sau Beethoven?

Iar despre arta „abstracționistă” - cea autentică, caz foarte rar, ea fiind, de obicei, un amestec bizar de industrie, silogism simbolic la îndemâna oricui și prezumție - se poate spune că, totuși, din amestecul de linii sau de forme „abstracte”, încep să detașeze un fel de figurări pline de obsesii ale sensului. Nu vorbim de intelectualizarea actuală a literaturii, în special a poeziei, uneori de mare efect artistic, sau a multor romane. Ne arătăm apoi de unele poezii lirice, de pură și maximă intimitate și emoției și presentimentului, care generează mereu semnifica-

deși ea e neprecizabilă sau multiformă. De exemplu, versurile celebre:

*[Dar nu-ți rămâne lumea? Pe stânci oare
Nu trec iar umbrele în sfinte-alaiuri?
Nu se mai coace holda? Zâmbitoare
Nu merg pe lângă ape crengi și plaiuri?
Și nu se-nalță tot ce dă măsură
Printre făpturi - și-îfără de făptură?]*¹⁰

de Goethe. Aici ai impresia că înțelesurile se cristalizează fluid în jurul unor fapte fugitive, că totul e țesut din fulgi de cuvinte și că abstracția emotivă e suverană, că poetul e un mare logician al abstracției emotive, fără noțiuni și judecăți formale. Sunt cazuri când sentimentele intime ajung la o atare perfecțiune, încât parcă se dizolvă într-o abstracție de pură intuiție curgătoare.

Atunci, ce trebuie să înțelegem prin concret în artă? Trebuie să înțelegem un individual sau un caz individual de la care se pleacă, dar nu se rămâne la el, un concret care radiază semnificații. Dacă nu radiază e material mort, opac, și nu artă. Dar *semnificațiile¹¹ sunt întotdeauna ceva abstract*. Arta e un nor luminos sau un roi de abstracții în jurul a ceva concret: personaj, caz sau situație, formă, sunet, culoare. Personajele, situațiile sau cazurile etc. sunt îmbibate de înțelesuri ce se degajează mereu, sunetele sunt un fel de ființe cari își recită sensurile, culorile nu sunt numai ceva fizic, ci un nesfârșit alai de tendințe, de deschideri spre inteligibil, iar formele închid gânduri fără a fi obligate să fie ermetice. E destul să ne gândim la un van Gogh, pentru care culorile, în nuanța și șerpuirea lor, erau noime și destine. Culorile lui Țuculescu sunt un fel de epifanii... E destul să privești ochii pictorilor de rasă, când se uită la mirajul culorilor: e o aprindere care parcă vizitează firea, ca niște lasere blânde.

Concretul artistic e plin de abstracții: creatorul de artă le vede într-un fel al său și cel care realizează adevărata trăire artistică, de asemenea. S-ar putea chiar spune că arta e un *abstract sui generis*, făcut din importante semnificații ale realului, cari se detașează din individual sau concret. Lumea, în chip obișnuit, nu vede ce e abstracție semnificativă în lucruri și oameni, însă artistul vede. E și artistul un fizician al atomului, dar e vorba de un „atom” de spirit, pe care artistul îl disociază instinctiv, dând drumul semnificațiilor să umble în lume și dirijându-le subtil, de la distanță.

S-a creat, pentru pictură, sculptură, arhitectură, expresie „artele plastice”, ca și când numai ele ar fi plastice. Probabil pentru că în ele concretul e mai vizibil sau mai palpabil, un concret ocular sau tactil. În fond însă, toate artele sunt plastice. Nici pictura, nici sculptura, nici arhitectura nu rămân la concretul exclusiv, la concretul *sans plus*. Un asemenea concret n-ar fi altceci un bolovan sau un obiect de inventar. Plasticitate înseamnă tocmai concretul de un fel sau altul, dar atât de sugestiv, încât e radiant de semnificații. *Pietă*, opera lui Michelangelo, sau o mândă de Rafael sunt apariții dintr-un azur al transcendentelor: n-au mai puțin „abstract” decât o simfonie. De altfel, convertibilitate reciprocă a muzicii și sculpturii (nu mai vorbim de muzică și arhitectură!), proces ce se poate gândi, spune mult în acest sens. Arta e plasticitate, adică o întâlnire a concretului, a sensibilului, cu semnificativul.

După cele de mai sus, putem defini fenomenul artei sau semnificativitatea artistică a existenței ca o *armonie emotivă esențială și hedonică și multisemnificativă*. Din chiar această definiție rezultă că arta e și un însemnat mod de cunoaștere. Ea trebuie să fie studiată și de logicieni, nu numai de esteticieni, dacă e vorba de a dăm logicei un sens mai larg, de instrument al cunoașterii în proporție cu mărimea și înțelegerea ei.

Arta e o actualizare armonioasă, emotivă și hedonică a unei semnificații de valoare despre realitatea umană și extraumană. Dacă voim ca definiția să fie mai scurtă, ceea ce e întotdeauna dorit, și, dacă ne gândim că plăcerea este, la urma urmei, în esență în armonie, căci nu s-a pomenit armonie neplăcută, esențial dureroasă, putem spune, în final, că arta e o armonie emotivă semnificativă.

Capitolul III

Evidente istorice

Până acum am vorbit în mod principiar de aspectul gnosic al artei¹². Acesta rezultă din însăși analiza conceptului de artă. Dar există și evidențe de altă natură, cele mai multe cu caracter istoric. Ele au valoarea că nu pot fi contestate de nimeni și pentru mulți sunt cele mai convingătoare.

Artele, de-a lungul secolelor și mileniilor, au fost și o imensă lecție de cunoaștere, de mlădiere și îmbogățire a inteligenței omenesti; și aceasta se vede în multe feluri.

Mai întâi, a fost epoca uceniciei culturii, epocă fastuoasă, cvasi-mitologică, în care genul uman și-a fixat marile probleme ale spiritului și a dat primele rezolvări și incantații. Atunci arta, filozofia, religia aproape fuzionau, în orice caz, formau o singură disciplină. Știința însăși era cuprinsă în aria ei. Exemplul cel mai clar pentru noi, în acest sens, sunt secolele al IX-lea - al VI-lea ale vechei culturi grecești, de la Hesiod la Onomacrit și Ferechide. Înțelepciunea și viziunea lumii erau exprimate în formulări poetice. Legătura dintre poezie și filozofie era atât de intimă, încât mult timp s-a crezut că ultima s-a născut din prima, că filozofia a existat înaintea filozofilor și a fost apanajul poezilor. O idee în acest sens a ajuns și la Iancu Văcărescu al nostru, când a scris:

*... orice om (sic!) începe
întâi prin poezie
Ființa de-și pricepe¹³.*

Adevărul e că atunci era încă timpul unității psihicului omenesc, al sufletului ce se manifesta întreg în orice produs spiritual mai însemnat, arătând mai lămurit decât oricând adevărul legii integralismului psihologic, de care am vorbit. Poezia era filozofică, dar și filozofia era poetică și amândouă erau pătrunse de spirit religios, încât nu se poate spune că una a generat pe cealaltă. Principalele moduri de reacție spirituală ale omului în fața existenței, deși diferite în sine, erau organic corelate. Cel mult despre știință se poate spune că a precedat arta, religia, filozofia, în înțelesul unor idei științifice elementare și unor practici tehnice tot elementare, fiindcă fără acestea oamenii n-ar fi putut să trăiască; ele se găsesc, mai modest, și la animale.

Un fapt e însă sigur: poezia a dat avânt gândirii filozofice, putința exprimării expresive, după cum filozofia a dat poeziei vitalitate; arta, filozofia, religia, aflate mai mult sau mai puțin în germen, s-au stimulat reciproc. Până la un punct, aceeași situație a fost în folclor. Basmele, snoavele, proverbele și chiar poezia propriu-zise nu sunt numai valori de artă, ci și de cunoaștere filozofică. Gândirea filozofică a stat deci mult timp în preajma poeziei ori în interiorul ei și a beneficiat de acest fapt. Iar dacă acestea adăugăm că primele notări în scris au fost cele ideografice, cari implică talentul de a desena și că aceste notări au semnat un salt colosal în cunoaștere, vedem că arta a ajutat în mod impresionant progresul gândirii.

Dar nu se poate ignora rolul artei în cunoaștere, nici oarecare separare a disciplinelor culturale sau separat. Și aici apare o însușire apăsătoare și stranie a artei, după cum spun esteticienii: o dependență cu care se poate alia cu valori din afara ei sau puțința în care ea mă de a colabora cu alte discipline ale spiritului și aproape cu toate ce face omul. Numai eul primitiv, după concepția unui filozof român (Rădulescu-Motru), mai are această caracteristică de a se muta în toate situațiile. Din acest punct de vedere, funcția artei e ca o mărăderă gata să se fixeze pe orice și să-l ornameze în fel și chip, uneori cu pericolul de a-l înăbuși.

În special, ne gândim la rolul de aliat pe care l-a avut arta în magie, muncă și religie. Magia n-a fost numai un ritual cu întinse practici precise, ci a fost și o voință de cunoaștere. Chiar și cântecele românești - unele, mici capodopere de artă foarte puternică - erau adeseori însoțite de elemente medicale, bazate pe experiență. Munca, la toate popoarele, s-a bazat în mare parte pe ritm ori pe cântece, adică pe factori din domeniul artei. Iar magia a avut întotdeauna un rol de prim ordin în construirea cunoașterii. Evoluția religiei e de neînchipuit fără aportul adus de imnuri, narațiuni, formulări de efect, fără picturi și statui, fără arhitectură sacră, ca să nu mai vorbim de muzică și chiar de dans. Monumentalizarea religiei, sau, din contra, intimizarea ei de către ea, rează foarte mult intervenției artistice. Însă religia e un mod fundamental de cunoaștere. În măsura, deci, în-care arta a servit ca aliat al magiei, muncii, religiei, ea a servit totodată și ca aliat al cunoașterii.

Și lucrurile nu se opresc aici. Profesorul care face din lămurirea lui o „artă” are mai mare influență. Însăși știința artistică exersată se impune mai repede. Iar filozofi ca Platon, Augustin, Kant, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, Bergson, Blaga datorează artei din însuși sângele lor.

Pe de altă parte - fenomen interesant - se poate vorbi în artă, și de data aceasta ne referim numai la arta literară, de un fel de relicvă vie și minunată, care vine din epoca pe care am numit-o a unității psihicului omenesc, când arta și filozofia erau întotdeauna împreună. E vorba de reflecțiile pe cari orice scriitor adevărat le face în operele lui; unele, adevărate maxime, altele având, în orice caz, valoare de comentariu al unei situații și de a crea atmosferă sau de a deschide perspective de preț în povestire. Ori chiar de a *motiva*; mare noroc pentru un scriitor dacă are reflecții superioare - ele pot face uneori cât un capitol sau o serie de fapte.

Epoca uceniciei culturii se caracterizează, între altele, ca importanță filozofică, prin maxime și proverbe: prin ele a debutat filozofia. Dar ele au rămas până astăzi și sunt un bun legitim nu numai al creației filozofice, ci și artistice. Cititorul e impresionat de Shakeaspeare, Goethe, Balzac, Dostoievski, Selma Lagerlof. Reflecțiile făcute în treacăt de ei au ceva din rolul corului în tragediile grecești. Ele nu sunt filozofie intrusă, cum se întâmplă la alți autori, cari plasează capitole de seminar filozofic în operele lor, ci sunt maxime sau reflecții luminând acțiunea ca un fulger în nopți. Ele sunt legitime în opera de artă, dar, totodată, contribuie și la cunoaștere, independent de opera în care sunt consemnate.

Nu e lipsit de interes să vorbim de alt aspect vechi al cunoașterii în legătură cu un element al artei: valoarea mnemotehnică. Poezia, reală sau mai mult formală, a servit adeseori în trecut pentru a consolida memoria - iar aceasta e o funcție de cunoaștere, în Evul Mediu unele reguli ale logicii formale erau puse în versuri pentru a fi mai ușor reținute. La vechii druizi - preoții galilor - legile erau transmise sub forma versurilor. La hinduși, *Vedele* s-au păstrat timp de câteva milenii de cele mai multe ori pe cale pur orală, dar cu o exactitate matematică. Teama sacră nu era suficientă pentru asigurarea acestei exactități: poezia i-a venit în ajutor. Poemele homerice s-au conservat sute de ani până la înregistrarea lor în timpul lui Pisistrate.

Arta a fost un vehicul al memoriei, un spaliu al cunoașterii. Chiar la români folclorul s-a păstrat mult timp datorită și valorii lui artistice. Creșea Șolcanul i-a dictat lui G. Dem. Teodorescu nu mai puțin de 70 000 de versuri¹⁴. Dezastrul memoriei folclorice a început când s-a răspândit alfabetizarea. Odobescu a scris pagini minunate despre puterea memoriei înainte de născocirea scrierii. Frumusețea poeziei a ajutat memoria, însă aceasta a renunțat în mare parte la funcția ei când a recurs la scriere sau la cărți.

Se știe că e greu să memorezi o bucată de proză, dar o poezie se fixează mult mai ușor. Exagerând, însă nu fără un punct de plecare important, se poate spune că poezia a ținut locul scrisorilor și tiparului până la inventarea acestora. Ea a salvat o mare parte din gândirea umanității. Unii medici psihologi recomandă ca exercițiu de memorizare a versurilor pentru întărirea memoriei general. Poezia ca memorie a popoarelor e o temă interesantă. Muzica, de asemenea; cântecele dau versurilor o putere și o mare de conservare. Rapsozii populari, ca să-și aducă aminte ușor unele cuvinte, cereau voie să le cante.

Dar cea mai importantă dovadă istorică a valorii de cunoaștere prin artă o constituie bogăția materialului documentar adevărat creat de creația artistică de-a lungul secolelor. Iar documentul artistic e o piesă eminentă de informare. În domeniul spiritului el are o importanță pe care o are experimentul în științele pozitive. Prin dând astfel, arta nu a avut, desigur, ca scop să strângă date științifice, dar ele s-au produs prin însuși exercițiul ei. Arta, creând, include realitate, iar această realitate, pentru a avea valoare umană, include comunicarea. Oricât s-ar repeta că există „o ruptură de realitate”, acesta e mai mult un fel de a vorbi pentru a spune că anume opere nu dau *realitatea pe care o vrem noi* sau anume ideologie, ori că o dau în mod unilateral, mai mult sau puțin incomplet sau deformat.

Dar artă complet ruptă de realitate nu există, fiindcă adevărul semna să clădească cu cărămizi de neant. Și nebunul își ia răsunet din realitate. Iar dacă ceea ce oferă o operă de artă e comunicabil, e ca și când n-ar exista. Poezia excesiv „încântătoare” contează totuși pe o minoritate de cititori care o poate înțelege sau vizează epatarea în sine, când nu caută să marcheze un punct. Arta, cu cât e mai mare, cu atât posedă o mai însemnată caracteristică: vență a realului și e cu atât mai socială ca putere de comunicare.

De aceea, în lunga istorie a culturii, arta a adunat corpuri de documentare cari, în cazurile majore, se comunică prin mijlocul coarde, reprezentând un fluviu gnosic fascinant, cu afluențe de număr. Lăsând la o parte încântarea propriu-zis este această documentare, acest material de cunoaștere se referă la sufletul individual, la societate, la trecut, la viitor, la natură.

Psihicul a fost cunoscut și redat de artă cu mult înainte de psihologiei moderne. Artiștii și moralistii au descoperit cei doi poli ai sufletului. Poeții, romancierii, dramaturgii n-au așteptat ca psihologii contemporani să stabilească metodele de cercetare științifice. Ei au observat oamenii atât de bine, încât se știe că actuala disciplină a psihologiei consideră mai ales literatura ca un auxiliar

ei, ca un izvor din cele mai însemnate de documentare și inspirație. Chiar pictorii și sculptorii n-au fost numai primii anatomici, dar ei au fost adesea și mari psihologi, mari captatori ai sensurilor vieții umane, ca să nu mai vorbim de muzică. De altfel, nu mai e nevoie să pledăm pentru a arăta că operele de artă sunt înainte de toate o antropologie, dacă nu în mod exclusiv, dar mai mult chiar și decât filozofia.

Două împrejurări pun și mai mult în lumină valoarea de cunoaștere psihologică a artei. Prima: faptul că ea face sondagii și aduce pe scenă mai ales pasiunile antropului, iar acestea dau pe față sufletul omului. Cum spune o maximă a lui Rochefoucauld: „Il semble que la nature ait cache dans le fond de notre esprit des talents et une habilité que nous ne connaissons pas; les passions seuls ont le droit de les mettre au jour”¹⁵.

În acest sens se poate vorbi de o indiscreție a artei. Ea face fanice fonduri sau vibrații eristice, ea execută forări de geolog și nu rareori dă putință straturilor din adânc să se precipite la suprafață și să-și clameze ori să-și schițeze adevărurile sau intențiile pe cari de atâtea ori omul le ține ascunse... Ca într-o mărturisire la confesional, ființa umană se arată în artă așa cum e în realitate și uneori se sperie sau se minunează ea însăși de ceea ce vede în abisul sau culisele ei.

A doua împrejurare e că arta, fără să intelectualizeze în primul rând, se ocupă totuși de omul întreg, ea nu prezintă numai orbeți emotivi. Afirmția reputatului psiholog Georges Dumas că arta face descoperiri în lumea afectivă nu trebuie înțeleasă ca o limitare; aceste descoperiri se referă la toate aspectele psihicului. Și, cum omul e o ființă gânditoare, arta se ocupă și de gândirea lui, căci altfel ar fi unilaterală. Nenumărate romane, psihologice, mai ales, arată gânduri ale oamenilor, iar ele îl învață pe cititor nu numai să cunoască mai bine omul, dar [și] să compare gândurile acestuia cu realitatea și cu el însuși, îl fac să gândească la rândul său, să ia atitudine, să multiplice gândurile și, astfel, să sporească pe propriul lui cont tezaurul gnosic ce înconjoară lumea sau umblă prin ea.

După religie, nimic nu arată mai convingător decât arta identitatea de fond a omului în toate locurile și timpurile și, totodată, fermecătoarea lui variație. Se va obiecta: atâtea scriitori, mai ales poeți lirici și mai ales analiști până la vertigiu introspectiv, nu se ocupă decât de ei. S-ar zice, deci, că opera fiecăruia dintre ei aparține altei planete.

De aici apare una din marile antinomii ale esenței artei: singularitatea dintre individual și general sau dintre subiectiv și obiectiv. Unul din marile avantaje ale artei, spre deosebire de știință, care e numai generală, având o notă de hieratism extrauman, în oarecare măsură, de filozofie, este că tot despre ceea ce este singur, fiecare operă de artă interesează pe cititor, ascultător etc., ca și cum ar fi, până la un punct, cazuri personale; și totuși, ele sunt mai mult sau mai puțin generale ca sens.

De aceea, amintindu-ne de definiția pe care am dat-o artelor, am putea-o completa sau întări astfel: arta e o armonie emoțională bazată pe semnificații mai mult sau mai puțin generale sau universale. Vorbesc ori tind să vorbească oricărui om ca niște patetisme personale. Astfel, ea nici n-ar putea fi comunicabilă. Așadar, sunt scriitori cari vorbesc numai ori aproape numai despre ei. Dar, ne trebuie imediat: e puțin lucru să știi ce se petrece în sufletul unui scriitor? Chiar un om comun poate fi interesant, iar Eminescu spunea lui Slavici că e important să știi ceea ce se petrece în mintea unui tâmpit; cum n-ar fi interesant, atunci, să știi ce se petrece în sufletul unui talent sau geniu? Cu atât mai mult cu cât omul mare, cu cât e mai mare, cu atât, într-un sens, nu e singur, el e foarte personal și, cu toate acestea, nu e singur, fiindcă în el se combină original umanitatea ca atare, elemente eterne ale ei.

Antinomia individual - general, subiectiv - obiectiv se arată mai ales omului deosebit, prin urmare, și creatorului de artă. Singurul, și în primul rând geniul, are dreptul, ca nimeni altul să nu vorbească despre el, ceea ce, de altfel, formal vorbind, o face și el, cu cât mai mult vorbesc despre el înșiși, vorbesc, în realitate, despre alții, despre toți, *despre noi*. Tragicii greci, Da Vinci, Shakespeare, Moliere, Balzac, Tolstoi, Dostoievski sunt marea noastră interpretă, Goethe, Byron, Vigny, Baudelaire, Eminescu, Blaga, în accentele lor lirice cele mai subiective, sunt în fond obiectivi. Personajele obsedante ale literaturii universale: Hamlet, Othello, Iago, regele Lear, Harpagon, Faust au devenit pentru noi oamenii culti categorii de cunoaștere, oricât de mult creatorii au pus la contribuție subiectivitatea de care dispuneau.

Aceste caractere au devenit totodată documente inepuizabile pentru psihologii de carieră, cari încearcă să le descifreze, uneori poate, cu un secret sentiment de neputință în a le egala pe cele de adevăr. În psihicul omului de excepție se concentrează realitatea umană în sens pozitiv sau negativ; talentele și geniile sunt concentrații umane radiante, de aceea indirect ei sunt port-par-

speciei noastre, chiar dacă nu s-ar vedea decât pe ei. Fragmentul sau ecoul de realitate psihică pe care-l revelează un creator deosebit are mult din virtutea integralității. În consecință, arta, de toate felurile, e o mare lecție de psihologie, un ocean mirific, un defileu gnosic interminabil.

Documentarea despre societate a artei e tot atât de imensă. De altfel, e greu să deosebești întotdeauna cu precizie, de exemplu, între romanele psihologice și cele sociale. Orice roman e și psihologic, și social. Și aici diferența e numai de grad. În aproape ultimele două secole s-au scris mii de romane sociale, în cari eroul principal e societatea și în cari aceasta apare cu pitorescul ei grav și cu fiziologia ei. Dickens i-a învățat pe englezi să-și cunoască propria lor societate. Balzac a zugrăvit atât de complet mediul burghez, încât doctrinarii marxiști l-au studiat cu mare atenție și cu tot atât respect. Și chiar astăzi se bucură de prestigiu în fața urmașilor acestora, cu toată deosebirea de idei.

În afară de acest caracter social direct, e și unul indirect, care de multe ori e mai important: structura creatorului însuși arată în mare parte mediul social în care s-a format, deși el, de obicei, nu-și dă seama. Aceasta e adevărat despre multe feluri de societăți. Dar cel mai elocvent este când e vorba de ceea ce am numi etnia creatorului. Ascultând muzică, citind poezii, privind dansuri etc. aparținând mai multor neamuri, ai impresia clară a unei variate procesiuni: o paradă a etnicurilor. E aici un mijloc direct de documentare. Herder a numit poeziile populare *Stimme der Völker*⁶ această expresie se poate aplica oricărei arte. Arta ca „expresie a unei societăți”, în mod direct sau indirect, cum i-a spus un estetician, se poate transforma într-un mare capitol de sociologie, deși ea nu se epuizează pe această cale și am greși dacă am merge prea departe. Arta ne introduce în societatea și timpul ei. O istorie a omenirii bazată în primul rând pe operele de artă ar fi din cele mai vii. Popoarele și-au cunoscut la început trecutul prin legende: afară de faptul că ele conțin un embrion de adevăr, ele țin locul cunoașterii.

Dacă noi nu putem cunoaște complet sau în intimitatea ei opera preistoriei e pentru că nu ne-a rămas de atunci nici o creație literară sau muzicală. Documentele istorice așa zicând de specialitate sunt adeseori schematice. Dar când ele sunt date de artă, asistăm la o ecluziune a vieții și începem să vedem trecutul aievea. Creațiile de artă devin cu timpul cele mai concrete docu-

mente. Romanele lui Pearl Buck, cari nu erau istorice când fost scrise, vor fi mai târziu o contribuție de preț la înțelegerea societății chineze de ieri.

Și cu aceasta facem trecerea la raportul dintre artă și trecut. Operele de artă, mai ales cele literare, care își propun de la început să evoce trecutul, sunt cele mai elocvente, dacă respectă adevărul, în măsura în care nu falsifică, arta e cel mai bun document. Aproape tot ce știm mai important și mai colorat despre civilizația și cultura greacă de la începuturile ei datorăm poemelor homerice. Când s-au descoperit *Eddele* și *Saga*, Islanda a devenit centru de documentare pentru istoria vechilor germani. *Pes din Islanda*⁷ al lui [Pierre Loti¹⁸], *Ultimul viking* și *Emigranții* Bojer, marele roman al lui Margaret Mitchell, în cari trăiesc de neamurile umane proiectate pe un fundal de amabilitate cvasi-tragică, *Război și pace* al lui Tolstoi etc. nu pot fi întrecute nici o carte de istorie propriu-zisă, afară dacă nu este ea însăși operă de artă în același timp. Valoarea de cunoaștere istorică a marilor epopei sanscrite, a *Kalevalei*, a *Niebelungenlied-ului*, *Cântecului lui Roland*, este inestimabilă și de neînlocuit; cronicarii cari a scris cu ingenuitate și, din cauza aceasta, fără să-și fi dat seama, cu talent literar, cum au fost adeseori cronicarii noștri (portretul lui Ștefan cel Mare, de [Grigore Ureche¹⁹] etc.) Froissart, Villehardouin pentru Evul Mediu, sunt apreciați de cetătorii trecutului, ca și *Memoriile* lui Saint-Simon sau colecțiile de scrisori. Istoricii, cari sunt și scriitori de seamă, ca Ioan Pârvan, Bălcescu, Hasdeu, realizează miracole.

Dar arta are și o față către viitor. Aici se pune toată problema anticipării prin artă. Fenomenul anticipării este esențial al realității vieții de orice fel, spre deosebire de lumea minerală. Anticipările sunt pârghii cu capătul fixat în viitor. Ele există în psihologie, în societate, în cultură. Cum n-ar exista și în artă? E puțin cunoscut fenomenul avangardismului care, de obicei, face puțin mult zgomot, în timp ce adevăratele anticipări se fac pe nesimțite. În trecutul îndepărtat anticiparea poetică era mai însemnată. Ea avea adesea înfățișarea profetică, fiindcă era solidară cu filozofia și religia, după cum am văzut. Cu alt aspect ea a rămas și astăzi. Nu s-ar putea susține însă cu prea mult temei că arta a anticipat descoperirile științifice în mod direct și într-o măsură apreciabilă. (De multe ori scriitorii s-ar mira ei înșiși de câte anticipări-de-

periri li se pun în seamă după ce s-au făcut; ori se pun pe seama lui Lucrețiu sau a lui Jules Verne și Wells performanțe științifice de cari s-ar mira ei înșiși, dacă s-ar întoarce. E ușor să găsești anticipări în trecut după ce acestea s-au realizat ulterior, e ușor chiar să le inventezi.)

Altfel se prezintă faptul anticipării în artă. întâi, fiindcă operele literare cari pun probleme de știință anticipativă pot aprinde vocații științifice; unii oameni de știință au recunoscut că pe această cale s-au hotărât, în adolescență, să se consacre studiilor pozitive. Al doilea, ceea ce e mai important, creatorii de artă sunt seismografe de mare finețe și chiar un fel de laboratoare vii, în cari se exercită formele de viață ce vor apărea cu claritate în viitor. Dante reprezintă Evul Mediu, dar tot în opera lui sunt și prefigurări fundamentale ale epocii moderne.

E adevărat că de cele mai multe ori în sufletul artistului viitorul apare nesigur, ca un fel de *bouillonnemervit*²⁰, dar tocmai aceasta îl face să fie mai creator. Laborator și machetă vagă ale viitorului, uneori cu protuberante de luciditate, așa se prezintă, adesea, opera de artă când e organică și profundă. încât, se poate spune că, dacă vrei să vezi cum va arăta societatea de mâine, o cale e să studiezi operele artistice cele mai recente; amestecate câteodată cu impostură, ele cuprind în alte cazuri indicații serioase. Nu știu dacă „viitorologia”, noua știință, studiază și operele de artă pentru constituirea ei. E destul să amintim ce s-a petrecut în Franța secolului al XVIII-lea și în Rusia secolului al XIX-lea, și un timp după aceea; pregătirea revoluției în spirite a fost făcută, de fapt, mai mult de scriitori. Și e firesc să fie așa: când răsare soarele, el luminează întâi culmile. E adevărat că arta face și anticipări de fenomene negative, dar și aceasta e o problemă. E cu neputință să se anuleze negația din istorie. Viitorul este bun sau rău, iar arta îl poate prefigura la rândul-i; și aceasta e o cunoaștere.

în sfârșit, deși arta e mai mult o antropologie, ea contribuie și la o mai proprie percepere a naturii. Cărțile cari se ocupă cu prezentarea naturii sub toate aspectele ei pierd o parte din valoarea lor dacă n-au și un minimum de artă, ca orice carte, de altfel. Aici beneficiul artei este în mod evident și unul de cunoaștere. în epoca noastră, care tinde să facă din natură mai mult turism, igienă, obiect de competiție economică sau de cercetare rece, arta e cu atât mai necesară. Se spune că modernii au descoperit sentimentul naturii, mai ales de la Rousseau încoace, cum se spune

că am descoperit copilul, că am descoperit națiunea. Acestea sînt mai mult vorbe rotunde ale prezumției. Rousseau n-a „descoperit copilul” și nici natura, cu care oamenii trăiau înainte într-un mare raport de încadrare și osmoză. Iar devotamentul pentru copil a fost întotdeauna. Ceea ce se poate spune e că epoca noastră a adus conștiința doctrinară a acestei valori, uneori în paginile unor trăiri mai adânci. E adevărat însă că această conștiință a fost făcut pe unii artiști să valorifice natura cum nu fusese înainte.

Descrierea peisagiului e, poate, cel mai greu lucru din artă literară, dacă e vorba să fie în adevăr mare. Totuși, astfel de descrieri au fost multe. O pagină atrăgătoare, ca un sorb, a lui Hamsun, despre orizontul Nordului; stepa de vaste culcușuri și câmpuri tătărești, prin cari trece nemărginirea existenței, a lui Cehov; răganul lui Odobescu, eternizat în rama feerică a artei, deși, în epoca noastră, tehnica îl schimbă și aproape îl anulează; munții romantici și totodată incisivi al lui Hogaș, care îl exalta pe Caragiale; ale cel atât de puțin exaltabil în acest domeniu; marea știință ucraineană tă cu arta de la Humboldt la Ternier și la Heyerdahl; pictura flăcări peisagiste de cuvinte a lui Chateaubriand; marea de păsări tigrului și de farmece mitologice a lui Ibahez; oceanul de străvezii dantelării și mișcare la infinit al lui Loti; pagini de Vălădă Mehedinți și, de altfel, o mare parte din toată literatura română cu Sadoveanu și Panait Istrati în frunte, au reînnoit însăși înțelegerea naturii în conștiința noastră. Și același lucru se poate spune despre marile opere ale picturii. Literatura și pictura sînt cele mai importante arte pentru cunoașterea naturii. Un tablou din această categorie nu e numai o transpunere emotivă, ci și un proces de intimizare inițiată și prelungită în tainele și formele aproape insesizabile ale naturii. Artă ne apropie de natură, contribuie să ne dea o gnosă mai subtilă și, aș spune, mai detașată a ei, ceea ce e mare lucru în sine și e mare pentru a compensa tendințele negative ale civilizației actuale.

Toate aceste „evidențe istorice”, și altele, arată, oarecum concret, importanța artei și pentru cunoaștere²¹. Făcând un lanț al lor, fie cât de parțial, s-ar putea spune că arta are dreptul să candideze, într-o anumită măsură, la titlul de enciclopedie a spiritului uman.

[Capitolul] IV

Mijloace gnosice ale artei: simbolizarea

Arta e geloasă și păstrează pentru ea ultimele secrete²². Totuși, vom încerca să vorbim de unele mijloace pe cari le întrebuițăm și cari afectează cunoașterea, adică scopul expunerii de față. Ne-am oprit la următorul hexagon: *simbolizarea, mitizarea, metafora și stilul, gnosa afectivă, elasticitatea categoriilor, crearea obiectului*. Acestea sunt *mijloace gnosice directe*, cele mai specifice, căci, după cum vom vedea, arta are și *mijloace gnosice indirecte*, nu mai puțin importante, dacă nu tot atât de specifice.

Începem cu primul: *simbolizarea*²³.

Teoreticienii artei invocă adesea ideea de esență, de tip și de simbol²⁴. Noi optăm pentru ultimul termen, fără să ne interzicem întrebuițarea celorlalți, și aceasta nu numai pentru că simbolul e mai elocvent, dar pentru că de felul cum îl interpretăm depinde în mare parte înțelegerea artei însăși. Însă aici apare o mare dificultate legată de neprecizia termenilor. Dintre toate ramurile filozofiei, estetica e aceea care are termenii cei mai nefixați. Simbol, alegorie, mit, legendă, metaforă, pentru a ne referi numai la termenii cari ne interesează aici, sunt cuvinte întrebuițate nu rareori unele pentru altele. Un autor, referindu-se la mitul peșterii al lui Platon, scrie că este alegorie. Unii, cei mai mulți, spun „mitologia greacă”, dar nu renunță nici la expresia „legende Olimpului”. Un critic, vorbind de mitul Marelui Anonim al lui Blaga, îl numește „metafora Marelui Anonim”. Astăzi, cel puțin, se precizează o epidemie sau o invazie a termenului „metaforă”, aplicat pentru toate artele, nu numai pentru literatură (în cronică filmelor face ravagii și piruete), căci prețiozitatea e și ea o cauză de confundare a termenilor. Ar trebui un congres ecumenic de filozofi esteticieni, care să stabilească sensurile sigure ale termenilor, afară dacă din aceasta n-ar rezulta o și mai complicată controversă.

Obstacolul cel mai mare, din nefericire, vine din faptul că în unele cazuri acești termeni au sfere încrucișate sau se presupun, întrebuițându-i, ai, nu o dată, impresia că pătrunzi în domeniul unor amibe abstracte, cari își întind picioarele false în toate direcțiile. Din cauza acestei greutate de limbaj se impune un și mai atent pilotaj printre fantome, fără a putea fi feriți în mod absolut de oarecare arbitrar.

S-a spus, în forme diferite, despre simbol că include două elemente: unul imediat, altul mediat. Primul se percepe direct, al doilea, prin intermediul primului. Simbolul are, deci, un înțeles am zice, material sau literal, și unul figurat, ultimul fiind rațional de a fi a celui dintâi. Cu alte cuvinte, în orice simbol e un element mai mult sau mai puțin concret, care ascunde sau degajează alt element mai mult sau mai puțin abstract, acesta din urmă căpătând o mare putere de a impresiona tocmai prin corelarea lui la celălalt.

Această înțelegere a simbolului e adevărată, însă ea e puțin generală și ascunde multe forme. Și tocmai aceste forme întrebuițăm în cazul nostru nu numai pentru a pune oarecare ordine în accepția termenilor, dar pentru a stabili, cel puțin ca direcție, tendințele gnosice ale artei. Se impune, deci, o tipologie, fie și fugitivă și incompletă, a simbolurilor, așa cum sunt ele întrebuițate în limbajul majorității oamenilor, chiar dacă pentru aceasta vom include și pseudo-simboluri, rămânând ca, la urmă, să facem distincții minărilor pe cari le socotim necesare.

Aceste tipuri sunt: *simbolul-convenție, simbolul mental, „primitive”, simbolul agnosic, simbolul-închipuire, simbolul-teatral, simbolul magic, simbolul-alergie, simbolul abstractionist, simbolul plenitudine*.

Din *simbolul-convenție* fac parte literele, mai ales cele ale alfabetelor europene, și cuvintele. Scrierea ar fi, așadar, o vastă lecție de simboluri, iar dicționarele tuturor popoarelor, tot atât de vaste depozite de simboluri. Dar convențiile de această natură se opresc aici. „A face nod la batistă” ca să-ți aduci aminte de un lucru poate fi socotit tot un simbol-convenție. De asemenea, titlul autorităților de a „tăia panglica” pentru a arăta că s-a deslușit o expoziție, o uzină, un pod, ori gestul de a trage un foc de pistol ca semnal pentru declanșarea unei întreceri sportive și chiar harta geografică sunt, de fapt, simboluri-convenție ori au devenit astfel de simboluri. Și exemplele se pot înmulți. Toată semiotica disciplină recentă, se bazează pe o variată și strânsă aplicație a simbolului-convenție, redus la semnele cele mai simple.

Simbolismul popoarelor așa-zise „primitive”, și ne referim la cele cari au sau au avut o cultură întemeiată, uneori de o rădăcină adâncime, e foarte interesant pentru filozofia culturii. Acești termeni trăiesc sau au trăit într-o realitate dublă: pe de o parte,

mea formelor perceptive ori, cum spun filozofii, a fenomenelor sensibile; pe de alta, lumea misterelor ultime, cari însuflețesc și conduc toată existența. Nu însemnează că lumea formelor sensibile e ideală pentru ei, adică o aparență, din contra, ambele planuri sunt adevărate în viziunea lor; „primitivii” trăiesc într-un profund realism. Ei văd, între datele înregistrate de simțuri și nervurile sau ghiocurile - dacă putem întrebuința acest termen - oculte și suverane, o corespondență pe care sufletul lor o simte în chip firesc și în care trăiesc cu toată viața practică și cea pur spirituală. De aceea s-ar putea susține că pentru ei fiecare lucru din planul vizibil nu e singur și nu se reprezintă numai pe el, ci este totodată simbolul a ceva de dincolo, dar cât se poate de prezent.

Simbolul agnostic nu e „primitiv”, ci modern, chiar dacă această modernitate, ca structură sufletească, a apărut în antichitatea greacă ori în cea hindusă. După agnostici, cunoștințele noastre nu reflectă fondul lucrurilor, oricât ar fi ele de coerente sau de „verificate” de logica umană, ea însăși o iluzie constituționalizată. În spatele cunoștințelor sau ideilor noastre e, deci, altă realitate și fiecare din aceste idei poate simboliza o astfel de realitate - sau nici una. Spre deosebire de dualismul „primitivilor”, în care ambele planurile erau autentice și într-un fel de subtilă și gravă osmoză, dualismul agnostic e constituit dintr-un fals și dintr-un autentic sau chiar din două falsuri. Între aceste două entități se poate concepe un raport simbolic.

Simbolul închipuire se bazează pe o presupunere, uneori aproape pe o convenție. Recent, agențiile de presă au anunțat că președintele unei republici sud-americane „a semnat în mod simbolic (sublinierea e a noastră) proiectul de măsuri pentru exploatarea de către stat a zăcămintelor cuprifere de la...”.

Fumul de tămăie din timpul serviciului religios, în biserici, „închipuie” mireasma învățăturii creștine.

Când, în folclorul datinilor românești, mireasa trebuia să tragă cu piciorul pe prag, pentru ca să se mărite și celelalte fete, era o închipuire. Tot așa, când, în noaptea de la începutul anului, se puneau 12 foi de ceapă, pentru ca să se vadă, după cum se umezeau sau nu, care lună va fi ploioasă și care nu, era în mare parte o închipuire.

La azteci se lega, la nuntă, cămașa fetii de mantaua băiatului, închipuire și menire optimistă.

Dacă un regizor pune pe scenă un panou cu imaginea unei arbore, acesta „închipuie” o pădure.

Cangurul e „simbolul” Australiei. Când dai o sumă modică pentru ajutorarea unor sinistrați, se cheamă „ajutor simbolic”. Când cărțile sau alte obiecte sunt prea ieftine, vânzându-se, eventual, sub cost, se declară că au un „preț simbolic”. O corecție, că, dar redusă numai la o atingere cu câteva degete, e o „bătăie simbolică”. Nenumărate sunt aceste închipuiri, cari contribuie ele la țesătura vie a existenței în societate. În unele cazuri, în care mai persistă credințe vechi, cari pot da altă pondere închipuirii, chiar să o mute pe alt portativ de sens, dar, în general, asupra tuturor acestora, și altele ca ele, aparțin mai mult închipuirii, eventual, unor simple inerii sociale.

Simbolul-teatru e o închipuire specială, în care actorii și actorița, în vitorii întră ori tind să intre într-o situație, într-o suită de roluri, într-o închipuire prelungită; este un fel de „ca și cum” aplicat la realitatea socială. În lumea copiilor acest fel de simbolică joacă un rol imens; în cazurile reușite e însăși viața lor - copiii sunt actori așa cum sunt desenatori, și chiar mai mult. O păpușă e „marionetă”, alta e „tata”, un copil e „doctorul”, altul e „factorul poștal” etc. Altfel, toată viața socială sau cea mai mare parte a ei poate fi vădită ca un vast teatru, ca un simbol ce se joacă cu mai mult sau mai puțin talent. Când talentul e deplin avem de-a face cu un simbol absolut superior, de care vom vorbi mai târziu. Aici ne referim la simbolul-teatru numai ca închipuire prelungită, în contrast cu prezent de autenticitatea artistică.

Simbolul magic înseamnă o acțiune sau o reprezentare care, iarăși, nu se motivează în ea însăși, ci are de scop să producă schimbare, apropiată sau nu, în timp și spațiu. În simbolul magic, prin urmare, se gândește un raport ca de la cauză la efect, dar imaginat ca ceva ocult și determinat de voința omului. O mare parte din viața „primitivilor” și chiar o oarecare parte, muflată în diferite grade, din viața modernilor e formată din astfel de simboluri magice, din ce în ce mai anemice sau mai morfозate, pe măsură ce se întinde civilizația. Nici primitivii erau lipsiți de ideea cauzalității și nici de emoția puterii ei. Când executau dansuri ale fecundării ori când făceau desene sau chiar picturi cât mai vii și în cari săgeata intra în corpul animalului, pentru ca, în primul caz, să rodească semințele aruncate în brazdă, iar în al doilea, să reușească vânătoarea, era un simbol magic.

Când țăranii noștri, ca să oprească fulgerele și tunetele, scoteau un topor afară din casă, când aborigenii din Australia credeau că produc ploaie prin aruncarea spre cer a „principiului” ploii, era tot un astfel de simbol. Se va spune: în toate aceste cazuri e mai mult decât un simbol, e ceva real, cauză și efect sau cel puțin așa credeau oamenii respectivi. E adevărat, dar, pe lângă realitatea presupusă, era un proces mintal cu caracter simbolic, un concret semnificând altceva. În formele mai apropiate de noi, cum ar fi cazul „arderii în efigie”, se vede foarte clar caracterul simbolic cu intenție demonstrativă, dacă nu e mai mult *un fait de survie*, supraviețuire formală a unei vechi mentalități.

Nicăieri ca în *alegorie* nu se arată mai sigur existența celor două elemente din simbol; uneori se arată aproape supărător. Fiindcă, fără a admite afirmația că în alegorie se pleacă întotdeauna de la o idee pentru a se ajunge la un concret în legătură cu care ea se instalează, în alegorie e întotdeauna o idee lucidă, chiar dacă a fost mai întâi sugerată de cazul concret. Cele mai multe alegorii au ceva „lucrat”, cizelat, care amintește de un artificiu, acesta fiind o figuratie sau chiar un pur element decorativ. Exemple de alegorii: mănunchiul de nuiele ce nu se pot rupe cât timp stau „solidare” sau la un loc; stemele sau blazoanele, „armoariile”; aurul, smirna și tămâia aduse de cei Trei Magi; silueta unei femei legată la ochi și cu balanța în mână (justiția); portretul lui Dante încununat de lauri; imaginea unei cărți deasupra căreia doi oameni își dau mâna; „coasa morții”; un craniu cu două oase puse în curmeziș; sabia pusă într-un anume loc ca să însemne război; scoaterea drapelului verde al profetului pentru declararea războiului sfânt; lancea frântă ca să însemne insucces etc., etc.

Folclorul, religiile, viața politică sunt pline de alegorii. Excesul de luciditate poate să ducă la moralism, la didacticism, când aparține unei alegorii, într-o operă de artă. Acest caracter lucid, oarecum industriuos, al multor alegorii a făcut să se creadă că alegoria e un fel de diminutiv artistic sau ceva „minor”. Așa e în general, dar nu e întotdeauna așa. Drapelul țării - o alegorie absolut tipică -, cei doi dinari reprezentând *Vechiul* și *Noul Testament* și mai ales crucea, la creștini, sunt, de exemplu, alegorii majore. Drapelul, crucea nu sunt pure semne, adică simbol convențional, fiindcă ele, după o istorie atât de patetică, s-au încărcat de sens și au devenit elemente alegorice, rămânând semne sau convenții numai pentru cei cari nu le trăiesc sufletește.

Poezia lui Cerna, în peșteră, e o poezie remarcabilă, cu t... ușorul ei didacticism. Însăși neuitata poezie a lui Eminescu: *În tre sute de catarge*, are ca punct de plecare o alegorie. Și ca spunem de *Masa tăcerii* a lui Brâncuși, caz elocvent, caz obseda... de artă majoră, de alegorie ce duce la sublim? În toate aceste c... zuri, sublimul e în adevăr redat de alegorie și sunt chiar forme... sublim ce nu pot fi create decât prin ajutorul alegoriei. Dumr... zeu, mai ales, este, reprezentat numai alegoric. De aceea, cine... spus că alegoria e caricatura simbolului n-a dat dovadă, atun... de simțul răspunderii.

Simbolul abstractionist aparține secolului nostru - și aparține cu zgomot. Nu știu dacă autorii în cauză admit că au ce comun cu simbolul, dar noi le facem onoarea de a-i pune în legătură cu el. Oricât ar fi incriminată această artă, ea nu poate fi definită, comod, numai prin „arbitrar” sau „absurd” în combinarea liniilor și culorilor. În cazurile reușite - excepționale - apar după cum am spus, o semnificație pe care o redă combinația de chestiune (mai ales dacă se pune și un subtitlu). Dar în celelalte cazuri autorul n-are idee, nici el nu știe ce vrea să semnifice, și cel mult o neliniște, un sentiment al căutării și începe să lucreze sperând că va găsi pe drum semnificația (ca acei oameni de la război care se „joacă” combinând elementele: poate că rezultă ceva important) sau speră că o va găsi publicul; iar dacă nu o va găsi speră că acesta se va lăsa epatat, căci oamenilor le place să fie blufați. În orice caz, abstractionismul, ca expedient sau ca experimentare de artă, spune multe pentru psihologia omului contemporan, pentru eșuarea, ostentația și compensările lui sufletești; că ar putea să picteze ca Rafael, fiți siguri că ar renunța ușor la acest exercițiu cu sau fără pană, în artă...

Întru cât ne privește, considerăm abstractionismul, vorbind în general, ca o alegorie confuză sau ratată - mai degrabă o industrie de tip șaradic, o industrie de rebus transplantat în artă tipică pentru un anume *aboutissement*^P în istoria artei. Iar când are o alegorie împlinită, ea e tot o formă de simbol.

După toate aceste forme de simboluri, mai mult sau mai puțin autentice, trebuie să ne pregătim pentru o recepție așa-zică omagială; pentru *simbolul-plenitudine*, apogeul genului sau simbolul cel mai propriu, a cărui definire și valorificare e un scop important al acestor pagini. Și, pentru o indicare mai scurtă, îi v...

spune *simbol plenar*, deși adjectivul respectiv a pierdut ceva din expresivitate din cauza frecvenței lui, în ultimul timp.

Dacă ne oprim un moment la oameni excepționali sau la realități impresionante ca: Socrate, Pericle, Jeanne d'Arc, Avram Iancu, Bălcescu, Tudor Vladimirescu, Eminescu, Mărășești, eroul din *Miorița*, călușarii, ne dăm seama că avem de-a face nu numai cu cazuri istorice, dar și cu simboluri, și că aceste simboluri nu seamănă cu nici unul din cele cercetate până acum. într-adevăr, acei oameni și acele realități sunt, totodată, existențe puternice în ele însele, dar și existențe reprezentative. Și sunt reprezentative nu prin delegare de tip democratic, ci prin excelare ontică, prin revelare sau impunere firească.

Pentru a fundamenta mai expresiv această afirmație, să pornim de la teoria ideilor, a lui Platon, chiar dacă am privi faptul numai ca mijloc tactic, și nu ca obligație de aderare la această mare teorie. Lumea noastră, adică lumea empirică, este orizontul imperfecției, al îndepărtării de la linia ideală, este lumea „sublunară” a degradării, a amestecului și carenței de stil. Perfecția există și în lumea noastră (frumusețea unui copil, a unei flori...), dar sporadic și trecător, ori e întrupată în mare parte în unul din oamenii excepționali sau într-una din realitățile impresionante, ca cele de mai sus, cari tocmai de aceea devin valori reprezentative pentru ceea ce e mai mult nuanță ori aspirație într-un mare număr de oameni sau de existențe.

Dar în lumea Ideilor platonice se află modelele cari sunt, fiecare, o perfecție a genului. Ceea ce în lumea de aici e categorie cu conținut multiplu și deviat, în chip fatal, în lumea Ideilor este model unic ori arhetip absolut. Acest model este fiecare ca și când ar fi, în același timp, individ și noțiune, lucru imposibil în existența istorică sau empirică, și planează etern într-un fel de cer spiritual pentru a da de la sine direcții și nostalgii lumii de aici.

În această situație intervine arta, cu un corectiv de mare preț. Ceea ce în lumea de aici e risipit, neîmplinit, suferind din lipsă de stil suficient se adună prin virtutea artei, se împlinește și capătă maximum de stil. Ceea ce a făcut Socrate pentru filozofie „coborând cerul pe pământ”, într-un fel, face sau încearcă să facă arta, într-un fel mai propriu; ea caută să întrupeze modelele platonice în lumea noastră. În acest sens, disciplina artei are și ea o dialectică a întoarcerii, o dialectică ascendentă, dar nu în înțeles ontologic, ca la Platon, ci rămânând pe pământ și dând, în teorie, intruchipări perfecte sau apropiate de perfecțiune, cari satisfac

spiritul nostru saturat de aspectul diluat sau deformat al lucrurilor. Aceasta nu înseamnă „idilism”, fiindcă arta nu-și propune să redea numai ceea ce e pozitiv, ci și ceea ce e negativ, dar modele expresive.

Mai mult, arta dă, de exemplu, și un tip al nehotărâtului. ratatului, al contradictoriului, dar îl dă deplin realizat, ca model, căci în realitatea curentă, empirică, el nu e suficient de expresiv. În acest sens, arta nu cunoaște decât modele, pozitive sau negative, hotărâte sau nehotărâte; chiar și neîmplinitul e redat ca cîmplinit în genul lui. În artă și nehotărâtul e hotărât, fiindcă poate ieși din pielea lui și în ea joacă un rol precizat.

Desigur, analogia cu lumea Ideilor nu se poate face până la capăt, dar un lucru se poate susține: că unitatea dintre individ și notional, care, în sensul de mai sus există în presupusa lume a Ideilor, este și în natura artei, în ambiția sau funcția ei. Am vorbit la timp de antinomia individual și general în creația artistică; că o operă de artă reușește în măsura în care realizările ei reflectă totodată individul și noțiunea, ca în lumea Ideilor. Desigur, chiar cu perfecția de acolo, dar cu reușite variabile după generațiile creatorilor, orice luptă în acest scop fiind simțită uneori până la tragic de către ei. Acesta e avantajul artei: că unește individul și noțiunea, făcând posibil, până la un punct, un imposibil al lumii empirice. De aceea creația artistică are ceva singular și, prin ambiția ei, ceva tragic.

Pentru mai multă clarificare, ne permitem să facem o analogie legătură cu așa-numitele „noțiuni individuale”. Acestea sunt surde după logica veche, fiindcă unei „noțiuni individuale” nu corespund mai multe obiecte, ci unul singur. Dar, din punct de vedere psihologic, ele se pot justifica, fiindcă mintea noastră plină că de la mai multe imagini ale aceluiași obiect și astfel extrage o noțiune, în noțiunea individuală e vorba de un singur individ și obiect și e, totuși, o noțiune. E și aici o manifestare, de departe, aceasta în logică, a psihologismului contemporan. Artă însăși poate spune în chip necontroversat că dă tipuri cari sunt în același timp și cu elocvență indivizi și noțiuni, cazuri particulare și cazuri generale într-o singură ființă.

Observăm din nou un fel de miracol. Prin el arta dă existențe împlinite în categoria lor, începând de la taurul din Altamira până la *Pasărea Măiastră* a lui Brâncuși. Diferitele curente din artă: clasicism, romantism, impresionism, expresionism, sunt modalități diferite de a crea tocmai aceste existențe împlinite. C

ce trebuie să subliniem e că arta nu poate să fie „naturalistă”; ea trebuie să fie „naturală”, dar nu naturalistă, fiindcă, în ultimul caz, ar cădea în empiric, în aparent, în neexpresiv. Nici măcar de realismul sau idealismul artei nu se poate vorbi cu temei. Căci orice artă adevărată e și realistă, și idealistă. E realistă pentru că redă realitatea adâncă sau înaltă (același lucru, în cazul de față); e idealistă pentru că nu dă copia existențelor empirice. Ceea ce creează arta e adânc real și puternic ideal. Acesta e sensul *implinirii* în artă și prin aceasta ea are o înrudire de structură cu lumea platonice a Ideilor.

Procedând astfel, arta ajunge la simbol, la model. Și anume, la simbolul cel mai propriu, mai bogat și mai fecund, la simbolul plinar. Orice model adevărat e și un simbol. Lumea Ideilor e o lume de realități supreme și de simboluri. Simbol deplin și realitate deplină se identifică. De aceea, atunci când un autor creează opere de artă, el creează simboluri chiar fără să se gândească la aceasta. Balzac, scriind *Pere Goriot*, nu s-a gândit, desigur, decât la Pere Goriot ca realitate deplină, dar tocmai prin aceasta personajul a devenit simbolic – prin *consecuție*. Și a devenit în modul cel mai autentic, fără nimic tendențios.

Important pentru noi e că, înțelegând astfel lucrurile, putem găsi un mijloc de a deosebi simbolul alegoric de cel plinar, deosebire care îi face să ezite pe unii esteticieni. În orice simbol sunt două elemente, după cum am văzut, unul imediat, altul mediat sau un concret și ceea ce semnifică el. Pentru mai multă ușurință în instrumentarea acestor două elemente vom adopta termenii: *semnificant* și *semnificație*. În simbolul plinar este evident că apare un *caracter*. Semnificantul poate trăi prin el însuși și e atât de plin de viață, de realitate, încât detonează un general, o semnificație, adică devine simbolic. În acest simbol, semnificantul și semnificația au o valoare chiar dacă sunt considerate separat, deși simbolul nu-l realizează decât împreună. În puternica dramă a lui Ibsen, *Brand*, de exemplu, unii cititori cari nu merg până la capăt pot să nu se oprească decât la istoria acestui personaj și să fie satisfăcuți; și așa e *cu orice simbol din această categorie*, în care cele două elemente trebuie să aibă, fiecare, o realizare puternică. De aceea, simbolul plinar dă o impresie de autonomie, de libertate; deși semnificantul și semnificația stau împreună, ele sunt ca stelele duble, cari formează o configurație, dar fiecare e o stea cu propria ei lumină.

Altceva e cu alegoria. În ea semnificantul, dacă e considerat separat, nu mai are nici o valoare ori are una precară. În semnificația recade până la ceva obișnuit, dacă nu e luată la loc cu semnificantul. Un mănunchi de nuiele fără semnificație simbolică nu e decât... un mănunchi de nuiele. O stemă, fără a ce însemnează, e numai o curiozitate sau cel mult o bijuterie. Săși crucea își' pierde valoarea ei majoră fără semnificația ei gaoasă. *Masa tăcerii* a lui Brâncuși, dacă nu e asociată cu ideea tăcere, încetează de a fi masivul astral de sens pe care îl știm.

De aceea, în multe alegorii, autorii au grijă să indice direct sau discret semnificația – fără ca acest lucru să fie neapărat dărnabil, în simbolul alegoric cele două elemente nu numai că valorifică unul pe altul, dar au un destin atât de solidar, că amintesc mai degrabă de doi frați siamezi. În alegorie simbolul e ceva eteronom sau neliber, deși, mai ales dacă e vorba de o alegorie majoră, acest fapt nu se vede decât la analiză. Semnificantul în alegorie, depinde de subiectivitatea sau conștiința noastră, pentru ca să aibă sau nu o valoare și el; semnificând, prin intermediul subiectivității noastre, e la rândul său spiritualizat de semnificație, iar aceasta capătă valoare de circulație prin semnificant.

E adevărat, totuși, că sunt cazuri când e greu să se deosebească o alegorie de un simbol plinar. Ce este soldatul necunoscut? Pentru cine vede lacra cu oseminte ori flacăra nestinsă, gândește vag la eroismul românesc în război, e o alegorie. [pentru] cine își imaginează toată odiseea (dacă are elemente necesare) și jertfa unui soldat în război, e simbol din cele mai plinare. Ce e *Coloana infinită*? Ea e simbol plinar, dar e așa nu pentru cine observă că, dacă infinitul nu se poate reprezenta. Brâncuși a descoperit *mijlocul să reprezinte procesul mental care ne formăm ideea de infinit*. Această idee se formează adăugând gând fără încetare o cantitate la alta, fapt sugerat de coloană. Plinătatea artistului a constatat nu în execuție, ca la majoritatea statuiilor, ci în ingeniozitatea de a făuri o imagine care să reprezinte dinamismul inteligenței în zborul ei spre conceperea infinitului. Ca urmare, *Coloana infinită* nu o vezi terminată, ci simțind mereu spre cer: o rachetă metafizică, cu o infinitate de trepte după ce ai plecat de lângă ea, se transformă într-o coloană a fletului însuși, ce urcă mereu, toată viața, pentru a ajunge pe tărâm²⁷.

Și, dacă privitorul observă că *Masa tăcerii* însăși are, pentru el, nu întâmplător, douăsprezece „scaune” sau blocuri, încep

apară în jurul *Mesei* cei doisprezece apostoli într-o țesătură aeriană sacră. Atunci și această alegorie se transformă în simbol plenar și avem în față o nouă Cină de Taină, a cărei tăcere vorbește neîncetat de două mii de ani...

De altfel, simbolurile plenare se pot servi, între altele, de alegorii. *Ghepardul* lui Lapedusa e un emoționant simbol plenar al declinului aristocrației de țară; dar când, spre finele romanului, cele două personaje feminine păstrează blana unui câine și când, într-un târziu, o aruncă în aer, fiindcă era roasă de molii, dintr-o dată această blană se umflă și ia chipul unui patruped viu, în toată strălucirea lui de viață; dar numai pentru o clipă, înainte de a cădea la pământ: e o alegorie pe fundalul unui simbol plenar, un vis ex-temporal.

Oricum ar fi, simbolul plenar e un model, un arhetip, chiar și pentru neplatonizanți. Spune mult faptul că aproape nu este estetician și mai ales critic literar ori de artă care să nu fi întrebuințat măcar o dată în viață termenul „arhetip” în sens de simbol plenar; dovadă că el e un concept care se impune.

Acum, dacă aruncăm o privire de ansamblu asupra tuturor felurilor de simbol, de la cel convențional la cel plenar, vedem că, afară de caracterul dual care le e comun, ele sunt parcă străbătute de o direcție asecensională: de la cel mai simplu la cel mai bogat în sensuri, ca și când simbolul ca atare ar fi avid de realitate, pe care și-o asimilează în trepte. Noi nu ne-am propus aici să enumerăm aceste trepte într-o ordine riguroasă, dar s-ar putea încerca. Până atunci observăm că asocierea celor două elemente ale simbolului se face pe baza mai multor fapte și nu numai pe baza analogiei, cum s-a spus, care analogie ea însăși e mai dezvoltată sau mai redusă, rămânând totuși faptul cel mai important în producerea simbolurilor.

Alte fapte pentru crearea simbolului pot fi: iluzia (ca în jocurile copiilor), semnul sau semnalul, un reflex oarecare sau chiar un pretext. Un rol mai substanțial îl are asociația de idei pe bază de contiguitate; fiindcă ne-am reprezentat întotdeauna Australia și cangurul împreună, când avem imaginea celui din urmă apare și cea a continentului respectiv. Spunem acestea fiindcă am admis, deocamdată, toate cele nouă feluri de simbol.

Dar e timpul să procedăm la ceea ce am numit operația de eliminare. Simbolului i s-a dat, cum se întâmplă de multe ori în definiții, o interpretare prea largă sau una prea restrânsă și de

aceea au fost admise false simboluri ori au fost excluse simboluri adevărate.

Datorită interpretării prea largi s-a vorbit și se vorbește de rolul simbolic al literelor și cuvintelor. Literalele sunt un semn, care în mai multe limbi poate arăta sunete diferite și, admitându-le un înțeles intrinsec, elementar, acesta e atât de clar, încât el însuși s-ar mira dacă ar putea ști că e numit simbol. Cuvintele au înțelesuri mai bogate, adeseori foarte bogate, despre simbolicul lor s-ar putea vorbi dacă s-ar avea în vedere numai partea fizică a cuvântului, nu și noțiunea, aceasta din urmă urmând să fie semnificația. Cuvântul este însă fizic și pe totodată; fără noțiune, el e un *flatus voci*, pentru a întrebuința expresie medievală. De aceea suntem de părere că literalele și cuvintele trebuie să fie folosite ca prime materiale în viața spirituală, iar nu ca simboluri; această părere o extindem la toate simbolurile-convenție, cum le-am numit. Un contract sau un semn nu ajung pentru a crea un adevărat simbol. Altfel ar însemna să dăm dreptate autorului unui articol de ziar, care scrie că „într-un răstimp s-au întrebuințat simboluri de diferite culori constând din toane galbene sau verzi, sau roșii”. În acest caz, și liniile așezate pe străzile principale ori de la întreținerea lor ar fi tot simboluri.

După aceea vin simbolurile pe cari le-am pus pe seama simplității primitive, aceasta văzând în orice fenomen și un semn, cunoscut, și simbolurile pe cari le-am pus în legătură cu agnoscivismul. Nu contestăm că poate fi un simbolism în aceste simboluri, încărcat de multă bogăție, care poate fi studiat - și a fost -, dar are dezavantajul că înecă totul în simbol; orice am face, ori gândi, regăsim simboluri, călcăm pe simboluri, toată existența e înundație de simboluri și... în dicționar n-ar trebui să mai găsim decât un singur cuvânt, într-o varietate la infinit. Avem, de-a face aici cu un pan-simbolism, în care simbolul e în tot și există, în tot ce curge, în „râul-ramul”.

Afară de aceasta, studierea simbolicului în chestiune ține de filozofia generală, chiar de metafizică, de filozofia culturii, de psihologie și depășește problematica artei. Ca atare, în cele ce urmează noi nu ne vom mai referi la el, cum nu ne vom referi nici la simbolul-convenție.

Datorită interpretării prea restrânse, s-a exclus alegoria din simbol, punându-se adeseori între ele chiar un raport de opoziție. Croce, de exemplu, vorbește în termeni severi despre alegorie, susținând că unirea celor două elemente e arbitrară sau o

rată în ea și că n-avem nimic de pierdut lăsându-le singure, pe când în simbol elementele - ideea și reprezentarea, cum spune el - sunt inseparabile. Cu toată subtilitatea cheltuită de acești esteticieni, ei n-au dreptate. În pasiunea pe care o pun se distilează nemulțumirea pe care au avut-o citind sau văzând alegorii minore ori forțate, din păcate foarte numeroase. Altfel însă, după cum am văzut, alegoria poate servi ca piesă de anatomie pentru a vedea, în chip evident, ce este simbolul în general. Adevărul e că nu orice simbol e alegorie, dar orice alegorie e simbol. Alegoria și simbolul plenar sunt două specii ale simbolului în general. În orice formă de simbol sunt două elemente și ceea ce variază e gradul de realizare a fiecăruia și raportul dintre ele.

Tot datorită interpretării prea restrânse s-a exclus o mare parte a istoriei sau trecutului artei din simbol. Pentru Hegel „simbolul (...) constituie începutul artei și de aceea trebuie considerat oarecum numai ca pre-artă, aparținând îndeosebi Orientului”. Pe când arta clasică „prinde adevăratul conținut” și nu mai are nevoie de simbol, ea ajungându-și prin ea înseși. Dar când începe să analizeze arta orientală, Hegel nu găsește simbolul propriu-zis aproape nicăieri. Pentru vechii perși, zice el, lumina spirituală și lumina fizică se identificau și, deci, nu puteau forma un simbol, nerealizându-se dualitatea acestuia. Chiar pentru inzi maimuța, vaca, brahmanul nu erau simboluri divine, ci „însuși divinul”. Hegel constată o schimbare spre simbolul propriu-zis numai în arta egipteană.

Improprietatea pe care o face Hegel este evidentă. Căci, dacă pentru vechii perși lumina spirituală a existenței era prezentă în lumina fizică, *nu se epuiza* în fiecare obiect fizic luminos. Și dacă la inzi divinul era în brahman, brahmanul *nu monopoliza* divinul. Hegel merge mai departe și dă ca exemplu prezența reală, nu simbolică, a divinității în elementele împărtășaniei la catolici și ortodocși. Dar cine ar putea spune că divinitatea nu e și în *afara* pâinii și vinului din împărtășanie? Ca atare, rămân *două elemente* cari, deci, pot forma simbolul. În taina împărtășaniei Dumnezeu este real, dar, în același timp, considerat în sine, este și simbolic; și tocmai fiindcă este real este și simbolic.

De altfel, că Hegel n-avea dreptate se poate vedea și de felul cum vorbește Croce despre simbol (când îl opune alegoriei), și din marea importanță pe care i-o dă. În simbol ideea și reprezentarea nu sunt numai inseparabile, după el, ci „ideea se topește întreagă în reprezentare”. (Și citează comparația prozaică a lui Vischer cu

bucata de zahăr ce se topește în apă.) Și totuși, Croce spune aceasta e simbol (noi spunem simbol plenar), fără să observe dacă cele două elemente fuzionează, nu mai poate fi simbol. Aceasta nu-l împiedică să preamărească simbolul și să declare „arta e simbol, toată este simbol”, fiindcă are „înțeles”. Dar în susul, adăugim noi, trebuie să depășească întotdeauna reprezentarea pentru a fi simbol. În concluzie, până aici, după Hegel, simbolul nu e în arta evoluată și e absent ori precar în cea preclasică (orientală-egipteană); iar după Croce alegoria nu e simbol și în felul cum definește simbolul îl anulează. Atunci ce mai rămâne din simbol?

Centrul discuției este aici: *simbolul plenar, deși e plenar, desființează acea realitate din afara lui, care face parte din altă categorie cu el*. Această realitate are o sferă mai mare, iar valoarea simbolului plenar constă mai ales în faptul că o reprezintă. Simbolul plenar rămâne și el dual, numai că intimitatea dintre cele două elemente e perfectă. Oricât ar fi de eroic un om, e epuizată eroismul din lume; oricât ar fi de înțelept, el nu e epuizat înțelepciunea; oricât ar fi de pur, el nu epuizează puritatea și lucrurile stau la fel cu orice însușire sufletească, cu orice caracter în raport cu restul existenței. De aceea a ieșit și vorba că toată lumea are mai mult spirit (adică inteligență) decât Voltă, ceea ce, indiferent de exemplul ales, e foarte expresiv spus. Simbolul plenar analogia dintre semnificant și semnificație merge foarte departe, merge până la identitate; și totuși, aceasta rămâne parțială. Semnificantul e în același timp mai bogat și mai diferit decât semnificația. E mai bogat fiindcă un tip redat artistic are mai multe notele lui personale, diferențiale; e mai sărac fiindcă sfera la care se aplică, pe care o reprezintă, e mai largă, cuprinzând și altele puri diferențiale.

Aceste diferențe sunt importante din punct de vedere artistic, dar din punct logic e mai importantă sfera simbolului. E rolul să apropie generalul de conștiința noastră, să-l facă permeabil pentru gnosa umană. Simbolul plenar e o lume, lumea e mai mare decât el. De aceea Croce s-a grăbit când a constatat că ficat de inseparabile „ideea și reprezentarea” sau, în termeni adoptați de noi, semnificația și semnificantul; de fapt, trebuie să înțelegem că sunt mai greu separabile, legătura dintre ele e mai strânsă; dar, la nevoie, le putem gândi pe fiecare în sine, am văzut că în acest caz ele au un fel de autonomie. Regulă: simbolul (plenar) e cu atât mai însemnat cu cât cele două elemen-

cari îl formează sunt mai bine realizate, cu cât sunt mai apropiate unul de altul și cu cât rămân în esență distincte. Cu aceste trei condiții se luptă „fiziologia” simbolurilor.

Arta, reflectând viața, se ocupă cu toate formele de simbol. Dar, pentru gnosa artistică, pentru contribuția artei la gnosa umană, n-au importanță decât alegoria și simbolul plenar. Cea dintâi există, după cum am spus, și în alte domenii, pe când ultimul nu există decât în artă. *Specific artei este simbolul plenar.* Prin el se creează caractere, monumente, ființe și stări cari fac concurență stării civile și ontice. Iar dacă apare în religie și în alte domenii, el este în chip necesar și artă. Căci aceasta are tendința să invadeze tot spațiul omului. De aceea putem spune că, de când a apărut creația de artă în evoluția omenirii, finalitatea ei a fost să ajungă la puterea de a introduce în existență simboluri plenare, ca un fel de a doua lume, în corespondență realistă și idealistă cu cealaltă.

Valoarea simbolului plenar pentru cunoașterea artistică se reliefează și mai mult dacă îl comparăm cu situația din știință și filozofie. *Știința cunoaște prin legi, filozofia, prin principii, arta, prin simboluri sau modele, fără să dăm acestei formulări un caracter de exclusivitate.* Găsim și în știință principii, dar, în fond, ele ori sunt legi (principiul lui Arhimede, lege cantitativă, deci lege tipică), ori fac trecerea la filozofie (principiul conservării energiei). Găsim și în filozofie simboluri, însă ele aparțin artei, după cum găsim și numeroase analize, dar cu scopul de a ajunge la principii. Prin legi, știința ne dă puțința să acționăm asupra realității; prin principii, filozofia ne-o dă pe aceea de a ne acorda critic cu fondul lucrurilor și de a ne consolida demnitatea de ființe gânditoare. Iar prin simboluri (plenare) arta ne pune în starea de a înțelege plecând de la modele. Procesul prin care se efectuează această înțelegere e un proces de *participare* a ființelor și lucrurilor din lume la prototip. Având ideea intuită cât mai complex și mai exact a ceea ce este în adânc un obiect, o ființă, noi înțelegem într-o anume măsură și nenumărate alte obiecte sau ființe risipite în timp și spațiu și înrudite cu el. Avantajele acestei cunoașteri sunt cel puțin trei.

Mai întâi, când am vorbit de *Evidențe istorice*, am văzut că realizările artei constituie tot atâtea *chei de cunoaștere* sau, în termeni filozofici, *categorii de cunoaștere*. Dar aceste *realizări* sunt mai ales simbolurile plenare. Nu e vorba de categorii pur abstracte, ci de categorii cari *adună realitatea în ele*. Exemplele sunt

la îndemâna noastră. Prin Othello înțelegem mai bine gelozia lentă și aproape halucinatorie; prin Tartuffe, ipocrizia serioasă; prin Iago, jubilarea demonică în acțiune; prin Romeo și Julietta, stihia candidă a iubirii erotice, persecutată de fatalitate; prin Cordelia, devoțiunea filială tenace și grațioasă în martiraj; prin Raskolnikov, remușcarea neprevăzută și pericolul răsunător al sentimentului; prin Don Quijote, idealismul absolutizat, în apăsătoare fantasmă; prin sfântul Francisc, el însuși operă de artă, înțelegem bunătatea subtilă, în stare să metamorfozeze și natura; prin Michelangelo înțelegem pe zei; prin Bach sau Beethoven ni se pare că se deschide însuși orizontul universului către o lume cosmică; prin *Cocoșul* lui Brâncuși înțelegem un moment convingerea că s-a coborât înaintea noastră un fulger, un cleu de lumină, un meteor din chiar cerul platonian.

Prin „mamele” lui Eminescu, Coșbuc sau din *Mioriarele*, *Cruciada copiilor* a lui Blaga, înțelegem, ca într-o vrajă adâncă, realitatea maternă; prin Socrate, înțelepciunea, darul de faclă, discuției și jertfa lucidă; prin Decebal, demnitatea eroică și încrederea pozitivă; prin Ion al lui Rebreanu, relația înverșunată între bătrân și pământ...

Tot așa, Avarul, Pere Goriot, Hamlet, Faust și oricare din celelalte personaje capodoperelor artistice sunt, fiecare, pentru noi, un lob cerebral în plus, ca un organ gnosc.

Să presupunem că un geniu rău ar distruge toate operele și ar anula toate simbolurile pe cari ni le-a lăsat; ni s-ar putea că existența însăși ar ajunge săracă dintr-o dată, că ar deveni amputați, că inteligența noastră ar pierde un număr de cartele sau de busole, că s-ar degrada. Atât de mult spor intelectual seamnă pentru noi modelele sau simbolurile în chestiune, că obișnuim să spunem, de un om dintre cunoștințele noastre, că ceva din Avarul ori din Madame Bovary, din Julien Sorel, din Gosta Berling, din Scarlett O'Hara, din Cristine Lawrans, sau din altă întrupare literară de seamă. Fără să mai vorbim de tragicii greci și clasicii francezi sau de marea variație de tipuri și tipuri din mitologia antică și din *Vechiul Testament*.

Dar Luceafărul lui Eminescu? El este extraordinar nu numai că simbolizează alegoric geniul, ci fiindcă arată un *caracter* de simbol plenar, prin care se vede că nici geniul nu are libertateplină, de vreme ce a cedat tentației la un moment dat, fiind înclinat să-și dea chiar nemurirea pentru „o oră de iubire” (clădită cotită mai importantă decât veșnicia...) și că numai „norocul

fi fost refuzat sau trădat de Cătălina l-a salvat și l-a întors la adevăratul lui destin.

Dacă Luceafărul n-ar fi avut un moment de slăbiciune, nu ne-ar fi impresionat, ar fi fost o culme de ghețar. Dar, așa cum l-a gândit Eminescu, el arată profund tragicul umanității noastre; dacă însuși omul-luceafăr e în stare să cadă în fața uneia din odraslele bimanilor, ce mai putem spune de ceilalți oameni? încât, prin această mare poezie a lui Eminescu, noi nu înțelegem numai geniul - atât cât poate fi înțeles -, dar și umanitatea comună și ne înclinăm în fața destinului ei.

Căci e în natura tuturor capodoperelor ca, pe lângă sensul principal, să cuprindă nenumărate altele, pe cari frecventatorii lor și generațiile le descoperă pe rând. Luceafărul e simbolul geniului, al suferinței și mândriei acestuia, dar e și un poem al iubirii obișnuite, al neputinței omului de rând de a se ridica la un rang superior lui, precum și al putinței geniului de a cădea; căci el nu e, în fond, „nemuritor și rece”, sau e numai când rămâne „în lumea lui”. „Norocul” e, poate, și legea sa, nu numai a noastră. În cazul când Cătălina l-ar fi primit sau s-ar fi păstrat pură pentru el, Luceafărul ar fi ajuns ca un zeu grec din Olimp, care ar fi lăsat un copil pe pământ. Dar destinul l-a ajutat să rămână „luceafăr”, dovadă că cel mai înalt dintre oameni e totuși slab și nu poate nimic fără ajutor de deasupra lui. „Luceafărul” infirmă pe Prometeu și e mai aproape de adevăr.

Iar aceste lucruri, și nenumărate altele, Eminescu ni le spune în câteva pagini și fără discurs. Ni le spune printr-un mare simbol. De aceea au avut dreptate cei cari au afirmat că arta ne învață adeseori mai mult despre sufletul uman decât teancuri de tratate. Și face aceasta fiindcă are *darul de a ieși din imagine*; oricare „reprezentare” sau imagine dintr-un simbol plenar se răsfânge asupra unei generalități dându-i substanță, un fel de concretism, iar aceasta, la rândul ei, dă reprezentării mai multă transparență; împreună simbolul în chestiune devine, după caz, o orgă, o floare, un mugur de sensuri.

Oricât ar fi de perfect redat Avarul, nu toți avarii sunt la fel cu Harpagon, dar toți devin mai ușor de înțeles prin el și el însuși se îmbogățește oarecum prin ei. Principalul pentru teza noastră e că simbolurile plenare, proiectând lumină asupra categoriilor pe care le reprezintă, se dovedesc a fi ambasadori ai tipologiei umane, chipuri într-o simfonie și indicații între enigme. Sunt trei-patru miliarde de oameni pe glob; de ce mai e nevoie să creeze și

arta alții? Pentru că prin aceștia din urmă îi înțelegem pe cei
tâi. Tipurile artei vin cu prestigiu, cu ceremonial de prezentare,
ne introduc în miezul lucrurilor.

Aici credem că e cazul să cităm câteva rânduri din Ja „Quand nous avons vecu avec les grandes âmes crees par (...), nos coeurs et nos yeux sont avertis et ils discernent les tresors de beaute qui sont dans lliomme”²⁹. Cu comple că tot așa se întâmplă și când „am trăi” un timp cu tipurile zurile negative, de cari arta nu poate să nu se ocupe și pe ca teligența noastră nu poate să le ignoreze.

Și dacă un poet mare redă, în câteva versuri, numele
scâncet al său, acesta, prin adevărul lui și prin expresia pri
se constituie într-un simbol plinar și, de atunci înainte, ap
multor oameni, cari se înțeleg mai bine pe ei, ulterior susp
împreună cu poetul și în felul lui.

Al doilea avantaj al cunoașterii prin simbolul plenar este în artă noi simțim că trăim între lucruri, în jubilarea concordanței lucrurilor și a sensurilor. Prin artă noi nu ne pierdem nici în golul insignifiant al fenomenelor, dar nici în fantomaticul abstracției. Această virtute cunoscătoare nu o are decât arta. Știința, care cum își extrage legile, renunță la fapte, așa cum se aruncă cu sările strugurilor după ce s-a scos vinul, sau florile, după ce a distilat parfumul. În filozofie, oricât de multe fapte ar fi la bază, se recomandă să fie chiar mai multe decât în artă, ceea ce în ultimă instanță în primul rând este piramida de abstracții care se ridică deasupra.

Arta însă reține și faptele, și sensurile. De aceea, de mulțomul de cultură, obosit provizoriu de abstracțiile și incertitudinile filosofiei și științei, se refugiază în artă pentru a-și odihni spiritul (arta ca „repaos al inteligenței”, cum zicea Maiorescu, exagat ca repaos, dar, adăugim, nu ca absență a ei). Căci, cu toată mântuirea pe care o poate da arta, în ea este, de obicei, o adevărată feră de realism ideal. Acest fapt e atât de adevărat, încât au fost totuși atât gânditori cari, ca poeți, dacă au avut talent și în această direcție, au uitat adeseori de unele accente agnostice din opera lor filosofice. E drept, scepticismul (sau îndoiala) este și el un element de poezie, dar e mai rar și vine cu dramă, cu lirism tragic, în timp ce acesta un fel de concret. Iar în simbolul plinar lucrurile par să rămână fără a fi desființate.

Al treilea avantaj al cunoașterii artistice în chestiune este simbolul plinar aduce aproape întotdeauna idei noi, imagini

de multe ori într-o impresionantă profunzime. Alegoria mai degrabă înobilează idei cunoscute, valorificându-le, în cazurile majore, până la sublim, iar partea concretă a ei este, de obicei, săracă.

Și nici n-ar putea fi altfel, fiindcă, dacă și factorul concret și cel abstract ar fi noi în alegorie, nu s-ar mai înțelege nimic. Simbolul plenar însă descoperă și explorează continente și trăiește în mare parte prin noutate. Rareori o alegorie poate să facă o impresie durabilă; aproape întotdeauna efectul ei se consumă la prima trăire, ca și comicul, dar pe alt plan. Dacă ni se permite să întrebuițăm două concepte din logică, vom spune că este oarecare asemănare din acest punct de vedere între alegorie și judecățile analitice, între simbol plenar și judecățile sintetice. Dar în artă nu e vorba de judecăți. Alegoria, apoi, nu e lipsită de valoare când e de soi bun. Ea, dacă nu descoperă, redescoperă idei, chiar principii, le revitalizează, le toarnă în monedă de aur - când autorul este el însuși de aur.

În sfârșit, de ce nu am adăuga la aceste trei avantagii încă unul, care ține de istoria culturii? Arta, dând atâta importanță simbolului plenar sau modelului, salvează un mod arhaic de cunoaștere, ce nu trebuie să fie abandonat. În acest sens, ea apare ca un corectiv gnosc și are o funcție aproape medicală. Umanitatea actuală e aproape obsedată de cunoașterea prin *relații*, cu tot pragmatismul ei, uneori violent. Omul contemporan e nu rareori o... abstracție imperialistă, alteori anemică. Adică, de ce să cunoaștem mai mult ori numai prin relații între fenomene? De ce să nu păstrăm și cunoașterea prin modele sau simboluri? Oamenii vechi au avut-o, o au astăzi, aproape întotdeauna, copiii (și de aici talentul lor la desen, prin trăirea modelului), dar exemplul cel mai ilustru în acest sens l-au dat vechii greci. S-a spus că ei au cunoscut prin tipuri, prin modele (sau simboluri plene, în expunerea de față).

S-a exagerat fiindcă se descoperă mereu că acești greci au avut și o mare știință și fiindcă se uită de Heraclit, Democrit, de toți presocraticii, de cele două dialectici ale lui Platon - părintele celor mai splendide modele din tot trecutul omenirii - Ideile, „prototipurile din senin”, cum ar spune Eminescu. Dar nu e mai puțin adevărat că grecii au acordat întâia importanță gnosei prin modele sau arhetipuri. Și explicația se impune: fiindcă erau mari artiști. Arta tinde să reprezinte lucrurile în idealitatea lor, adică în împlinirea lor, și prin aceasta face ușor de înțeles și pe cele neîm-

plinite, dar cari apar ca un fel de copii numeroase, variate și Nimeni n-ar putea fi bun chirurg dacă n-ar cunoaște formele drumul perfect al organelor, în cari profanii nu văd decât grămădire de materie competitivă. Creatorul de artă caută forme și căile organelor de spirit, dacă putem continua comparația lui și zeii în cari poate să-i pună pe alții și să le dedice imnuri. Dar, fără să știe, imnologia lui indirectă implică și o gnoseologie. De aceea e regretabil că o parte din arta actuală face prea puțin caz de „intelectualism” și alterează o tradiție care trebuie să mănă una din bazele culturii. Arta e model, iar nu pescuire brală în apele tulburi ori nevrotice ale notorietății sau disperării.

În concluzie, și pentru a ne exprima într-o formulă, putem spune că gnosa artistică este, în principal, un proces de simbolizare plenară și, în subsidiar, unul de simbolizare alegorică. Arta ea recurge la un simbol oarecum direct și la unul oarecum indirect. Dacă simbolul alegoric e ca o tijă ce poartă floarea de seculumini, simbolul plenar e însă ca un corp din întregul căruia degajă parfumul de sens. Acest adevăr se impune după cerce de până acum. Vom vedea că arta mai are și alte mijloace.

Dar cele de mai sus sunt suficiente pentru a adeveri că arta are un simbolism esențial al creației artistice. Și nici nu s-ar putea fi altfel, dacă arta e un concret și o semnificație. Concretul fără semnificație - presupunând că acest lucru e cu puțință - ar fi cel mult la o artă cantonală, artă de cătun sau, mai exact, la o artă fără comunicare, la anularea artei. Semnificația fără concret duce la o plutire în vag, iar în cazul fericit, la filozofie. Arta a ratat, chiar cea mai naivă, chiar arta „primitivilor”, e o simbioză concret și de abstract, de realitate aproape materială și de semnificație aproape eterică. Cea din urmă dă aripi celei dintâi, aceasta îi dă o anume pondere între lucruri. Localizând o frază celebră a lui Kant, pe care el a întrebuițat-o pentru altă situație, am putea spune că arta fără semnificație e oarbă și fără conștiință goală.

Exprimându-ne astfel vorbim în mod relativ, fiindcă, de fapt, nu există nimic fără nici o semnificație, fără semnificații divizibile, chiar dacă nu are sau nu e percepută cea de ansamblu. Și totuși, așa, nu există o abstracție absolută, care să nu se refere la un concret ori în care să nu fi ars multe concreturi. Abstractul s-ar putea spune că e o combustie de concret și concretul, un chet de abstracții sedimentate. Cu această remarcă fugitivă, putem spune că arta e o sămânță de concret, care e purtată de vânt.

abstracției până se prinde de soluri prielnice. Abstracția implicată în ea dă aripi concretului, iar acesta o reține în configurația realului. E în natura artei ca abstracția să aibă nostalgia de a se face concret, iar acesta, pe aceea de a se sublima în abstract: așa e, cel puțin, cu arta nedeviată. Iar abstracția sau semnificația legată de concret, de un anume semnificant, mai mult sau mai puțin puternic, înseamnă simbol.

Viitorul structurii simbolice în artă ni se pare asigurat, dacă se înțeleg în chip propriu lucrurile. Hegel excludea simbolul din arta clasică și de după aceea, deși tocmai în ea se vede marea efflorescentă a simbolului plinar. Vianu însuși vorbește, în treacăt, de cazuri artistice fără simbol și citează câteva versuri din Verlaine:

*et je m'en vais
au vent mauvais...*³⁰,

punând faptul în legătură cu posibilitățile conștiinței contemporane. Dar, în fond, amândoi acești autori înțeleg simbolul mai mult ca alegorie, deși ultimul, ca majoritatea esteticienilor, deosebește alegoria de simbol. Restituind însă simbolului înțelesul plinar, am zice suveran, el rămâne la baza artei, mai mult, îi hrănește neîncetat ființa, ca seva ce se ridică în arbori. Deosebirea de vederi în această chestiune vine, de fapt, de la felul diferit al înțelegerii simbolului, iar nu din cauza artei. Iar că simbolul plinar va rămâne în arta viitorului, poate mai mult decât în trecut, se poate vedea mai bine în urma unei rapide analize a cauzelor ce au dus la apariția simbolului de toate felurile în evoluția artei.

E în sufletul omenesc o înclinare spre ocult, care contrastează cu înclinarea spre claritate sau „rațiune”. Ea e la creatori și e la publicul larg, ce se întreabă adesea „ce-a vrut să spună autorul”, chiar dacă n-a vrut să spună nimic sibilin. Acest gust pentru ocult a putut duce în oarecare măsură la simbol; nevoia disimulării, în multe cazuri, de asemenea, după cum s-a observat cu pertință; disimulare cu scopuri diferite, un criptism social care ascunde unele idei și le rezervă inițiaților din teamă sau prudență - cauze ce au dus și la fabulă, uneori chiar la parabole. Dorința de valorificare a unor idei fie în scop personal, fie în sens pedagogic, prin intrigare, prin trezirea unui interes sporit, trebuie și ea notată aici. Un anume idealism moral a existat pentru inventarea alegoriilor, ca în aceea cu mănunchiul de nuiele. Dacă bătrânul

tată le-ar fi spus feciorilor să stea uniți ca să nu-i învingă nimeni, nu i-ar fi impresionat prea mult, dar punându-i să rupă toate nuielele deodată, și nu pe rând, faptul i-a zguduit. Idealismul moral e o cauză puternică de simbol.

Toate aceste cauze sunt adevărate, însă două ni se par cele mai importante, și anume: umanitatea „primitivă” ori adâncă antichitate a creat simboluri de tot felul, fiindcă nu destul de dezvoltată, și atunci a recurs adesea la un semn, la o configurație sau la exagerări de trăsături, uneori până la monstruozități. În alte cazuri însă a creat simboluri nu fiindcă nu era destul de dezvoltată, ci fiindcă voia să reprezinte *valori cari nu se pot reprezenta* în chip direct, pe cari niciodată oamenii nu le vor putea prezenta direct. E vorba mai ales de valorile religioase. De aceluși creștinii au reprezentat Sfânta Treime ca pe un triumghi, Sfântul Duh printr-o rază... Cum ar fi putut face altfel?

Valorile religioase supreme, valorile metafizice nu se pot reprezenta în ele însele, adică nu se pot reprezenta prin *simbol plinar*. E o imposibilitate constituțională a omului. Dar ce se întâmplă în epoca actuală, și cu siguranță în viitorul apropiat, arta va cădea mai rar să dea expresie unor realități religioase, metafizice - nefericire. În schimb, ea se ocupă și se va ocupa cu realități, valori, cari pot fi redată prin ceea ce am numit simbol plinar, fiindcă sperăm că sunt trecătoare anume rătăcirii cari amenință astăzi. Desigur, unele idei sau stări religioase pot fi redată sugerate și prin simbol plinar, dar e mult mai greu. Dacă omenirea contemporană și cel viitor nu se vor artificializa, vom recurge la simbol plinar ca la ceva firesc; vorbim din punct de vedere calitativ, fiindcă din cel calitativ va fi greu să concureze cu marii artiști. Dar, presupunând că omenirea va reveni la preocupări religioase, metafizice, ca în trecut, ori mai mult, alegoria va fi înlocuită nou în floare, și nu în sens decorativ sau minor³¹.

Capitolul V Mitizarea

Mitul, ca termen așa cum e întrebuințat curent în limbă, are mai multe accepții (lăsăm la o parte exprimări degradate ca, de exemplu, „mitul lui X, profesor plicticos”)³². *pri*, el se înțelege de multe ori ceva pur fantezist, care nu angajează întru nimic adevărul. De aici și termenul „mitoman”. Sau se înțelege ca fiind cult pentru un om, pentru o idee, pentru o stare, care cult poate fi ceva bun ori ceva rău. „Mitul lui Prometeu”, mitul rasei, mitul clasei... în acest sens a intitulat D. D. Roșea un interesant eseu al său, *Mitul utilului*, pe timpul când nu trecuse la marxism. Azi ar scrie mai degrabă „Mitul teoriei” sau „Mitul gratuitului”.

Dar înțelesul cel mai însemnat este altul și tocmai el ne interesează aici. În această accepție mitul, spre deosebire de simbol, e o fabulație, o poveste, dar o poveste cu un înțeles de ansamblu uneori greu de precizat, însă întotdeauna în stare irizantă în corpul mitului, eliminând miturile cari sunt o distracție necontrolată, putând ajunge uneori la elucubrații, cel puțin în anume secvențe ale lor. Așadar, mitul aparține genului epic și e purtătorul unui sens de ansamblu, în afară de cele secundare sau parțiale. Dar, prin aceasta, mitul nu se delimitează complet, căci s-ar putea confunda cu legenda. Și aceasta e o fabulație, cu un sens sau mai multe. Ceea ce caracterizează legenda e că ea se referă la domeniul istoric sau la cel naturalist. Popoarele au legende cu privire la originea lor, la eroii lor, iar folclorul e plin de legende despre plante și animale, mai ales despre păsări și flori. Spunem: legenda ciocârliei, rândunicii, soarelui și lunii; nu spunem: mitul lor.

Mitul însă, în cazul cel mai înalt, poate să depășească istoria și natura. În general, mitul e mai bogat, mai complex, mai greu de sens, mai filozofic, uneori chiar mai metafizic, navigând atunci spre limitele universului cunoașterii. Legenda e mai curent poetică, mai asimilabilă, mai grațioasă. Platon a creat mituri, nu legende. Există o legendă, și chiar de proporții, a Nibelungilor, nu un mit. Istoricii laicizanți vorbesc de religii ca de mituri mari, împânzind zone ale globului și istoriei; nu ca de legende.

Chiar dacă mitul vorbește de personaje, fapte, ființe din istorie sau natură, el are referiri sau ecouri mai înalte, supra-empirice. *Avram Iancu* al lui Blaga, de exemplu, nu e numai o legendă, ci are și ceva de mit, în el vibrând sensuri metafizice pe cari i le-a

imprimat poporul și Blaga le-a valorificat cu proprietate în dr... sa. Unii autori au prezentat epopeea lui Jeanne d'Arc, pe aloc... ca pe un mit. Așa am putea risca o definiție mai categorică mând că *mitul e un irațional care ascunde un rațional*; sau o... bulație aparent irațională, dar cu un înțeles profund, care p... să convină rațiunii, cel puțin rațiunii dintr-o anume epocă a... ventarului cunoașterii, și care ambiționează să cunoască pân... domeniul dacă nu întotdeauna ultim, dar având afinitate cu el.

Sub acest raport, mitul se deosebește de multe construc... lozofice, mai rar științifice, cari sunt ceva invers, adică un ra... ce ascunde un irațional (dacă nu mai multe). însuși Epicur, de avid de explicare rațională, a admis *clinamenul*, abaterea tâmplătoare, irațională, a căderii atomilor, din care fapt a rezu... universul, ceea ce ar duce la concluzia surprinzătoare că lum... rezultatul întâmplării (fapt care s-a și spus de mai multe ori... chiar din antichitate). Nu voim să deducem de aici că mitul... mai rațional decât filozofia sau știința, dar e în fizionomia lu... untrică un element care îl onorează și, în competiții posibil... poate ține la suprafață. De altfel, se știe că filozofia însăși a... butat prin mituri din cele mai caracterizate și mai învoalte. C... nu spunem că a rămas cu o anume obsesie a mitului, pe care... ută să-l fixeze în regiuni cât mai îndepărtate și, dacă se po... mai... nedepistabile.

Dar încă și mai important pentru noi e *procesul* de miti... prin care înțelegem ceva mai mult decât mitul și care, pornin... la el, îi poate face concurență, fiindcă e o radiație a lui. Înțele... prin aceasta *atmosfera mitică* și păstrarea principalelor îns... ale mitului, cari sunt totodată fidelitatea și realitatea, așa cum... văzut că era și la simbol și e la orice artă. În adevăr, nici un... nu e adevărat *tale quale* și nici o operă de artă, considerată... zicând în concretul sau eșafodajul ei aparent. Când Marg... Mitchell a redat epica Războiului de secesiune, a idealizat, a po... tat întâmplarea, dar cu atât mai mult a redat și impus adev... Tot așa, Tolstoi în *Război și pace*. Nici un documentar n-ar p... sta la nivelul realizării lui Tolstoi, care a creat operă de ar... măsura în care a depășit documentarul științific și a intrat în...

Despre toate monumentele artistice, literare sau de altă... tură se poate deci spune că sunt un irațional care ascunde... elocventizează un rațional; adică, forțând lucrurile, o eroar... salvează un adevăr. Căci, oricât ar fi realitatea de bogată... nouă - chiar s-a spus că întrece adeseori imaginația - ea est...

general, brutală, cu scorii și confuzie: nu o operă de artă. Aceasta din urmă perfectează realitatea, o „falsifică” pentru a o veraciza, o face mit. Și arta nu e adevărată artă *decât cu acest preț*. Mitul, înțeles ca un corpus epic, aparent inadecuat față de realitatea directă, dar adecuat față de realitatea esențială, în acest fel cuprinzând în el, prin implicare, sensuri ideale, acesta e procesul de mitizare și el este la baza creației artistice. Așa e și în *Frații Jderi*, marea epopee în ambele înțelesuri a lui Sadoveanu, momentul cel mai de preț al creației lui. Nu înseamnă că-i dăm un sens prea larg mitului, ci înseamnă că-i punem în valoare ființa lui autentică. Și așa e, de fapt, nu numai în operele literare.

Cele muzicale sunt mituri exprimate în sunete. Chiar în cele plastice, la cari faptul s-ar înțelege mai greu, e la fel; când privim o statuie, un tablou, mintea noastră imaginează numaidecât o istorie, un mit, o configurație de înțelesuri ce umblă prin opera din fața noastră, ca sângele în artere, discret sau indiscret, vag dar puternic, uneori chiar imprecizabil, dar obsedant. În această accepție orice produs artistic este epic în natura lui adâncă, liricul se convertește în epic, chiar numai câteva versuri lirice putând ascunde un mic mit - o piatră prețioasă a psihicului, ce aruncă neîncetat reflexe sau raze de lumină. În filozofie, uneori în știință, mitul e o excepție ori ceva de ultim fond; în artă însă mitul, mai exact mitizarea, e ceva permanent; când se întrerupe încetează miracolul artei, alcătuire prin excelență mitică.

De aceea fenomenul „demitizării”, de care se vorbește din ce în ce mai insistent de la un timp, dacă poate fi periculos în domeniul social și moral, este de-a dreptul catastrofal în cel artistic: demitizarea e însăși anularea artei. Pentru a crea opere de artă cari să-și merite numele, oamenii trebuie să gândească și să simtă mitic, așa cum au făcut toți marii autori din trecut. Pentru acest motiv ni se pare curioasă atitudinea lui Croce când crede că arta nu e mit și că acesta o infirmă; fiindcă el înțelege mitul ca ceva conceptual sau logic, ceea ce, de fapt, nu este, și nu este tocmai fiindcă, într-un fel, e mai logic, în înțeles de mai rațional, *în fond sau indirect*. Mitul ori mitizarea e apanajul artei și s-ar putea ca operele acesteia să fie ultimele mituri cari rămân umanității, ca să nu spunem ultimele miracole.

Din aceasta decurge și valoarea de cunoaștere a artei prin procedeul mitizării. Ea are două aspecte,

Mai întâi, simbolurile, oricât de autentice ar fi, nu stau izolate și nu impresionează în chip izolat. Ele se adună în totaluri, ascultă de o lege a aglutinării lor și ajung la o tramă mai mult sau

mai puțin prestigioasă; pe aceasta o dă mitul în înțelesul artă. Simbolurile sunt deci sociabile și își arată puterea printr-o coerență mai mult sau mai puțin dezvoltată, dar străbătută de mititatea acelorași sensuri. În acest mod ele își măresc valoarea între altele, și valoarea de cunoaștere.

Al doilea, sunt cazuri când unele înțelesuri nu pot fi cauzate și sugerate decât prin mit. Aceasta a fost fie pentru că în trecut îndepărtat omenirea nu era destul de avansată, mai binecercbralizată, și nu se putea conștientiza, ca să recurgem la termen forțat, dar propriu, decât prin intermediul miturilor, ceea ce e cu mult mai important, pentru că natura însăși a văzului cere, uneori, forma mitului, ca un mijloc al umanității să accede la straturi ale realului interzise pe altă cale sau pe cale directă. Nu trebuie mai mult pentru a se recunoaște faptului că zării un drept de cunoaștere, desigur, în cantități pe cari nu vom analiza aici. Prin mituri, astfel înțelese, apanajul umană trimete săgeți gnosice în sferele înalte ale realului sau forări în adâncul lui și arta, servindu-se de ele, îmbogățește cunoașterea, chiar dacă nu-și dă seama de aceasta.

Capitolul VI

Metafora și stilul

Valoarea unui text nu se reduce la stil și stilul nu se reduce la metaforă³³. Fondul de imagini sau de idei, arhitectura prezențării lor, tensiunea spirituală pot să se impună chiar cu un stil deficitar ori contra stilului. Nu s-ar putea spune că opera lui Kant sau a lui Hegel datorează mult stilului ori că n-a pierdut din cauza lui. Acești coloși ai abstracției n-au avut în egală măsură geniul comunicării, deși ei găseau, la intervale, formulări menite să impresioneze veacurile. Hegel, în special, prin exprimarea încărcată, dar nu întotdeauna terminată ca sens, supusă unor aluviuni succesive sau intermitente, prin care adăuga noi note unei noțiuni ce trebuia arătată complet de la început, pune adeseori la încercare pe cititor.

În general, filozofii germani, prin trăirea adâncă a sensurilor și prin căutarea obstinată a intermediarelor, a jumătăților și sferurilor de ton, ajung nu o dată prizonierii unor hățișuri stilistice cu totul specifice, păcătuiind contra primei condiții a stilului, care este claritatea. Schopenhauer, cu stilul lui limpede și pasionat, e o excepție; Nietzsche, de asemenea, în ceea ce privește metafora, raritatea ei nu anulează efectul unor mari expuneri. Dar, dacă se ivește, ea face impresia unui arbore în mijlocul stepei. De exemplu, când Hegel spune de piramidele egiptene că „sunt cristale enorme, cari ascund în ele un ce interior”, sau când P. P. Negulescu, alt autor sărac în metafore, însă cu o mare eleganță a frazei, spune de Venetia că e „un vis arhitectonic prins în marmură între albastrul cerului și albastrul mării”, efectul e remarcabil.

Dar valoarea unei expuneri crește când se adaugă puterea stilului sau un mare stil, mai exact, când acesta e congenital în gândire sau creație. Și ceea ce e adevărat pentru filozofie e mult mai adevărat pentru artă. Iar stilul acesteia - ne referim la arta literară - e format în cea mai mare parte din „figurile de stil”. Ele reprezintă un însemnat lot poetic. Între ele, metafora apare ca cea mai caracteristică. Talentul poetic este, în parte, talentul de creare a metaforelor. Cum aici nu facem un studiu de stilistică, ne vom ocupa numai de metaforă, ca de un reprezentant al stilului, cu intenția de a dovedi că acesta poate fi, în anume condiții, și un factor de cunoaștere.

Metafora a fost și ea luată în mai multe accepții, mai ales în ultimul timp. Una este un fenomen de pan-metaforism, amintește pe acela de pan-simbolism. Am văzut că metafora tinde să devină, ca întrebuintare, un numitor comun. În critica filmelor se recurge des la termenul în chestiune („limpezimea clasică a metaforei caracterizează arta acestui regizor”). Un tânăr și strident critic literar, vorbind de statuile dintr-un muzeu parizian, spune că fiecare afișă pe fața ei o metaforă. Un poet, în același timp reporter, scrie că „Patria este metafora cea mai de preț”. Un alt reporter, de data asta nu și poet, relatând despre monumentele vechi dintr-un oraș de provincie, adaugă patetic: „iar acum trecem la metaforele prezentului”, adică la construcții, uzine, instituții, în acest caz, prin metaforă se înțelege expresie sau simbol de orice fel, sau chiar orice obiect; un imens bazar de vitrină de pretenții. Dacă vechii stilisti ar putea lua cunoștință de aceste deplasări de termeni, s-ar cruci. Nu vom reține, prin urmare, acest sens pulverizat al metaforei, această polivalență comodă.

Altă accepție a metaforei este la Lucian Blaga, într-unul din pavilioanele principale ale sistemului. După el, specificul omului este existența în mister, de unde tendința de a-l revela, ceea ce face prin chipuri și sensuri legate de structura lui, aceasta constituind istoria culturilor, cu un caracter în același timp euforizant și tragic. În acest caz, mitul însuși e o formă a metaforei, iar acesta ajunge un imperiu ce coincide cu ontologia. Interesantă și profundă fundă tema lui Blaga, dar noi rămânem aici în domeniul artei, altfel, el putea alege și alt termen pentru ideea lui, dar poetul a preferat structura sa a preferat pe acela de „metaforă”.

A treia definiție, în ordinea expunerii noastre, a metaforei este cea a lui Aristotel, la care ne oprim noi, dar căutând să o interpretăm și să o dezvoltăm. Și aceasta pentru motivul că, locuind în zădărnici o afirmație a lui Kant despre logică, definirea metaforei ca făcut, propriu-zis, progrese de la Aristotel până astăzi și nici nu putea să facă, fiindcă Stagiritul, om al marilor definiții, între altele, a spus esențialul și a delimitat cu justețe. Știința metaforei, înregistrat mari progrese, e adevărat, dar mai mult în ceea ce privește cercetarea cauzelor cari au produs-o în trecut și o produc acum, și în ceea ce privește „funcțiile” sau rosturile ei într-o creație literară. Definiția în sine rămânând cea a filozofului grec; el a spus simplu și cuprinzător: „Metafora este trecerea asupra unui obiect al numelui altui obiect” (*Poetica*, XXI). Dacă la aceasta adăugăm ceea ce formulează curent expunerile de stilistică, și anume:

tafora este o comparație prescurtată sau o comparație subînțeleasă, sau chiar o comparație cu un obiect mai cunoscut, obținem baza necesară în această problemă. Nu dăm, deci, aici metaforei înțelesul extins, cum nu dăm stilului înțelesul lărgit de la Blaga sau chiar Buffon.

O notă principală a metaforei este, așadar, comparația. Dar aceasta se face sau se implică întotdeauna cu un obiect mai cunoscut? întrebarea are importanță, fiindcă răspunsul e în legătură cu finalitatea metaforei. Se pot prezenta cinci cazuri cari infirmă compararea cu ceva mai cunoscut. Și anume: termenii ce se compară sunt la fel de cunoscuți sau chiar banali, dar prin comparație renasc, ca două planete stinse, ce se ciocnesc; termenii ce pot înlocui unul cu altul (flautul e o voce, vocea e un flaut); termenul cu care se compară e mai puțin cunoscut (Delta Dunării e o „Mahabharată de lacuri, gârle și tufișuri”, cum sună fericita *trouvaille* a unui publicist actual); mai mult, un termen foarte cunoscut se compară cu unul necunoscut sau ca și necunoscut. O cimilitură din colecția Gorovei³⁵ (iar cimiliturile sau ghicitorile sunt o țară a metaforei) spune:

*Am o găscă doică, boică,
cu grumajii ciobârloi,
din gură pahai izbește,
soi, omule, și o ghicește!*

Este plosca - cumătră categoric mai cunoscută. Compararea cunoscutului cu necunoscutul e o problemă foarte interesantă. Care infirmă pedagogia... dacă vrem să o șicanăm.

În sfârșit, și în al cincilea caz, comparația se face cu ceva de-a dreptul absurd. În anume situații se spune că oamenii „strâmbă din nas” ori „mișcă din ureche”, deși ei nu pot să acționeze aceste organe; și totuși, comparația e valabilă. De acest fel de metafore abuzează mulți poeți actuali, inventând combinații una mai piramidală decât alta, dar, măcar câteodată, ele sunt sugestive, deși imprecizabile ca sens. Exemplul cel mai elocvent e dat de metafora lui Eminescu, vorbind de iubită:

Minune cu ochi vii (sic!)³⁶.

Despre nici o minune-nu se poate spune că are ochi, iar metafora în chestiune e minunată. Din toate aceste cazuri trebuie să scoatem concluzia că în metaforă are valoare compararea în sine

însăși. Ea nu are un scop de explicare sau pedagogic, ci unu expresionare, de înviere.

Dar, dacă ar fi numai atât, ființa metaforei nu ar putea avea reia cu adevăratul ei profil. Se adaugă o trăsătură care îi e absolut proprie și care dă o nouă față comparației însăși. Căci metafora nu e o comparație formală, care e recunoscută (chiar și de Aristotel) ca fiind o figură de stil autonomă. În comparația formală se spune că un lucru *este alt lucru*, ci că *este ca și când ar fi*. Faptul grec precizează că în comparația propriu-zisă se adaugă verbul *ca*. Dar, cu tot plusul de expresie pe care îl poate adăuga comparația, uneori dând chiar cadru întreg, atmosferă ori solennitate, ca în poemele homerice sau ca în Eminescu, acest „ca” „ca și”, „precum”, „parcă” pot aduce o diluare sau ceva benedict. Metafora propriu-zisă merge mai departe și afirmă tocmai că *lucru este altul* și îl afirmă direct sau cu atâta putere, încât nu mai amintește de lucrul care e comparat. El rămâne însă supus în semiconștientul nostru ori se schițează acolo. Cu cuvinte, metafora e o *comparație contractată*, o comparație contractică, am spune sintetică, dacă termenul comparat nu s-ar păstra totuși în culise. Ea amintește, din acest punct de vedere, de analogie și silogisme prescurtate în cari lipsește una din premise, fiind subînțeleasă. Și fiindcă e o fericită contracție, metafora poate fi pusă în legătură cu ceea ce psihologii numesc „cercul îngust al conștiinței”, pe care îl exploatează la maximum; câte cuvinte trebuie, de exemplu, pentru a spune explicit ceea ce poetul a spus într-o dată, scriind că în marea tăcere aude razele bătănelor de geam (Blaga)? Această metaforă, ca oricare alta, dacă e reușită, este o victorie asupra cercului conștiinței. Sau metafora dintr-o vintile sacre: „Și prin sufletul tău va trece sabie”³⁷.

Nu numai atât - și aceasta e însăși inima sau mecanismul metaforei -: ea valorifică întotdeauna o contradicție, fără care nu se poate constitui ca metaforă. Ea afirmă de un lucru *este alt lucru* fără casă fie, și totuși, alăturarea sau substituția de termeni rămâne posibilă, realizându-se, dacă nu o unitate sintetică, în orice caz, una funcțională. De aceea, metafora nu se bazează numai pe analogie, ci și pe contrast, cel puțin în egală măsură. Ea asimilează un contrast, dar nu fără să producă o surpriză, o surpriză, care în momentul imediat următor are bucuria acceptării pașnice. Se operează o translație de însușiri de la un lucru la altul, de la un termen la altul, încât unul din ei nu mai este menționat, dar el continuă să facă figurație mută. Rezultat

metafora; un fel de mitologie comprimată, un fluture jucăuș, a cărei mișcare din aripi generează de fiecare dată reflexe de sens. Încât, dacă ni se permite să rezumăm cele de mai sus făcând noi înșine o metaforă, vom spune că metafora e urmașul în care trec însușirile ascendenților într-o articulare și fizionomie proprie; el poartă mai departe în lume sensuri ce vin de dincolo de el.

Aceasta și înseamnă în grecește cuvântul metaforă: *ceea ce poartă după, dincolo, așa cum metafizica e ceea ce este după sau dincolo de fizică*. Metafora e îndrăzneță - e aici un specific al metaforelor -, are curajul riscului, introduce oarecum lucrurile unul în altul, renunță la ocol și obține accentuarea efectului. De aceea, din acest punct de vedere, putem propune următoarea definiție: *metafora e figura de stil ce schimbă, în aparență, identitatea unui obiect pentru a realiza, în fond, o mai mare identitate*. Metafora valorifică obiectele printr-o falsă renunțare la ele însele, care, de fapt, e o mai puternică intrare în ele. Ea este schimbarea aparentă de identitate a unui obiect pentru a-i potența identitatea adâncă.

Așa stând lucrurile, ne întrebăm dacă se mai poate menține definirea metaforei ca o comparație prescurtată și nimic în plus. Căci metafora aduce ceva nou, peste comparația ca atare. Metafora ne apare mai degrabă ca o contradicție, dar care se rezolvă cu ajutorul comparației subînțelese. În comparația propriu-zisă nu apare *nici o nuanță de contrazicere* și, deci, nici un efort de rezolvare a ei. În metaforă, și aici este așa-zicând elementul ei de picanterie spirituală, apare o opoziție: o denumire neașteptată și nelogică, luată la propriu. După aceea și numaidecât inferioară, comparația subînțeleasă, care are în ea și ceva convențional, dar pentru a întări ceva firesc, prin care se armonizează contradicția, păstrându-i însă puterea de vivificare sau revelare. Comparația subînțeleasă e în metaforă atât de intimă, de organică și de imediată, încât o putem numi *comparația asimilată*. Ea joacă rolul pe care-l joacă culorile de fond, peste cari se adaugă altele, dar nu fără ca acestea să-și modifice aspectul, deși procedeul nu se vede din afară.

Comparația are funcția de a armoniza contradicția din metaforă. De aceea, altă definiție poate fi: *metafora e o figură de stil ce include o contradicție rezolvată printr-o comparație asimilată*. În acest fel de tratare a unei contradicții constă fizionomia de efect balistic pe care o are metafora, puterea ei de percuție. Este, dacă ni se permite utilizarea mai departe a unor termeni din fizică pen-

tru un domeniu atât de aerat și de spiritual, ca în procedeul melor de foc; țevile acestora, de obicei, nu sunt netede, ci ghințite. Prin rezistența ce se opune astfel proiectilului, obligându-l să meargă în spirală, el capătă o accelerare de viteză.

În consecință, cu toată înrudirea, metafora e altceva decât comparația formală; față de aceasta, ea e mai degrabă o *metaforă* sau ca un pom altoit față de unul natural ce, dacă e îngrijit, produce da fructe parfumate, dar fără valoarea celui dintâi. Esența metaforei este contrastul scos în evidență de o analogie sau analogie într-un contrast. Analogia și contrastul implicate într-un singur cuvânt sau expresie. La acest rezultat metafora nu ajunge direct, ci dată. S-ar putea vedea aici un proces cu trei faze. Întâia e comparația propriu-zisă de la care se pleacă. A doua este o *stăpâna* de tranziție. Când Eminescu spune, atât de romantic-adânc:

Lună, tu, stăpâna mării²⁸,

nu mai apare acel, adeseori, diluant sau relativizant „ca”; tot primul termen e încă amintit. Iar când Blaga notează:

*[Atâta liniște-i înjur, de-mi pare că aud
Cum se izbesc de geamuri razele de lună]²⁹,*

metafora, ajunsă în a treia fază, e deplină; nici urmă de termen celălalt al comparației, dar noi îl gândim. Iar dacă metaforele se luează prea mult și nu se mai știe punctul de plecare, adică de fapt, rămâne un singur termen, metafora se anulează, rămânând cuvânt oarecare ori chiar un corp defunct în limbă. De exemplu, câți mai știu astăzi ce a însemnat metafora, atât de sugestiv trecut, „a face zămbre”, al cărei sens e: a suferi de chinuri terribile - altă metaforă -, dar care a plecat de la noțiunea de *zămbre*, o îmbolnăvire a cailor legați aproape de hrană, dar nepuțin s-o ajungă? Limba e plină și ea de cadavre sau cvasi-cadavre.

Se întrevede, prin urmare, că, pentru a fi în adevăr reușite, metaforele trebuie să împlinească anume condiții. Libertatea și sprintăria nu e fără lege. Înainte de toate, metafora trebuie să fie nouă sau originală, ca și spiritele din comic. De aceea s-a înplat ca uneori poeții să rupă prietenia dintre ei, fiindcă unul însușit metafora altuia, publicând-o mai înainte. Apoi, metafora trebuie să fie cât mai subtile și mai profunde. Să conțină un adevăr sau cel puțin un fals verosimil. Sensul lor să se arate im-

aproape instantaneu, ceea ce nu se întâmplă cu multe din metaforele alambicate sau forțate ale autorilor încifrați.

Într-o poezie sau proză poetică nu e permisă meditația cititorului asupra metaforelor, acest fapt suprimând continuitatea; meditația e permisă și chiar se recomandă în ceea ce privește fondul de idei, de afecte, de întâmplări. După aceea metafora trebuie să aibă un minimum de puritate. Nu e vorba aici de pudibonderie sau de moralism, ci în primul rând de artă ca atare. Opere artistice se pot face din orice: tibetani făceau statui din unt, fiindcă aveau la discreție cele două elemente, laptele și frigul. Dar din gunoi nici Michelangelo n-ar putea face capodopere (cel mult se poate face „pop-artă”). Când un poet, și nu dintre cei prea neînsemnați, spune într-un vers că „femeile își frecau sânii de lună”, grandoarea burlescă e anulată în germen de vulgaritate și ofensă.

Et fen passe, et des pires.

O condiție, apoi, din cele mai importante și care nu se poate învăța, fiindcă ține cel mai mult de harul poetic și de „spiritul de finețe”, este ca metafora să aibă o *raționalitate specifică*. Înțelegem prin aceasta o colaborare între luciditate și mister. Am zice, un minimum logic, care să permită un maximum supralogic, o aură de vag fecund, de imprecizie magnetică. „Absurditatea” metaforei trebuie să fie convertibilă în raționalitate specifică. De aceea poetul poate „aui” razele bătând în geam, iar Bacovia a putut scrie acele iraționale versuri:

*Verde crud, verde crud,
Te mai văd, te mai aud...⁴¹,*

ce au devenit o obsesie pentru multe generații. Ca exemplu tipic pentru ceea ce vrem să spunem, sunt apoi versurile lui Blaga:

*/, Ușor nu e nici cântecul. Zi
și noapte - nimic nu-i ușor pe pământ:
căci roua e sudoarea privighetorilor
ce s-au ostenit toată noaptea cântând]⁴²,*

a căror metaforă a impresionat în mod deosebit pe Benedetto Croce. Dar, dacă un alt poet își termină poezia cu vorbele:

*Și o pungă lungă
Să-i ajungă*

cari au mirat pe timpuri, aceasta poate fi cel mult o nostim puerilă. Între didactic și opacitate evoluează arabescurile adese ratei arte. Metaforele cari ascultă mai mult de nevoia rimei și cabotinismului bizar sunt intrusuri în artă, pigmei verbali - nefericire, cu mare prolificitate în acest timp. Copiii caută rimă (ritm), iar poeții actuali caută metafore.

În sfârșit, nu trebuie să insistăm mult asupra constatării excesului de metafore ucide metafora. Acestui exces, devenit s din mijloc și industrie verbală în loc de creație organică, îi e probabil lipsa totală de metafore. Mulți scriitori de acum, din lipsă de inspirație și de trăire adâncă, neînstare de mit și de mărșimbolului, se răzbună fabricând metafore. Dar acestea, chiar de valoare fiind, dacă sunt în serie, eclipsează „sâmburele intuitiv

Nu cunosc decât un singur caz când abundența metaforelor a rămas în cadrul poeziei autentice: în imnurile de preamărire a Maicii Domnului, pe cari Biserica le cântă la unele sărbători, în această situație e vorba de o mare credință, în stare să poartă în ea miriade de stele. Metafora este aristocratică ori feminină aristocratică fiindcă fiecare vrea să domnească singură peste domeniu larg; e feminină fiindcă de fiecare dată o femeie de gen și de posibilități pune o singură bijuterie, întotdeauna alta.

Acestea fiind natura și condițiile metaforei, putem să ne întrebăm, în sfârșit, care este valoarea ei pentru cunoaștere, ce sunt caratele ei gnosice.

Începem prin a spune că metaforele, dacă sunt studiate în profunzime, ne pot instrui intim și fidel asupra trecutului omenirii. Reprezentările de cari se servesc metaforele sunt în legătură cu mediul social, economic, cultural, chiar cu cel geografic, al oamenilor. „Nu ți-s boii acasă?” spuneau românii, dar occidentalii spuneau: „Ți s-au înecat corăbiile?”. „A da sfară în țară”, spun predecesorii noștri, dar astăzi, nemaicunoscându-se sensul expresiei (*sfară* însemna fum, veste: se aprindeau focurile pe culmi pentru a înștiința lumea), se spune, mecanic: a da... *sfoară* în țară; copleșit illogic. S-a produs un fenomen de contaminare între sunet și a două cuvinte apropiate, așa cum, în loc de pere *prăsade* (fructe mari, plastice și parfumate), oltenii strigau pe străzi, până acum câteva zeci de ani, „pere... presate”.

Metaforele românești vechi (vezi mai ales cimiliturile) sunt legate de modul de viață agricolă-păstorească. „Sus bat tobele

cad negurile"; un om de astăzi nu poate înțelege nimic din aceste vorbe, fiindcă n-a văzut, ori e pe cale să nu mai vadă, cum se cerne mălaiul; îl cumpără în pachete de la alimentara; „a trage la unghie", o zicală atât de sugestivă, nu spune mare lucru în zilele de acum; ea vrea să arate: „a munci pe brânci"; boii, când urcau la deal, se aplecau înainte și înfingeau copita în pământ, pentru a putea trage carul. Dar ochii căror copii actuali au mai văzut acest spectacol? Apoi metaforele din expresiile: „se bat berbecii în capete", „a căuta în coarne", „a se lăsa pe tânjală", „a trage la roată" pentru a munci din greu, „tot în calul care trage dai cu biciul", „cal bătrân cu chingă roșie", „calul bătrân nu se-nvață în buies-tru", „a o lua în restei", „hai, tată, să-ți arăt moșia" (azi nici tatăl, nici fiul n-au moșie!).

De aceea, o istorie a umanității, a popoarelor, pe bază de metafore ar fi din cele mai interesante. Să se vadă ce tipice sunt comparațiile și metaforele homerice ori cele din Evul Mediu! Civilizația și cultura unei societăți, felul cum se reflectă spiritul unei națiuni în metaforele ei, după epoci: acestea se pot vedea în metaforele trecutului, în mod familiar, dar și mai semnificativ, mai definitor decât în multe documente.

Metaforele pot fi apoi considerate și ca exerciții de inteligență, de exemplu în rezolvarea cimiliturilor (cari sunt metafore ingenioase, uneori dezvoltate) și în înțelegerea proverbelor (multe întrebunțând o metaforă), această enciclopedie a înțelepciunii populare. La șezătorile de odinioară mai ales cimiliturile ce se propuneau erau adevărate teste de inteligență. O cimilitură sau ghicitoare, pentru a fi înțeleasă, cere, pe de-o parte, un foarte bogat bagaj de imagini, între cari să poți alege; pe de altă parte, o isteție mai mult sau mai puțin promptă (doar era o întrecere), pentru a găsi raportul cerut între imaginile în chestiune. Realitatea însăși poate fi considerată o imensă ghicitoare, așa că pe calea aceasta inteligența poate fi definită ca fiind funcția chemată să dezlege ghicitorile realului... și cele ale limbii.

Popoarele au apreciat întotdeauna inteligența, după cum au apreciat forța (vitejia) și factorii supranaturali. Oedip și-a început tragica lui carieră dând răspunsuri corecte la întrebările Sfinxului. Șeherezada a supraviețuit datorită, în primul rând, nu frumuseții ei, care desigur că a fost extraordinară, ci inteligenței. Românul spune: „decât cu un prost la câștig, mai bine cu un deș-

tept la pagubă" și maxima aceasta populară, altfel formulată, avut-o și unii orientali.

Proverbele, ghicitorile au fost, ca și pildele, fabulele, basmele, mijloace de ascuțire a inteligenței: mici jocuri olimpice de spirit, aproape întotdeauna ocazionale. Dar acestea sunt mai mult o introducere la ceea ce voim să spunem. Metafora nu a avut o importanță de cunoaștere numai pentru popor, ci pentru toți oamenii, „culti" sau nu. Rolul ei a fost și este de a dezvolta spiritul de analogie și contrast, de a preciza adevăruri greu de formulat, de a pune cele strict logice, de a duce, împreună cu alte mijloace artistice, la esențializare și de a da vivacitate și ineditizare lucrurilor.

Rolul analogiei în metaforă a fost observat de mult timp. Aristotel afirmă că „a face metafore frumoase înseamnă a ști să vezi asemănările dintre lucruri" (*Poetica*, XXII). „A ști": prin această procedură metaforică e pus de la început și în domeniul cunoașterii. Dar asemănarea implică și contrastul: două idei corelate. Autorul metaforei reușite este, deci, un meșter în a distinge apăsările și diferențierile dintre lucruri. Pentru poet, realitatea e ca un bloc imens de marmură, străbătut de vinele analogiilor și filigranelor; el vede aceste șerpui de sens comun, dar vede și șosebirile din jurul lor. Poeții au, în măsuri diferite, această similitudine de a vedea asemănările în deosebire, de a organiza și valorifica realul pe baza lor, găsind apropieri de sens acolo unde ceilalți nu văd de multe ori nimic. Surpriza poetică e un element important în creația scriitorilor de orice fel. Poeții au un dezvoltat spirit de asociație pe baza analogiei și contrastului, după cum au și pe cel al asociației „sistematice", cum spun psihologii, adică de a aduna imaginile în jurul unei stări de spirit, al unei idei [al unui] sentiment.

Dar cine nu vede aici debutul cunoașterii nu numai artistică, ci și științifică? Ce altceva au făcut oamenii pentru a ajunge la noțiuni - prima mare eliberare a omului de animalitate în care se privește gnosa - decât că au observat analogiile și deosebiri. Ei au elaborat noțiunile pe bază de analogie și deosebire, cu mult mai înainte de a se fi creat teoria faptului de către sofști, Socrate și Aristotel. Punctul de plecare a fost același și pentru spiritul științific sau logic, și pentru cel artistic sau poetic. Au pornit amândoi din două de la o „cumpănă a apelor" și au mers un timp paralel. Apoi s-au despărțit, fiindcă așa trebuiau să facă. Spiritul logic a mers mai departe cu simplificările și generalizările, pentru a ajunge la abstracțiuni și mai mari; spiritul poetic a mers s-

plenitudine pentru a ajunge la simboluri cât mai revelatoare. Astfel, cele două cunoașteri se completează, dar să nu se uite că punctul de plecare e comun, ceea ce poate însemna că, într-un ideal al cunoașterii, astăzi aproape inaccesibil, ele se pot uni din nou, profitând însă de experiența trecutului, pentru a da adevăratul tâlc al realității.

Aceste considerații instalează cunoașterea artistică pe pedestalul unei sigure și mari demnități. E adevărat că mersul cunoașterii a mai avut și un alt fir genetic: identificarea cu lucrurile sau un proces de permeare a lor. Dar despre aceasta nu putem vorbi acum; însă observăm că el a fost și este prezent mai ales în artă. Ceea ce trebuie să subliniem acum e că, dacă a percepția poetică sau artistică nu tinde spre concepte și scheme în ciuda unui punct genetic comun, ci spre intuiții complexe, fugind astfel de sentimentul golului sau sărăcirii - care pentru unii poate apărea în știință, atunci când, sub aglomerările de abstracții, au impresia că expiră realul - este nu pentru că ea „exprimă acele asemănări dintre lucruri cari nu pot deveni obiectul unei generalizări teoretice” (Vianu, *Problema metaforei*, în: *Despre stil și artă literară*, p. 89). Aceste asemănări pot deveni obiectul generalizării, dar arta optează pentru altă cale, menită, împreună cu cea logică, să îmbogățească cunoașterea realului, să se apropie cât mai mult de pulsațiile lui.

Precizarea acelor adevăruri, cari sunt greu ori cu neputință de prins și de formulat, cu ajutorul metaforelor e unul din marile servicii pe cari metafora le aduce gândirii. Faptul e cu atât mai însemnat cu cât, de data aceasta, ne găsim chiar în domeniul filozofiei ori în primul rând în filozofie, acesta fiind un caz admirabil de simbioză între artă și gândire. E vorba de adevărurile ultime, de adevărurile de margine, în orice caz, de adevărurile adânci sau cu ființa tremurătoare, dar de o luminozitate magnetică, așa cum e o rază din Fata Morgana. Ceea ce e mitul pentru a concepe și exprima ideea de ansamblu este, din acest punct de vedere, metafora pentru a fixa și formula ideea secundară și uneori chiar principale.

Aceste adevăruri ultime, aceste sensuri fugitive și libere se lasă greu fixate și comunicate; metafora e un mijloc în același timp subtil și tenace de a le opri și domestici într-un fel. E un lasou verbal, care cu măiestrie se lansează spre unele realități sau adevăruri și le obligă să cedeze, să renunțe la splendida lor condiție de cai sălbatici și să se alinieze în serviciul oamenilor, pentru

îmbogățirea și înfrumusețarea culturii. Nici un alt procedeu poate înlocui metafora în această performanță a ei. Ea prinde ideea sau intuiția, o amplifică, o transmite: trei funcții ce-i aparțin propriu, când e vorba de anume înțelesuri și miragii ale existenței.

Exemplul lui Bergson pentru metaforă e compatibil cu al lui Platon pentru mit. Bergson ar fi fost anulat în mare parte, dacă n-ar fi avut talentul metaforei. Sunt pasaje numeroase în opera sa în cari cititorul se angajează cu încântare ca în tot atâtea curse de sport, la capătul cărora apare ecloziunea unui adevăr filozofic. Mirat oarecum el însuși că a putut fi făcut prizonier. Iar la noi este exemplul lui Blaga. Criticii l-au acuzat uneori că face prea multe metafore în filozofie. Nu face atât de multe, și când apar sunt urmarea nu numai a darului poetic al autorului, ci și a faptului că gândirea lui explorează domenii în cari cel mai necesar instrument de înregistrare și formulare este metafora.

Metafora conlucrează adeseori pentru esențializarea obiectului, esențializare de care se vorbește mult, mai ales de la noi în timp. Pentru aceasta metafora procedează astfel: se oprește asupra una din însușirile obiectului ce urmează să fie metaforizat și a căreia caută un alt obiect care posedă această însușire în mod evident cu mare elocvență sau chiar ori aproape numai pe ea. În fine, afirmă acest ultim obiect despre primul. În acest proces intervine nu o dată exagerarea, [h]iperbolizarea, dar ea e binevenită. Trebuie să observăm că nu absolut întotdeauna poetul se oprește la însușirea principală a obiectului supus unei metafore, dar în general o face și tocmai în aceasta constă faptul esențializării. Metaforele lui Eminescu sunt foarte concludente pentru afirmarea noastră. Somnul este „vama vieții”. Luna plină este „vatră de ratec”. Femeia perfect de frumoasă este „prototipul ingerilor senin”. Apoi, versurile atât de cunoscute:

*Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă
Prin care trece albă regina nopții, moartă**.*

Greu se poate găsi un alt exemplu în care luna să apară cu astfel de fascinantă esențializare. Mai degrabă tot la Eminescu atunci când de la atributul lunii de a fi o regină lividă și aproape halucinantă se trece la acela de a fi „doamna mărilor”, „stăpână mărilor”. Căci deasupra mării luna e și mai valorificată, nefiind o perspectivă de impresii adusă de lucrurile numeroase ale uscatului doar în stepă, pe Bărăgan, s-ar produce același efect. Luna

Eminescu e un motiv obsedant; ea lasă neuitată pulbere de argint nu numai pe peisaje, ci și pe suflet. E și la Eminescu, acest mare „lunatic”, în două sensuri, al literaturii noastre, o „sonată a lunii”, în variante una mai impresionantă decât alta. Acum altfel vedem luna, fiindcă poetul a așezat-o în marea ei funcție.

Desigur, atunci când vorbim de esența lunii, în cazul de față, nu ne referim la aceea la care s-ar gândi astronomia sau fizica, ci la esența de impresii în viziunea umană, adică la transformarea lunii în simbol.

Și, dacă mai putem da un exemplu, acesta mai prozaic, dar tot atât de concludent, este cu florile numite *cârciumărese* sau *nemțoaice*. Cine a văzut aceste plante vitale, cu aer de gospodine, dar și cu nostalgii de salon, înțelege cât de exact a fost făcută metafora în chestiune, căci este evident că aceste două denumiri au pornit de la o metaforă. Cârciumăresele și nemțoaicele (nu florile) sunt, în general, amabile, împlinite, curățele, gătite și colorate, dar nu sunt rasate, n-au distincție, sunt un aliaj de domesticitate și de artă, ceea ce e tocmai nota esențială a florilor despre cari vorbim. Spălate, nu înalte, cu șorț alb în față, cu roșu în obraji, cu ochii ușor pofticioși, cu biologie de duminică; ciudate echivalente!

Am ajuns la rolul metaforei de a da expresie maximă ideilor, imaginilor. După mulți, acesta e rostul prin excelență al metaforei, iar după alții, mai puțini, e sigurul ei rost. Expresivitatea metaforei este adeseori atât de accentuată, încât n-am ezitat să o numim și „înviere”. În adevăr, metafora ajunge un exercițiu de ingenuizare, de ineditizare, chiar când e vorba de lucruri vechi și colbuite - dacă e o bună metaforă. Ea amintește, din acest punct de vedere, de minele părăsite cari se pun din nou în funcție, de cărbunii stinși cari, stropiți cu apă, ard din nou. Metafora excepțională relansează lucrurile, le trezește din somn, le face să strălucească și să pună întrebări. Dintre toate figurile de stil, nici una nu întrece metafora ca putere de expresionare. Idei pe cari le știai de când lumea, ai de multe ori impresia, citind un adevărat scriitor, că le afli atunci pentru întâia oară și sub această impresie poți gândi tu ceva nou; aceasta e o cunoaștere, un lot gnosic important.

Câteva exemple pentru a arăta virtutea de exprimare a metaforelor ori chiar de ineditizare.

Una e să spui că e greu să faci față situației cu mijloacele pe cari le ai, și alta să spui: „greu la deal cu boii mici!”. Una e a spu-

ne că cineva te critică, deși e mai vinovat decât tine, și alta: „hârbul de oală spartă!”. Una e să răspunzi că te învață cel pe l-ai învățat tu, și alta: „hai, tată, să-ți arăt moșia!”. A afirmă oamenii își fac reciproc interesele nu e, totuși, ca efect, acelaș cru cu: „o mână spală pe alta și amândouă, obrazul”. Revolu uneori necesară, dar Tudor Vladimirescu a spus asta foarte vent: „până nu vine iarna, primăvara nu se face”. Una e să de că acuzatorul poate fi mai vinovat decât acuzatul, și alta: „hoț un păcat și păgubașul cu o mie”. E periculos să susții adev dar ce sugestivă e vorba: „adevărul umblă cu capul spart”. vrei să indici un biet om cu structura nepusă la punct, poți s peți și cuvintele unui satiric popular: „început de nouă tați s prăvit de un călugăr șchiop”, deși nu e tocmai ceremonio fiindcă e vorba de lucruri cam neceremonioase, notăm că u să spui „șmecherie bine ticluită și cu ceva de foburg” și alta spui scurt: „șmecherie cu ghivent”. Sau, cum spun francez omul șiret și subțire: „un fin lime”; ori „une fine lime”, care t lește fără să simți⁴⁴.

Un poet a scris „plante cleopatre”, după obiceiul recent de a transforma substantivele, chiar proprii, în adjective, realizând astfel un caz de față, ceva deosebit de ineditizant; învie și plantele Cleopatra - căci a vedea un câmp de cleopatre, de plante s-a simțit vibrante, pline de pericol și de istorie e de mare efect. „Cu mine și cu un de față mare nu se face pod peste Dunăre”, a spus poporul român, voind să arate arta amăgelilor unei specii pe cale de dispariție.

Una e a vorbi de importanța pentru noi a munților Carpați, alta e a spune că ei sunt „coloana vertebrală a pământului românesc” - metafora lui Nicolae Filipescu. Când Iorga a lansat aceste idei: „fierbe cazanul satanei” sau aceea de „fripturism” a făcut o mare impresie. Anul acesta, o scriitoare ce excelează în butafrizologie a scris că „în unele epoci istoria moțâie”. Și tot așa: „de orbul, scoate-i ochii”, „ia-i caii de la bicicletă”, „urciorul merge de multe ori la apă”, „se umflă în pene”, „râde dracul porumbe negre și pe el nu se vede”, „a-i veni apa la moară” sau „gru ca fundul ceaunului”, „acul în carul cu fân”.

Iar Blaga, știind că brotăceii anunță timpul și observă Viena, unde era la Legație, simțea cu mult înaintea altor ca ce are să se întâmple în Europa, a scris „brotăcelul austriac mai vorbim de splendidele metafore din *Evanghelii*, cari merită studiu aparte.

Am văzut că originalitatea de idei nu este obligatorie în artă, dar tocmai de aceea se impune originalitatea de tratare și exprimare. S-ar zice, într-un fel, că talentul poetic constă tocmai în puterea de a converti ideile vechi în idei noi, ceea ce poate fi mai greu decât a veni din capul locului cu ceva nou. E mai ușor să ții în viață un om decât să readuci la viață un mort. Exagerăm, dar nu fără motiv. Ideile propriu-zis originale sunt foarte rare; e meritul artei de a ne face să trăim într-o lume nouă. Fără ea am pieri mai repede de plictiseală. Iar metafora e unul din mijloacele ei, al cărei secret am căutat să-l descifrăm, de a ajunge la acest rezultat.

Filozoful italian Vico susținea că metafora e legată de epoca de la început a omenirii artistice, când oamenii înanimau realitățile și se exprimau în mituri, legende, metafore, deci că ea ar fi ceva trecător. Dar vedem că nu e așa. Metafora e și un fenomen de compensație; am afirmat că ea s-a înmulțit uneori din neaderarea la mit și acum adăugăm că ea se cultivă și din nevoia de a ineditiza lucrurile vechi și ideile obișnuite. Dar poezii cari creează cele mai mari metafore sunt aceia cari au păstrat în adâncul lor vechea ingenuitate a omenirii ori o parte din ea. Poeți și cititori redevin în această privință copii, până la un punct. Atunci metafora accentuează, idealizează și purifică lucrurile în cele mai bune condiții. Pentru acest artist, om originar și totodată om modern, lumea apare ca un permanent și imens panopticum de sensuri.

Însăși blazarea și îndoiala, dacă există și pentru el, sunt tratate ca ceva nou. Realul e întinerit și universul cântă. Esența artei e simfonică. Pentru poetul cel mai adevărat lucrurile sunt ediții princeps și lumea, cosmogonie continuă. El are darul prezentării în alaiuri și hore. În arta lui metaforele înfloresc cu cuvință și fac sensurile existenței să scânteie.

Și ar trebui să vorbim de rolul metaforei în unele modalități mai subtile ale vieții sociale, dar despre aceasta, mai târziu.

Acum putem conchide cu toată siguranța că metafora este și un mijloc de cunoaștere, cu multe aspecte și eficiente. Hegel n-are dreptate când minimalizează metafora, considerând-o „în mare măsură” doar „un decor exterior”. Dar importanța ei pentru cunoaștere și comunică e accentuată încă de două împrejurări; de faptul că metaforele sunt mai multe într-o operă decât se pot ob-

serva la prima vedere și de faptul că oamenii în genere tind deosebită pentru ele.

Metaforele sunt diplomate; sunt chiar și acolo unde nu ai aștepti, unde au aerul că lipsesc. Acum câțva timp uitați din cele mai *en vogue*, analizând versurile poetului

*Peste vârfuri trece lună
Codru-și bate frunza lin^{es},*

a scris că aici nu e nici o metaforă, deși e mare poezie, e totuși o metaforă, căci se afirmă despre lună că e un fel de ființă vie, intervenind un transfer aristotelic despre care am vorbit. Avem de-a face cu o metaforă aproape criptică, și, în orice caz, cu o *atmosferă metaforică* ce *pendant* la ceea ce am numit *atmosfera mitică* având, poate, în poezie, mai mare valoare decât miturile evidente. Nu e lupta poeziei, în cea mai mare măsură, pentru atmosferă? Până la un punct se poate vorbi de o atmosferă a realului în arta literară.

Cât despre faptul că oamenii creează mereu metafore, dată chiar oamenii comuni, e destul să ne uităm în jur. Un băiat din vecini a absolvit cu greu școala generală ca șofer la o întreprindere. Acum câștigă de trei ori mai mult decât când muncă peste orele obligatorii, cu camionul lui. El adăugând: „cât *trag*, atâta *scof* în patru cuvinte metafore. Altcineva, povestindu-mi cum, cu mai multă insistență, imobilizat un infractor, a adăugat: „au făcut cot”, așezându-l la dreapta și la stânga lui, prinzându-l într-un vârf de cău dintr-un sat spunea de iubita lui: „când o trandafirul”, dar de alta, pe care n-o putea suferi, a spus: „merge, calcă-n străchini”. Imediat ce s-a luat măsură să se plece mai din timp de la servicii, a și apărut e vorba de băta avem zi scurtă”, deși zilele nu pot fi scurtate decât de preot spiritual a spus unei doamne oacheșe și gândește să câștige la o masă: „chiparul ăsta!”.

În sport abundă metaforele. Un anume jucător de fotbal din România; el „are balonul în vârful piciorului”; altu „e ca tună de fier”; fotbalul însuși a fost gratificat cu expresii „epocii moderne”. Și dacă multe asemenea „cristale” sunt naive ori ieftine, prin ele respiră emoția și se cunoaște; metafora e la îndemâna oamenilor. Cruzii

la Pretoria - Africa de Sud - au numit operația de alungare a comunităților de negri din locurile lor vechi *eliminarea petelor negre*, iar alungarea familiilor negrilor angajați să lucreze, *expulzarea apendicilor de prisos*.

I se întâmplă uneori metaforei să fie diabolică. Când s-a ridicat brusc de pe lună modulul lunar cu cei doi cosmonauți, unui comentator de peste ocean i s-a părut că vede sărind un mare dop de șampanie, lăsând în urmă o jerbă de flăcări: nici o descriere științifică și nici o fotografie n-ar fi putut reda mai bine spectacolul. Iar acești cosmonauți au adus pe pământ „piatra genezei”. Când tehnicienii au pus la punct trenul care merge zburând deasupra șinelor, au creat expresia „pernă de aer”. O fetiță mintoasă, de șase ani, privind la sora ei de cinci ani, micuță dar cu temperament, într-un moment când aceasta se burzuluia, i-a spus: „musculiță infuriată”, deși, în general, copiii nu fac multe metafore sau le iau la propriu. Acestei îndemănări pentru metafore i se datorează în mare parte crearea proverbelor și cimiliturilor în popor. Și tot așa, cel puțin în parte, ridicolul care ucide; dacă n-ar fi comparațiile și metaforele, unii oameni n-ar putea fi atât de ridiculizați. „Strânge-ți, lele, buzele, că se văd fasolele”: era destul ca o fată zâmbăreață să audă aceste cuvinte, pentru ca să nu mai râdă cu rost și fără rost.

Așa se nasc pamfletele, satirele și, din nefericire, ura sau disprețul sunt creatoare de metafore. Caragiale a spus despre Iorga că a crescut înalt, dar strâmb. Arghezi a scris, pentru cine știe ce răfuială a lui, despre reputatul om de știință Grigore Antipa, că e „fetus putrezit în pânțece”.

În arta oratorică metaforele au un rol de prim ordin. Iorga a fost un mare orator, mare moralist, mare scriitor, datorită și puterii de a găsi metafore de efect. Mamele creează metafore emoționante pentru copiii lor, patrioții, pentru țara lor, religioșii, pentru ființele divine. Metafora e aproape peste tot în cantități și calități diferite. Poate să apară chiar și în cercetarea științifică cea mai pozitivă. Ea este o componentă a vieții.

Dar dacă metafora are această valoare de calitate intrinsecă și de extensiune, nu înseamnă că trebuie să-i exagerăm importanța. Așa se întâmplă dacă se concepe că prin ea s-a ajuns la Ideile lui Platon, [la] Substanța lui Spinoza, [la] Monadele lui

Leibniz, [la] Eul lui Fichte, [la] Rațiunea lui Hegel, [la] Voința Schopenhauer etc., că, datorită unei metafore inițiale, filozoful marea intuiție care-l va duce la construirea operei lui sau că prin metaforă se poate face unificarea ontologică, cum și-au chipuit unii filozofi, pe cari, cu condescendență îi citează Vianu studiul amintit.

În acest caz, se cade din nou în ceea ce am numit *pan-rhetoric forismul*. Încă o dată, e cazul a repeta: *qui embrasse n'embrasse rien*°. Metafora poate exagera, dar ea, procedeu importantă, nu trebuie să fie exagerată. A crede prea mult des metaforă înseamnă a o anula; a o imperializa înseamnă a o pune riscului de a face explozie. Și s-ar abandona definiția a totelică a metaforei, pe care noi am luat-o ca bază, și nu per că *magister dixit*°, ci pentru că o socotim cea mai judicioasă. I rite metaforei sunt prea mari pentru a o flata încă. Ea este ales un fenomen al stilului și trebuie păstrată în acest cadru.

Dar ce este *stilul*? Mult timp s-a crezut că el este numai podoabă, o haină pe care o poți scoate și pune în cuier, un menit a fi umplut. Pe urmă a venit reacția: stilul e fond, este b finală și cea mai înaltă a fondului. Adică, două excесе. Stilul organic legat de fond, cu el face unitate, dar nu înseamnă că ma și fondul sunt același lucru. Ar fi să omogenizăm lucrul. Operele literare nu sunt ca un cub sau alt corp geometric; for cubului și forma lui sunt același lucru și, în orice caz, nu le tem gândi separat. Dar fondul unui roman, al unei poeme poate fi tratat într-un stil sau altul. Sunt și situații, rare, când lul, în cazul nostru metafora, coincid cu fondul. De exemplu poezia *Psalmistul*, a lui Blaga:

*Când treci fără sandale pe sub tei,
porumbii adormiți pe streșini ciuruite
se trezesc, crezând
că pașii tăi, mărunții, sunt semințe azvârlite
de o mână bună, pentru ei,*

sau în amabil-impresionanta poezie *Izvorul nopții*, unde poetul se pare că izvorul nopții e în ochii negri ai iubitei și curge p munți, peste șesuri, acoperind pământul c-o mare de-ntun. Dar în aceste cazuri e vorba de poezii scurte: ele sunt apr niște aforisme poetice. Altfel, stilul și fondul, inseparabile ca litate într-o operă, dar separabile la analiză, trebuie studiat valori autonome, până la un punct. Dacă metafora este proie

la tot fondul unei poezii sau creații literare mai dezvoltate ori la o mare parte a ei, ea este mit sau simbol. Chiar când este vorba de o intuiție fundamentală, inițială, care duce la un sistem filozofic, ea este sesizată și exprimată de metaforă, dar nu e, în principal, gândită de ea. În acest caz, metafora e o „moașă” abilă - pentru a ne exprima în felul lui Socrate - care extrage pruncul și îl valorifică, dar nu-l procrează.

E prea adevărat că nu se poate trage o linie precisă de demarcație între fond și formă, fiindcă ele se întrepătrund, dar deosebirea rămâne. Oricum ar fi, metafora e prințesa stilului, care mai are și alte posibilități. De aceea, dacă am spus despre ea că este un mijloc de cunoaștere, cu atât mai mult trebuie să spunem aceasta despre stil în genere. El nu e un simplu adjuvant, ci colaborator al gnosei. Poate fi mai mult decât tegument sau chiar decât pictură în frescă. Când Malebranche spune despre divinitate că este *un infini infiniment* m/x'ra^{as}, nu face numai un ornament, ci potențează în spirite, în chip surprinzător, însăși ideea de infinit divin. Deși această exprimare este logicește absurdă, dar ea e revelatoare, căci unul din avantajile stilului este că lui i se permit derogări în afara logicei stricte, dar nu în afara rațiunii pe care o servește.

Stilul e legat de logos, de cel general, dar și de cel personal. Astăzi nu ne mai putem închipui că filozofii Kant și Hegel ar fi putut avea alt stil decât acela pe care l-au avut și el a devenit expresiv pentru ei; Pascal poate că n-ar fi rămas în istoria filozofiei fără epocalele lui calități de stil. Adică s-ar putea pune și marea problemă filozofică a raportului dintre gândire și cuvinte, dar aceasta ne-ar duce prea departe. De altfel, vom avea ocazia să revenim.

Încheiem, deci, această serie de idei spunând că stilul e și o funcție gnosică, un dinamism al cunoașterii, stilul sau, în cazul de față, metafora.

Capitolul VII Gnosa afectivă

Simbolul, mitul și metafora ne-au luat prea mult spațiu, așa că vom vorbi despre *gnosa afectivă*, *elasticitatea categoriilor* și *crearea obiectului* în mai puține cuvinte.

Se știe că poetul și artistul în general mobilizează în activitatea lor creatoră tot sufletul, toate funcțiile acestuia. Faptul e adevărat, dar esența, despre orice creator, chiar și când e vorba de un om de știință pozitivă, însă el este mai evident și mai puternic atunci când e vorba de un scriitor, de un artist în general. Dacă trebuie să deosebim principalele „facultăți” psihice care intervin în creația artistică, vom spune că ele sunt imaginația și sentimentul. Imaginația nu e mai puțin importantă în filozofie sau știință, decât aici se face cel mai adesea confuzie între imaginație și imagini.

Imaginația filozofului și a omului de știință se constituie mai ales din idei, pe când a artistului, din imagini. Ceea ce nu seamănă că nu sunt idei (abstracte) și imagini și la unii, și la alții. Despre importanța imaginației, fie de idei, fie de imagini, pentru cunoaștere, nu e nevoie să mai vorbim; această funcție e pusă în toate tratatele de psihologie la „intelligență”. În adevăr, ce face altceva imaginația decât să creeze corpuri gnosice, începând de la cele minore și trecătoare, până la cele fastuoase și durabile? Lumea artistului este prin excelență lumea imaginației, chiar și a celui mai realist artist, între realitatea imediată și imaginație fiind el un continuu circuit de alimentare și de sublimare. Într-un sens, s-ar putea spune că în acest proces e monopolizată însăși mișcarea de cunoaștere a artistului.

Dar imaginația nu exclude sentimentul. Din contra, de o parte și de alta, ele apar împreună, stimulându-se reciproc, încât nu poți ști întotdeauna care a fost la început. Despre natura în sine a sentimentului și raportul lui cu cunoașterea ne vom ocupa cu o altă ocazie. Acum vom desprinde numai principalele linii cari arată rolul gnosei afective în artă.

Acest rol e dublu: unul de potențare a nevoii cunoașterii, altul de fixare a poligonului de soluții date marilor probleme existenței. În legătură cu potențarea nevoii gnosice, se știe mai puțin rol pe care-l are pasiunea adevărului, a căutării lui, într-un

meniu sau altul. Nimic mare nu s-a făcut în istoria culturii fără pasiune nobilă. Cazul vocațiilor excepționale este concludent. Când Malebranche a avut aproape o criză de inimă citind despre filozofia lui Descartes, în *Trăite de l'Homme*, publicat de La Farge, sau când Rousseau a fost cuprins de exaltare aflând și răspunzând la întrebarea pusă de Academia din Dijon, și unul și altul descoperindu-și marea lor vocație în aceste două împrejurări, rolul sentimentului a fost principalul lucru. Malebranche studiase filozofia și mai înainte, între 16 și 21 de ani, Rousseau citise și oscilase între multe posibilități; dar numai când a intervenit decisiva dată de un mare sentiment între direcții și-au cunoscut și unul și altul drumul vieții.

Sub imperiul unei pasiuni, chiar și oamenii comuni pot face uneori descoperiri interesante sau pot da dovadă de ingeniozitate. Și ce este teoria „intereselor” din pedagogie decât o teorie a sentimentelor, cari pot fi pârgii de instruire pentru copii? „Credința zugrăvește icoanele-n biserici” a spus poetul, credința, adică afectul, des-letargizează cunoașterea și o face să pătrundă în lucruri. Din acest punct de vedere, sentimentul condiționează cunoașterea (inteligentele leneșe, indifferente, chiar excepționale, ratează în viață), după cum și cunoașterea condiționează într-un fel sentimentul.

Dar sentimentul nu se mulțumește să potențeze necesitatea cunoașterii, să o pună pe aceasta la lucru, ci el poate implica și soluții. Există în fiecare om un complex de parametri afectivi ce prefigurează în mare parte cunoașterea. Magnetul nu atrage orice fel de corpuri, ci numai pe unele, și le dispune într-un anume câmp de forțe. Desigur, când e vorba de chimie, mineralogie etc., nu sentimentul decide soluția, dar când e vorba de problemele vieții și de ierarhizarea valorilor, e altceva. Aici sentimentul decide fără apel - numai modul justificării variază. Un psihic brutal, chiar dacă are inteligență deosebită, nu va înțelege niciodată anume lucruri, în schimb, chiar un om fără carte, dar cu delicatețe naturală va fi la el acasă în sesizarea formelor sufletului și a sensurilor de mare intimitate.

„Nimeni nu a cules smochine din măracini”; ar fi absurd să așteptăm lirism moral, social, religios, etnic, de la un om amoral, asocial, areligios, aetnic, și e dramatică lupta interioară pe care au dus-o mulți din filozofii trecutului pentru a întemeia valorile morale, sociale, religioase, deși inteligența lor făcea obiecții asine; au făcut-o întotdeauna dacă au avut coardele sufletești res-

pective, chiar dacă au trecut cu oarecare autoam-parasilogistică, de cele mai multe ori foarte subtilă, peste obicelele inteligenței, oricum silită să le servească afectivitatea cea mai adâncă.

Există deci o impregnare afectivă a psihicului, o axiomă de structură în această direcție, care face ca în ea să crească unele concepte și să se vestejească altele. „Ideile lui Rousseau sunt copii sentimentelor lui”, a spus un critic, dar cazul acestui mare spirit e numai cel mai elocvent; în moduri variate, așa e la toți oamenii. *Iar problemele sau faptele de cari se ocupă artele tocmai acelea în cari predeterminarea afectivă are un mare rol.* Oamenii senzual, un cinic, un prezumțios vor ține alt limbaj în literatură și filozofie decât un om pur sau decât unul cu sentimentul încălzit; cunoașterea va varia deci în raport cu sentimentele. Aceștia dau nu numai efervescență de idei, dar și soluții de adevăr sau de opțiuni. În artă și filozofie, sentimentul e și stimulent, și conținut.

Sentimentul având acest rol în cunoaștere, arta îl produce în trei moduri. Mai întâi, creatorul de artă este, după cum am spus, mai mult sau mai puțin sentimental. Nu în înțelesul comestibilului romantic și ușor iresponsabil în care se ia de obicei acest termen, ci în acela al unei rațiuni afective mai adânci, care e la artist.

A face artă nu înseamnă numai a avea toată mașinăria materialului puse la punct, ci trebuie să apară focul care produce scânteul de preț. Ideile, imaginile, combinațiile savante, oricât rafinat aranjate, dacă n-au sentiment, sunt o artă moartă, o artă de pretexte triste, în fond, ca orice este defunct. După aceea, personajele sau eroii pe cari îi prezintă arta sunt oameni vii, sună în ea ce se numește „caractere”. Mai mult decât atât, ei își desfructifizează sufletul; e ceea ce s-ar putea numi o modalitate geologică în artă, în literatură, mai ales. În viața de toate zilele, oamenii sunt strânși în sine, montați pentru scenă și legați în cataramă; în operele literaturii se arată vrând-nevrând așa cum sunt, ca straturile care ies la iveală în urma unor cutremure. Ne amintim de volterii lui La Rochefoucauld, pe cari le-am citat în capitolul *Evidențe istorice*. Și ceea ce arată ei sunt în primul rând sentimentele. Oricâtă radă, de multe ori deconcertantă, sunt oamenii din arta literară, paradă de afecte, de năzuinți, de patimi... Chiar ipocritul în artă apare cu toate organele, cu toate subterfugile.

În sfârșit, cititorul, ascultătorul, privitorul, puși în fața operelor de artă, intră în joc, se contaminatează de la autori și de la personaje, pentru un timp le împărtășesc în mare măsură pa-

și soarta, simt împreună cu ei, gândesc asupra lor și asupra enigmei și fenomenalității vieții. Sau, din contra, mai rar, se revoltă contra autorilor și personajelor, dar cad astfel tot în lotul afectului. „A consuma” artă înseamnă în primul rând a încerca sentimente, a combate orizontalitatea și marasmul; chiar și cititorul cel mai insensibil tot e gădilat sau mișcat și, cel puțin câteodată, își pune probleme. Le pune cu un accent mai intens și le rezolvă în raport cu sentimentele, inteligența și informația lui. Artă e, deci, și o medicație cerebrală. De data aceasta, pe cale afectivității.

Capitolul VIII

Elasticitatea categoriilor

Cea mai mare descoperire pe care au făcut-o oamenii pe măsură ce progresul cunoașterii autentice a fost principiul identității, cunoscut și prin rolul său imediat, principiul contradicției⁴⁹. Aplicat cu multă minte de a i se stabili doctrina, el a condus de aproape cercetarea critică, mai ales sub forma principiului contradicției, mai cunoscut și mai decisiv, dar, în fond, încorporând principiul identității. Acest mare principiu al identității a avut chiar de la început și un sens; tendința spiritului uman de a se considera adesea un logician, fie și parțial, ori ca reflex al fondului lucrurilor, al realității și adevăratei atare. Din principiul identității și [al] contradicției a rezultat logica, și, din acela cu caracter, de fapt, metafizic, al înrudirii omului la fondul ultim al lucrurilor, a rezultat religia. Iar din ambele surse ale principiului identității a rezultat filozofia - adevărata filozofie.

Acum ne interesează felul cum s-a aplicat principiul identității în primul sens: ca identitate-contradicție. Mintea omenirii a început aplicând strâns principiul contradicției, a căutat să progreseze în cunoașterea adevărului, mergând din echivalență în echivalență, adică evitând să includă o idee care ar fi compromis seria identității și ar fi introdus în cunoaștere elemente ce nu se puteau duce la convertirea identicului în el însuși sub forme variate. Aceasta a asigurat viziunii științifice o mare rigoare logică. Dar, din cele din urmă, a avut și neajunsul că a îngustat orizontul cunoașterii. Principiul contradicției s-a născut pentru a combate contradicția în gândire, recunoscându-se prin aceasta, în mod implicit, că nu este contradicție nici în lucruri. Dar dacă, totuși, această ultimă contradicție de natură ontică există în oarecare măsură și în planuri mai derivate, deși adânci? Cunoașterea științifică mult timp n-a bănuit acest lucru, ori n-a putut da un răspuns satisfăcător. Aceasta a făcut ca modul științific de cunoaștere și al filozofiei bazate mai multe pe știință să ducă la un rezultat foarte obiectiv, dar din care lipseau unele sunete principiale ale realului. Acest logicism inflexibil a fost avantajos pentru știință, dar nu însă și pentru o viziune mai generală și mai fidelă.

Dar lucrurile s-au complicat și în altă privință. E în firea minții omenești să se fixeze; adică, după ce a stabilit sau a crezut că a stabilit un adevăr fundamental, să caute explicarea tuturor lucrurilor prin el. Adăugându-se uneori și oarecare dorință de putere, deghizată chiar pentru autor, aceasta a dus la spiritul exagerat de sistem, trădând un fel de monarhism gnosic, vădit în nu puține sinteze filozofice. Chiar și la gânditori de primă mărime ca Aristotel și Kant, se văd urmările sistemului, nu întotdeauna favorabile. Desigur, sistemul ca atare e un lucru admirabil, el e una din marile victorii ale ființei umane, într-un fel, cea mai mare. Filozoful, în trecutul culturii, a fost, nu o dată, ca Zamolxis ce s-a zidit în peștera lui, ori ca un vierme de mătase ce și-a țesut cu asiduitate crisalida în care a intrat; e adevărat, ea a fost de mătase. Tragicul lui a apărut nu numai pentru că a zidit o ființă iubită, ca în legenda Meșterului Manole, ci și pentru că s-a zidit pe sine însuși - și cu o impresionantă voluptate ascetică. Puțini gânditori au putut învinge această înaltă servitute, dar rămânând servitute.

Măreția lui Platon și, în mare măsură, a lui Leibniz constă tocmai în aceasta. Platon era foarte conștient că adevărul poate fi așa, dar poate fi și altfel. De aceea nu a precizat totul și de aceea a întrebuințat și mituri, afară de faptul că unele adevăruri nu puteau fi redade altfel. Acest filozof era însetat de absolut, dar avea simțul relativului. Tot așa Leibniz, cu marea lui intuiție a individualului și a tezelor opuse, a căutat mult timp și a evitat să se fixeze până când n-a găsit o soluție cuprinzătoare, dar fără să se adune complet într-o sinteză de amploare, rămasă risipită cu profunzime în nenumăratele lui opusculi și scrisori. Teama de sistemul exagerat l-a făcut pe Keyserling să renunțe la orice sistem și să adopte teza greșită a filozofării în sine. Iar Schelling, când constata că sistemul lui se desface din articulații și nu mai poate cuprinde existența, pornea să construiască altul.

Cu arta e altceva. Ea are categorii de cunoaștere mai elastice și, în orice caz, nu întrebuințează principiul contradicției în mod dogmatic, exclusivist, limitativ, și nici nu riscă excesul de sistem, deși poate să aibă alte limite. E aici și un neajuns, după cum vom vedea, dar trebuie să recunoaștem că în artă viața încapă mai bogat, chiar dacă apar multe contradicții față de cari creatorii operelor nu iau atitudine și instinctul lor le spune că fac bine. Totul e să redea patetic realul; și cine poate susține că contradicția nu face parte din el? Aceasta amintește de rolul contradicției în men-

talitatea „primitivilor”, de care s-a făcut un caz exagerat în jumătate a acestui secol.

Ea e contradicție pentru noi, dar nu și pentru ei, și poate că au, în această privință, mai multă dreptate, fiindcă luau realitatea așa cum e, pe mai multe planuri, sau pentru că bănuiau factorul unificator din cel mai mare adânc al lucrurilor, care armonizează opozițiile, deși nu știau în ce fel. Nu înseamnă, cum și-au închipuit unii, că „primitivii” nu aveau și logica noastră, că aveau o tălă inferioritate cerebrală (probă că, în contact cu „civilizația”, trec repede la gândirea modernă), ci modul lor de cultură și de intimă apropiere de respirațiile realului le permiteau o vedere puțin simplificatoare și mai fără prezumție. Dacă aceasta vre-ar spune „primitivitate”, o putem accepta, fiindcă ne îmbogățește tocmai ceea ce face arta.

Maiorescu nu și-a dat seama de valoarea sau de cazul, cum respectabil, al lui Schelling, și nici P. P. Negulescu, căci el e mai aproape de logica formală; în schimb, Maiorescu s-a apropiat mai mult de Herbart, acesta fiind și pedagog, iar P. P. Negulescu mai mult de Gustave le Bon.

În schimb, Blaga, fiind și poet, a privit lucrurile mai larg și Nae Ionescu, care a fost și un mare liric.

Așa-zisa „literatură fantastică” e un argument important pentru ceea ce afirmăm. Trebuie să lăsăm însă la o parte fantasticul unor autori dezechilibrați, deși sunt și dezechilibrați tulburători cari, cu modul lor deviat de a gândi, pot face uneori descoperiri de adevăr de cari nu e în stare o minte normală. Dar acestea sunt cazuri speciale. În general, anormalitatea dă idei ce depășesc mează realitatea și, dacă e însoțită de talent, poate să aducă nădejde. După aceea, trebuie să mai lăsăm la o parte literatura de artă fantastică produsă de acei autori care lucrează în acest câmp meniu, fiindcă ea „se caută”. Fantasticul lor e artificial, e confuz, hibridă și, deși adesea impresionează galeria, nu aduce nimic nou în cunoaștere. Adevărata artă fantastică e aceea care, forțând depășind categoriile obișnuite de cunoaștere, poate să descopere modalități necunoscute ale realității însăși. Și aici trebuie să spunem că, în fond, așa e orice artă, dacă e profundă. Arta fantastică nu face decât să accentueze o particularitate gnosică a artei ca atare. Un basm românesc e, de fapt, fantastic, o tragedie sau o dramă shakespeariană, tot așa.

Procedând în acest mod, arta revelează existența oamenilor și existența în general într-un mod complex și mai angajant decât orice disciplină pur umană (altfel, religia este disciplina cea mai fantastică și totuși, cea mai rațională, într-un înțeles mai adânc și mai legat de destin). De aceea scolasticul obișnuit sau didacticulucid arta (dar să nu se exagereze), fiindcă o fac să părăsească privilegiul, permis numai ei în întreprinderile pur umane, de a întrebuința o gnosă mai elastică, mai diversă și mai îmbrățișătoare de sensuri. Ea adună la un loc, într-un mod real-ideal, aspecte pe cari rigla de calcul a logicii formale nu le poate măsura întotdeauna, și ajunge astfel să pună la dispoziția oamenilor un imens complex de oglinzi, în cari pot să vadă existența în mod bogat și fascinant.

Cine citește, de exemplu, poeziile *Călin*, *Strigoii...* de Eminescu e impresionat de mulțimea faptelor „absurde”, și totuși, ele sunt unificate de atmosfera artistică și legitimate de enigma realului înalt, la a cărei stranie iluminare contribuie. În filozofie, în construirea sistemelor ei, contradicția, redusă însă ca număr de cazuri, e numai o fatalitate; pe când în artă, ea e de mare efect și dă puțința realului asimilat de om, dar nefalsificat și, în orice caz, neîngustat, să respire în voie ca tot atâtea vânturi de sens, ce circulă liber prin culoarele nenumărate ale operei. În creațiile tragicilor greci, ale lui Dante, Shakespeare, Moliere, Goethe, Balzac, ale romancierilor ruși, e un mai autentic și mai emoționant adevăr al vieții decât în știință și în filozofia obsedată de rigoare. Varietatea și adâncimea artei sunt un mare banchet de spirit, totodată o feerie gnosică. Iar la acest rezultat ajunge fiindcă, în sondagiile ei de gnosă-libelulă, arta nu-și pune opreliști de logică curentă și privește prin mai multe ferestre, prin ochi compuși.

În aceasta constă gnosă polivalentă a artei. Evident, de ea nu se pot servi, fără sminteală, decât adevăratele talente și în primul rând geniile artei. De aceea, autorii lipsiți de vocație reală transformă adesea elasticitatea profundă a categoriilor artei în labilitate sau în absurditate opacă și, de multe ori, în sfidare. Ca peste tot, întrebuințarea libertății și implicarea aparentă a „absurdului” sunt și o chestiune de bun simț, și de onestitate.

Capitolul IX Crearea obiectului

A studia în mod critic realitatea înseamnă, pe lângă un mare interes spiritual, *a avea metode proprii și a poseda obiectul*; prima cerință putând fi considerată ea însăși o metodă sau [o] condiție metodologică³⁰. În domeniul științelor pozitive, aceasta se înțelege de la sine. Marele, aproape dezechilibrat avânt al acestor științe în epoca modernă și contemporană se datorește și faptului că acum s-au descoperit metodele cele mai proprii.

În ceea ce privește posedarea obiectului, nici un om de știință nu începe cercetarea până nu are mostrele necesare. Aceste mostre sunt date fie de obiecte din natură ori măcar de muzee, fie de experimente, fie de intuițiile inteligenței, cum e în matematică. Aceasta din urmă e disciplina cea mai sigură și printre cele mai vechi din istoria culturii, fiindcă obiectele gândirii ei sunt chiar mintea noastră, care are acest extraordinar avantaj de a posedea în cazul de față în măsura sa, și metoda, și obiectul. Dar când vine vorba de viață, de suflet, lucrurile se complică. Aici, dacă metodele s-au stabilit în oarecare măsură, în schimb, obiectele sunt deficitare. Sufletul uman este foarte complex, dar nici un om, cât de mult și de variat ar fi trăit, oricâte ipostaze și aventuri de fond ar fi încercat, n-a putut integra în sine toate avatarurile existenței. Nimeni nu poate fi și ascet și Don Juan, și om de studiu și om politic, și om de treabă și hoț, și familist și celibatar, și bărbat și femeie, și român și toate celelalte nații; nimeni nu poate trăi toate destinele; nimeni nu poate înlocui sau reprezenta totul.

E adevărat că unii oameni au mai multe posibilități de avântură, atât externe cât și interne, dar deficitul rămâne. Și lucrurile se agravează când lipsesc unele coarde sufletești sau sunt prea slabe ori sunt înăbușite. De aceea vedem că există oameni carismatici dotați din punct de vedere moral, social, religios, național, unul sau mai multe din ele, dar cari, uneori, având inteligență fiind instruiți până la un punct, se pronunță tocmai în aceluși domenii în cari le lipsește obiectul. Ei nu-l iau de nicăieri și nici ei înșiși nu-l găsesc. De aceea gestul lor este în primul rând unul de *inadecuate gnosică*, chiar dacă, în anumite cazuri, e trăit fiindcă, fără să-și dea seama, ei încearcă să-și justifice structurile lor, contestând sau minimalizând ceea ce le lipsește lor.

Acest neajuns al neposedării obiectului, atunci când e vorba de reflecția asupra sufletului și a vieții, este înlăturat în mare parte de artă și mai ales de arta literară (împreună cu istoria, în care, de altfel, artele au un rol însemnat). Pe lângă faptul că toți marii creatori de artă au avut un psihic de o complexitate aproape derutantă, dar, dacă n-a putut echivala fiecare totul, *toți la un loc* pot concura la acest rang sau rezultat.

Arta creează obiectul pe două căi. întâi, fiindcă ne îmbogățește cu o mare lărgime paleta informativă. Ne amintim ceea ce am spus la valoarea documentară a artei. în această direcție, ea sintetizează în memoria noastră insule și continente noi, mergând uneori până la a mobila un imperiu al mirajului existențial. Trebuie să recunoaștem artei până aici cel puțin meritul unui vast caleidoscop de date.

în al doilea rând, ceea ce e cu mult mai important, arta ne exercită spiritul ca să realizăm trăiri și înțelegeri cari, de fapt, ne depășesc, dar pe cari apoi ni le integrăm. Gnosa afectivă și elasticitatea categoriilor au aici primul rol. E drept: noi nu putem încerca personal toate modurile de viață și nu avem întotdeauna dezvoltate toate coardele psihice. *Dar dacă avem bunăvoință* (condiție *sine qua non*), arta ne vine în ajutor. Prin ea putem fi în oarecare măsură și ascet și Don Juan, și turc și român, și erou și fricos etc. Pentru aceasta, e destul să avem unele corespondențe, unele larve psihice sau rudimentare, așa cum celebra Hellen Keller a avut câteva resturi de coarde mușchiulare în laringe și prin aceasta s-a salvat, ajungând din surdă, oarbă, mută din naștere, să poată comunica cu lumea și chiar să-și povestească „universul său”, emoționant, eroic, inteligent.

Arta poate dezvolta aceste corespondențe, desigur, nu numai decât ca să le aplicăm în viață, dar atât cât e necesar pentru ca să creăm în sufletul nostru *obiectul* logic necesar. Ne anexăm în acest mod obiecte de studiu pe cari altfel nu le-am fi avut ori ar fi fost prea puțin expresive. Natural, dacă aceste „rudimente” (și de obicei ele sunt mai mult decât rudimente) lipsesc complet ori aproape complet, arta nu poate nimic. Nu se poate cânta la un pian cu clape, dar fără coarde. O studentă serafică, la un seminar de literatură, declara că *Ion* al lui Rebreanu, din romanul abia apărut atunci, e fals „fiindcă un astfel de om nu poate să existe”. *Idiotul* lui Dostoievski e un om pur. Dar nu e un sfânt; el n-are înțelegerea păcatului, pe care o au toți sfinții, și cu atât mai puțin n-are revolta contra răului, pe care o avea chiar și Iisus Hristos,

însă la el numai din motiv pur moral. „Idiotul” e un suflet cur cum e zăpada albă, numai atât. Dar acestea sunt cazuri extrem cazuri aproape ireale.

Important este că arta, plecând de la ce are cineva în dotă lui psihică, mult sau puțin, îl poate dezvolta, nu ca să rămân sau să devină ceva practic, dar ca să *înțeleagă*; nu trebuie mult pentru a se obține ceea ce am numit *crearea obiectului*, fie într-o măsură modestă. în mod absolut, nici un om nu poate sc pa de o oarecare unilateralitate, nici chiar geniile: dar fără artă (fără cunoașterea istoriei în sens larg), noi am fi condamnați la tristă unilateralitate.

Am putea preciza chiar un fel de lege în legătură cu acest lucruri: este în om o tendință de raportare la sine și una de raportare la lucruri, o *iubire gnosică de sine* și o *ură gnosică de sine*. Adică, noi înțelegem faptele existenței prin noi; subiectivitate. Dar noi ne și modelăm înțelegerea după fapte, după ceea ce întâlnim în afară de noi; obiectivitate. Este un ritm al cunoașterii, două tacte ce se armonizează în condiții normale. Lăcomia, aproape, pe care o au oamenii pentru exotic, pentru noutăți, e dovada „urii gnosice de noi; colorarea tuturor faptelor întâlnite cu felul întimității noastre psihice e dovada „iubirii” gnosice de noi; dar, în preună, ele pot realiza un plus de cunoaștere. Și, de fapt, așa întâmplă. Iar arta ne pune la dispoziție instrumentarul necesar „furajul” necesar ca să ne exercităm subiectivitatea, dar și ca să ne depășim. După ce am cunoscut o nouă însemnată operă de artă ne simțim întotdeauna întăriți în felul nostru de a fi, chiar și în trecuți; am câștigat noi „obiecte”, ne-am metamorfozat, cel puțin teoretic și trecător, pentru a putea înțelege. N-am intenționat să spunem mai mult, dar e nevoie de mai mult? Revenim: bunăvoința nu trebuie să lipsească. Cei cari, în mod excepțional, au în luptatea demoniei se opun în cazurile acestea și, în loc să se cor state depășiți, se condamnă la și o mai accentuată sărăcire de cunoaștere.

în această ordine de idei, nu e lipsit de interes să discutăm pe scurt despre fenomenul numit, cu frumosul cuvânt german *Einführung*, tradus în românește prin „empatie” (P. Andre „intropatie” (L. Blaga) sau „simpatie estetică” (T. Vianu). Când apărut teoria *Einführung*-ului, precizată și amplificată de Lipps Volkelt, după o serie importantă de anticipări, s-a crezut în unele cercuri că s-a descoperit cheia fenomenului artistic, așa cum crezuse în alte cercuri că s-a descoperit cheia sufletului când apărut legea Weber - Fechner⁵¹

După Lipps și toți partizanii teoriei în chestiune, oamenii vibrează în fața operelor de artă fiindcă *proiectează* în ele starea lor sufletească, în special stările afective, încât se produce o „obiectivare” a sufletului, opera și subiectul apreciator formând o unitate, o curgere, „umplere” la un loc. E vorba, prin urmare, de un act de creație din partea subiectului; nu numai autorul și-a creat opera, dar cel ce o „gustă” o creează din nou, pe măsura activității stărilor lui sufletești și de sintetizare a lor în cadrul operei respective. Când acest proces e pozitiv, ducând la o intensificare a vieții, rezultă bucuria artistică. în caz contrar, ratarea ei. Operele de artă sunt, deci, oarecum, un dublu al nostru și, adăugăm, valoarea lor crește sau scade după valoarea noastră.

Această teorie a fost criticată. în esență, s-a obiectat că *Einfuhlung-ul* nu e un fenomen specific stării artistice, el fiind și în alte domenii, de exemplu în cel moral; și că el nu caracterizează toate fenomenele de artă. Empatia ar apărea ca ceva ori general, ori particular. S-a răspuns că în trăirea morală empatia este evidentă, dar că ea este însoțită de acțiune practică, pe când în artă ea rămâne ceva contemplativ. La aceasta noi înșine putem obiecta că sunt trăiri morale pur contemplative, de exemplu scriitorii generoși în operele lor, dar egoiști în practică. Și e vorba de scriitori *sinceri*, fiindcă altfel n-ar putea scrie atât de impresionant.

Nu mai vorbim de tipurile amieliene, cari se consumă în faza trăirii morale platonice. Pe de altă parte, sunt trăiri artistice cu tendință spre acțiune; entuziasmul artistic produce adeseori manifestări viguroase în afară. Desigur, recunoaștem că empatia e o caracteristică generală a sufletului, manifestându-se în artă, religie, morală, societate. însăși Lipps recunoaște că *Einfuhlung-ul* depășește spațiul artei. Dar dacă el e ceva general, nu e un motiv să-l contestăm în asta. Din contra, el e real tocmai fiindcă e general și e real fiindcă în artă apare în mod foarte expresiv, adeseori cu o putere sporită față de alte domenii. Sunt fără îndoială și creații de artă în cari nu apare empatia, ori e slabă sau indirectă, de exemplu, în comicul sarcastic. în ele, nici autorii, nici „gustătorii” lor nu se pierd în *Einfuhlung*, ci au, cum se zice, „detașare”.

Dar socotim comicul sarcastic ca o artă secundară, care, în plus, e apreciată - și e foarte apreciată - de public din motive biologice sau extra-artistice. în ansamblu, *Einfuhlung-ul* e, în adevăr, un fenomen care apare în trăirea artistică și a-l ignora e a face nedreptate și autorilor teoriei de mai sus, și înțelegerii artei ca

atare. întru cât empatia artistică se deosebește de cea din domenii nu e cazul să discutăm aici (am făcut-o, de altfel, în implicit, când am vorbit de natura artei), dar întru cât ea există în artă, trebuie să ținem seama de ea. Mai ales fiindcă e în legătură cu cunoașterea.

Alta socotim că e critica ce se poate aduce fenomenului artistic de *Einfuhlung*. Ea se referă mai degrabă la felul cum a fost interpretat acest fenomen. Ceea ce au văzut Lipps și susținătorii lui în acest fenomen reprezintă de fapt numai unul din cele două tacte ale cunoașterii, despre cari tocmai am vorbit, numai „receptivă” gnosică de noi, ca să continuăm exprimarea în metaforă, numai direcția subiectivă. Așa-zisa *obiectivare* la care s-au referit acești autori e o falsă obiectivare, în realitate fiind și o mai mică intrare în noi înșine.

în acest sens, teoria *Einfuhlung-ului* se prezintă ca una din formele idealismului subiectiv și nu trebuie încadrată în psihologie, ci în teoria cunoașterii; ea e o formă afectivistă a idealismului subiectiv, sau în primul rând afectivistă. Noi însă, în studiul nostru, față, am plecat de la ideea că e posibilă cunoașterea și nu în atitudine dogmatică, ci pentru că această problemă nu se rezolvă aici. Dacă socotim că empatia este numai o extensiune a subiectivității, atunci suntem pierduți pentru totdeauna; nu mai putem ieși din temniță. Dar, cum am spus, această problemă nu se rezolvă acum pentru noi, ea nu e de resortul esteticii.

Ceea ce trebuie să luăm în considerare e altceva. *Einfuhlung-ul*, așa cum s-a interpretat, e numai una din direcțiile cunoașterii, unul din cele două tacte; care este celălalt? El apare de îndată ce observăm că în artă nu numai noi ne punem în lucruri, ci lucrurile vin la noi. Obiectivarea adevărată nu se obține prin mutarea noastră în lucruri, ci prin mutarea lucrurilor în noi. Prin aceasta e numai o pregătire pentru cea de-a doua. Astfel, eul nostru se desprinde și încorporează în el obiecte logice noi, lumi noi, moduri noi. în fața operelor de artă, mergând la început pe liniile distanțelor noastre subiective, simțim apoi, cu cât avansăm, că distanțele noastre și frontierele noastre se clatină, pentru a face loc la esențe noi, siuni nebănuite; la urmă, în cazul cel mai fericit, ne simțim ca pe o nouă planetă. (Să se compare această interpretare și completarea a *Einfuhlung-ului* cu concentrarea de care vorbește Dumitru Stănilă în *Estetica lui Lucian Blaga*, 1970.) Iar cele două aspecte ale fenomenului de *Einfuhlung*, înainte de a fi unele de artă, sunt unele de cunoaștere.

Prin aceste două aspecte ale empatiei, arta creează obiecte pentru reflecția noastră. Prin direcția subiectivă, noi înaintăm către lucruri, dilatându-ne pentru a le face loc, parcă amăgindu-le. Dar, apoi, după ce le-am prins, ele intră în plasa noastră, cu legile lor, prin direcția obiectivantă și ne prind ele pe noi. Așa că noi suntem, prin acest dublu curent, prin acest circuit, o nadă pentru lucruri și acestea, la rândul lor, o nadă pentru noi. Arta ajunge cu timpul pentru oameni o mare, o neîntrecută dispersatoare de obiecte. O inventariere aproape fabuloasă a onticului, mai ales uman, și o luare în primire a lui. Din ființe fatal mărginite cum suntem - oricât am fi de dotați -, ajungem oameni bogați în obiecte și moduri. Cu sânguință, cu pricepere și cu acea bunăvoință din partea noastră de care aminteam, arta ajunge *să facă experiență* pentru noi, iar pe noi să ne facă o concentrație de umanitate, de viață, de destine. Prin artă ajungem să fim o istorie și o geografie constelate în eul nostru. S-ar putea aplica și aici, până la un punct, cuvintele: ontogenia repetă filogenia, dacă nu ne-ar fi teamă de exagerare. În orice caz, putem scoate din acestea o lege sau putem preciza și da o formă de data aceasta nemetaforică a legii „iubirii” și „urii” gnosice din noi înșine.

Se știe că în psihologie s-a vorbit mult timp de metoda obiectivă și de metoda subiectivă. De observare externă și observare internă. Aproape fiecare psiholog era colorat într-un sens sau altul, după aptitudinile lui, chiar dacă, teoretic, admitea ambele metode - ceea ce alimenta disputa dintre obiectiviști și subiectiviști, dintre observatorii conduitelor oamenilor și introspecționiști. Dar arta poate să aducă aici o lumină și să împace cele două direcții, chiar dacă aptitudinile de metodă rămân diferite și rareori sunt egal întrunite în același cercetător. Și anume, arta sau trăirea artistică merg către lucruri (în cazul nostru, mai ales către psihicul celorlalți oameni), dilată până la maximum subiectivitatea proprie și apoi operează în ea „implanturi” de obiecte, pentru a vorbi într-un stil actual, nu lipsit de miez.

După ce a făcut aceasta, eul care vrea să cunoască *poate să studieze lumea în el însuși*, fiindcă obiectele lumii au venit la el, în oarecare măsură au devenit zestre personală. Prin artă ne înțelegem pe noi în alții și pe alții în noi. Adică, de aici înainte putem face un fel de *introspecție obiectivă* (cel puțin în mare parte), o *introspecție indirectă*. Aceasta e metoda de cunoaștere sugerată de artă. Nu e specifică ei, dar îi aparține cu mare putere și e oarecum la îndemână. Această metodă dublă într-una singură cumulează avantajile observației interne și ale celei externe. Desigur, ea nu

poate fi practică decât după o lungă experiență a vieții - iar a ne supleează în mare parte această experiență. Introspecția obiectivă sau indirectă aduce sub lentila observației interne obiecte sau modalități din afară, dar noi le putem cunoaște *direct*, fiindcă sunt în noi înșine, fiindcă ele au devenit cetățeni ai eului nostru, cunoscutor datorită și artei.

Și invers: un psiholog cu mare experiență și cu aptitudini duble, dacă vrea să pună accentul pe observarea externă, o înțelegem și el, mizează prin ceea ce știe din trăirile și anexările propriului suflet. Există o introspecție obiectivă și o introspecție subiectivă, ele aproape se identifică, dar mai eficientă mi se pare cea directă. Iar ea poate fi un dar al gnosei artistice, care ne grăbește, adâncește și ne variază experiența vieții, dotându-ne eul cu ceea ce am numit obiecte logice, cu creație de obiecte, cu „predări” de obiecte.

Aici notăm un caz oarecum picant de exemplificare a ceea ce am mai sus. Un adolescent de 19 ani, în ultima clasă de liceu, a scris o pagină densă despre sufletul feminin la 30 de ani, când el nu cunoștea, practic, nimic încă despre alte vârste feminine. La coperind această pagină după zeci de ani, a constatat cu uimire că era perfect adevărat. Adolescentul citise *Lafemme à trente ans* de Balzac. Arta îi dăruise obiectul „logic” necesar.

Suntem obligați să spunem că toate acestea au valoare, cu mare rezervă: ca apreciatorul operelor de artă să fie un spirit deschis, oarecare putere de meditație. Un om viu, cu om cu interese multiple, o minte înclinată să urmărească sensurile și să le pună în izvoade gnosice, să-i placă jocul înmulțirilor de lumi și înmulțirilor semnificațiilor. Arta sintetizează pentru fiecare, și chiar înăuntru lui, un muzeu al inimilor și al destinului...

E greu să-i putem cere mai mult. *Dar reflecția trebuie să vină din partea noastră*. De aici încolo, părăsim propriu-zis arta și intrăm în cunoașterea ca atare, însă revenind, oricând e nevoie de obiectele și îndemnurile date de artă. Acestea așteaptă să fie cunoscute și transformate mai departe în sursă de lumină. Dar cu cât sunt mai sărace, chiar arta cea mai înaltă nu poate face mare lucru. Pentru a mări cunoașterea, arta are nevoie de gândire vie și complexă, din partea frecventatorilor ei. Fără aceasta, ea poate servi finalități logice sau de altă natură, dar nu gnosice. Arta nu bate toba urechea surdului.

Capitolul X

Mijloace gnosice indirecte

Dar arta nu se limitează la ceea ce am numit mai sus hexagonul gnosic, oricât ar fi de important⁵². El cuprinde mijloace de cunoaștere directe. Afară de acestea, arta beneficiază de mijloace indirecte de cunoaștere, cari, deși indirecte, nu sunt lipsite de o mare importanță. De exemplu: *cunoașterea materialului, crearea limbii, consolidarea soăetății, rafinarea felului de viață, darul de transcendere asociativă, studierea creatorilor.* în acest sens s-ar putea vorbi de un al doilea hexagon gnosic.

Materialul în care artiștii își prezintă opera are și el un cuvânt de spus și cere din partea creatorilor o adevărată știință, de folos nu numai lor, ci și nouă. Michelangelo vedea în marmură un fel de lumină sedimentată, cu voința și nervurile ei, cu geografia ei interioară, care cerea să fie descoperită. în blocul alb el percepea portrete și tendințe și „știa că primele raze ale soarelui dădeau la iveală adevărul din marmură”. De aceea era un adorator al zorilor, cari îi revelau răsăriturile din piatra de preț. între el și marmură era un dialog de cunoaștere, datorită căruia formele din spiritul lui și cele din materialul în care lucra ajungeau să coincidă într-o epifanie care e miracolul artei.

Razele minții lui Michelangelo, razele soarelui și razele „cristalelor mlădioase și dese cu grăunțe fine” colaborau în geneza orhestrantă a operei de artă. Formele nu erau exclusiv inventate, ci și *căutate* în ființa vie a marmurei, cum erau căutate, paralel, și în ființa lui; cunoașterea urma de aproape acțiunea mâinilor, ochii artistului se confundau cu ochii pietrei strălucitoare, inima lui, cu inima pietrei și toți împreună, cu inima universului, care, după acest artist, era de marmură taborică. Când tot el a înălțat catedrala Sfântului Petru și Pavel, i-a trebuit o adevărată academie de știință, cum multă știință le-a trebuit celor ce au ridicat piramidele, pe cari le admiră mileniile, celor ce au creat și transportat marile statui ale Americii precolumbiene, arhitecților Epidaurului, în care s-ar zice că sunetele tindeau să capete un fel de ubicuitate.

Pentru cunoașterea secretului culorilor, van Gogh ajungea până aproape de halucinație și urmărea redarea anumitor nuanțe

de peisaj, cum urmăreau medievalii piatra filozofală și elixirul ții.

Meșterii noștri de la Voroneț au cunoscut o tehnică a culorilor prin care florile de primăvară au câștigat permanența ființei într-o mică nemurire. Pentru a nu mai vorbi de zeiasca știință a sunetelor la marii clasici ai muzicii și chiar la anonimii cântecului popular, cari n-au creat numai ca păsările, cum cred unii, ci și fost genii născânde, înzestrate și cu o gnosă de pe urma căreia au transfigurat un întreg popor ce aștepta la poalele muntelui.

în ceea ce privește *știința cuvântului* în arta literară, desigur, care vom vorbi imediat, ea este una din cele mai bogate și mai importante, în totul, marii creatori de artă putem spune că au fost tineri, dată și mari oameni de știință, absorbiți în pasta trăirii artistice prin aceasta noi, ceilalți, le rămânem debitori sau profitori și de cunoaștere, nu numai în jubilarea senzațiilor și afectelor.

Arta literară a fost și va rămâne întotdeauna un factor foarte important de creare și perfecționare a limbii. Desigur, nu a fost singurul factor în acest sens. Originea cuvintelor e în interjecții (nici o ființă nu are coardele vocale ale omului, cum n-are reținerul lui bogat de emoții, de aceea un medic a lansat, mai în urmă, mai în serios, aforismul că cel mai perfecționat instrument muzical este laringele); în imitarea sunetelor naturii (cine ar căuta termenii ca *a murmura, zgomot, jir* etc. au fost la începutul limbii originare, onomatopee? Natura e marea învățătoare); în interesul practic (chiar în timpul actual oamenii au format reținerii termenii ca *centraș - centrașă*, pentru cei ce distribuie pâinea în centre; *navetă*, pentru a desemna lădița în care se aduc pâinile și apoi pleacă înapoi; *cursă*, pentru a numi autobuzul ce face curse între două localități; *plombarea* clădirilor, pentru a spune că s-a pus etaje noi la clădirile vechi; *falsură*, indicând, în pictură, tablou ce s-a pictat peste unul vechi... Nu mai vorbim de imitarea vocabularului tehnic, care crește în fiecare an cu o invenție ce nu mai poate fi oprită); în necesitățile științei și filozofiei (capitol de prestigiu scris de-a lungul istoriei ei) etc.

Dar arta literară a venit de la început cu un aport în acest domeniu, cu atât mai însemnat, cu cât era în același timp și un mijloc de frumusețe și cu cât el era matur atunci când științele și filozofia nu-și găsiseră încă drumul și se adăposteau sub mantia religiei, ca plantele, iarna, în sere. Se spune frecvent că fiecare scriitor are și o limbă a lui, că revoluționează și îmbogățește

ba; cu atât mai mult toți la un loc. Se crede greșit că valoarea unei limbi constă numai în numărul de cuvinte; se adaugă bogăția flexiunii și subtilitatea sintaxei, fenomene prin cari un scriitor poate fi mare artist cu vocabular nu prea bogat. Dar el devine mare în primul rând prin figurile de stil și mai ales prin metafore. Iar metafora poate fi creată nu numai de scriitori, ci de toți oamenii, de „popor”, în momentul când în viața lor învie un filon artistic.

Folclorul e plin de metafore cari au îmbogățit vocabularul; în special zoologia și mai ales botanica populară sunt adevărate tezaure de metafore: coșul pieptului, calul popii, traista ciobanului, mâna Maicii Domnului, lemnul Domnului, lăcrămioare, tufănele, ochiul boului, creasta cocoșului, ciuboțica cucului, moțul curcanului, mustața flăcăului, rochița rândunicii, pintenul cocoșului etc. însăși astronomia populară e bogată în metafore: carul mare, carul mic, cloșca cu pui sau găinușa, cobilița... Metafora e un agent de creare a limbii. De unde această funcție a ei se vede cel mai propice, dacă nu și cel mai expresiv, e când nu se mai știe că a fost metaforă. Atunci termenul ajunge cuvânt propriu; astfel, se spune *oftică*, se spune *junghi* [*point de cote*], prin analogie cu pumnalul care intră în corp, se spune *lac*, fiindcă substanța ce se aplică peste culori dă o lucire ca la lacurilor liniștite. Se spune: *capra trăsuri*, *cocoșul puștii*, *broasca ușii*... și nimeni nu se mai gândește cum au rezultat aceste expresii. Francezii spuneau *carabin* studentului la medicină, tânăr sprinter și care întârzia la studii, prin asemănare cu soldații nepăsători.

E aici vorba de un proces de metaforizare în care, cu timpul, se uită punctul de plecare: semnificantul dispăre în semnificație, în parte, limba e un cimitir al metaforelor. Așadar, metaforele vii sau defuncte multiplică dicționarul. Dar toate aceste creații de termeni aparțin ori au aparținut lotului artei, ca psihologie. Mai mult: arta literară, la început, a stimulat gândirea filozofică, a încurajat-o. Astfel, aceasta și-a creat termeni de mare precizie, cu cari și-a putut exprima ideile.

Și, dacă logica însăși s-a definit ca știința gândirii formulate, arta literară are aici o contribuție indirectă. Căci, pentru a gândi noțiunile: *scaun*, *masă*, *fereastră* etc. nu e nevoie numaidecât de cuvinte, dar nu e același lucru pentru a gândi și păstra noțiuni ca *proporționalitate*, *iritabilitate*, *ininventariabil*, *condescendență*, *fermitate* și chiar... *niznai* Ajutând la crearea termenilor pentru gândirea formulată, arta literară a avut un aport gnosis indirect. Omul este sau a fost ființă de interjecție, de onomatopee, de luci-

ditate practică, de știință și filozofie, de instinct artistic; toate preună au creat limba. Iar *limba e un factor principal în cultură*.

Rolul artei de orice fel în *consolidarea societăților* umane a fost impunător. De asemenea, în mărirea volumului social. tica socială a avut de folosit, conștient și mai ales inconștient pe urma producțiilor artistice. Coeziunea grupului s-a întărit tot mai mult, în mare parte, totemurilor, legendelor, datinilor, moștenirilor. „Primitivii” își reprezentau societatea lor prin tot felul de desenate sau sculptate, legendele păstrau conștiința originii comune și a eroismului, datinile, ca ritualuri colective foarte presive, modelau și strâneau pe oameni la un loc, cum arborizau și creșeau pământurile nisipoase, monumentele mari erau și sunt astăzi un fel de anafore publice, cari făceau să graviteze spiritele în convergențe salutare. Aceasta o știau și aborigenii din Imperiul Paștelui.

În toate aceste valori intra întotdeauna și un geniu poetic și un geniu artistic. Iar dinamica socială e debitoare și artei pentru păstrarea continuității și pentru mărirea volumului social. Societățile s-au mărit prin războaie, legături economice, religii, rațiuni matrimoniale, roiri demografice - și prin artă. Jocurile olimpice, literatura, plastica și arhitectura i-au făcut pe grecii vechi să se simtă un singur popor, deși erau împărțiți în cetăți și republici. Artele, în special literatura, sunt condensatoare ale spiritului național, baladele și marile epopei au creat în mare parte națiunile. Căci artele au un avantaj față de știință și filozofie. Puțini oameni se ocupă cu știința dincolo de interesele profesionale, încă și puțini citesc filozofie propriu-zisă ori o îngurgitează în diluări fumate sau proteze pedagogice, dar artele sunt gustate de toți, deși la niveluri diferite. Această popularitate a artei, oferind fructe și ruia câte ceva, îi asigură marea ei putere de influențare socială. *Societatea e însă mediul cunoașterii umane*. Ajutând la formarea și creșterea societății, artele sunt, prin urmare, un aliat indispensabil al cunoașterii ca atare.

Artele au rafinat existența oamenilor, viața de interior și viața publică. Aceasta a implicat însă și o rafinare a inteligenței. Exercițiul artistic e unul din cele mai proprii pentru a realiza subtilitatea comprehensiunii. Oamenii nu sunt numai ființe logice, ci sunt și mănunchiuri de gânduri pe cari le îndre-

unul asupra altuia și nu se știe întotdeauna cu ce intenții. Aprecierea valorilor sau scopurilor propuse de alt om, necesitatea diplomatică, dorința de a fi plăcut sau aceea de a menaja au dat naștere la formule complicate, la performanțe de logică și la cuvinte fermecătoare. Persoana înzestrată cu virtuozități artistice reușește mai ușor în această gimnastică a spiritului social.

Când Călinescu a tipărit *Istoria literaturii române*, ca să i-o trimită lui Nicolae Iorga, nu se putea ca să-i scrie o dedicație comun-flatantă, nu-i permitea amorul propriu, și atunci omul inteligent și artistul din el a găsit formula: „Domnului profesor... din partea unui tânăr care știe să respecte”, prin care l-a cucerit pe marele savant, fără să coboare de pe propria estradă. Tot așa, când scria egalilor și inferiorilor într-un stil protocolar-afectuos. Când Tudor Vianu, alt om cu simț artistic, îi scria lui I. Petrovici, ministru, în privința gradului său de încadrare la universitate, frazele lui erau aproape ocapodoperă de demnitate și onctuozitate, în dozări atente, ca să nu strice cumva echilibrul dintre ei... Directorul revistei „Steaua” se plângea, de curând, unui colaborator că munca la această publicație îi mănâncă două-trei cărți pe an. Atunci, colaboratorul i-a răspuns: „Stelele se hrănesc cu alimente scumpe”. Arta dă inteligenței ultimul ei lustru sau o mișcă în vibrații de preț.

Creația artistică e comunicare (s-a spus de o mie de ori) cu sau fără intenții programatice, înțelegându-se prin aceasta că artistul comunică sau inspiră stări de suflet ori idei în legătură cu conținutul operei lui. Dar nu la acest fapt ne referim aici. Ci la o comunicare sau inspirație pe care o numim *prin transcendere asociativă*. Viața inteligenței e pândită și ea de anume pericole: abuzul ori de logicism, ori de iraționalism, sistematizarea ori artificială, ori imperialistă, sucombarea în clișee, dar cel mai mare pericol sau care nu e străin de celelalte este îngustarea domeniului în interiorul căruia se fac asociațiile de idei. între altele, în aceasta constă racila specializării, a profesionalismului. Corectarea sau evitarea acestui neajuns se poate realiza prin transcenderea orizontului și obținerea de legături între idei sau fapte din domenii cari par că nu au nici o legătură unul cu altul. Aceasta e mai ales marca geniului. Totul e să se spargă tiparele și zonele obișnuite și să se ajungă la comunicări subterane sau înalte între date, una față de alta, exotice la prima vedere.

De obicei, ideile sau cunoștințele oamenilor sunt legate grupări închise; or, acestea greu se pot desface ca să pună în libertate conținuturile lor pentru a se asocia cu totul altfel. Creația invenției valabile e tocmai această dezagregare, această erosiune și libertate a imaginilor, a ideilor, pentru a le da putere să se atragă și să se angreneze în mod diferit. Ca puii de faianț cari, când ajung adulți sau când ies din copilărie, pleacă din burile ori stolurile materne, se înalță mult în aer și încep să se agite frenetic peste cap, învărtindu-se până își uită originile; când aceea încep să se asocieze pe alte baze, perechi-perechi, pentru viață sau pentru mult timp...

Viața intelectuală creatoare are și ea zborurile ei, păsările de vis cari, în epoca primăverii spiritului, se adună în alte și în noi formații sub azurul și soarele existenței ei. Și tocmai acest minnat proces înlesnește, dintr-o parte, trăirea artistică. Și atunci, de exemplu, cum gânditori cari ascultă muzică - o anumită muzică - capătă sentimentul unei mari disponibilități intelectuale și încep să aibă idei într-un domeniu care e altul decât al muzicii. În matematică, în filozofie, în științe, ce par a nu avea sau nici să aibă vreo înrudire de cuprins cu compoziția muzicală ascultată; și operat transcenderea. Chiar unii elevi din cursul superior de literatură îmi spuneau că își preparau mai ușor și mai adânc lecțiile când ascultau opere muzicale.

Tot așa e fenomenul peripatetismului. Plimbarea liniștită, ritmică, a ucenicilor aristotelici și a învățătorului lor a adus la una din condiții, multe idei noi în filozofie. Până astăzi sunt gânditori cari își fac plimbarea de seară prin locuri retrase pentru a-și împlini recolta zilnică de idei. Muzica și plimbarea (când ea muzicală, oarecum) descleștează ideile din împachetările lor rente și fac să circule curenți printre ele, până au ocazia să prindă în noi combinații. De asemenea, starea de semi-veghe sau chiar de oboseală pot slăbi ferecaturile stabilite între idei și să permită puțința noilor combinații. Un scriitor spunea că nu poate să scrie decât dacă e obosit. Afirmatia e discutabilă, dar e semnificativă pentru ceea ce vrem să spunem.

Și ceea ce este adevărat despre muzică (în primul rând) este adevărat și despre alte arte, despre sculptură, pictură, poezie. Muzica liberează spiritul, relaxează hăturile, îl lasă în voie și, datorită vorba de un dotat (vântul, fără pânze la corabie, suflă în gol), să se ajungă la noi geneze. Iar când acest om dotat este un Newton, cazul este impresionant. Căci ce poate să difere mai mult

cât un măr de un corp ceresc? Dar gânditorul englez a știut să găsească legătura dintre mișcarea unuia și [a] altuia; și aceasta s-a petrecut tocmai în timpul unei relaxări, ca în procesul mintal de transcendere asociativă. Ceea ce a dus la descoperirea legilor gravitației universale.

Studierea creatorilor nu e obligatorie și foarte puțini oameni o fac. Mulți cititori nu rețin nici măcar numele actorilor. Dar puținii cari se interesează de ei găsesc aici un important mijloc indirect de cunoaștere, pe care îl oferă arta. A ști ce se petrece în psihicul unui om obișnuit, pe cât e posibil, e mare lucru; cu atât mai mult când e vorba de psihicul unui creator! Viața lui, mediul în care a trăit, problemele pe cari și le-a pus și cum a ajuns să ia cunoștință de chemarea sa și să producă mari frumuseți sunt subiecte foarte interesante, cari dau reflexe ce lămuresc adeseori patetic „istoriografia” umană.

Problema vocației poate fi studiată elocvent pe baza vieții creatorilor; tensiunea unui ideal al ei, ezitățile între mai multe drumuri, felul cum au cunoscut realitatea de care se ocupă în operele lor și felul cum realitatea i-a format pe ei, descoperirea lumii și propria lor descoperire, uneori dezastrul unei înțelegeri greșite și jubilarea adevăratei autoregăsiri, rolul întâmplării, care în multe cazuri a decis de ce aveau să facă în viață, victoriile și înfrângerea lor, aspectele sau accentele prin cari se deosebesc de restul omenirii, și totuși, fatalitatea omenescului ce-i stăpânește și pe ei...; acestea și altele pot fi cunoscute cercetând cu atenție pe creatorii de artă. Noi, astăzi, când privim opera, suntem înclinați să credem că autorii s-au fixat din primul moment și că au pornit în istorie ca un aisberg ce înaintază monumental în ocean. Dar câte oscilări ale acului vocației, câte lacrimi, câte revolte pe sine însuși n-au fost adesea în itinerarul lor biografic și cum la mulți a trebuit să fie o „Academie din Dijon” care să-i instaleze pe Via Appia, ca la Rousseau! însuși Călinescu, la noi, a stat un timp la îndoială în privința a ceea ce avea să-i facă gloria, cum dovedește un pătrunzător studiu al lui Constantin Georgiade (*George Călinescu, student*, în „Revista de istorie și teorie literară”, 1971, nr. 4).

Cunoscând viața și psihologia creatorilor se înțelege mai propriu opera lor, înțelegerea rămânând oarecum în aer fără aceasta. Un mare dirijor, care a venit la București pentru concursul „Enescu” 1970, a declarat că el studiază întotdeauna foarte

atent viața creatorilor muzicali, cu toate problemele ei, pentru să poată ajunge la cea mai bună interpretare. Studiarea acestor vieți, fără indiscreție, fără romanțări, fără dorință de scandal și de comercializare, fără acea vinovată tendință de a da buzna în viața și sufletul creatorilor, ca femeile ce năvălesc în apartamentul unei mari curtezane defuncte, e utilă atât pentru cunoașterea sufletului uman ca atare, cât și pentru lămurirea mai exactă a sensurilor operei.

Și chiar dacă am admite poziția lui Mihail Dragomirescu, că nu voia să se intereseze decât de opera în sine, ca de un proiect obiectiv pus pe masa de disecție a criticului, și tot ajungem la fel de tipologie a operelor, cu indicarea fiziologiei lor intime, ca să arată cum „comedia se mișcă”, ceea ce nu poate fi decât foarte interesant. Acest fapt e pentru inteligență un rar exercițiu de spicacitate, cu variații aproape la nesfârșit. Artele, producând unii oameni, fie cât de rari, dorința de a studia viața și operele creatorilor, se constituie în ocazie prelungită și incisivă de a căuta la o serioasă cultură, în care cunoașterea joacă un rol dominant. Un Vasari - și alții - sunt un Diogene Laerțiu al artiștilor.

Amintind ceea ce am spus în prima parte a acestui studiu, că artele au fost un aliat puternic pentru religie, muncă și marșuri, cari sunt și factori de cunoaștere, după cum au fost și pentru trecerile în grup ale oamenilor, oferindu-le producții atrăgătoare cu care prilej ei învățau foarte multe lucruri (șezători, cisle, etc.), vedem că mijloacele gnosice indirecte ale artei se pot compara cu cele directe, ca importanță în progresul cunoașterii.

Dar cu aceasta nu putem spune că am terminat, fiindcă sursele artei, dacă sunt enumerabile până la un punct destul de continuat, în schimb, nu sunt, propriu-zis, inventariabile. Aici potriveșc cuvintele lui Ruskin: „este nefundată afirmația că mijloacele poetice ar trebui să aibă sau că ar avea vreodată un caracter definit” (*Însemnări despre artă*, 1968, p. 35). Iar prin mijloace poetice trebuie să înțelegem aici mijloacele artei în general.

Capitolul XI

Ultime delimitări și armistițiu

Alta e obligația noastră după această relativ îndelungată cercetare: să încheiem socotelile cu noțiunile cari au format lait-motivul paginilor de față, făcând recapitulările necesare și, mai ales, ultimele delimitări, cu speranța de a ajunge cel puțin la un armistițiu de frontieră.

Am văzut care e deosebirea dintre simbol și alegorie (dintre simbol plinar și simbol alegoric, în expunerea de față) și dintre mit și legendă. În simbol obiectele din categoria pe care o simbolizează semnificantul participă la acesta, fiindcă el este un obiect împlinit, un model expresiv, și tocmai de aceea își integrează și funcția de simbol. El e un individ puternic, dar, totodată, e și un „universal”, însă realitatea la care se referă îl depășește în număr și variație, deși e carențială în membrii ei.

În alegorie obiectele semnificate nu participă la factorul semnificant în ceea ce privește natura intrinsecă a acestuia (nu e înrudire de natură) sau participă printr-o analogie parțială ori formală, prin care alegoria sugerează o idee. De aceea putem spune că simbolul e ontologic, pe când alegoria e logică, adică în domeniul logicei... Primul ne face să cunoaștem plinar o existență, ultima ne dă ori ne valorifică o idee. Nimeni nu spune de Harpagon că e o alegorie; el e un caracter psihic, unul din chipurile sau monștrii cari populează existența, dar, dacă cineva ar desena două șiruri de dinți apropiindu-se de o unghie (potrivit procedeului: „își mănâncă de sub unghie”), aceasta ar fi numai o alegorie. Melcul, pentru a indica încetineala sau lenea, e o alegorie, dar leneșul din Creangă (*Povestea unui om leneș*) e un simbol. Un porumbel sumar schițat, chiar de Picasso, e o alegorie, căci el știe tot atât de puțin despre problemele păcii cât știe un trandafir sau un crin. Dar un înger e *simbolul* păcii, după cum e și al purității, și al activismului moral.

În simbol (plinar) semnificantul și semnificația sunt de aceeași natură numai că în diferite grade de calitate și cantitate, de împlinire. Culorile nu sunt simboluri, cum crede un critic, ci *semne*, convenții (pentru japonezi unele culori au altă semnificație decât pentru europeni) ori cel mult sugerează anume stări de spirit. Un vultur, pentru a arăta curajul, un lup, pentru cruzime: alegorii. Cantemir a scris *Istoria ieroglifică* în alegorii, nu în sim-

boluri. Aici cititorul poate face multe exerciții și exemplificări tema în chestiune.

Cât despre mit și legendă, nu spune nimeni „legenda Prometeu” ori „legenda Genezei” (*Vechiul Testament*), ci mitul lui și nu spune nimeni „mitul rândunicii”, „mitul ciocârliei”, ci „legenda lor”, fiindcă legenda, oricât ar fi de poetică și de fecundă pentru spirit, se aplică în aria istoriei și naturii, pe când mitul e direcții de transcendență.

Rămân, pentru un plus de precizare, raporturile dintre simbol, mit și metaforă. Confuzia care se face între ele ține, între altele, de faptul că toate sunt duale. Nu numai simbolul e dual, ci și metafora, după cum am afirmat, ci toate aceste valori. Toate au un semnificant și o semnificație, un corp semnificant și o arie semnificată. Altă cauză a confuziei posibile este pentru că, în cazul creațiilor scurte, ca *Psalmistul* lui Blaga, simbolul și metafora se identifică. De aceea am spus că uneori coincid. Mai mult: am mai spus de pre metaforă că e o mică mitologie, iar Vico a scris chiar din timpurile lui că e un „mic mit” (Vianu, *Despre stil și artă literară*, p. 3). Deși credem că, procedând așa, facem mai mult... o figură de vorbire pentru a pune în valoare această minune intimă, această suverană scânteietoare, această delicioasă scamatorie care este metafora.

Cu această rezervă s-ar putea susține că simbolul, metafora și mitul își au originea în ceva comun (Mihail Dragomirescu spune că alegoria e o „metaforă prelungită”, *Teoria poeziei*, p. 16). Așa cum simțurile își au originea în sensibilitatea periferică un organism a primelor forme biologice, și că fraza sau propoziția sunt un laborator minuscul, în care se experimentează metafora, mitul și simbolul.

Desigur, mai e și o cauză aproape neliniștitoare ce poate cauza uneori la confuzie între termenii în discuție, ca și între simbolul plinar și alegorie: natura lor ambiguă în unele cazuri, trăsătură zitorie sau șerpuitoare. Dar tocmai de aceea ne trebuie mai multă atenție, dacă vrem ca aceste noțiuni cu diafragma subțire să rămână și treacă apele una în alta. În cazurile când lucrurile se prezintă clar, și acestea sunt cele obișnuite, vedem că simbolul (plinar) e un *precipitat gnosic*, o rezultată, oricât de patetică, pe când metafora e o acțiune, o demonstrație epică. De aceea simbolul există în timp (după ce a fost creat) și e aproape atemporal, pe când mitul e strâns legat de forma timpului. Din acest punct de vedere merge mai degrabă spunând: simbolul este *static*, mitul este *dynamic*. E dinamic în sensul că se desfășoară în timp, deși trim-

sensuri dincolo de timp, căci, altfel, și simbolul e dinamic, în sensul că dă de gândit și poate aminti de mit, poate chiar face să se reproducă în mintea noastră un mit.

Desigur, toate aceste lucruri sau afirmații trebuie luate întrucâtva și *cum grano salis*³ - căci așa e gândirea filozofică de multe ori, spre deosebire de cea științifică și mai ales tehnică, în care, în general, nu e nevoie de grăunțele în chestiune. Mai cu seamă în arta plastică se vede cu siguranță caracterul static, deși dinamic - câteodată la nesfârșit - ca sensuri, al simbolului. Dar, în esență, așa e în orice artă.

De exemplu, *Luceafărul* lui Eminescu. El e și mit și simbol, și temporal și atemporal, și dinamic și static, după punctul de vedere din care îl considerăm. Ca desfășurare a unei acțiuni, *Luceafărul* e un mit, dar rezultatul la care ajungem citindu-l e un simbol în înțeles static și viu în același timp, atât de puternic, încât parcă afectează însăși Existența. *Luceafărul* lui Eminescu nu e tratat ca o stea, în caz că ar fi alegorie, ci ca un caracter, ca o ființă fabuloasă. Astronomia aici e numai cadru maxim sugestiv.

Tot așa, Sisif, Prometeu etc. sunt simboluri, duc la un simbol, dar au rezultat dintr-un mit, instrumentarea lor s-a făcut prin ajutorul unui mit. Altfel, simbolul poate fi creat și fără mit, printr-o descriere sau prin opere ale artei plastice. Mitul e narațiune, regizură în timp, simbolul e static, cel puțin în raport cu corpul mitului. El e ca un puț adânc, pe care îl privim în sine și, cu voie sau fără voie, ne lăsăm emoționați de lucirea enigmatică și parcă eternă care vine din abis și în care se reflectă cerul.

Dar metafora? Insistăm asupra naturii ei stilistice, unde îndeplinește o mare funcție. Dacă o scoatem din cadrul stilului și o extindem la o parte ori la tot cuprinsul operei, e ca o revărsare de ape; în această inundație filozofică ne întoarcem la omogenitate și la toate transformismele cu cari unor autori le place să jongleze. Așa cum a început să se întrebuințeze astăzi acest termen, metafora tinde nu numai să devină o noțiune supraordonată, dar chiar să le devoreze pe celelalte; nu mai e nevoie de simbol, de mit, dicționarul se simplifică, materia primă a metaforei e pentru toate construcțiile și confuzia sau metamorfozele se înmulțesc. În această situație toată arta e numai metaforă, iar gnosa ei este un proces de metaforizare. Metafora e un fel de Lonchaneu, omul cu o mie de măști, pentru fiecare nevoie câte una. Dar unul din motivele pentru cari s-a născut filozofia e tocmai să pună ordine, dis-

tinții, limite, însă limite cari să sugereze, de multe ori, nemăritatul...

Acum, privind toate cele șase mijloace gnosice directe hexagonul artei, o concluzie se impune: *convergența lor spre simbol*. Mitul, dacă e cu adevărat artistic, duce întotdeauna la simbol; metafora e pentru gloria simbolului și, în parte, chiar pentru constituirea lui; gnosa afectivă stimulează potențele artei și aduce la simbol; elasticitatea categoriilor oferă moduri incredibile la prima vedere, de a se constitui simboluri cu fațete neașteptate. Autorii fantastici autentici sunt Amundsen și Stanley, în explorarea continentelor artei; iar ceea ce am numit „crearea obiectului” perfectează simbolul ori chiar îl creează.

Deci, finalitatea artei este simbolul și toate mijloacele ei de cunoaștere conduc în fel și chip la un proces de simbolificare. Artă e artă legitimă. Întru cât ea creează simboluri, iar artistul e creator adevărat întru cât vede lumea în constelații de simboluri, poate să le valorifice și pentru alții. Toate drumurile duc la Roma, iar în artă Roma se cheamă simbol. De aceea, dacă se spune „simbol” drept sau fără drept, „mit simbolic” și „metaforă simbolică” (ambele sunt mai degrabă tautologii), nu se poate spune „simbol metaforic” și „simbol metaforic”, deși vreun condei grăbit poate să comită astfel de combinație. Căci simbolul, fiind finalitatea artei, singur, având atributele în el însuși sau restul e un instrument pentru el. Cu atât mai mult cu cât sunt simboluri cari se pot face și fără mit și fără metaforă, dar nu se poate artă fără simbol.

Simbolul e totodată scopul artei și cel mai important mijloc al ei. Ceea ce rămâne în mintea noastră după ce am cunoscut o operă de artă este un număr de simboluri și un *hinterland* de imagini cari le servește. Iar spunând aceasta înțelegem simbolul plin în primul rând și, după aceea, simbolul alegoric.

Așadar, cunoașterea artistică ea însăși este, în ultima analiză, o cunoaștere simbolică sau un proces de simbolificare măsurat în care un creator reușește să ducă la bun sfârșit acest proces, el contribuie la cunoașterea umană și nu e numai un artist, dar și un filozof și om de știință, însă dizolvați într-un fel subordonați modului de a fi al artei. Dacă Hegel și Vianu au spus că poate fi artă fără simbol, e fiindcă ei au înțeles impropriu simbolul, dar n-au înțeles impropriu arta. În consecință, înțeleasă în mod propriu arta, ei acceptă de fapt și simbolul; fără să

gândit, ei fac apologia simbolului, pe care primul îl critică, iar ultimul îl limitează.

Am formulat această concluzie, care vine să confirme pe aceea formulată în capitolul despre simbol, în alternativa că trebuie să reducem totul la unitate. Adică, să aplicăm și în acest domeniu un fel de *monism*: o singură lege care să le implice pe toate. Nu vedem însă pe care motiv cele șase mijloace gnosice, la cari se adaugă mijloacele indirecte, n-ar putea fi considerate separat, ca o pluralitate de moduri și instrumente prin cari arta contribuie la cunoaștere. Dar, dacă se impune ideea unității, vom spune că aportul artei la cunoaștere constă esențial în simbol, referindu-ne la gnosa directă a artei. Este el un aport specific? Metafora, de la prima vedere, apare ca ceva specific artei. Mitul complet realizat, de asemenea. Simbolul, considerat ca un individual cu sens general, nu poate fi creat decât de geniul artistic. Când apare în filozofie, în religie ori în altă parte, apare ca o incursiune pozitivă a spiritului artistic sau ca o asociere salutară a acestuia.

Cunoașterea directă prin artă este în mod specific un proces de simbolificare, în care lucrează însă nenumăratele mijloace sau resurse ale artei, producând întotdeauna un curent de înălțare spirituală, așa cum albinele, nenumărate la număr, instalate în diferite puncte, produc, prin vibrațiile la unison ale aripilor lor, curenți continui de aerisire a stupului.

Capitolul XII Rezultate și limite

Aprilie

Deosebiri între cunoașterea artistică și cea filozofică (și înțitică)⁵⁴:

1) arta nu dă o cunoaștere *completă*, cum dă filozofia, numai aceea pe care a încercat-o autorul, și nici amănunțită, când e vorba de *Weltanschauung* (mulțumindu-se cu un sistem *weltanschauungic*, mai ales cu unul de optimism și de pesimism, ori de pietate, ori de cerbie, eventual revoltă, cu lăcomie sau nevroză etc.). Nu se poate vorbi de un sistem de metafizică, aproape nici de unul de etică, când e vorba de contribuția a) [a] literaturii;

2) arta nu face sistem; ba, admite mai multe contradicții, asta nu-i strică. Filozofia tinde către sistem, și, *chiar când este artistică, ea e, în fond, sistematică*, dacă e adevărată filozofie; *continuitatea e numai în formă*. Iar contradicția e întotdeauna *scădere* în filozofie, ceea ce nu e în artă, unde uneori e chiar *creștere*, măbind puterea de impresie (căci așa e viața, așa e istoria, omenească);

3) arta nu justifică niciodată afirmațiile (sau numai exponențial, prin unele personaje); și nu justifică mai ales sculptura, pictura, arhitectura, muzica; afirmativul e la maximum în ea, la apogeu. Filozofia, de obicei, *le justifică*; ea e o disciplină de afirmare și chiar de *pledoarie*. Numai filozofia de aforisme sau de eseuri (și nu întotdeauna), ca aceea a lui Keyserling etc., justifică, ci face din *afirmare* pedestalul său;

4) în sfârșit, este nevoie să aibă întotdeauna *stil*; acesta pune ideile ei. Filozofia nu are indispensabilă nevoie de stil (mai ales, știința). Desigur, stilul poate fi de folos filozofiei și artei, dar nu le e indispensabil; pe când arta fără stil încetează să mai existe. Chiar o creație ca aceea a lui Rebreanu, Stendhal etc., fără stil. Literatura impune uneori idei false ori smintite prin stil; și, ori, și filozofia (Nietzsche), dar la filozofie stilul e mai puțin important, deși, când există, face un efect și mai mare, căci nu numai că nu e mai minunat decât când adevărul se unește cu frumusețea. Așa e divinitatea.

Insuficiențele artei:

1) nu dă sistem; dar nici unele filozofii nu dau (Nietzsche), cel puțin din punct de vedere formal;

2) mai grav e că nu dă o cunoaștere completă, doar o viziune vagă (ceva optimism, tragism ori pesimism etc.). în nici o carte de literatură nu vei găsi, de exemplu, un tratat de metafizică ori de psihologie. Când un Ossip Lourie a vorbit de filozofia romancierilor ruși *înseamnă că a extras-o el și, în parte, a construit-o*;

3) nu justifică, mai bine zis, nu argumentează sau nu verifică adevărurile. Arta *expune* și atât. Iar dacă uneori argumentează (prin meditația unui personaj ori prin intervenția autorului), nu *asta* ne convinge. Ci aici este marele merit al gnosiei artistice sau al experienței artistice: că adevărul se impune prin el însuși, fiindcă e profund și real, ori fiindcă e înrudit cu noi. Deci, în adevărul sau în ideile unei opere de artă noi ne recunoaștem, și asta e principalul. De aceea unii oameni se recunosc, iar alții, nu. (O fată nu-l înțelegea pe Ion al lui Rebreanu și declara că e *artificial*, că un om nu poate fi așa.) într-o operă de artă o epocă se recunoaște, alta nu, ori gradul de recunoaștere are variații, uneori chiar la același om (după vârstă etc.)

Când adevărul artistic e recunoscut de toate timpurile și de toți oamenii avem pe Homer, Shakespeare, dar și atunci ecoul nu e la fel la toți oamenii. Arta expune, nu argumentează, ea revelează.

Nici o femeie n-a făcut un sistem de filozofie, dar artă a făcut, și chiar romane. Asta e semnificativ. Istoria filozofiei e o istorie masculină (ca și a războiului). Femeile nu fac sisteme filozofice fiindcă au mai mult decât bărbații sentimentul vieții; și poate pentru că, într-un fel, sunt mai filozoafe, mai resemnate în ceea ce privește metafizica, mai religioase, văd mai bine inutilitatea încercării de a vedea adevărul metafizic prin mijloace pur umane (cel mult au scris ceva eseuri: V. Woolf).

Critica cunoașterii artistice:

I. Arta dă o cunoaștere nesistematică, cu prea multe condicții, difluentă și incompletă (de exemplu, nu te învață matematică ori chimie); iar în materie de metafizică repetă ce au spus filozofii (în cap cu Lucrețiu) (deci, contra lui Al. Dima, care spune că tot ce e în natură e și în artă).

Materialul dat de artă e foarte valoros, dar, dacă te limitezi la el, înseamnă cam cum e să te hrănești numai cu lichide. Așa că *mult de la filozofie și știință*, e debitoarea lor - și invers.

II. Evrika! Arta se pretează la simplificare ori denaturare. Filozofia și știința le înțelegi ori nu, pe când arta toată lumea o înțelege, dar, de fapt, mai toată lumea o denaturează (ca să zicem, terul aparent popular al artei). Această denaturare este în general de două sensuri: 1) cei mai mulți oameni cetesc romane, teatru, nuvele, chiar poezii mai mult pentru intrigă, ori ca să treacă timpul *omoiare timpul*. Ce înțeleg persoanele feminine, în general, din operele de artă? Manele pe cari le citesc? De obicei, oamenii caută în artă hașii, pornografie. Nu e de vină arta, dar matematica, de exemplu, se pretează la denaturare; 2) cititorii rareori iau morala din artă, dar perversiunea o iau. Uitarea de sine din artă nu e morală psihologică. Mai mult, ei se pot satisface moralmente trăind în timpurile morale numai în artă; 3) partea cea mai interesantă este atunci când avem de-a face cu esteti puri (mai mult sau mai puțin puri), mai ales printre cei bogați, ei pot face din estetism, trăirea estetică o gădilară rafinată (vorba lui Caragiale: „caragădila pe d-ta câteva minute”); sau, cum a spus recent un critic *empirie*. în adevăr, izolarea cu trăirea pur estetică, mai ales dacă e superficială, poate fi o empirie ca oricare alta (plus prezumție).

III. Orice s-ar zice, adevărata cunoaștere rămâne totdeauna cunoașterea abstractă.

IV. Arta dă absolutul⁵⁶, să zicem. Dar de unde știi că-l ai? Mare temă: arta nu argumentează nimic.

Iulie 1971

Critica cunoașterii artistice:

1) e caleidoscopică la exces, divergentă (prelungirile se pierd în... cosmos). Și filozofia e contradicție, dar nu până la confuzie. Elasticitatea cunoașterii artistice se pierde adesea în ceva difuz, ca vitraliile unei catedrale spre seară. E frumos, dar nu ajunge;

2) nu e completă, se referă aproape numai la om; ce e filozofia antropologică, dar ce e arta! în nici o operă de artă nu vei vedea, propriu-zis, o metafizică completă, doar câteva idei, atitudini de ansamblu (optimism, pesimism, tragism, spiritualism etc.; cam atât), cari înfățișează un simbol de om: creatorul respectiv. Poeții cari au făcut propriu-zis metafizică (cari au făcut filozofie propriu-zisă au devenit filozofi ori au băgat filozofie în operele literare și le-au hibridizat) sunt cu idei de împrumut (Lucrețiu, Wagner), de aceea artiștilor nici nu li se cere *originalitate de idei* - în schimb, li se cere originalitate de metafore, compoziție, de teme. La filozofi e invers: nu li se cere originalitate de stil, compoziție, de metafore, în schimb li se cere originalitate de idei. O idee imitată compromite pe filozof, o metaforă împrumutată compromite pe artist;

3) nu înseamnă că, dacă redă absolutul, îl și cunoaște, deși arta e condiția primă ca să-l cunoști. Don Juanul nu cunoaște amorul - psihologia amorului o fac toți filozofii hirsuți, cari nu s-au înfruptat decât foarte puțin din aventura erotică, [dar] cari, de obicei, s-au înfruptat pe sponci din experiența erotică;

4) presupunând că, în adevăr, arta dă absolutul, *de unde știe că-l redă?* Care e judecătorul sau... *absolutometrul* în acest domeniu? Cum stabilim, așa zicând, *gramajul de absolut* dintr-o operă de artă? Asta n-o poate face arta, ci filozofia;

5) în sfârșit, gnosa artistică nu e precisă (doar la unii plasticieni de tip parnasian, și atunci pe bibelouri mai mult), ci se complace în imprecizie. Cert e că arta e profundă (iar știința, precisă), că prin ea ridicăm o treaptă de cunoaștere sau coborâm una în profunzimea realului. De aceea trebuie o disciplină de cunoaștere.

10 septembrie 1971

Critica cunoașterii artistice:

1) dacă dă trăirea Absolutului nu înseamnă că dă și cunoașterea lui, deși asta are mare importanță (cum am văzut la gnosa artistică și la crearea obiectului);

2) arta nu face sistem - și sistemul, oricât ar fi de criticabil din cauza excesului făcut de filozofi, mai ales, e totuși necesar pentru cunoaștere. Marile cunoașteri artistice rămân ca niște intuitii în adânc, ca niște *sonde* (sondagii într-o planetă enigmatică ca pietrele aduse de pe Lună), ca *intuiții fundamentale*, legate între ele doar organic (ca florile în brazdă), ca într-o plasă de chimism intern. Analogie cu centrii nervoși din corpul animalelor când încă nu era făcută legătura între ei și cu atât mai puțin nu era creierul. Aceste intuitii artistice sunt foarte adânci, dar ele formează mai mult o rețea decât un sistem. Filozoful trebuie să ia aceste intuitii adânci ale artei și să le valorifice filozofic.

Atunci, ce este, în definitiv, cunoașterea prin artă? Răspuns: Gnosa artistică constă în nuclee de sens în inima lucrurilor, formând o feerie de tip galactic, fiindcă unele intuitii sunt mai însemnate și celelalte gravitează în jurul lor.

Temă: intuitiile artistice trebuie să fie luate de filozofie ca material prelucrat o dată. Așa cum știința a prelucrat o dată, în alt mod, datele realului. Cunoașterea deplină trebuie să fie lămurită *de trei ori prin foc*, adică prin trei trepte: știință, artă, filozofie și, la urmă, religia, care le cuprinde pe toate și le dă cunoaștere maximă. Altă formulă a cunoașterii prin artă. Adevărul e că arta e un tip de cunoaștere și chiar un mod principal al cunoașterii umane, fără ca această cunoaștere să fie primul scop al artei cu atât mai puțin un scop exclusiv (cum e în știință și artă). mai degrabă ca în religie, unde cunoașterea e profundă, dar primul scop e *mântuirea*. Filozofia trebuie să întrebuinteze atât datele științei, cât și ale artei, pentru a funda o cunoaștere superioară.

Septembrie 1971

Critica gnosei artistice:

1) arta nu *justifică*, nu motivează, nu explică. Nu motivează decât cel mult prin pledoarie și stil (expunere cu stil). în specie arta nu dă legi - ele, deși nu sunt indispensabile în cunoașterea sunt necesare din punct de vedere practic.

Cunoașterea metafizică este chiar în afara *legii* așa zicând științifice. Deci, arta e *constatativă*: triumful admirației. E bine așa, dar nu putem rămâne aici;

2) cunoașterea artistică e neunitară. E adevărat că viziunea unui artist are un tot organic, dar cititorul care adună în mintea lui multitudine de asemenea viziuni nu are unitate. Rezultă contradicție (mai mare decât în filozofie), vag, confuzie lirică cu ceva oniric și fantastic-fantasmagoric. E ca și când te-ai hrăni numai cu lichide; deci, nesistematizare și nemotivare;

3) dă Absolutul? Noi credem că da, în orice caz, arta dă și ceva adânc, dar: a) e un Absolut oarecum simplu, când e vorba de metafizică (Absolutul nu poate fi decât metafizic): pesimism, optimism etc. Nici o artă n-a creat un sistem metafizic (nici Lucrețiu); b) să admitem că arta dă Absolutul, că ea e țesută sau făcută din *sirene* de sens absolut, dar de unde știm asta? Pentru a fi siguri trebuie să facem tot filozofie⁵⁷.

Un lucru e sigur: cu arta ridicăm încă o treaptă în cunoaștere. Știința e verificată și sistematică (arta nu e sistematică și nici nu cere să fie verificată ca adevăr: e destul să fie frumoasă, însă, dacă e și adevărată, cu atât mai bine. Obligația ca arta să fie *adevărată* - ca idei - e de natură *morală*, culturală, nu estetică), iar arta e profundă. Întrebarea e: se pot alia avantajele științei cu ale artei fără ca acestea să fie anulate ca discipline? Poate fi o disciplină care să aibă rigoarea științei și profunzimea artei? Măcar într-un fel sau în parte. Punând această întrebare m-am gândit la filozofie, fără ca deocamdată să luăm atitudine într-un sens sau altul.

15 octombrie 1971

Limitele artei „en tant que connaissance”⁵⁸:

1) din virtutea artei de a se lipsi de alte valori sau conținuturi și de a le pune în valoare rezultă și un pericol: acela de a da putere de impunere elementelor negative. Perversiunea umană s-a servit adesea de acest privilegiu al artei pentru a pătrunde mai mult în societate și cultură. De fapt, din acest punct de vedere se poate spune că cele ce au adus marea transformare a lumii moderne au fost *tehnica și artele* (și în special literatura).

Dar aceasta este (în completul ei) o chestiune, în primul rând, de filozofia culturii, de politică și de etică. Se cuvenea însă menționată aici ca una din primele limitări ori carențe ale gnosei artistice;

2) arta e, între altele, geniul *afirmării*. Ea *prezintă lucrurile*, etalează adevărurile sau ideile, dar *nu le justifică*. Nu în artă să

căutăm *motivări*. Ea ne spune în primul rând *ceea ce este ori ce poate fi* și ne lasă pe noi să gândim asupra lor - dacă suntem în stare. E adevărat că, uneori, găsim ergoterii în artă și chiar mici expuneri ori dialectici de idei, dar ele sunt mai mult pentru a *reda un tip de om*, de existență. Artă e triumful lui *este*, al *unui* este *jubilant*. Aranjându-și imaginile și chiar ideile, ea pare să spună ca monarhii de odinioară: *puisque tel est notre bon plaisir*.

3) cunoașterea artistică e incompletă. Este și un fel de enciclopedie, dar mai mult a *omului*. Nimeni nu învață, de exemplu, geologie, fizică, matematică, și nici *metafizică*, din artă, iar din unii autori fac paradă de chimie, să zicem, e pentru a se lăuda tot pentru a reda un tip. A fi cult pe baza artei înseamnă și a se lăuda științific și filozofic operele de artă, și a medita asupra lor, înseamnă a depăși arta. Altfel înseamnă a face cultură ca un animal ce se hrănește numai cu lichide;

4) cunoașterea artistică e *contradictorie*. Mai mult, uneori e un caz de contradicții fiindcă au efect artistic. Dar contradicția e o cunoaștere decât în anume condiții, pe cari nu le realizează arta (de exemplu, prin transfigurare ori „dialectică”), ea nici nu gândește să lichideze contradicțiile. Așa că, dacă ceea ce am numit elasticitatea categoriilor gnosice e un avantaj (fiindcă dă un registru complet de cunoaștere într-un domeniu), e și o dezavantaj;

5) asta duce la faptul că arta nu face sistem. Ea dă o cunoaștere de *tip galactic*, o atmosferă, o mentalitate, uneori nu o zbatere. Sistemul a fost pe nedrept urgisit, fiindcă adesea a fost zut în artificializare sau procustizare. Dar idealul gnosic rămâne tot sistemul, cum rămâne tot *unitatea* (și nu contradicția), chiar dacă contradicția are valoare;

6) în sfârșit, arta dă Absolutul; *noi credem asta*. Cine simțit Absolutul într-o rugăciune (în religie) ori în muzica „divină” a unui Bach, Beethoven greu îl mai simte aiurea. Dar arta poate ști că dă Absolutul. Dacă îl dă, asta n-o poate spune decât filozoful. Știința, arta: moduri, 'chiar (poate) trepte de cunoaștere. Cu arta mergem mai în adânc, deși mai nesigur, mai neorganizat. Ne întrebăm dacă nu e și o cunoaștere care să fie sistematică precum știința și profundă ca arta. Am numit filozofia. Ne punem această întrebare cu privire la filozofie, sau să fie oare filozofia aceea care putea fi filozofia? Când face știință, filozofie, artistul împrumută

Lucrețiu a luat din Democrit, Goethe, când a făcut filozofia culorilor ori biologie, n-a mai făcut artă.

Mai 1972

I. 1) Tipologie; în unele opere predomină mitul, în altele stilul etc.; 2) se ajunge oricum la ceea ce s-a numit *universul artistic*; 3) și la magia artei.

Arta nu poate să nu fie și cunoaștere: a) ea dă numai drama cunoașterii? Dar asta e imensă - deși dă mai mult; b) alții (Vianu, *Estetica* II, p. 110-112) cer să reducă arta numai la sentiment ori numai la imaginație; dar și sentimentul e cunoaștere. Chiar dacă ar fi numai sentiment, arta e tot cunoaștere.

II. Mai interesant e să vedem de ce s-a ajuns la ideea neangajării gnosice a artei. Cauze: 1) individualismul comod - rafinat al secolelor al XIX-lea - al XX-lea; 2) ca reacție contra sociologismului excesiv, a angajismului (vorbă de lehamite); 3) uneori, sub pretextul angajării, apăreau opere de artă dubioase, cari făceau carieră și perverteau o întreagă cultură. Așa se explică purismul lui Maiorescu, care, în fond, a fost *cel mai eficient angajism*.

III. Excese în direcție contrară (săritură din cal în cal): Marin Sorescu și Lucrețiu; Novalis. încă o dată, care e adevărul? Arte e și o gnosă, deci cari sunt lipsurile și limitele?

1) arta și morală, arta și *eroarea*; fiindcă dă mare preț păcatului ori erorii și fiindcă, îmbrăcându-l în haină strălucită, îi dă un fel de legitimare sau, în cazul minim, o scuză: „crimă frumoasă”, „incendiu frumos”, „crimă perfectă”;

2) arta uneori amăgește (măsluiește subtil) cunoașterea; vezi, de exemplu, definițiile metaforice ori expunerile lirice;

3) nu e o cunoaștere completă;

4) nu e sistematizare, ceva galactic, dacă nu cumva haos (trebuie ca cititorul să fie un gânditor puternic pentru a selecta și organiza). Unitatea artei e de *atmosferă* și mentalitate;

5) nu justifică;

6) dacă dă Absolutul - și cred asta, până la un punct - cine spune că-l dă? Arta e geniul afirmației (ori negației), nu atât. Da, arta merge mai adânc decât știința, dar nu e o cunoaștere de ansamblu, deplină.

Trebuie să mai căutam o disciplină. Am numit filozofia.

Septembrie

Arta dă și cunoaștere, mai mult, ea e și un mod al cunoașterii umane, și încă, unul fundamental - fără ca aceasta să fie primul ei scop. Scriitorii cointeresați (comuniști⁶¹) iau rețeta și, adăugând câteva crime în text și mai multă senzualitate, ajung să fie citiți. Atunci ei înșiși se cred mici zei și nu admit să stea cât pe tronuri, fie și de celuloid.

Arta e un univers: atâtea universuri câți artiști sunt, nu universurile galactice le egalează ca număr. Iar în univers descoperiri gnosice la infinit. Fiindcă, dacă valoarea de cunoaștere a artei e o certitudine, e mai interesant să știm de ce s-a testat de atâtea ori. Două motive:

1) unii au exagerat valoarea de cunoaștere a artei, începând mai ales de la gânditorii romantismului german și mai ales Schelling și Novalis, până la... Sorescu al nostru, care, călărind micul și deliciosul eseu, prefață la cartea lui *[Teoria sferelor a fluentă⁶²]*, declară, nici mai mult nici mai puțin, că Lucrețiu a participat știința modernă și că lirismul poetic de mare calitate (care-l preferă epicului și celorlalte genuri literare) poate deveni abstracție profetică, ce luminează din urmă secolele și milerii (ca să exagerăm și noi). Dar exagerările, chiar când sunt necesare din punct de vedere strategic, produc reacții tot atât de exagerate în sens contrar;

2) sociologismul exagerat, dublat de politicianism sau misticism, sau teologism. Orice artă e socială, în fond, și susține o ideologie, dar când ea devine o anexă a Ministerului de Interne, lucrurile se schimbă. Profită nu geniile și talentele mari, ci pseudo-scriitorii

talentele minore și oportuniștii, bucuroși cu toții că li se dau directive, machete și rețete; și astfel se văd repede bogați în ranguri și înconjurați de huzur, pe deasupra mai socotindu-se și binefăcătorii omenirii. Arta devine schematică, artificială și avocățască. Dar comuniștii⁶³ spun: nu e așa, ci să fie *totodată și artă* adevărată, și partinică, și artă cum se cade. Ei, dar asta nu se poate: e ca și când ai astupa gura cuiva și ai cere să cânte ori să respire. Arta cere ca primă condiție libertatea. Păsările nu cântă în colivie; iar când o fac nu sunt privighetori. Cine a auzit o privighetoare solfegiind dumnezeiește dintr-o cutie?

Acest sociologism interesant a adus altă reacție. Și așa s-a ajuns la... teziștii artei pure, fără să bage de seamă că ei înșiși deveneau teziști, programatici. S-a mai adăugat și individualismul, și epicureismul modern...

Septembrie - octombrie 1972

I. Lucru cert, arta e și cunoaștere, și mod fundamental (Emilian Constantinescu). Încât mai interesant e să vedem cum s-a ajuns să se conteste artei caracterul gnosic: 1) excese; 2) sociologism. Mallarme: lehamite.

Arta nu urmărește în chip direct și formal cunoașterea, aceasta e un mijloc, și în stare implicită; arta nu e un discurs ori un memoriu științific.

II. Limite: 1) artă și morală; anarhia socială; rafinarea maldivă, artificială, vanitoasă; *izolare între statui și tablouri*, între cari stai ca un mic Buddha (grangurii au făcut asta, Bogdan-Pitești); 2) dar noi nu vrem Absolutul, altfel ne ajungea și știința; din punct de vedere al cunoașterii: a) arta, un univers; *un univers magic*; dar universul înseamnă Tot și Totul nu-l poți concepe fără esență unificatoare, care e în mod necesar Absolutul; b) artistul are atitudine față de viață; c) arta dă destinul (Thibaudet); d) arta și infinitul, eternitatea, marile probleme de cari nu se ocupă știința și pe cari filozofia le tratează abstract; e) cum ajunge creato-

rul la simbol: prin fenomenologie; prin platonism; prin transfigurare; f) Platon și Schopenhauer; g) în adevăr, noi credem că ar da Absolut, dar presupunând că-l dă, de unde știm? Numai filozofia poate ști sau cel puțin ea se ocupă formal de asta, chiar dacă își fărâmă capul de zid;

3) arta nu justifică nimic. Ea e geniul afirmației, al expunerii. Când face silogisme ori pledoarii a ieșit din teren;

4) nu sistematizează, ori sistem de atmosferă și mentalitate care nu ajung până la cunoaștere. Din acest punct de vedere, arta se poate defini ca intuiții galactice. Arta dă cultură, dar cine s-a limita la ea fără să studieze împrejur s-ar hrăni numai cu lichiduri; ori ar umbla printr-un templu în care sunt figuri și icoane ale tuturor religiilor, un templu al indiferenței de atitudine;

5) în concluzie: față de știință, care are imensul avantaj al adevărului și al pozitivității, arta are avantajul că dă pozitivitate și aplicabilitate, dar ne leagă de aparențe, are tendința să merge mai în adânc, pierzând în pozitivitate. Dar cunoașterea nu se poate opri aici. Ea vrea și alte certitudini. Pelerinul gnosei nu se poate opri, el poate merge mai departe, întrebându-se dacă nu mai e și altă modalitate de cunoaștere. Am numit filozofia.

Iulie 1972

Limite și concluzii:

1) cunoașterea cea mai proprie - cel puțin pentru orientarea omului - e cea abstractă, totuși. Chiar și simbolul are valoare prin abstractăciunile ce se detașează (mereu) din el;

2) arta nu motivează gnosa ei, adevărurile ei;

3) arta nu sistematizează, sau e o sistematizare de atmosferă, narație, descriere;

4) arta poate încuraja imoralitatea socială și impuritatea morală chiar fără să vrea. E adevărat că și filozofia poate face asta (și în mod cum! Ca acel filozof „american” de azi, ce pledează pentru elita intimă etc.), dar filozofia adevărată nu face asta, pe câtă vreme opera de artă amorală poate fi operă de artă adevărată, deși moralitatea adevărată ar fi dacă ar fi și pură. Și filozofia poate corupe, când atunci e o filozofie greșită. Pe când arta poate fi imorală rămânând artă, deși în scădere;

5) în sfârșit, opera (cel puțin mare) de artă dă ceva din Absolut; cred în acest fapt și îl simt, dar rațional de unde știm? Asta nu poate spune arta. Nici știința. Ci filozofia (aceasta are creatorul artei și al filozofiei).

9 august 1973

Inducția poetică⁶⁴

Arta are cunoaștere - au dovedit-o și paragrafele precedente - dar care e mijlocul principal de cunoaștere al ei? Știința se servește mai ales de experiență și deducție, filozofia, de mai multe mijloace (vom vedea), dar arta de ce se servește în mod principal? Obişnuit, se spune: de intuiție. Alteori se spune: de instinct. Artistul are sau nu are instinct. Se mai spune de la un timp: arta esențializează, deci ea servește de esențializare. Dar nu știm bine ce este instinctul; în cazul de mai sus se face doar o metaforă, mutându-se instinctul din domeniul biologic în cel spiritual. Însă instinctul, în cazul de față, este tot o intuiție. Cât despre esențializare, ea e rezultatul, nu mijlocul. Afară de faptul că esențializări fac și știința, și filozofia, dar altfel.

Rămâne deci intuiția. Ce este ea nu ni se spune, rămâne ca o etichetă (academică). Noi vom încerca să arătăm ceva în acest sens - cel puțin ce e *preintuiția* sau calea care o precedă. Aceasta este ceea ce vom numi *inducția poetică*. Ce este inducția în logică, se știe; se pleacă de la multe cazuri concrete pentru a se ajunge la o lege ori la o formă, la o structură; deci, la o *sărăcire* a realului, dar la un fundament al lui.

În inducția poetică cel mai important este invers: se pleacă de la multe cazuri concrete, dar pentru a se ajunge la o valoare și mai plenară, chiar mai concretă - la un tip simbolic. Artistul construiește o schemă, pe care o umple cu toate trăsăturile concretului. De fapt, sunt trei feluri de inducții poetice:

1) prin acumulare (cuplare) (și eliminare): scriitorul pune în personajul pe care l-a observat și alte însușiri specifice, luate de la persoane ori cazuri înrudite, pentru a da astfel o și mai rezonanță plinătate personajului ales ori cazului. Din multe persoane observate se face chintesența concretă a unuia, care a servit *numai ca prim model*. Iar după aceea scriitorul face o fabulație (roman, nuvelă, piesă de teatru, poem), în care personajul ori personajele găsesc cadrul ideal de valorificare. Totodată scriitorul eli-

mină ceea ce ar contrazice sensul tipului ori l-ar îngrămădi difuza;

2) prin simplificare (și esențializare) scriitorul liric, de exemplu, alege din stările lui sufletești pe cea care e mai caracteristică și mai directă și o pune într-o poezie ori mai multe. De cele multe ori scriitorul respectiv a observat mai multe asemenea stări ale lui și când dă pe cea mai expresivă o cântă în poezie. Atunci *ea s-a precizat* complet la el. Atunci o detașează de restul fenomenalității lui psihice, o adâncește și o dă ca pe o esență; ca în cazul un fel de „parantezare” de fenomenologie poetică. Rareori se face aceasta chiar de la început: de fapt s-au acumulat și aici mai multe impresii și o alege pe cea care s-a precizat mai mult. Prin simplificare în *adâncime* și aici elimină scoriile, lucrurile secundare sau contrazicătoare (dar, ca și la nr. 1, păstrează contra-indicațiile *interne*, cari dau specificitate tipului sau cazului);

3) prin integralizare. În acest caz, scriitorul dă idei filozofice în aforisme, reflecții, sugerări risipite din când în când. Dar acestea s-au făcut posibile după o lungă experimentare a vieții. Scriitorii tineri a fost și la ei o experiență, deși principalul e înjecția lor, vezi și *arta naivă*.)

După ce s-au făcut toate acestea sau în timp ce se fac, apare intuiția, *dacă apare*, momentul transfigurat. Intuiția (căreia spunem inducție, fiindcă principalul e la cazul 1 de mai sus, unde se face acumulare-acuplare). Artele înseși se pot clasifica în aceste trei feluri de inducții poetice. În genul epic e mai ales *inducția-simplificare* (dar care ajunge la detectări-sondagii în esența existenței: parcă se crapă pământul și apare lavă din adâncuri); arta plastică e *inducția-acumulare* fără fabulație (cel mult o adăugare; supunem noi, de exemplu, povestea unui erou); în muzică e *inducție-simplificare* și integralizatoare; în muzică e lirism adânc filozofic (pentru cine poate să-l aibă, când ascultă), iar fabulația e *lipită*, e adăugată de cuvinte (pe cari e bine să le știi de mai înainte: libretul, recitarea).

Luceafărul lui Eminescu e ceva complet și epic, și liric, și filozofic: artă supremă. Unii socot poezia lirică principala artă, cea epică, alții... etc. De fapt, aici sunt preferințe subiective. În arta epică poate fi și lirism, precum și filozofie; cele trei inducții se resping, ba, ideal e să se combine în ceva integral; spre așezându-se azi, când se vorbește de romanul-poem?

Intuiția are loc în urma experienței acumulative (cum zicea Napoleon că țâșnește intuiția după mult studiu și meditație. Uneori precede experiența, dar tot în urma altor experiențe și meditații). Dar numai la cei chemați; vulgul trăiește din instincte, obiceiuri, conformisme. Intuiția apare la naturile pure și adânci, cari știu să prindă ajunurile⁶⁵ Existenței. în intuiția-simplificare e o parentezare și scriitorul face în parcela aleasă și un fel de dezghiere a sensului. La scriitori se adaugă limba: lexic bogat sau sintaxă elegantă, perioade armonioase. Apoi: compoziție arhitecturală, sens de ansamblu etc.

11 august 1973

Gnosa artistică

Pot spune și așa. Gnosa artistică are trei mijloace: 1) inducția poetică (prin acumulare și selectare, prin cuplare); 2) apriorismul practic (ceea ce am numit inducția prin simplificare; adică, autorul își cântă ori proclamă *adevărurile lui*, stările lui de suflet, cari nu-i sunt date din studiul experienței, ci, în esență, îi sunt motive și numai trezite de contactul cu non-eul; 3) aforistica difuză (care nu e întotdeauna ori nu e la fel de bogată sau la fel de valoroasă) ce e risipită în operă și exprimată mai mult în nuanțe.

August 1973

Limitele gnosei artistice:

1) gnosa artistică nu e completă, nu-ți spune ce e în chimie etc., nici cum s-a făcut lumea. A te instrui numai cu arta înseamnă să te hrănești numai cu lichide;

2) nu dă cunoaștere sistematică, ci difuză. Sistemul are și el valoare;

3) nu e abstractă; e drept, *arta e un concret din care emană perpetuu abstracții*. Din artă se desface profuzie⁶⁶ de abstracții, ca un izvor de apă minerală din care ies mirosuri continui. Dar abstracțiile artei sunt vagi, n-au precizie, și tocmai în asta constă valoarea lor. Precizia e însă necesară și ea în cunoaștere, și mai ales pentru viața practică. Știința e prin excelență precisă, iar maximul preciziei este *cuantificarea*;

4) arta nu motivează (sau foarte rar și cu riscul de a cădea în didactic);

5) arta și morala; când e morală ori religioasă, ori social minunată, dar care e imorală e mare pericol. Consumatorii romani (ca și de cinema, teatru etc.): ceva biologic, un fel de *gare*. Nu învață mai nimic, ci ca să-și piardă vremea (să omorâ timpul), ori din vanitate; nu e cultură. în preistorie și în societăți patriarhală arta era îmbinată cu fond moral, religios, filozofic. în epoci autonomizărilor-demitizărilor nocive, uneori demonice, perverse și azi. Cea mai mare erezie: că arta e morală prin ea însăși (ori o religie a artei a artei). Societatea umană: pe solul literaturii și înșămânțat germeii desfacerii; în Apus n-a fost așa (adică n-a pledat pentru comunism⁶⁷), dar a pledat pentru individualism și perversității adeseori. în Italia, azi cinematograful face propagandă pentru comunism⁶⁸, pentru succes comercial și pentru scopuri politice.

Omul comun nu trăiește în primul rând arta în artă, ci în ginea lubrică; succesul pornografiei. Dar chiar și cel care trăiește atunci când e opera de artă în față ori o citește, o aude, *după ea* lucrează în el imaginea ori sugestia lubrică sau antisocială și nu tentația pe care i-o dă haina artei;

6) cred că arta dă Absolutul, un ecoul al lui. Dar de unde? Asta n-o poate vedea decât filozofia. Pentru siguranța Absolutului să avem ceva care să fie și complet și abstract, și sistematic. (moral?) Trebuie să ne adresăm altei discipline: filozofia, de vom vorbi altă dată. E adevărat că e un tragic al filozofiei: poate să-și țină promisiunile? Adică să ajungă la Absolut? Vom vedea.

August

Arta dă cunoaștere - e cert; atunci de ce s-a ivit purismul? Iată cum se pot explica lucrurile. Purismul s-a ivit pentru că:

1) s-a căzut în didactic, arta s-a didacticizat uneori. Lucrețiu mai merge, lumea era mai receptivă atunci pentru lecțiuni, dar modernii sar de un metru când aud de didactică și de moralizare). Morala, didacticul moralizator ori politic au părat;

2) arta angajată (care vrea și cunoaștere, dar și un catalizator social, un *instructaj* sub forma artei) a exagerat și ea. Și individualismul modern s-a iritat (plus artificializarea elegantă) și atunci a căzut și el într-un exces: a lansat tema că arta n-are nimic comun cu cunoașterea, cu instruirea (vezi cuvintele lui E. Constantinescu);

3) s-a exagerat valoarea de cunoaștere a artei, din care s-a făcut un instrument gnosisic mai important decât știința și filozofia; Blaga a spus că *uneori* adevărul se exprimă mai ușor prin artă. Și a spus: se exprimă, nu se descoperă. (Să verific.) Vezi ce a scris M. Sorescu etc. Vezi câte opere tendențioase au apărut în epoca contemporană, *ca niciodată în istorie*. Curioasă contradicție azi: lumea nu vrea didactic în artă, și totuși, se vorbește mereu de artă angajată (intervine și conformismul).

24 aprilie 1974

I. Din ansamblul considerațiilor arătate rezultă că arta are o mare virtute gnosisică. Artă dă un univers. Se vorbește de universul fiecărui artist, iar mai mulți artiști sau mai multe opere de artă dau un caleidoscop ontologic, o floră de universuri cari încântă și hrănesc spiritul cititorului, ascultătorului etc. Mijloacele ei, în acest sens, sunt numeroase, dar cel mai specific ei este *simbolul plenar*, așa că face să ne oprim un moment asupra lui, pentru a-i vedea mecanismul din punctul de vedere al logicii.

Și anume: arta vine cu o metodă logică nouă (în mod implicit, nu explicit): *inducția poetică*. Ea e ceva invers inducției baconiene (sau inducției complete), care simplifică și reține numai generalul, pe când inducția poetică sau inducția simbolică *adună generalul în individual*; ea nu elimină, nu simplifică, ci acumulează. Elimină numai ceea ce e discordant cu simbolul plenar și cu tipul. E adevărat, arta operează și intuiții discrete în suflet sau situații (vezi, mai ales, poezia lirică pe care unii o consideră artă supremă, ori în muzică. Muzicantul de geniu intuiește în sufletul său trăiri cari sunt adevăruri generale sublimе), bazându-se pe un singur caz (o trăire a poetului sau scriitorului), iar asta are valoare umană, dar e totodată și ceva general, tipic sau simbolic, deci e un caz nu *simplificat*, ci tot concret, în care se adună, de fapt, generalul.

II. Potența gnosisică a artei e ceva atât de vădit, încât apare curios că nu s-a văzut ori că a fost combătută, dar, dacă vom cerceta să vedem de ce s-a combătut un fapt atât de evident, vom înțelege și mai bine problema sau de ce nu s-a văzut puterea de cunoaștere a artei. Cauze:

1) așa-zisa *artă angajată* a făcut caz, adeseori demonstrativ, de cunoașterea și educarea-formarea modelelor; revoluție prin ar-

tă. Dar asta a iritat individualismul, mai ales modern, și mai pe gratisiști, pe seniorii (sau cari se credeau astfel), pe castele artei pure, văzând în angajare și cunoaștere o atingere a artei servitilizare a ei;

2) înțelegerea greșită a modului prin care arta poate fi gnosisică. Adică tezism-tendenționism ori didacticism. Asta a exagerat arta. Căci arta e adânc gnosisică, dar *în mod indirect*. Deci în mod indirect ea e mai adânc cunoscătoare decât arta didactică (acum însă e un război exagerat contra didacticului, se vede că "didacticism" în orice, și într-o frunză care se clatină în vânt. Crișan fac pe grozavii).

Că arta are gnosă puternică, deși în mod implicit, se vede din faptul că publicul și chiar copiii sunt avizi, de câte ori, să zicem, vădă artă, în primul rând, fiindcă sunt *curioși*; nu în primul rând pentru emoția estetică în sine (care vine și ea), ci în primul rând fiindcă vor să afle, să descopere luminări în romane, nuvele, piesa de teatru etc. pe care o citesc. Iar curiozitatea e un *factor gnosisic* prin excelență. „Și ce s-a mai întâmplat? Spune", zice chiar omul din popor ori copilul;

3) exagerarea. După contestarea potentei gnosisice a artei, s-a trecut la exagerarea valorii științifice ori filozofice a artei. Iar exagerarea lucrurilor stău astfel: ea poate fi utilă, poate ajuta la cunoaștere, ca și la emoție artistică, dar poate și distruge t... (*qui embrasse trop n'embrasse rien*⁶⁶ se potrivește și aici). Exemplu, să citez din prefața lui Marin Sorescu la volumul *[Trăirile și sferele de influență]*, unde face din Lucrețiu un mare deschizător de orizonturi filozofice și științifice, când, de fapt, el a versificat ceea ce se știa de la Democrit⁷⁰.

III. Și cu asta punem în chip necesar problema limitelor gnosisice ale artei, nu numai rezultatele pozitive, ci și limitele. Problema bloul limitelor cunoscătoare ale artei:

1) arta dă foarte multe cazuri sau simboluri plenare, un material imens, organizat în armonii minunate, dar valoarea gnosisică depinde de puterea de meditare a gustătorului de artă. Altfel, ceea ce se întâmplă foarte des, totul rămâne o plăcere trecătoare și chiar mai mult o trăire esențial biologică. A rămâne deci strict gnosica artei e de multe ori, dacă nu întotdeauna, ca și când cine s-ar hrăni numai cu lichide;

2) arta nu poate da o cunoaștere completă. Nimeni n-o să învețe chimie ori geologie și botanică din artă. Poate să întâlnească pagini despre chimie, arhitectură (vezi la Călinescu), dar asta e pentru a descrie un tip, ca mijloc de a construi un tip de om (oameni - și ca paradă). Cel mai mult se învață din artă filozofie și mai ales psihologie. Artă e, în definitiv, o *antropologie patetică* mai mult chiar decât filozofia, care se ocupă să dea realitatea în sine, nu numai de om;

3) *arta nu motivează*. Ea este geniul afirmației, ca și proverbele, maximele, ca și, în cea mai mare parte, religiile. Dacă încercă să motiveze cade în didacticism;

4) *nu e sistematică*. Sistemul e o adunare, un calapod oarecum și o procustizare a realului. Iar artă e liberă, spontană, respectă realul. Sistemul e și didactic, deși poate fi măreț, poate să facă concurență onticului, așa cum romanele (Balzac), epopeile pot face concurență stării civile ori istoriei.

Trebuie să recunoaștem însă că artă are „sistemul” ei, dacă vrem să păstrăm tot acest cuvânt, adică modul ei de a organiza materialul și toată gnosa. El poate fi admirabil, chiar sublim, dar gustătorul de artă trebuie să-l spargă pentru a extrage cunoștințele și a le organiza în sisteme proprii și propriu-zise;

5) artă nu dă cunoaștere abstractă, de aceea nu e nici sistematică, sistemul se bazează pe abstracție și etajare-derivare.

Temă de mare valoare: adevărata cunoaștere e, în faza ultimei, abstractă. Nu mai vorbim de abstracția *cuantificată*, de legi cuantificate (vezi logica). Dacă nu ajungi la cunoașterea abstractă rămâi în starea (faza) tribală a cunoașterii. Dar trebuie să recunoaștem, e destulă abstracție în artă: a) vezi semnificația de ansamblu a unei opere artistice; b) sensurile cari „exală”, dacă putem spune așa, din fiecare simbol, ca dintr-un clivaj spiritual, în care însă obiectul rămâne întreg (simbolul). E o continuă respirație de sensuri în artă și *valoarea acestora e mai ales după numărul și adâncimea acestor sensuri*: sugerări pe cari le dă concretul artistic (simbolul plinar).

Și aici ne întâlnim iar cu artă abstractă. Abstracționismul: s-ar zice că el infirmă teza noastră că artă nu dă cunoaștere abstractă, dar nu e așa. Fiindcă artă abstracționistă e, în fond, un omagiu adus figurii abstracționismului în artă, e un *figuretinism*, menit să se pună în mai mare volum un sens, o idee. De aceea se caută o figură *nouă*, dar și mai expresivă, o figură mai schematică și mai

calculată, dar care să închidă o temă, o idee. Asta, când ideea există, fie cât de vagă; dar la artiștii mediocri nu prea sunt idei așa de așteptate să... le pună privitorii. Și chiar când nu e nici o idee, dar e o *enigmă*, e bună până la un punct, această enigmă joacă rolul unei idei. „Ce a vrut să spună autorul” asta impresionează pe privitor. Totul e că artistul să reușească în *a face să se creadă că a spus o idee*, chiar dacă nu e nici una. Căci în artă abstracționismul lucrează și mulți farsori cari, mulți, împrumută; formula se pune tează la asta (ceea ce nu e la artă clasică). De cele mai multe ori „operele” abstracționiste sunt figuri (criptice) parodice, cari dă impresia că în ele se mișcă o gânganie.

Abstracționismul - cel reușit - e artă de a potența un sens (de obicei banal), e artă de a scoate noi potente din figuri, e un *figuretinism* pe un plan mai înalt ori mai abstract. De multe ori nu se înțelege nimic, mai ales dacă autorul a uitat să adauge... „nădăd de întrebuintare”. Din punctul de vedere estetic în abstracționism e *figura*.

Nu ignorăm că sunt literați cari fac expuneri abstracte sau paradă de știință pozitivă, dar, dacă asta nu e pentru a construi un tip (vezi în *Crimă și pedeapsă* de Dostoievski, ce discuție lungă și strânsă între criminal și procuror; e ceva abstract, dar s-a recunoscut un tip) - vezi ce am spus mai sus - ori, dacă nu miroase o potentație și subtilă, apoi trebuie să-l consideri și pe autor ca un personaj din roman. Dar, cu tot volumul ei de abstracții, nu se poate spune că artă dă o cunoaștere abstractă a realului, ci mai degrabă o potențare a sensurilor lui abstracte și nu *noi abstracții*, care *variază* după autor și după cititor; și abstracții lirico-intelectuale, abstracții trăite, neinventariabile, uneori chiar neprecizabile: o gnosă afectivo-intelectuală, bazată pe contemplație, visare, revelație în lanț. Cu asta însă nu se zidesc cetăți (de spirit). Și se poate spune că nici un cititor-privitor-ascultător de artă n-a ajuns mai mult decât numai din asta. Artă dă un univers, dar un univers în care simte nevoia să intervină un geometru;

6) am ajuns astfel la marea problemă: poate artă să recunoască Absolutul? Căci doar *asta* ne interesează în primul rând (*that is the question*). Artă nu dă, după toate probabilitățile, o trăire a Absolutului (ceea ce e prima condiție a cunoașterii, să pozezi o idee în ectul - în orice domeniu). Cine a audiat un preludiu de Bach sau o simfonie de Beethoven, ceva din muzica populară și n-a simțit că universul își revelează un reflex funciar și viața, un destin ult...

cine a ascultat muzică mare și n-a intuit fragmente din meridia-
nele de dinăuntru ale Universului, acela a pierdut poate pentru
totdeauna - afară de religie etc. - să prindă ceva din Absolut.

Și totuși, asta nu e suficient. Nouă ne trebuie o *interpretare*
a Absolutului trăit (altfel putem cădea în pură halucinație, fie și
sublimă), chiar cu riscul de a falsifica acest Absolut; dar spiritul
nostru are nevoie de această falsificare. Iar această interpretare
nu o dă arta, sau [dă] numai un amănunt intelectualizat. Nu un
sistem și nu o trăire, după cum am văzut. Și însuși faptul dacă
trăim în adevăr Absolutul în artă nu poate fi justificat sau dovedit
de arte, ci de filozofie.

În concluzie: gnosa artistică face un pas înainte față de cea
științifică, iese din fenomen sau promite să iasă. E o treaptă mai
mult. Întrebarea este: poate exista o disciplină care, ajutându-se,
între altele, de știință și artă, să aibă abstracția, motivarea, sis-
tematizarea științei, dar să aibă absolutul artei?

Să încercăm cu filozofia.

August 1974

I. Deci, arta are valoare gnosică, asta e un adevăr cert, după
expunerea de până acum; și prin ce mod specific cunoaște? Prin
simbol. Iar simbolul ce este? E o *inducție poetică*. Ce este arta?
Ceva ce, în loc să gnoseologizeze prin renunțarea la concret și in-
dividual, ea procedează invers: îmbracă un caz ori o situație indi-
viduală cu toate *caracterele tipului*, adunate de la toți cei ce se
aseamănă, eliminând numai ceea ce ar putea să dilueze (contra-
zică) tipul și lăsând și anume trăsături individuale: 1) noțiune in-
dividuală; 2) plasticizată și 3) reprezentativă.

II. Cum s-a ajuns atunci la ideea că arta nu are cunoaștere
ori scop de cunoaștere?

1) fiindcă propagandiștii politici, moraliștii și pedagogii, și
mai ales primii, au făcut prea mult caz de artă, literatură (consi-
derând-o o armă din panoplia lor ideologică). În felul acesta au
stricat și arta cel mai adesea, și au glorificat lumea cu moralism,
politicianism, tendenționism (deosebirea dintre tezism și tenden-
ționism să o fac aici, dacă n-am făcut-o în alt loc);

2) fiindcă unii au exagerat valoarea gnosică a artei (să citez
din Sorescu; iată-1, deci, pe Lucrețiu și poezia lirică cei mai mari

oameni de știință!). Aici se potrivea cel mai bine dictonul:
*embrasse trop n'embrasse rien*².

III. Concluzie justă: rezultate și limite

Prin artă omenirea și-a anexat un nou mijloc (mai adânc)
cunoaștere. Ne oprim aici? Nu. Ci trebuie să ne adresăm și a
discipline.

2 februarie 1975

I. Concluzie: arta înseamnă, dacă nu în primul rând,
imediat după el, cunoaștere. Modalitățile ei gnosice sunt multe
după cum am văzut, dar, în esență, se pot reduce la *inducția poe-
tică*³. Chiar poezia lirică e, în esență, o astfel de inducție, fiind
poetul se ia pe el ca ceva reprezentativ, ca un model uman (ca
carne și oase) sub unul din aspectele lui. Iar muzica este
înainte de toate, lirism ce se servește de sunete: însăși muzica
epică e lirism, în fond.

Dacă artistul, literatul dă cunoștințe informative și sensuri
exprimate precis, asta e că atunci vorbește în el omul de știință
filozoful, cari, în măsuri diferite, există în orice om și mai ales
artist. Fără *idei* n-ar exista patetica creatorului de artă.

Orice operă de artă are o *temă*, e *tematistă* (propon a
termen pentru a înlocui pe cel suspect: *tezistă*). Numai tenden-
țioasă să nu fie!

II. De ce s-a combătut ideea că arta e cunoaștere/și
cunoaștere? Din trei cauze:

1) s-a *exagerat* puterea gnosică a artei, mergând până la a
socoti ca principalul mijloc uman de cunoaștere (vezi Ma
Sorescu etc. încă o dată s-a devenit dictonul: *qui embrasse
n'embrasse rien*⁴);

2) s-a făcut adesea din artă un mijloc de propagandă,
ales politică, socială ori morală. Și s-a căzut în tendenționism
tă artificială).

Asta a adus creația cunoscutului *artă pentru artă*, arta p
Dar orice artă adevărată e *pură* în sens: fără idei social-poli
morale. Mai ales în epoca modernă și contemporană arta a c
nit și un arsenal de război;

3) în sfârșit, s-a format o idee falsă de poet, de artist, c
un fel de nobil om... iresponsabil. O dovadă e că dacă un or
știință sau un filozof a scris și poezii, știința sa, mai ales filo
lui, e acceptată mai greu. Cazul Blaga. În genere așa e: filo

poetilor (nu cea care *rezultă* din opera poetică) e cam literară, iar poezia filozofilor e cam cerebrală; dar nu e întotdeauna așa: de exemplu, Blaga. Și noi aici ne referim la elementul gnosis din opera de artă, nu la filozofia *formală* a poetilor sau artiștilor. Gnosa *din artă* ne interesează, și nu cea de... seminar a artiștilor. (Să nu se uite că filozofia a început cu poezia, la elini, și cu religia.)

III. 1) Nu dă gnosa completă (te hrănești numai cu lichide?);

2) arta nu dă, într-un fel, gnosa abstractă, deși în alt fel orice gnosa e abstractă;

3) nu face sistem (dar îl pot face comentatorii) și are propriul ei sistem;

4) nu-și motivează afirmațiile. Arta e geniul afirmației;

5) problema artă și morală. Când arta dă cunoaștere licențioasă ori anarhică, ori de insolentă metafizică, e mare pericol. Arta de acest fel a măcinat mult din disciplina omenirii, din adevăratul spirit. Anarhia de tip artistic e cea mai funestă dintre toate. Ea dă vivacitate imaginilor imorale și mai dă prezumția superiorității, deci a justificării, a unui țel de noblețe (noblețea ca mistică);

6) problema artă și Absolut.

Octombrie 1975

I. Prin urmare, este evident că arta e și un mod de cunoaștere, deși nu acesta e primul ei scop, dar cunoașterea e un mijloc principal prin care ea își realizează scopul.

II. Vom înțelege mai bine acest lucru când vom vedea cauzele, neștiințifice, dar oarecum fatale, pentru cari nu s-a recunoscut ori chiar s-a contestat puterea gnosis a artei. Ele sunt:

1) arta angajată, care implică faptul că arta e și cunoaștere, și anume, nu o cunoaștere făcută expresiv, într-un fel, prescurtată, pentru a servi scopuri politice, sociale, morale. Și orice operă contemporană este mai ales opera individualismului, atât tehnic, cât și... aristocratic - acești individualiști mai subtili au combătut cu dispreț arta angajată și implicit, funcțiunile ei gnosice, sociale etc.;

2) excesul. Să citez un pasaj din Marin Sorescu, unde spune lucruri piramidale despre Lucrețiu (care nici n-a fost original). E ușor să găsești geniu, că descoperi în chip retrospectiv, adică după ce descoperirile au fost făcute, la anticii mai vechi, anteriori descoperirilor.

III. Acesta e rezultatul pentru cunoașterea prin artă, dar nu exagerăm și noi. Gnosa artistică are limite:

1) nu e completă;

2) are abstracții (chiar la infinit), dar nu abstracții-legi, și atât mai puțin legi cantitative, pe cari se bazează aproape toată civilizația actuală și mai ales tehnica, industria. Există chiar o abstracționistă, care e o artă, de fapt, filozofică și e valoroasă când e reușită, adică atunci când creatorul *are cap* (e filozof) mijloace de expresie: Brahms, Moore etc. Arta abstractă prin valori: geniul lui Țuculescu - mare artist -. Aici să arăt ce i-am spus lui Orleanu, completându-l: arta e observație, simțire sau trăire, gândire, inspirație, exprimare. Brâncuși a fost și un filozof (și mare). Imaginația are rolul să construiască o figură prin care să aibă un sens (ce nu poate fi decât abstract). Nonfigurativul abstracționist se servește de non-figură empirică pentru a ajunge la o figură pe planul abstracției ori al transcendenței concrete. Arta abstractă e nonfigurativă, pentru a da o figură pe un plan mai înalt: o figură „a ideii”. Un fel de pretext-semn-ghicitoare-pericol, prin care sugerează ori redă o idee, realizând astfel sinteză între concret (empiric) și abstract (general); e și o problemă de logică (a cunoașterii) aici;

3) gnosa artistică nu explică, nu justifică. Ea e un geniu al afirmației sau negației (care, în fond, e tot afirmație, fiindcă negația se face pentru a impune sau afirma anume valori în numele unor valori);

4) nu dă un sistem, ori îl face cititorul, gustătorul de artă;

5) artă și morală. Unii individualiști declară că arta e morală prin ea însăși și că e o religie. Arta a avut un mare rol în descoperirea punerea nervurilor moralei și în subminarea socială. Creatori, totuși talentați ori pornografi au fost niște carii de „elită”, care, subțiri, cu atât mai periculoși. Diavolul se semețește de artă și de dialectică (vezi cum a rățăcit Raskolnikov). Valoarea superioară Binele;

6) arta și Absolutul.

4 iulie 1976

Din cele arătate s-a putut vedea că arta e și unul din mijloacele fundamentale ale cunoașterii din partea omului. Atunci de ce s-a contestat arta?

I. Că de multe ori s-a exagerat și exagerarea aproape întotdeauna e unul din mijloacele distrugerii (anulării) ideilor sau valorilor, după ce a servit să le valorifice.

II. Arta angajată. Pentru aceasta, arta e un fel de luptător de front, un soldat înarmat cu toate sulile și spadele aurite, și tiran. Arta e o formație de război, o falangă sau un servitutand. În secolele moderne, contemporane, mai ales, arta a făcut parte din teatrul pasiv al faptelor sociale. Acest fapt a supărat mai ales pe puriștii artei și pe individualiștii prețioși, ori pe unii naivi, cari credeau că se lezează un principe, un templu.

III. Dar asta nu înseamnă că gnosa artistică nu are un rol social ori roluri sociale, și, pe de altă parte, că această gnosă nu are limite. În adevăr:

1) gnosa artistică nu e completă. Nimeni nu-și dă doctoratul în geologie, chimie, matematică, medicină etc. prin artă numai, deși unele personaje din conducere, mai ales, pot face paradă de științe (ca, de exemplu, Călinescu - arhitectură sau chimie);

2) nu e sistematică. Arta are sistemul ei propriu, care nu e al științei;

3) nu verifică afirmațiile și nu dă explicații sau motivări (deși personajele pot discuta, ori autorul să facă caz de explicări). Căci arta nu trebuie să cadă în didacticism, care e unul din mijloacele de a o ucide. Curios: arta e pură, dar nu suferă didacticul (care dă cunoaștere ori învățare, vezi dicționar). Azi însă e prea mare animozitate contra didacticului: e și asta o exagerare. Viața e formată în mare parte din exagerări;

4) nu e abstractă; aici e un mare proces: orice gnosă e, de fapt, abstractă (chiar și cel mai simplu concret) și n-are valoare decât în măsura în care sugerează abstracții, înțelesuri fie cât de vagi sau chiar necesar vagi, până la un punct; concretul artistic e învăluit de un roi de sensuri ce se emit mereu, ca dintr-o sursă de prețioasă energie a cosmosului spiritului.

Și totuși, gnosa, mai propriu, este *legea*, iar legea (noțională) cea mai precizată e legea cuantificată (discuție);

5) arta are două tăișuri: sublimează ideile pozitive, dar și pe cele negative, le dă o strălucire care le face mai pătrunzătoare și, deci, *contagioase*, suspendând simțul critic.

Aici, marea problemă: artă și morală. Căci arta e morală ea însăși, iar unii vorbesc de „religia artei” fără să știe ce spun.

Își corespund simpatia morală cu cea artistică și cultul cu cel lumesc (vezi și abuzul de expresii: „diva cutare”, „diva cutare”, aplicate personalităților artistice ori actorilor; ceva modern). Mai ales în lipsa de credință a modernilor, în contextul lor laicizare, arta începe să fie considerată de cei mai aleși (ori pretențioși) ca o înlocuitoare a religiei, ca rațiune de viață. *Religia de viață* poate fi, dar ca *ocupație* și cu condiția ca în jurul artei să se adune toate valorile spirituale. Fără suflu religios, moral și social, moare însăși arta și se transformă în cabotinism sau vizitate, ori exhibiție;

6) și cu asta ajungem la marea problemă; dă arta Absolutul? Căci aici e miezul cunoașterii (pe drumul⁷⁵ cel practic). Toate capodoperele dau vibrație, sorb de absolut, sunt sorburi de absolut, cosmosuri de spirit absolut. Marile capodopere sunt universuri ale spiritului, și mai ales muzica (vezi teoria lui Schopenhauer), deci, o ierarhie a artelor, din acest punct de vedere, dar e risipă să zică că nu [numai] poezia (și mai ales cea lirică) poate da sugestie de absolut, și sculptura, pictura, arhitectura mare etc. în orice caz, cine n-a simțit că e furat de vârtejuri de absolut ascultând pe Bach, Beethoven, văzând pe Michelangelo, da Vinci, Rafael, cîntînd și recitînd pe Homer, tragicii greci, Shakespeare etc. și-a pierdut viața; adică, moartea gnosei. Rugăciunea, arta, prietenia, bătălia, eroismul, jertfa etc. dau sensuri de absolut.

Dar una este a trăi Absolutul și alta a-l cunoaște propriu-zis; deci, orice trăire nu se poate fără nici o cunoaștere.

Trăirea unui sens, a unei valori e mare lucru și e prima condiție a gnosei în domeniul valorilor spiritului; căci trăirea unei valori înseamnă că ai *posedarea obiectului de studiat* (aici e chiar început de cunoaștere). Multe carențe filozofice, ideologice au în istorie și mai ales în epocile noastre, fiindcă nu s-a posedat obiectul (vezi în problema națiunii ori a religiei: ateii n-au posedat obiectul, n-au cucerit religia).

Obiecție: chiar dacă arta redă Absolutul și îl trăim, de ce știm că el este Absolutul? Cum îl putem deci cunoaște? Artă poate face decât filozofia, care are și abstracție, și sistematizare, explică (și stil, deci artă, adeseori). Azi însă întrebarea e: putem găsi o disciplină de cunoaștere care să aibă și absolutul artei, dar să aibă și calitățile științei (sistematizare etc.), să aibă absolut, și ceva *complet* (cunoașterea întregului existenței), de verificare, motivare, abstracție etc. Am numit filozofia. Care n-

locuiește gnosa artistică, cum nu înlocuiește știința, ci le integrează pe toate, rămânând însă cu funcțiile lor independente (dar corelate). Căci toate marile discipline de cunoaștere sunt în *legătură*, fiind chei de multe ori pentru artă, religie, filozofie, morală și chiar știință (filozofia trebuie să fie și știință, iar aceasta conduce la filozofie).

Că filozofia poate fi o iluzie, asta e altceva, dar trebuie să o luăm în cercetare, iată că aici atingem un tragic al spiritului uman, al gnosei lui, dar poate totuși că găsim o cărare salvatoare.

Noiembrie 1976

Cum se explică faptul că arta a fost socotită ca nefiind și un mijloc de cunoaștere?

I. Epoca contemporană, printre multele ei antinomii, o are și pe aceea de a fi *intens socială și intens individualistă*; cu mare densitate de viață socială, dar și cu anarhie individualistă (vezi Schatz, despre individualism).

Intens socială: *densitate, spirit de asociație, comunicare, revoluționarism social, naționalism etc.* Mai mult, mai toate disciplinele umaniste se explică și prin prospecția socială: istoria, religia, arta (vezi Guyau), psihologia și pedagogia, dreptul, până și gnoseologia (vezi P. Andrei și în ultima carte a lui Herseni⁷⁶).

Pe de altă parte, intens individualistă, dar individualism de multe feluri:

1) cel anglo-saxon, individul creator, care nu așteaptă să-i facă statul o situație;

2) cel [...] ori șmecheresc, care așteaptă totul de la stat, de la societate, ori exploatează statul, societatea (politicianismul);

3) vezi și aventurierul, cel cu spirit de bursier, funcționar, pensionar;

4) individualismul *à la* M. Stirner; anarhismul. „Nu vor merge treburile? - Renunțăm la ele!“. Acest fel de anarhism s-a produs în epoca noastră (Diogene era altceva, deși avea și el o nuanță). „Nu vom face trenurile să meargă!“

5) Individualismul de reacție, pe prea mare presiune socială (vezi Durckheim pentru presiunea socială) și pe fariseismul convenționalismului societății moderne. O englezoaică a plecat la primitivi și s-a simțit mai bine acolo. Un cuplu (Hall?) a muncit în

România, pentru țărani, și a fost încântat. Și Heyerdhal s-a sosit bine într-o insulă din Oceania;

6) *individualismul juisor*. La oamenii elementari ori comarcești asta înseamnă arta pornografică ori de crime; la cei rafinați înseamnă arta formalistă ori negativistă, parnasianistă; acești artiști sori sunt revoltați pe ideea artei angajate. Așa au apărut multe arte degenerare.

II. Excesul de *știință* a dus la reacția de a urî o artă materialistă, ca repaos al inteligenței.

III. Munca excesivă ori chiar teroarea psihică au dus la apariția unei arte *de deconectare* sau chiar de uitare, arta ca o *meditație de drogare*, dar asta înseamnă artă ușoară, fără probleme, voluptuoasă. E adevărat însă că tot azi s-a născut și complexul cenușăresei (anume, în U. S. A.), unde înainte lucrătorii citeau literatură cu conți și contese, iar la țărani români făceau basme împărați și boieri (nu e adevărat că lumea vrea întotdeauna să se împărieze în care să vorbească de nevoile și viața ei; ba, vrea o artă în care să le uite. E aici o mare problemă).

1 noiembrie

Cauzele ideii că arta nu e și gnosă

I. Individualismul estetic, de obicei fără griji materiale, și mai ales în epoca contemporană. Poezia se face numai cu cuvinte (Mallarmé). (Dar totul e *cefe de cuvinte*; și creștinismul a apărut prin Logos.)

II. Exagerarea puterii gnosice a artei, mai ales în celelalte epoci. *Oui embrase trop...* (încă o dată putem cita aceste cuvinte din Marin Sorescu etc.). Dar arta nu e un panaceu gnosic.

III. Arta (mai ales cea literară) tendențioasă. Deosebire între teză și tendenționism. Orice mare operă are o teză, un *sens ansamblu* și nenumărate în amănunte. Se poate chiar spune că orice lucru (sau ființă) are un sens și rolul artei e tocmai să-l scoată la ivele (în mod expresiv). Și anume, prin esențializare și mulțumirea lipire sau etichetare și cu atât mai puțin prin schilodire (sau delare deformantă). Adevărata artă e un detector (al esenței) și un pasticizator al lor, ea face forări în adâncul realului și apăsătoare la lumină și le dă expresie prin plasticizare. Deci, arta este totodată un scafandru și un luminător (un solarizator prin plasticitate). Ea e abisală și siderală totodată, unește adâncul cu suprafața, iar confluența lor se cheamă artă. Acesta e tezismul.

Dar tendenționismul e arta nereușită și care ori nu descoperă esența, ori nu e în stare să o descopere, și împlinește această carență prin intervenții exterioare neartistice, așa că produce un fel de monștri fără viață, chiar dacă cu intenții nobile (ca în: *La robe sans couture*). Citind (văzând) o operă tendențioasă, ai impresia de ceva mortuar și, ceea ce e și mai iritant, de ceva imperialist; autorul vrea să *impună* o idee, o voință a lui, o tendință, iar asta e insuportabil, mai ales această încercare de a te încăleca. Adică, în arta tezistă (mai bine zis, firească, organică) vorbesc lucrurile, realul în modurile lui, cu tezele lui, pe când în arta tendenționistă vorbește autorul. Firește, în orice operă vorbește autorul (orice operă, cât de obiectivă, e și o autobiografie, un autoportret în acțiune, nu confesiune). Dar în opera reușită autorul pune lucrurile să vorbească, pe când în cele tendențioase vorbește el în numele lor, transformându-se în avocatul lor. Operele reușite sunt „științifice” într-un fel, cele tendențioase sunt pledante, sunt în „logică” de pledoarie (dar în multe opere tendențioase pot fi părți admirabile, reușite, ori stilul poate fi admirabil, vezi și în Balzac. P. Istrati: tendenționismul e întrecut cu mult de talentul stilistic ori filozofic al autorului sau de părți reușite propriu-zis artistic).

IV. Arta cu mesaj impus (care cam pleacă de la o idee formală, nu de la o intuiție organică), adică arta tiranică, arta ca industrie tiranică, cum este cea comunistă⁷⁸. Arta lozincardă și interesată, în care autorii devin niște cai înhămați, conduși (și biciuiți neîncetat) de vizitii nesățioși. Aici tendenționismul și imperialismul sunt la culme (mai ales că ideologia, mesajul e contra firii). Autorul, „creatorul”, în comunism, ajunge adesea un fel de câine ce aleargă cu tinichea în coadă: „mesajul”! Abuzul angajării artei „angajate”, care adesea e artă interesată, de vechili; astfel proliferază oportunismul și mediocritatea (două orori): mercenarism și prostituare (când e și talent, e ca la Arghezi). Comunismul ordonă și *temele*, și *soluția*. Și mai vrea și realizare artistică; asta e ca și când ai vrea să cânti cu gura închisă, să vorbești cu gura închisă.

Noiembrie 1977

Cauzele ideii că arta nu e gnosică, cauzele condamnării artei angajate

Arta poate fi angajată - și e bine să fie - dar în chip firesc și cu talent, nu forțând, nu fără talent și nu interesat. (Mare parte

din literatura ultimelor două secole e angajată: cea rusă mai ales, cea franceză etc.)

O cauză a revoltei contra artei cu caracter gnosic (aspectul artei angajate: vezi abuzurile unui Brecht. Cu talent și Nietzsche impus unora idei smintite, ceva și la Schopenhauer) e oroa multora de moralism, de didactic, de artă cerebrală (până și Cerna văd excese cerebraliste). E destul să miroase pe departe dialectic ori a morală, ori a „duioșie”, că strâmbă din nasul aristocratic, prea rafinat, și sună taxiul.

Ciudățenia maximă e alta: că nu se revoltă la fel când arta este pornografică și perversă, criminaloidă, putregăioasă; o parte din succesul lui Mateiu Caragiale și Arghezi se datorează amorality, descompunerii, anarhiei spiritelor; aceste aspecte le gâdilă sensurile minții licențioase ori dizolvante din psihicul lor. Chiar publicitatea rămâne pe locuri când i se gâdilă glandele („mă umezeam când eram în team”) ca și când i se flatează anarhia socială. Pe asta contează mai ales autorii mediocri (și filmele de cinema: senzualitate și crime).

Temă. Omul comun, mai ales, are, între altele, două aspecte: 1) ceva licențios: senzualitate, anarhie, crimă chiar; 2) dar va fi și pasiv. Adică, vrea revoluție, dar fără pericol, revoluție pasivă. Speră că asta îi oferă literatura, arta licențioasă, anarhică, chiar „revoluție în genunchi”, eroism confortabil.

Dar e mult mai greu să faci artă autentică pe fonduri psihice curate; trebuie un talent infinit mai mare. Dacă n-ai talent, uneori chiar dacă ai - dai drumul la marfă pornografică, criminaloidă etc.; reușești mai sigur, mai repede, plus că poate și să ai autor, ai în trup aceste fonduri licențioase (ca M. Preda, E. Ba etc.). Toate astea în numele realismului. (Dar, dacă ești realist, ce ocolești, eviți să arăți suferințele oamenilor și toate mizeriile din comunism?)

Moralul, puritate etc. sunt, deci, un factor care îngreunează succesul, dar imoralul îl asigură mai ușor. În definitiv, de ce ai să te revoltă contra didacticismului, dacă spune ceva bun și dacă nu e artificial? Artificialul e pus de cititor, de critici, căroră morală se pare iritant. „Ia, lasă-mă cu morală! Vrei să faci predică? Vorbe des întrebuințate. În schimb, porcăria parfumată atrage.”

8 decembrie 1978

I. Deci, capitolele precedente au arătat că arta e și o cunoaștere, și încă, un mod fundamental de cunoaștere (Blaga a spus că în unele situații nu s-a putut exprima ca *sens* decât prin artă). De aceea există un univers al artei, deci, o lume gnostică extrem de bogată, care arată o gnosă dublă: cum e viziunea și lumea unui creator și cum e viziunea - lumea artei în totalitate.

(E adevărat că universul artei se referă mai ales la om, la suflet, dar în filozofie e tot cam așa. Preistoria are mai ales gnosă materială și totuși o apreciem. Cu atât mai mult trebuie să apreciem arta și gnosa ei.)

II. Și dacă gnosa artistică e o evidență, aproape un adevăr demonstrat axiomatic, cum de s-a putut susține contrariul?

Chestia e cu cântec. A vedea *de ce s-a susținut contrariul* e, deci, a adânci problema (și a infirma pe negatorii gnosei artistice). Iată cauzele:

1) estetismul individualist sau individualismul estetizant și comod. La noi, alde Lovinescu, „cercul de la Sibiu”. Parnasianism în Apus? De obicei, înși instruiți, căroră le place sau se gâdilă cu artă, dar fără obligații sau răspundere. Maiorescu la noi a fost estetizant, dar din motive sociale și naționale (în practică, funcția Maiorescu în cultura românească a fost una de om angajat, mai mult decât Gherea, așa cum etniciștii *à la* Blaga sunt mai etnici decât Brumeșeștii;

2) în schimb, unii „estetizanți” acordă mai mare valoare produselor artistice și fiindcă miros a vizon ori a putreziciune, *splendida vitia*²⁹, și li se pare că sunt mai splendide tocmai fiindcă au vițiul. Le place rafinamentul cu miros anarhic, senzual, descompus. Un exemplu: se supraestimează *Craii de Curtea Veche* și s-a spus că autorul e mai mare autor decât tatăl său, ceea ce e, în primul rând, o prostie. Mateiu a scris câteva sute de pagini înainte a vârstei [de] 50 de ani (iar Pascalii, Eminesștii au folosit mult mai puțin; s-a creat și o teorie a femeilor cu biografie [...³⁰] - ca un fenomen „normal”).

E adevărat că paginile lui Mateiu sunt excepționale (n-ar fi fost atât de excepțional considerate dacă nu era fiul lui Iancu Caragiale; aș vrea să văd ce succes ar fi avut dacă nu era fiul lui Caragiale) și mai mult prin tipuri și limbaj; artă de portretist și de *gravor subtil*. Stilul său e o succesiune, un *șirag de cam. ee*, o mare *reușită gliptică*. N-are epic și nici bogăție; nu are succes în altă

limbă. S-a mai impus și fiindcă a descris o lume necunoscută un pitoresc netrucat, în perversiunea ei.

În schimb, pe acești estetizanți îi supără când consta preocupare morală, religioasă, națională și pentru asta *scad* valoarea operei. Cum îi supără cerebralitatea și la cel mai mic m didactic sar în sus ca fripți;

3) abuzurile artei angajate, moraliste, naționaliste și mai ales socialiste, ale artistului „cetățean”, au scârbit nu numai estetizanți, ci și pe ceilalți. Un produs artistic trebuie să fie *etic*, adică prima condiție este să fie realizat din punct de vedere estetic, chiar dacă asta nu e valoarea supremă (dar valorile trebuie să fie *corelate*). Și tocmai valorile înalte ajută ca arta să fie artă mare; numai cu jucării și formalism impecabile nu se creează opere geniale sau cari să emoționeze și să modeleze veacuri milenii. Vezi Dante, Homer, Moliere, Shakespeare, Balzac, Dostoevski, Tolstoi, Eminescu etc. Mai ales în comunism³¹ abuzat și s-a răs-abuzat de arta-cetățean (până și Gorki a făcut *Mama*, care e artificială, cel puțin în prima parte).

Cu clișee ideologice și cu poezii de patriotism partinic nu se face artă adevărată; dar arta-cetățean e o mare ocazie pentru a descoperi diocri sau talente mici să facă carieră ori să-și vadă numele în rit: A. Toma etc.

Altă cauză e că s-a exagerat gnosa artei: *qui trop embrasse n'embrasse rien*³²; aici se potrivește foarte bine. Să citez un paragraf concludent dintr-o prefață a lui M. Sorescu. Dar gnosa artei e de mare, încât nu are nevoie de exagerări.

III. Exagerarea în chestiune pune problema limitelor artelor de cunoaștere. Se pot aduce următoarele obiecții, pe cari e necesar să le adâncim³³ ca să *respectăm* gnosa artistică, înlăturând obiecțiile neîntemeiate și precizând granițele sale potențiale gnose artistice:

1) gnosa artei nu e completă, dar nici o disciplină nu dădea o cunoaștere. Nici chiar filozofia, care are ca obiect realitate totală;

2) nu e sistematică, cică, așa cum e știința. Dar atunci nu e artă, ci știință, cel mult prezentată cu scopul literar. Teză: nu are *sistemul ei*, așa cum îl are și un cântec, de exemplu; ea nu e sistematică, dar e unitară, e arhitectonică (dezvoltare);

3) nu e abstractă. Orice cunoaștere e abstractă, e adevăr, dar și o imagine concretă, chiar și o senzație (vezi ce s-a spus la Goblot: senzația implică o judecată și, în orice caz, imaginea, senzația sugerează o stare de spirit, o dispoziție, o semnificație).

Aici, despre arta abstracționistă. Rareori abstracționismul e și artă. Am zice că arta e abstractă fără să știe că este. Când vrea să fie în chip formal, adică numai abstractă, e ceva neartistic: șaradă sau avorton;

4) arta nu garantează moralitatea. Nu e morală sau religie prin ea însăși. Dar filozofia este? Și chiar științele (au palmares crimele savante, crimele „perfecte”)?

E adevărat că arta a adus și ea multă descompunere (dar a și îndurat orânduiri sociale improprii; vezi în Rusia etc.). Aici problema este și morală. Azi, mai ales, unii vor să înlocuiască metafizica și chiar religia cu arta: erezie. Ei nu știu nici ce e arta, nici ce este religia sau morala. Pentru ei arta e mult mai mult un huzur de confort pentru un suflet infirm, fără respirații mari;

5) în sfârșit, marea problemă: dă arta Absolutul? Căci asta interesează, în fond, când e vorba de filozofia cunoașterii; și chiar dacă îl dă, de unde știi că e Absolutul? Trebuie să vină filozofia ca să spună dacă e Absolut. Aici, teoria lui Schopenhauer despre muzica și Absolutul (cum însăși muzica, ceva „mort”, e mai mult *biologică*). Dar înseamnă asta că însăși filozofia dă Absolutul - și nu o plăsmuire, în care arta joacă un rol principal, și nu numai ca *stil*, *căci* e construcție și invenție a unui mit abstract? Platon, Blaga nu erau posibili dacă nu erau și poeți. Aici intervine și simțul nostru de absolut.

Sublimul e tocmai sentimentul și intuiția Absolutului; așa se poate defini. El e o creație artistică ce sugerează Absolutul. De aceea, chiar arta mare e *metaforică*. Cine n-a simțit Absolutul vibrând în jurul său și în el însuși în fața unui mare peisaj „armonic” din natură sau a frumuseții unui copil, a frumuseții unui mare gest moral, de sacrificiu, cine n-a vibrat metafizic ascultând pe Bach, Beethoven, privind *Pieta*, ascultând pe Iorga, Pârvan, pe Nae Ionescu, ori *Luceafărul* lui Eminescu sau pe un mare cântăreț de muzică românească *acela și-a pierdut viața*”.

Note

Teoria cunoașterii

¹ Nae Ionescu, *Logica, I. Logica generală. Ultimul curs*, 1935. [Ediție îngrijită de Constantin Floru, Constantin Noica, cea Vulcănescu]. București, Monitorul oficial și Imprimeriile tului 1943, XI + 246 p. (Comitetul pentru Tipărirea Operei lui Ionescu).

² „omul făurar” (lat.).

³ Adăugat de autor: „1963

Cap. I: Cunoașterea parcellară (știința);

Cap. II: Cunoașterea neutrală (arta);

Cap. III: Cunoașterea integrală (filozofia)”.

⁴ „Zisu-le-a lor Iisus: dacă Dumnezeu ar fi tatăl vostru, m-aș iubi pe Mine, fiindcă eu de la Dumnezeu am ieșit și am venit. Eu nu de la Mine însumi am venit, ci El m-a trimis.

De ce nu-mi pricepeți vorbirea? Pentru că nu-mi puteți înțelegi culta cuvântului.

Voi sunteți din tatăl vostru, Diavolul, și poftele tatălui vostru vreți să le faceți. El de la-nceput a fost ucigător de oameni și m-a rămas într-adevăr, pentru că adevăr nu este întru el. Când grăiește minciuna, dintr-ale lui grăiește, fiindcă el minciunos și tatăl minciunii.

Dar pentru că Eu spun adevărul, pe mine nu mă credeți.

Cine dintre voi mă vedește de păcat? Dacă Eu spun adevărul, voi de ce nu mă credeți?” (*Evangelia după Ioan*, capitolele versetele 42-46).

⁵ „Dacă vrea cineva să-i facă voia, va cunoaște despre înălțătura aceasta, dacă ea este de la Dumnezeu sau dacă eu cunosc mine însumi grăiesc” (*Evangelia după Ioan*, capitolul 7, versetul 17).

⁶ „Duhul Adevărului, pe care lumea nu-l poate primi, pe care nu-l vede și nici nu-l cunoaște; îl cunoașteți voi, de vreme ce voi rămâneți și întru voi va fi” (*Evangelia după Ioan*, capitolul 17, versetul 17).

⁷ „Dar știm că Fiul lui Dumnezeu a venit și ne-a dat înțelegere, ca să-l cunoaștem pe Dumnezeul-cel-Adevărat; și

suntem în Cel-Adevărat, în Fiul său, Iisus Hristos. Acesta este Dumnezeu-cel-Adevărat și viața veșnică" (*Epistola Sobornicească întâia a Sfântului Apostol Ioan*, 5, 20).

⁸ Vezi: *Epistola Sfântului Apostol Pavel către Romani*, Capitolul 11, *Rămășița lui Israel. Mântuirea păgânilor. Restaurarea lui Israel*, în: *Noul Testament*. București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, p. 264-266.

⁹ Descartes a constituit o preocupare permanentă la Nae Ionescu. încă în 1912, la istoria filosofiei, Nae Ionescu, prezintă lucrarea *Istoria argumentului ontologic, de la Descartes la Kant*, pe care o redactase peste vară; în 1923, un prospect al editurii „Cultura națională” anunță apropiata apariție a monografiilor sale: *Descartes și Kant*, în colecția „Biblioteca oamenilor celebri”. Un an mai târziu, în 1924, lucra la *Traducere comentată a textului: R. Descartes, „Regulae ad directionem ingenij*; iar din 1925, începând cu data de 21 noiembrie, când deschide seminarul de logică, până la sfârșitul anului universitar 1927, vreme de doi ani, analizează lucrarea lui Descartes, *Regulae ad directionem ingenij*.

Nae Ionescu este de asemenea autorul studiului: *Descartes, părinte al democratismului contemporan*, apărut în „Ideea europeană”, an II, nr. 66, 8-15 mai 1921, p. 1-2.

¹⁰ „prin însuși faptul că este realitate” (fr.).

¹¹ „maestrul a spus” (lat.)

¹² „a cunoaște pentru a prevedea..., cu scopul de a putea” (fr.). Diction apartinând lui A. Comte.

¹³ *Evangelia după Luca*, capitolul 11, versetul 52: „Vai de voi, învățători ai Legii! Pentru că voi ați pus mâna pe cheia cunoștinței: nici voi n-ați intrat, iar pe cei ce voiau să intre i-ați împiedicat să intre”.

¹⁴ Vezi: *Epistola întâia către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel*, cap. 2, verset 1-2.

¹⁵ Carl Linnaeus (după înnobilare: Cari von Linne) (1707-1778). Naturalist suedez, care a pus bazele sistemului modern al nomenclaturii binominale; considerat părinte al taxonomiei moderne.

¹⁶ „în calitate de fenomene” (fr.).

¹⁷ „o, timp, suspendă-ți zborul”. Vers din poezia lui Alphonse de Lamartine (1790-1869), *Le lac*.

¹⁸ „cele asemănătoare se cunosc prin cele asemănătoare” (lat.); calchiere a expresiei latine: *similia similibus curantur* („cele

asemănătoare vindecă pe cele asemănătoare”), aflat la baza meopatiei.

¹⁹ „cele asemănătoare vindecă pe cele asemănătoare”, „contrarii se vindecă prin cele contrarii” (lat.).

²⁰ „cele asemănătoare se cunosc prin cele asemănătoare”, „cele contrarii se cunosc prin cele contrarii” (lat.).

²¹ De aici până la sfârșitul acestei însemnări, text adăugat 1964.

²² Despre *bucuria gândului*, Nae Ionescu a vorbit în multe rânduri; o dată, chiar și într-o scrisoare către Vasile Băncilă, din 28 august 1925: „Ar fi bine să te convingi că realitatea nu există decât o dată și că nimic din ce a fost nu va mai fi. Ar fi și cu ideile. Au gândit și alții; dar plecând de la ce date și, mai ales, în ce complex de idei? Ar fi copilăresc să ne stricăm noi înșine năstare de bucurie a gândului - singura care ne stă la îndemână otrăvind-o cu nesiguranța: dacă o mai fi spus-o și alții? Importanța e: se încadrează în chip fecund în punctul meu de vedere? Căci trebuie la închegarea viziunii mele de ansamblu a existenței, îmi asigură echilibrul meu spiritual? Intră în chip organic această viziune? Atât!” (vezi: Nae Ionescu, *Scrisori și memorii*, îngrijită de Dora Mezdrea și Marin Diaconu. Editura Muzeului Literaturii Române, Editura „Roza vânturilor”, 2006, p. 20).

²³ Pierre Termier (1859-1939). Geolog francez, autor al multor volume de versuri, printre care unul intitulat: *La joie de connaître* (1929).

²⁴ Paul Janet, Gabriel Seailles, *Histoire de la philosophie: problèmes et les ecoles*; Tome I, Paris, Librairie Delagrave, 1928, p. 910 p.; Tome II: *Histoire des ecoles*. Paris, Librairie Delagrave, 1928, p. 911-1070; Tome III, *Les problèmes et les ecoles*; *plement: Periode contemporaine*. Paris, Librairie Delagrave, 1928, p. 240 p.

²⁵ Vezi: *Epistola întâia către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel*, cap. 2, verset 13.

²⁶ Vezi: *Evangelia după Ioan*, cap. 26, verset 4.

²⁷ „obiect”, „lucru” (germ.).

²⁸ Afirmția lui Xenofon este: „Omul își închipuie Divinitatea după chipul și asemănarea sa. Dacă boii, caii sau lei ar avea mâini și ar putea picta, atunci caii ar avea zei care ar fi asemănători cu caiilor, iar boii ar picta zei asemenea boilor...”.

²⁹ „aici este buba!” (fr.).

³⁰ „numai că lucrurile trebuie înțelese fără simplism” (fr.).

³¹ Biblia, *Facerea*, capitolul 3, versetele 17-19: „Iar lui Adam i-a zis: Pentru că ai ascultat de soția ta și ai mâncat din pomul din care-ți poruncisem să nu mănânci, blestemat este pământul din cauza ta; cu trudă îți vei lua hrana din el toată viața ta. Spini și mărăcini îți va da, iar tu vei mânca din plantele câmpului. Cu sudoarea frunții tale îți vei mânca pâinea, până când te vei întoarce în pământ, pentru că din el ai fost luat; căci țărână ești și în țărână te vei întoarce”.

³² H. Bergson, *Les deux sources de la morale et de la religion* (1932).

³³ „maica hrănitoare” (fr.).

³⁴ Francois de Curei (1854-1928). Romancier și dramaturg francez. Autorul a nenumărate piese; autorul se referă aici la piesa *La Fille sauvage*, piesă în 6 acte, reprezentată la Theatre Antoine din Paris, la 17 februarie 1902; primit în 1919 în Academia Franceză; discursul de recepție, E. Boutroux.

³⁵ „răgaz”, „timp liber” (fr.).

³⁶ Pe vremea lui Maiorescu apărea: *Psicologia empirică și Logica*. Iași, Tip. Tribunei Române, 1971, manual aparținând lui Simion Bărnuțiu (1808-1864). Termenul a fost folosit pentru prima oară de Christian Wolff [*Psihologia empirică*, 1732).

³⁷ „om-sistem” (germ.).

³⁸ Vezi: *Epistola întâia către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel*, cap. 1, verset 19.

³⁹ „sfârșitul culturii, sfârșitul destinului (uman)” (lat.).

⁴⁰ „neajunsurile materialismului” (fr.).

⁴¹ *Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu* („nimic nu se află în intelect care să nu fi fost mai întâi în simțuri” (lat.); expresia lui John Locke.

⁴² Teza de licență a lui P. P. Negulescu, *Critica apriorismului și a empirismului*, publicată în 1892.

⁴³ Vezi: Nae Ionescu, *Teoria cunoștinței metafizice. 2. Cunoașterea mediată, 1929-1930*, în special: *XI. Realitatea lumii externe*, în: Nae Ionescu, *Opere*. Vol. II. Ediție îngrijită de Marin Diaconu și Dora Mezdrea. București, Ed. Roza vânturilor, 2005, p. 213-218. Date prețioase despre acest subiect și în: Nae Ionescu, *Teoria cunoștinței metafizice. 1. Cunoașterea imediată, 1928-1929*, *ibidem*, p. 9-145.

⁴⁴ Vezi, mai sus, nota 42.

⁴⁵ Particulă în limba germană care formează cuvinte compuse, cu sens de *stră-* sau *pre-*, precum: *Urgeschichte* („preistorie”), *Urgroßmutter* („străbunică”).

⁴⁶ Alfred Weber, *Histoire de la philosophie europeene*. Paris, Germer Balliere; Londres, H. Balliere; New York, Balliere, 1892. Trimiterile sunt la ediția a 8-a. Paris, Librairie Fischbacher, 1921.

⁴⁷ „din nimic nu se naște nimic” (lat.); formulă ce rezumă învățătura lui Epicur despre caracterul necreat al universului.

⁴⁸ „rezultate” (fr.).

⁴⁹ Roman al scriitorului scoțian Archibald Joseph Crockett (1896-1981), apărut în traducere franceză în 1952.

⁵⁰ „logica este aceeași pretutindeni și toți oamenii sunt filosofi” (fr.).

⁵¹ Harald Hoffding, *Den nyere Filosofis Historie*, tradusă în 1894 în limba română, cu titlul: *Noua istorie a filozofiei*.

⁵² Vezi, mai sus, nota 43.

⁵³ Vezi: *Epistola întâia către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel*, cap. 13.

⁵⁴ Gheorghe Doru, *Maorii*. București, Editura Tineretului, 1966, 155 p. + 8 f. ilustrații.

⁵⁵ „nu vom ști niciodată” (lat.).

⁵⁶ „gândesc, deci exist” (lat.).

⁵⁷ Eduard Laskine, *Le socialisme suivant les peuples*. Paris, 1920.

⁵⁸ „pereți etanși” (fr.).

⁵⁹ Vezi, mai sus, nota 46.

⁶⁰ „argument irelevant, concluzie sau teză irelevantă” (lat.). Eroare logică în care se prezintă un argument care poate fi valid în sine, dar susține validitatea unei afirmații diferite de cea care ar fi urmat să fie dovedită.

⁶¹ „idolii pieței, ai discuțiilor publice” (lat.); unul dintre „idoli” ai inteligenței, identificați de Francis Bacon; ceilalți: *idola tribus* („prejudecăți moștenite”), *idola specus* („prejudecățile se văd în oglindă”), *idola auri* („prejudecățile se văd în aur”) și *idola auri* („prejudecățile se văd în aur”) se din inconștient), *idola theatri* („falsul primit prin sistemul gândire”).

⁶² „Ignoranța științifică” (lat.), titlul unei lucrări a lui Nicolaus Cusanus.

⁶³ „fără nimic în plus” (fr.).

⁶⁴ „Kant a ridicat cel mai mare monument rațiunii umane” (fr.).

⁶⁵ „a trebui”, „a se cuveni” (germ.).

⁶⁶ Prin „mordehaist”, Băncilă desemnează filozofia marxistă, denumită astfel, criptat, de la numele real al lui Karl Marx, Mordechai.

⁶⁷ „ei caută adevărul” (fr.).

⁶⁸ Revista „Contemporanul”, sub genericul *Valorificarea critică a moștenirii noastre culturale în spiritul concepției marxist-leniniste*, găzduiește cuvântările din cadrul programului de dezbateri al Academiei de Științe Sociale și Politice, cu privire la valorificarea critică a moștenirii culturale cu tema: *Filozofia lui Lucian Blaga*, care au avut loc în data de 29 mai 1970; vorbitorii sunt, în ordinea din revistă: tov. Dumitru Isac, tov. Nicolae Bagdasar, tov. Ion Ianoși, tov. Alexandru Tănase, tov. Alexandru Posescu, tov. H. H. Stahl, tov. Pavel Apostol, tov. Virgil Teodorescu, tov. Edgar Papu, tov. Valeriu Răpeanu, tov. Ov. S. Crohmălniceanu, tov. Nicolae Gogoneață, tov. Mihail Pișcoci, tov. Henri Wald, tov. Alexandru Dima, tov. N. Tertulian, tov. Alexandru Ivasiuc, tov. Ion Dodu Bălan, cu un *Cuvânt de încheiere* al tovarășului Miron Constantinescu; vezi: *Valorificarea critică a moștenirii noastre culturale în spiritul concepției marxist-leniniste, în „Contemporanul”*. Săptămânal politic, social, cultural. Nr. 24 (1231), 12 iunie 1970, p. 6-7-8; cuvântarea lui H. Wald, p. 7-8.

⁶⁹ Semnificația literală: „zeul de pe mașină” (lat.); cea simbolică: orice rezolvare bruscă a unui conflict, prin intervenția proriei divine.

⁷⁰ Vezi: *Epistola întâia către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel*, cap. 13.

⁷¹ Paul Janet, Gabriel Seailles, *Histoire de la philosophie: Les problemes et les ecoles*; Tome I, Paris, Librairie Delagrave, 1928, 910 p.; Tome II: *Histoire des ecoles*. Paris, Librairie Delagrave, 1928, p. 911-1070; Tome III, *Les problemes et les ecoles; Supplement: Periode contemporaine*. Paris, Librairie Delagrave, 1929, 240 p.

⁷² „lipsită de imaginație” (fr.).

⁷³ Prin „cei de dincolo”, Băncilă îi definește pe exilații regimului comunist.

⁷⁴ „treaptă”, „grad” (germ.).

⁷⁵ „vezica înotătoare” (fr.).

⁷⁶ *Creațiune și păcat* este titlul unei conferințe, rostite de Nae Ionescu, în 11 noiembrie 1929, în cadrul ciclului organizat de Ateneul „N. Iorga”, în sala Teatrului Național din București; publicată 11 ani mai târziu: *Creațiune și păcat*, în „Buna-Vestire”,

seria a II-a, nr. 89, 31 decembrie 1940, p. 2; inclusă în: Nae Ionescu, *Teologia. Integrala publicisticii religioase*. Ediție, introducere și note de Dora Mezdrea. Sibiu, Editura „Deisis”, 2003, p. 89-91 (Colecția „Philosophia Christiana”).

⁷⁷ „în calitate de om de știință” (fr.).

⁷⁸ „zeița rațiune” (fr.).

⁷⁹ Vezi Mihai Eminescu, *Scrisoarea I*: „Uscătiv așa cum este gârbovit și de nimic,/Universul fără margini e în degetul lui mic”.

⁸⁰ Ideea filosofică de *rost și rânduială* a fost valorificată de I. C. Amzăr în anii din urmă, într-un studiu apărut în străinătate de care Băncilă nu avea cunoștință: *Rânduială la români*, publicat în volumul colectiv: *Rânduială*. Ivry, colecția „Perspective românești”, 1973, p. 195-213; în România, a fost tipărit în vol.: *Rânduială, legea lăsată de Dumnezeu*. Ediție îngrijită de Dora Mezdrea și Dinu D. Amzăr. București, Editura România Press, 2006.

⁸¹ „gândesc, deci exist” (fr.).

⁸² Vezi: Octav Onicescu, *Nombres et systemes aleatoires*. Bucurest - Paris, Editions de l'Academie de la Republique Populaire Roumaine, Editions Eyrolles, 1964, *passim*; id., *Principes de logique et de philosophie mathematique*. [Bucarest], Editions de l'Academie de la Republique Socialiste de Roumanie, 1971, *passim*.

⁸³ „cum nu e altul mai înalt” (lat.).

⁸⁴ „propria lui cauză” (lat.).

⁸⁵ Autorul se referă, probabil, la lucrarea lui Scheler, *Die Wissensformen und die Gesellschaft* („Formele de cunoaștere a societății”), apărută în 1926.

⁸⁶ N. Bagdasar a fost coordonatorul *Istoriei filosofiei moderne*, vol. I-IV. București, Societatea Română de Filosofie, 1937-1941.

⁸⁷ Prin „mordehaistă”, Băncilă desemnează filozofia marxistă, denumită astfel, criptat, de la numele real al lui Karl Marx, Mordechai.

⁸⁸ Cuvânt indescifrabil în manuscris.

⁸⁹ Vezi: Gaetan Bernoville, *Minerve ou Belphegor?* Paris, Bloud & Gay Editeurs, 1921, 236 p.

⁹⁰ Afirmatia aparține lui Cicero.

⁹¹ Vezi, mai sus, nota 73

⁹² „introduceri” (germ.).

⁹³ Trimiterea este la: *Biblia, adică Sfânta Scriptură*. Traducere după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction. București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1938, X + 1376 p. (tiraje noi în 1939 și 1940); nu cunoaștea

tem conținutul notei adăugate de Băncilă, deoarece cartea nu se păstrează.

Știință și deprindere

Eseu inedit, datat de autor: 1930-1940; evident, datarea este posterioară redactării și circumscrie, cu mare aproximație, intervalul de timp în care autorul știe că l-a redactat; de altfel, manuscrisul, de 4 file, scrise cu cerneală albastră, a suportat mai multe rânduri de adăugiri: cele cu creion negru (printre care și datarea textului) sunt anterioare celor cu pix negru, făcute în 1978.

¹ Adăugat deasupra, cu creion: „ne oprim”.

² Deasupra, cu pix negru: „renumit”.

³ Cu creionul, adăugat: „acum”.

⁴ Adăugat pe margine: „sunt de vină țărani dacă astăzi aproape nu mai au încredere în agronomi?”.

⁵ Deasupra, cu creionul: „școlare”.

⁶ Adăugat, cu pix negru: „cum s-a întâmplat azi cu *lotul de folosință* (1978)”.

⁷ Finalul frazei, adăugat ulterior, cu pix negru.

Rațiune și revelație

Eseu, datat: noiembrie 1947; transcrierea s-a făcut după un manuscris de 22 de pagini, scris cu cerneală albastră, având două rânduri de corecturi autografe (creion și cerneală neagră). Tematica aceasta a făcut și subiectul unei conferințe a lui Băncilă, a cărei dată nu o cunoaștem încă.

Publicat în „Manuscriptum”, an XXIX, nr. 3-4 (112-113), 1998, p. 90-101 („III. Gândirea filozofică”) (Număr special Vasile Băncilă).

¹ Vezi: *Epistola întâia către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel*, cap. 13, verset 12.

² „pereți etanși” (fr.).

Știință și cunoaștere

Eseu, datat: iulie 1970; transcrierea s-a făcut după un manuscris de 6 pagini.

Tipărit în „Manuscriptum”, an XXIX, nr. 3-4 (112-113), 1998, p. 87-90 („IU. Gândirea filozofică”) (Număr special Vasile Băncilă).

Artă și cunoaștere

Studiu de mari dimensiuni, păstrat în arhiva autorului sub forma manuscrisul final, de 94 file (17/20 cm), foarte greu lizibil, scris cu cerneală albastră, cu numeroase corecturi și adăugiri (cu creionul, cerneală albastră sau pix roșu); conform datării autorului, a fost redactat în 1971-1972; transcrierea s-a făcut după acest manuscris.

În arhiva Vasile Băncilă se găsesc de asemenea 1561 fișe, cele mai multe de dimensiunile 10/14 cm (dintre care 151 până în 1950), privitoare la subiectul *Artă și cunoaștere*.

Un fragment din lucrare a fost inclus în numărul special revistei „Manuscriptum” închinat lui Vasile Băncilă, an XXIX, nr. 3-4 (112-113), 1998, p. 102-112 („III. Gândirea filozofică”) (Număr special Vasile Băncilă).

În întregime, a apărut în volum, cu titlul: *Artă și cunoaștere*. Ediție îngrijită de Dora Mezdrea. București, Editura Muzeul Literaturii Române, Editura „Istros”, Muzeul Brăilei 2002, 191 p. Prima ediție este revăzută și adăugită.

¹ în arhiva Vasile Băncilă se păstrează 151 de fișe din perioada interbelică privitoare la tematica lucrării de față (1920-1940; 1942-1943); 50 de fișe cu planuri ale lucrării, dintre septembrie 1956 - mai 1978); și 16 fișe introductive, dintre iulie 1970 - septembrie 1978.

² „niște zei amici” (fr.).

³ Emilian Constantinescu, *Drama cunoașterii și poezia*, „Steaua”. Revistă a Uniunii Scriitorilor. Cluj. An XIX (222), iulie 1968, p. 3-7

⁴ în arhiva filozofului se păstrează 234 de fișe privitoare la *Natura artei*, dintre ianuarie 1953 - mai 1978.

⁵ „plăcere estetică” (fr.).

⁶ „desfătare” (germ.).

⁷ „bucurie” (fr.).

⁸ „bucurie” (germ.).

⁹ în vederea „operației de revizuire”, Băncilă a notat pe o fișă din noiembrie 1972:

„Natura artei. Se vorbește de concretul artei, dar s-a admis, oarecum diplomatic, că arta dă sensuri sau semnificații. însă ce sunt aceste sensuri [și] semnificații? Ele nu pot să fie ceva concret. Deci, sunt abstracte. Deci, arta nu e numai ceva concret, ci este, din capul locului, și ceva abstract, în măsură egală ori chiar mai mult, fiindcă sensurile se pot multiplica - vezi conotativul, între altele; pe când concretul din artă rămâne același. Arta e tot atât de mult abstracție pe cât e ceva concret, sau chiar mai mult (depinde și de „gustatorul” de artă). Atunci care e deosebirea de arta abstracționistă? Asta din urmă e încifrată și aproape întotdeauna (ori chiar întotdeauna) o alegorie. Un alegorism încifrat, cel mai adesea ininteligibil ori cersind un sens”.

¹⁰ Lacună în manuscris; reconstituirea, posibilă, ne aparține. Fragment din *Elegia din Marienbad*, în J. W. Goethe, *Poezii și poeme*, [București], Editura Tineretului, [1964], p. 79.

¹¹ în vederea „operației de revizuire”, Băncilă a notat pe o fișă din august 1972:

„Paginile 11-12 (afară de ultimul alineat) să le înlocuiesc cu dezvoltarea acestei idei. Problema semnificației artei o pune, deci, pe aceea a abstracției ei, a potenței abstracției. Arta e concretă, e plastică, și totuși e abstractă; dacă prin plastic trebuie să înțelegem concretul exclusiv, atunci arta nu e plastică. Și totuși, toată lumea știe că arta e plastică. în acest caz, trebuie să schimbăm noțiunea de plasticitate, ca să încapă în ea și potența abstractă. Și anume, plasticitatea înseamnă un individ, [o] situație, [un] ton, [o] culoare, [o] formă etc., cari radiază semnificații, cari sunt întotdeauna abstracte. Nu există semnificație ne-abstractă și abstracție ne-semnificativă. Plasticitatea vine să confirme ce am spus despre puterea semnificativă a artei, e o dovadă în plus. Dar, dacă se ține la noțiunea de plasticitate exclusiv concretă, atunci arta nu e plastică. Noi trebuie să înțelegem însă corect ideea de plasticitate”.

¹² în arhiva filozofului se păstrează 8 fișe referitoare la *Evidențe istorice*, dintre august 1970 - ianuarie 1975.

¹³ Corect: „orice neam începe...”.

¹⁴ *Vezi Petrea Crețuu Șolcanulu, lăutarul Brăilei*, Bucureș 1884, 108 pagini, Atheneul Român - Conferințe publicate în 18 -1884, VI.

¹⁵ „Se pare că natura a ascuns în fondul spiritului nostru talente și o abilitate pe care nu o cunoaștem; numai pasiunile dreptul să le facă să iasă la lumină” (fr.).

¹⁶ „glasul popoarelor” (germ.).

¹⁷ în manuscris: „Clopotul din Islanda”.

¹⁸ Lacună în text.

¹⁹ Lacună în text.

²⁰ „Efervescentă” (fr.).

²¹ în vederea „operației de revizuire”, Băncilă a notat pe o fișă din 1974:

„în capitolul Evidențe istorice să spun că arta ne dă organe cunoaștere și să las categorii de cunoaștere pentru capitolul despre simbol (ca să nu fie repetare)”.

²² în arhiva filozofului se păstrează 214 fișe privitoare la *Simbolificare*, dateate între februarie 1970 - martie 1978.

²³ în vederea „operației de revizuire” autorul a notat pe o fișă din august 1972:

„Ca introducere la primul paragraf din Mijloacele gnosice să spun că se tot declamă (se scrie) mereu că arta se face prin imaginație ori intuiție, că acestea sunt, deci, și gnosa artistului (unii spun instinct și, mai recent, *Einfühlung*). Dar ce sunt toate acestea nu ni se spune - și, în mare parte, nici nu se poate spune. Aceste cuvinte devin un plasture ce se lipește peste textul de fapt, o soluție de ignoranță disimulată. Se tot spune că știința se bazează pe raționament, iar arta, intuiție, inspirație. Dar nici știința nu e lipsită de intuiție (inspirație) și nici arta de judecăți. Un om de știință ce s-ar baza numai pe raționament ar fi lipsit de geniu, iar un artist trebuie să gândească. Și un cizmar, când face o pereche de încălțăminte, gândește (raționează) cum să o facă; cum să gândească un artist când face o operă - și mai ales una de lungă hăleine?”

²⁴ în vederea revizuirii lucrării, autorul a notat pe o fișă din 25 septembrie 1972:

„Să pun așa (când voi reface toată lucrarea pe baza unui plan mai bun):

Arta e geloasă și păstrează pentru ea ultimele secrete. Totuși vom încerca să vorbim de unele mijloace pe cari întrebuințează și cari afectează cunoașterea. Ne-am oprit

următorul hexagon: urmează denumirile. Acestea sunt mijloace gnosice directe.

Afară de acestea arta are și mijloace indirecte. Ne vom ocupa acum de prima categorie a hexagonului".

²⁵ „o chestiune de supraviețuire" (fr.).

²⁶ „rezultat" (fr.).

²⁷ în vederea revizuirii lucrării, autorul a notat pe o fișă din octombrie 1972:

„Privind Coloana infinită avem la un moment dat iluzia că începem să vedem infinitul.

Infinitul, obiectiv vorbind, e neterminat. În mintea noastră însă el nu e niciodată terminat. Fiindcă, propriu-zis, noi nu putem avea intuiția infinitului, ci numai a felului cum se formează ideea lui în mintea noastră. Această formare e ceva viu, desfășurat în timp. Atunci ar însemna că și simbolul Coloanei infinite e tot un. mit, ca și, am spune, simbolul estetic.

Sau să las mai bine și să spun că și Coloana infinită e tot numai o alegorie, dar una majoră, puternic majoră?

Masa tăcerii e tot o alegorie, dar atât de expresivă, încât tot la un moment dat nu mai vedem douăsprezece pietre, ci doisprezece apostoli, doisprezece oameni împliniți. Și atunci avem un simbol (dar, în capul nostru)".

²⁸ „vorba ca suflare" (lat.).

²⁹ „Când am trăit cu marile suflete create prin artă (...), inimile și ochii ne sunt prevenite și discern mai bine comorile de frumusețe care se află în om" (fr.).

³⁰ Vezi: *Chanson d'automne*, apărut în: Paul Verlaine, *Poemes saturniens*, 1867.

³¹ în vederea revizuirii, Băncilă a notat pe o fișă din decembrie 1973:

„I. încă o categorie de simbol. Simbolul-aluzie. De exemplu: pildele (parabolele) și fabulele, uneori snoavele (de exemplu, snoava cu fiii cari au scormonit tot pământul moștenit pentru a găsi comoara; au înțeles că, de fapt, comoara era să muncească bine. Ori istorioara cu fiii ce trebuie să stea uniți ca nuiielele într-un mănunchi). (Ori acest simbol se reduce la unul din celelalte?)

II. Chei, categorii de cunoaștere; vorbesc în două locuri (în *Evidențe istorice și Simbolificare*), vorbesc de tipuri celebre în literatură în aceste două locuri.

III. Criptic și fanatic: le repet.

IV. Să arăt că simbolurile închipuiesc teatru, magie, se reduc și ele la celelalte".

³² în arhiva filozofului se păstrează 39 de fișe privitoare la *Procesul de mitizare*, dintre martie 1970 - mai 1972.

³³ Despre *Metaforă* se păstrează în arhiva filozofului 158 fișe, dintre noiembrie 1966 - ianuarie 1979.

³⁴ „găselniță" (fr.).

³⁵ Vezi: Artur Gorovei, *Cimiliturile românilor*. București, Editura Academia Române, 1898 (o ediție mai nouă, de Iordănescu-Datcu, 1972).

³⁶ Versul: *Minune cu ochi mari și mână rece* îl regăsim în multe poeme ale lui Eminescu: *Sonete II* și *Sunt anii la mijloc*; vezi: Mihai Eminescu, *Poezii*, vol. I, II, III. București, Editura Minerva, 1982.

³⁷ Cuvinte adresate de dreptul Simeon Fecioarei Maria; vezi: *Evanghelia după Luca*, capitoul 2, versetul 35.

³⁸ Vezi: *Scrisoarea I*, în: Mihai Eminescu, *Poezii*, vol. I, II, III. București, Editura Minerva, 1982.

³⁹ Lacună în text. Reconstituire posibilă, conform *supra* și a fra.

⁴⁰ „Și trec peste altele, cele mai grave" (fr.).

⁴¹ Vezi: *Note de primăvară*, în: George Bacovia *Opere*. București, Editura Semne, 2006.

⁴² Lacună în text. Reconstituirea ne aparține, conform: Lucian Blaga, *Către*; în *Opere*. Voi. 2. București, Editura Minerva, 1974, p. 98.

⁴³ Vezi: *Melancolie*, în: Mihai Eminescu, *Poezii*, vol. I, II, III. București, Editura Minerva, 1982.

⁴⁴ Jocul de cuvinte este posibil datorită dublei semnificații, în limba franceză, a verbului *limer*. „a pili", dar și „a se șlefui".

⁴⁵ Vezi: *Peste vârfuri...*, în: Mihai Eminescu, *Poezii*, vol. I, II, III. București, Editura Minerva, 1982.

⁴⁶ Expresia consacrată este: *qui trop embrasse mal embrasse* (fr.); are semnificația: cine întreprinde prea multe lucruri odată riscă să nu termine nici unul; sau: cine aleargă după doi iepuri nu prinde nici unul.

⁴⁷ „magistrul a spus" (lat.).

⁴⁸ „un infinit nesfârșit la infinit" (fr.).

⁴⁹ în arhiva lui Vasile Băncilă se păstrează 18 fișe privitoare la *Elasticitatea categoriilor*, dintre martie 1970 - mai 1972.

⁵⁰ Despre *Crearea obiectului* există în arhiva Băncilă 24 fișe, dintre iunie 1970 - mai 1972.

⁵¹ Ernst Heinrich Weber a definit un raport legic al ratei de creștere a intensității stimulului, necesară pentru modificarea intensității senzației; el a descoperit că aceste raporturi sunt constante. La rândul său, Gustav Theodor Fechner a reluat studiile lui Weber și a descoperit o expresie matematică mai riguroasă, bazată pe procedeul covariației și al calculului diferențial și integral. Legea acestuia din urmă, numită și legea pragului diferențial, spune că, pentru a obține o creștere a intensității senzației în progresie aritmetică, este necesară o creștere a intensității stimulării în progresie geometrică; cu alte cuvinte, dacă dorim să determinăm o creștere a intensității senzației, trebuie să multiplicăm valoarea energetică a stimulului cu o câțime constantă. În timp ce stimulul crește într-o progresie geometrică, senzația crește în progresie aritmetică. Cercetările ulterioare au confirmat această ecuație, dar au semnalat faptul că raporturile constante descoperite de Weber sunt valabile în zona de intensități medii ale stimulului; la intensități scăzute, legea Weber - Fechner este contrazisă de legea semnificației.

⁵² În arhiva filozofului se păstrează 70 de fișe despre *Gnosa indirectă a artei*, dintre iulie 1970 - noiembrie 1972.

⁵³ „în linii mari” (lat.).

⁵⁴ Asupra *Criticii cunoașterii artistice* se concentrează majoritatea însemnărilor lăsate de Băncilă pentru acest ultim capitol, neterminat. În afară de cele 34 de fișe cu caracter sintetic, reproduse în continuare, se află în arhiva sa alte 165 de fișe dintre septembrie 1970-1979.

⁵⁵ În arhiva filozofului se află 66 de fișe despre *Artă și morală*, datând din perioada februarie 1956 - decembrie 1978.

⁵⁶ Despre *Arta și Absolutul* se păstrează în arhivă 148 de fișe datând din 1960 - 1979.

⁵⁷ În 1975 autorul a adăugat pe fișă:

- „a) arta creează obiectul metafizic, obiecte metafizice;
- b) arta e creată de inconștient, mai ales, care e în legătură cu absolutul lucrurilor”.

⁵⁸ „în calitate de cunoaștere” (fr.).

⁵⁹ „căci aceasta este plăcerea noastră” (fr.).

⁶⁰ Despre *Universul artistului* se păstrează în arhiva filozofului 43 de fișe, dintre iulie 1970-1975.

⁶¹ În original: -*Gh.*, termen creat de Băncilă, o prescurtare criptică a „comunismului”, desemnat prin termenul german *Geheimnis* (prescurtat - *Gh.*): „interzis”, „oprit”.

⁶² Lacună în text; reconstituirea ne aparține. Nu este în vorba de prefață, ci de capitolul II, intitulat *Liniște și neliniște natura lucrurilor*, în care Sorescu scrie: „Dacă ne interesează modul cum filozofia poate constitui izvor de poezie, unde începe și se termină alta, ori cum se interferează aceste forme ale spiritului și ale sufletului, exemplul lui Lucrețiu este cel mai elocvent. E, de altfel, și singurul poet care are un sistem filozofic, fiind același timp și poet în așa de mare măsură, încât nu poți spune dacă trăiește mai mult printr-o latură sau prin alta (ca latura unui unghi). Antichitatea e încă plină de surprize (!). Lucrețiu profilează ca un genial precursor” (vezi: Marin Sorescu, *Teoria surzătorilor de influență*. București, Editura Mihai Eminescu, 1969, 30).

⁶³ În original: *alde -Gh.* (=Geheimnis, „interzis”, „oprit), termen cu care Băncilă desemnează criptic comunismul.

⁶⁴ În arhivă, 18 fișe despre *Inducția artistică*, dintre iulie 1970-martie 1978.

⁶⁵ Lecțiune incertă.

⁶⁶ Calchiere a francezului *profusion*: „abundență”.

⁶⁷ În original: -*Gh.* (=Geheimnis, „interzis”, „oprit), termen cu care Băncilă desemnează criptic comunismul.

⁶⁸ În original: -*Gh.* (=Geheimnis, „interzis”, „oprit), termen cu care Băncilă desemnează criptic comunismul.

⁶⁹ Expresia consacrată: *qui trop embrasse mal etreint* (fr.) a semnificația: cine întreprinde prea multe lucruri odată riscă să termine nici unul; sau: cine aleargă după doi iepuri nu prinde nici unul.

⁷⁰ Vezi mai sus nota 62.

⁷¹ „aceasta este întrebarea” (engl.).

⁷² Expresia consacrată: *qui trop embrasse mal etreint* (fr.) a semnificația: cine întreprinde prea multe lucruri odată riscă să termine nici unul; sau: cine aleargă după doi iepuri nu prinde nici unul.

⁷³ Pe fișă, următoarea adăugire din 20 februarie 1975:

„Să pun: 1) inducția poetică și 2) apriorismul subiectiv. În artă lirică autorul se dă pe el ca model, ca tip, la cunoașterea căreia a ajuns printr-o decantare și sintetizare inductivă - invers de cea științifică”.

⁷⁴ Expresia consacrată: *qui trop embrasse mal etreint* (fr.) a semnificația: cine întreprinde prea multe lucruri odată riscă să

termină nici unul; sau: cine aleargă după doi iepuri nu prinde nici unul.

⁷⁵ Lecțiune incertă.

⁷⁶ Traian Herseni, *Literatură și civilizație - încercare de antropologie literară*. București, Editura Univers, 1976.

⁷⁷ Cuvântindescifrabil.

⁷⁸ în original, -*Gh.* (=Geheimnis, „interzis”, „oprit), termen cu care Băncilă desemnează criptic comunismul.

⁷⁹ „splendide vicii ” (it.).

⁸⁰ Cuvântindescifrabil.

⁸¹ în original, -*Gh.* (=Geheimnis, „interzis”, „oprit), termen cu care Băncilă desemnează criptic comunismul.

⁸² Expresia consacrată: *qui trop embrasse mal etreint* (fr.) are semnificația: cine întreprinde prea multe lucruri odată riscă să nu termine nici unul; sau: cine aleargă după doi iepuri nu prinde nici unul.

⁸³ Lecțiune incertă.

⁸⁴ în arhiva filozofului se păstrează 7 fișe cu însemnări pentru finalul studiului, dintre august 1970 - aprilie 1978; de asemenea, 89 de fișe cu însemnări bibliografice din perioada 1948-1979, plus câteva extrase de ziar, din ultimii ani ai vieții.

Indice de nume

- Adam 362
 Alexandrov 23, 162
 Amiel H.-F. 241
 Amundsen R. E. 325
 Amzăr Dinu D. 365
 Amzăr D. C. 365
 Anaxagora 144
 Anaximandru 201
 Anaximene 201
 Andrei Petre 196, 309, 352
 Antipa Grigore 296
 Apostol Pavel 196, 364
 Arcesilas 64
 Arghezi Tudor 296, 354, 355
 Arhimede 13, 40, 77, 124, 161, 184, 268
 Aristotel 44, 45, 87, 111, 135, 155, 165, 179, 181, 183, 184, 190, 198, 217, 234, 281, 282, 289, 304, 364, 371
 Atermenn 194
 Augustin, sf. 56, 84, 103, 175, 177, 179, 191, 205, 207, 245
 Avarul, personaj 269, 270
 Avenarius 41, 79, 86, 87, 90, 95, 105, 107
 Bach J. S. 241, 269, 333, 345, 351, 358
 Bachelard G. 140
 Bacon Francis 102, 123, 134, 183, 187, 206, 363
 Bacovia George 286, 371
 Bagdasar Nicolae 85, 89, 100, 101, 145, 189, 190, 207, 364, 365
 Balzac Honore de 246, 250, 262, 306, 313, 354, 357
 Barbu Eugen 355
 Baudelaire Charles 249
 Bălan Ion Dodu 364
 Bălcescu Nicolae 100, 260
 Băncilă Vasile 1-374
 Bănuțiu Simion 362
 Beethoven Ludwig van 269, 333, 345, 351, 355
 Berdiaev N. 140
 Bergson Henri 15, 31, 38, 84, 87, 92, 104, 109, 140, 149, 174, 218, 245, 291, 362
 Berkeley George 60, 77, 201
 Berling G. 269
 Bernoville Gaetan 365
 Berth Ed. 14
 Blaga Lucian 9, 23, 31, 34, 55, 56, 58, 72, 77, 115, 117, 121, 130, 144, 146, 152, 158, 164, 166, 179, 185, 196, 200, 245, 249, 269, 276, 277, 281, 283, 285, 286, 291, 297, 305, 309, 311, 342, 347, 348, 356, 357
 Blondei Ch. 93, 99
 Bogdan Catul 188

Bogdan-Pitești Al. 336
 Bois-Reymond Emil du 86, 113, 146, 158
 Bojer Jdhan 251
 Boutroux Emile 39, 362
 Bovary M-me 269
 Brahms Johannes 349
 Brecht Bertholdt 355
 Brehier Emile 196
 Brâncuși Constantin 59, 151, 259, 261, 263, 269, 349
 Brucăr I. 16
 Brudel L. 75
 Bruhl, vezi: Levy-Bruhl Lucien
 Brunetiere Ferdinand 33
 Buck Pearl 251
 Buddha 336
 Buffon G. L. de 282
 Byron G. G. 191, 249

 Cantemir Dimitrie 322
 Caragiale I. L. 240, 253, 296, 329
 Caragiale Mateiu 355, 356
 Carneade din Cirene 64
 Călinescu George 318, 320, 344, 350
 Cătălina, personaj 269, 270
 Cehov A. P. 253
 Cerna Panait 259
 Chevalier J. 196
 Cicero 365
 Cleopatra 293
 Colas Emile 14
 Columb Cristofor 109
 Comenius J. A. 181
 Comte Auguste 36, 69, 71, 87, 93, 100, 101, 102, 107, 124, 140, 191, 201, 360
 Condillac E. B. de 47, 63, 92
 Condorcet M. J. A. N. de Caritat, marchiz de 135
 Constantinescu Emilian 235, 336, 341, 367
 Constantinescu Miron 364
 Cordelia, personaj 269
 Coșbuc George 269
 Cournot A.-A. 189
 Cousin Victor 73
 Creangă Ion 322
 Cresson Andre 196
 Croce Benedetto 155, 239, 265, 266, 267, 278, 286
 Crohmălniceanu Ov. S. 364
 Cronin Archibald Joseph 363
 Cudel Francois de 39, 362
 Cusanus Nicolaus 19, 104, 363

 Dante Alighieri 249, 252, 258, 306, 357
 Dantec Felix le 71, 151
 Darwin Charles 57
 Datcu Iordan 371
 Da Vinci Leonnardo 119, 164, 351
 Daudet Alphonse 196
 Decebal 269
 De Foe Daniel 47, 120, 129
 Democrit 66, 68, 88, 180, 272, 334, 343
 Demostene 131
 Descartes Rene 14, 17, 30, 38, 44, 47, 84, 86, 87, 99, 103, 108, 109, 137, 140, 160, 165, 177, 183, 193, 204, 207, 217, 300, 360
 Dewey John 89
 Diaconu Marin 361, 362
 Dickens Charles 250
 Diderot Dennis 135

Dilthey Wilhelm 104, 107
 Dima Alexandru 329, 364
 Diogene Laertiū 201, 321
 Dionisie Areopagitul 181
 Dobrogeanu-Gherea I. 356
 Domițian 118
 Domnul, vezi: Iisus Hristos
 Don Juan 307, 308, 330
 Don Quijote 269
 Doru Gheorghe 83, 363
 Dostoievski F. M. 246, 249, 308, 345, 357
 Dragomirescu M. 321, 323
 Dumas Georges 119, 248
 Dumnezeu 13, 27, 29, 30, 34, 35, 37, 38, 41, 49, 51, 52, 54, 61, 64, 65, 70, 76, 79, 81, 82, 87, 98, 99, 100, 101, 105, 117, 121, 136, 137, 142, 145, 146, 147, 152, 153, 156, 157, 165, 171, 173, 175, 178, 183, 184, 190, 191, 205, 211, 212, 213, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 226, 227, 259, 359, 360, 365
 Durckheim Emile 17, 87, 90, 99, 101, 102

 Einstein Alfred 123
 Eminescu Mihai 81, 91, 171, 195, 215, 249, 259, 260, 269, 270, 272, 282, 283, 285, 291, 292, 306, 324, 339, 356, 357, 358, 365, 371
 Enescu George 320
 Engels Ludwig 38
 Epicur 82, 88, 277, 363
 Euclid 109
 Faust 115, 249, 269
 Fechner Gustav 163, 172, 303, 372
 Ferechide 244
 Feuerbach Ludwig 190, 205, 218
 Fichte J. G. 35, 36, 80, 81, 121, 135, 297
 Flipescu Nicolae 293
 Florian Mircea 140, 195, 201
 Floru Constantin 359
 Fotino 121
 Fouillee Alfred 16, 18, 111, 205
 Fourier Charles 201
 France Anatole 10
 Francisc, sf. 269
 Freud Siegmund 135
 Frobenius Leo 135
 Froissart J. 251

 Galaction Gala 152, 208, 365
 Georgescu 10
 Georgiade C. 320
 Gheorghiu 77
 Gherea, vezi: Dobrogeanu-Gherea I.
 Gilson Etienne 226
 Goblot Emile 85, 95, 141, 144, 196
 Goethe J. W. von 115, 246, 249, 306, 334, 368
 Gogoneață Nicolae 364
 Gomperz Theodore 158
 Gorki Maxim 357
 Gorovei Artur 282, 371
 Greef Arthur de 33
 Guyau J. M. 190, 235, 352

 Haeckel Ernst 172, 194
 Hall 352

Hamlet, personaj 249, 269
Hamsun Knut 253
Harpagon, personaj 249, 270, 322
Hasdeu B. P. 251
Hegel G. W. F. 36, 87, 89, 121, 125, 144, 150, 158, 167, 191, 196, 204, 235, 266, 267, 274, 280, 294, 297, 298, 325
Heidegger Martin 185
Heraclit 272
Herbart J. 91, 305
Herder J. G. 17, 250
Herseni Traian 352, 374
Hesiod 244
Heyerdahl T. 48, 253, 353
Hitler Adolf 138
Hjort Johan 140
Hobbes Thomas 76
Hoffding Harald 60, 76, 363
Hogaș Calistrat 253
Homer 180, 328, 351, 357
Humboldt A. 253
Hume David 50, 60, 62, 63, 64, 68, 69-72, 79, 105, 106, 107, 201
Husserl Edmund 103, 104, 105, 107, 109, 155, 165, 181
Iacob 224
Iago, personaj 249, 269
Iancu Avram 260, 276
Ianoși Ion 364
Ibahez B. 253
Ibsen Henrik 262
Iisus Hristos 12, 13, 34, 98, 112, 308, 316, 359, 360
Ioan Evanghelistul 12, 33, 359, 360, 361
Ion, personaj 269, 308, 328
Ionescu Nae 10, 14, 30, 60, 78, 81, 91, 98, 103, 111, 135, 140, 151, 164, 168, 179, 194, 196, 202, 305, 358, 359, 360, 361, 362, 364-365
Iorga Nicolae 97, 194, 251, 293, 296, 318, 358
Iosif, sf. 220
Irod 220
Isac Dumitru 364
Istrati Panait 253, 354
Ivasiuc Alexandru 364
James William 15, 16, 26, 31, 67, 81, 82, 84, 88, 89, 91, 92, 93, 100, 115, 124, 142, 149, 201
Janet Paul 30, 136, 137, 196, 361, 364
Jaspers Karl 185
Jaures Jean 271
Jeanne d'Arc 260, 277
Jolivet R. 196
Julieta, personaj 269
Jung C. G. 135
Kant Immanuel 10, 17, 21, 25, 31, 32, 35, 36, 45, 47, 50, 51, 55, 58, 63, 69-73, 74, 79, 80, 85, 86, 87, 89, 92, 96, 97, 100, 105-109, 115, 121, 124, 135, 138, 140, 141, 144, 145, 147, 148, 158, 160, 161, 165, 167, 168, 175, 179, 184, 191, 193, 201, 202, 203, 205, 218, 223, 273, 280, 281, 298, 304, 360, 363

Keller H. 308
Kepler Johannes 193
Keyserling Hermann von 202, 304, 327
Klages Ludwig 16
La Farge G. 300
Lagerlof Selma 246
Lalande Andre 196
Lamartine Alphonse de 360
Lametrie Julien Offray de 38, 194
Lampedusa Giuseppe 264
Lange Konrad 238
Laplace P.-S. 45
La Rochefoucauld E. de 248, 301
Laskine Eduard 93, 363
Lavoisier Antoine 47
Lawransdatter C. 269
Lear, rege 249
Le Bon Gustave 93, 305
Leibniz G. W. 47, 84, 136, 150, 157, 175, 184, 198, 204, 217, 297, 304
Lessing G.-E. 138
Levy-Bruhl Lucien 87, 99, 102, 176
Linnaeus Carl, vezi: Linne Carl von
Linne Carl von 25, 360
Lipps Theodor 309, 310, 311
Locke John 27, 35, 41, 54, 62, 68, 362
Lonchaney P. 325
Loti Pierre 251, 253
Lourie O. 328
Lovinescu Eugen 356
Luca, Evanghelist 360, 371
Luceafărul, personaj 269, 270, 324
Lucifer 39, 137
Lucrețiu 252, 329, 330, 333, 334, 343, 348, 373
Mach Ernst 87, 90, 107
Machedon Alexandru 179
Maica Domnului 220, 283, 316, 371
Maine de Biran F.-P.-G. 87, 201
Maiorescu Titu 17, 30, 44, 50, 69, 130, 187, 194, 273, 305, 334, 356, 362
Malebranche Nicolas 298, 300
Mallarme Stephane 235, 333, 353
Manole Meșterul 304
Maria Fecioara, vezi: Maica Domnului
Marinescu Gheorghe 184
Maritain Jacques 14
Marx Karl 38, 116, 364, 365
Mărgineanu N. 140
Mântuitorul, vezi: Iisus Hristos
Mehedinți Simion 21, 253
Mezdrea Dora 8, 361, 362, 365, 367
Michelangelo B. 108, 117, 118, 243, 269, 286, 314, 351
Micu Dumitru 311
Mill, vezi: Stuart-Mill John
Mirandola Pico della 111
Mitchell Margaret 251, 277
Moliere J. B. P. de 249, 300, 357
Montaigne M. de 174
Moore R. 349
Mordechai, vezi: Marx Karl
Motru, vezi: Rădulescu-Motru C.
Musset A. de 234

Napoleon Bonaparte 340
 Negulescu P. P. 19, 23, 52, 55, 62, 121, 140, 148, 167, 174, 181, 182, 188, 191, 195, 200, 202, 280, 305, 362
 Nica 46
 Nietzsche Friedrich 90, 128, 187, 190, 205, 245, 280, 327, 328, 355
 Neamtzu I. 153
 Newton Isaac 13, 47, 51, 174, 193, 213, 319
 Noica Constantin 10, 359
 Novalis 334, 335

 Odobescu Alexandru 246, 253
 Oedip, personaj 288
 O'Hara S., personaj 269
 Omer, vezi: Homer
 Onică 164
 Onicescu Octav 184, 365
 Onomacrit 244
 Oprea 46
 Orleanu 349
 Ostwald Wilhelm 19
 Othello, personaj 249, 269

 Paleolog V. G. 151
 Papini Giovanni 89, 93
 Papu Edgar 364
 Pascal Blaise 9, 28, 52, 72, 87, 92, 158, 164, 165, 167, 175, 179, 182, 191, 205, 224, 245
 Pascali 356
 Pavel Apostolul 13, 20, 33, 49, 52, 55, 56, 57, 67, 79, 87, 118, 120, 135, 136, 137, 148, 158, 165, 168, 216, 219, 314, 360, 361, 363, 364, 366
 Părvan Vasile 194, 251, 358
 Pere Goriot, personaj 262, 269
 Pericle 260
 Petrovici Ion 140, 182, 196, 318
 Petru, sf. 314
 Picasso Pablo 322
 Pisistrate 246
 Pișcoci Mihail 364
 Pitagora 201
 Platon 21, 29, 30, 44, 65, 85, 86, 87, 91, 111, 121, 132, 144, 150, 151, 155, 158, 165, 174, 179, 180, 190, 191, 195, 200, 201, 217, 226, 234, 245, 254, 260, 272, 276, 291, 304, 336, 358
 Plotin 72, 84, 85, 86, 87, 179, 235
 Poincare Henri 11, 19, 51, 78, 125, 174, 192, 196, 213
 Posescu Alexandru 196, 364
 Preda Marin 355
 Prometeu 112, 270, 276, 323, 324
 Protagoras 91
 Ptolemeu 45

 Radu Vasile 152, 208, 365
 Rafael Sanzio 243, 259, 351
 Ralea Mihail 151, 158, 196
 Raskolnikov, personaj 191, 269, 349
 Rădulescu-Motru C. 35, 40, 89, 91, 121, 140, 144, 191, 195, 196, 245
 Răpeanu Valeriu 364

Rebreanu Liviu 269, 308, 327, 328
 Rembrandt van Rijn 119
 Renan E. 39
 Renard E. 71
 Renouvier Ch. B. 35, 168
 Rey A. 196
 Rickert Heinrich 107, 109
 Rivaud Albert 196
 Romeo, personaj 269
 Roșea D. D. 116, 119, 195, 276
 Rousseau J. J. 47, 48, 118, 181, 194, 252, 253, 300, 301, 320
 Ruskin John 235, 321

 Sadoveanu Mihail 253, 278
 Saint-Simon L. de 93, 201, 251
 Saint Victor H. de 76
 Sartre J.-P. 141, 185, 187
 Saul, vezi: Pavel
 Saurat Denis 52
 Schatz M. 113, 185, 352
 Scheler Max 185, 365
 Schelling Fr. 36, 87, 191, 235, 236, 304, 305, 335
 Schiller F. C. S. 15, 21, 41, 71, 88, 89, 90, 91, 106, 141, 146
 Schopenhauer Arthur 17, 36, 55, 69, 84, 87, 99, 105, 125, 130, 133, 139, 140, 141, 165, 191, 202, 204, 235, 245, 280, 297, 336, 351, 355, 358
 Seailles Gabriel 30, 136, 137, 196, 361, 364
 Sebastian M. 48

 Sfânta Treime 67, 87, 120, 208, 275
 Sfântul Duh 275, 359
 Sfinții Părinți 55
 Sfinxul, personaj 288
 Shakespeare William 246, 247, 306, 328, 351, 357
 Simeon 371
 Sisif 19, 122, 324
 Slavici Ion 249
 Socrate 21, 30, 55, 69, 155, 173, 190, 201, 202, 216, 260, 269, 298
 Sorel Julien 89, 269
 Sorescu Marin 334, 335, 343, 347, 348, 353, 372, 373
 Spencer Herbert 47, 48, 93, 100, 135, 140, 147, 148, 158, 201
 Spengler Oswald 135
 Spinoza B. 47, 60, 66, 84, 98, 137, 180, 185, 217, 297
 Stahl H. H. 364
 Stendhal 327
 Stagiritul, vezi Aristotel
 Stanley K. 325
 Stirner M. 185, 352
 Struve P. 196
 Stuart-Mill John 98, 201

 Șeherezada, personaj 288
 Șolcanulu Petrea Crețu 369
 Ștefan cel Mare 251

 Tartuffe, personaj 269
 Tănase Alexandru 364
 Teodorescu G. Dem. 246
 Teodorescu Virgil 364

Termier Pierre 30, 361	Xenofon 34, 52, 218, 361
Ternier A. 253	
Ternier Bernard 19	Zamolxis 304
Tertulian N. 364	Zeletin Ștefan 41
Thales din Milet 21, 103, 201	Zenon 79
Thibaudet A. 336,	Zola Emile 59
Tolstoi Lev 173, 249, 251, 277, 357	
Toma A. 357	
Țuculescu Ion 195, 242, 349	
Ureche Grigore 251	
Van Gogh V. 195, 242, 314	
Vasari Giorgio 321	
Văcărescu Ion 244	
Vâlsan George 253	
Verlaine Paul 274, 370	
Verne Jules 252	
Vianu Tudor 274, 290, 297, 309, 318, 323, 325, 334	
Vico Gianbattista 294, 323	
Vigny A. de 249	
Villehardouin G. de 251	
Vischer Fr. 266	
Vladimirescu Tudor 260, 293	
Volkelt J. 206, 309	
Voltaire 71, 118, 267	
Vulcănescu Mircea 10, 359	
Wagner Richard 330	
Wald H. 128, 364	
Weber Alfred 62, 63, 64, 98, 196, 200, 204, 363	
Weber Ernst Heinrich 163, 309, 372	
Wells H. G. 252	
Wolff Christian 363	
Woolf V. 328	
Wundt Wilhelm 47, 97, 144	

Cuprins

Notă asupra ediției	
Teoria cunoașterii	
<i>Cunoașterea științifică</i>	
<i>Cunoașterea parcellară</i>	
<i>Teoria cunoașterii</i>	
<i>Teoria cunoașterii. Izomerismul gnoseologic</i>	
<i>Revelaționismul gândirii</i>	
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	
<i>Revelaționismul gândirii</i>	
<i>Revelaționismul cunoașterii. Pragmatism și intuiționism....</i>	
<i>Revelaționismul gândirii. Pragmatism și intuiționism....</i>	
<i>Revelaționismul gândirii</i>	
<i>Revelaționismul gândirii: Marea opțiune</i>	
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	
<i>Știință și cunoaștere. Luciferismul științific</i>	
<i>Revelaționismul cunoașterii. Izomerismul gnosic</i>	
<i>Revelaționismul gândirii</i>	
<i>Revelaționismul gândirii. Marea opțiune</i>	
<i>Știință și cunoaștere. Știință și Wissenschaft</i>	
<i>Știință și cunoaștere</i>	
<i>Știință și cunoaștere. Sistematizarea în știință</i>	
<i>Revelaționismul gândirii</i>	
<i>Știință și cunoaștere</i>	
<i>Revelaționismul gândirii</i>	
<i>Revelaționismul cunoașterii. Similia similibus cognoscitur..</i>	
<i>Revelaționismul gândirii. Rămășagul lui Pascal</i>	
<i>Posibilitatea cunoașterii</i>	
<i>Izomerismul cunoașterii</i>	
<i>Revelaționismul gândirii</i>	
<i>Revelaționismul gândirii. Știința poate duce la filozofie....</i>	
<i>Revelaționismul gândirii</i>	
<i>Revelaționismul gândirii</i>	
<i>Revelaționismul gândirii. Critica pozitivismului</i>	
<i>Știință și cunoaștere</i>	
<i>Revelaționismul gândirii</i>	
<i>Știință și cunoaștere</i>	

<i>Atitudinea gnoseologică</i>	43
<i>Știință și cunoaștere. Natura științei</i>	44
<i>Știință și cunoaștere. Originea și evoluția științei</i>	45
<i>Folosul științei</i>	47
<i>Neajunsul științei</i>	47
<i>Posibilitatea cunoașterii</i>	49
<i>Atitudinea gnoseologică</i>	50
<i>Les mefaits du materialisme</i>	53
<i>Ontologismul cunoașterii</i>	54
<i>Revelaționismul gândirii</i>	54
<i>Revelaționismul gândirii</i>	55
<i>Trei argumente pentru spiritualism</i>	56
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	57
<i>Valoarea gnoseologică a misterului</i>	57
<i>Minimum categorial</i>	58
<i>Magia cunoașterii</i>	59
<i>Marea opțiune</i>	60
<i>Marea opțiune</i>	60
<i>Izomerismul gnosis</i>	61
<i>Ontologismul omului și antropomorfismul realității</i>	62
<i>Ontologismul omului și antropomorfismul realității</i>	63
<i>Revelaționismul gândirii</i>	64
<i>Revelaționismul gândirii</i>	65
<i>Revelaționismul gândirii</i>	66
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	67
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	68
<i>Ontologismul omului și antropomorfismul realității</i>	69
<i>Revelaționismul gândirii</i>	73
<i>Izomerismul gnosis</i>	74
<i>Izomerismul cunoașterii</i>	74
<i>Izomerismul gnosis</i>	75
<i>Argument pentru izomerism</i>	76
<i>Minimum categorial</i>	
<i>Izomerismul gnosis</i>	
<i>Știință și cunoaștere</i>	
<i>Marea opțiune</i>	
<i>Atitudinea gnoseologică</i>	
<i>Atitudinea gnoseologică</i>	
<i>Verism și pragmatism</i> ...	
<i>Verism și pragmatism</i> ...	
<i>Izomerismul gnosis</i>	

<i>Izomerismul gnosis</i>	83
<i>Marea opțiune</i>	83
<i>Minimum categorial</i>	84
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	85
<i>Critica pragmatismului</i>	88
<i>Critica pragmatismului</i>	91
<i>Minimum categorial</i>	93
<i>Minimum categorial</i>	94
<i>Minimum categorial</i>	95
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	96
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	97
<i>Ontologismul omului, identitatea universului ontologic și ideea de Dumnezeu</i>	98
<i>Marea opțiune</i>	99
<i>Marea opțiune</i>	100
<i>Marea opțiune</i>	101
<i>Marea opțiune. Contra gnoseologismului sociologic</i>	101
<i>Marea opțiune. Contra gnoseologismului sociologic</i>	102
<i>Revelaționismul gândirii. Marea opțiune</i>	102
<i>Revelaționismul cunoașterii. Grade de adevăr: posibil, probabil, real, necesar</i>	103
<i>Știință și cunoaștere</i>	104
<i>Minimum categorial</i>	104
<i>Izomerismul gnosis</i>	105
<i>Marea opțiune</i>	109
<i>Revelaționismul cunoașterii. Realism dogmatic și pagodic = realism revelaționist</i>	110
<i>Știință și cunoaștere</i>	111
<i>Pietate și cunoaștere</i>	112
<i>Pietate și cunoaștere - Plan</i>	112
<i>Știință și cunoaștere</i>	113
<i>Știință și cunoaștere. Cauza cunoașterii și a științei</i>	114
<i>Știință și cunoaștere. Introducere</i>	115
<i>Știință și cunoaștere. Originea științei</i>	116
<i>Pietate și cunoaștere. Luciferism gnoseologic</i>	117
<i>Știință și cunoaștere</i>	118
<i>Știință și cunoaștere</i>	119
<i>Izomerismul gnosis</i>	120
<i>Revelaționismul gândirii. Îndoita necesitate a dogmei</i> ...	121
<i>Știință și cunoaștere</i>	122
<i>Știință și cunoaștere</i>	124

<i>Știință și cunoaștere. Cauză și efect - și ideea de scop.</i>	126
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	126
<i>Știință și cunoaștere</i>	127
<i>Condiționarea cunoașterii. Pietate și cunoaștere</i>	128
<i>Introducere la Știință și cunoaștere. Măreția și mizeria științei</i>	129
<i>Introducere la Știință și cunoaștere. Știința a schimbat viața omenirii</i>	129
<i>Filozofie și cunoaștere</i>	130
<i>Știință și cunoaștere</i>	130
<i>Știință și cunoaștere</i>	131
<i>Știință și cunoaștere. Știința și Absolutul</i>	132
<i>Necesitatea ideii de Absolut</i>	133
<i>Integralismul cunoașterii</i>	133
<i>Revelaționismul gândirii</i>	134
<i>Pietate și cunoaștere</i>	135
<i>Atitudinea gnoseologică</i>	136
<i>Atitudinea gnoseologică</i>	136
<i>Pietate și cunoaștere</i>	137
<i>Integralismul cunoașterii. Pietate și cunoaștere</i>	138
<i>Știință și cunoaștere</i>	138
<i>Filozofie și cunoaștere. Introducere</i>	139
<i>Știință și cunoaștere</i>	140
<i>Ontologismul omului și antropomorfismul realității</i>	141
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	141
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	141
<i>Izomerismul gnosc</i>	143
<i>Obscurantismul științei</i>	144
<i>Revelaționismul cunoașterii. Condiționarea cunoașterii.</i>	144
<i>Homologismul gnosc</i>	145
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	145
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	146
<i>Știință și cunoaștere</i>	148
<i>Știință și cunoaștere</i>	149
<i>Știință și cunoaștere</i>	149
<i>Știință și cunoaștere. Filozofie și cunoaștere</i>	150
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	151
<i>Pietate și cunoaștere. Luciferismul gnosc</i>	151
<i>Luciferismul gnosc. Scepticismul</i>	152
<i>Pietate și cunoaștere. Luciferismul gnosc</i>	152

<i>Luciferism și laicism</i>	153
<i>Pietate și cunoaștere. Luciferismul gnosc</i>	153
<i>Ce e știința</i>	154
<i>Introducere la Știință și cunoaștere</i>	154
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	155
<i>Revelaționismul gândirii</i>	157
<i>Marea opțiune</i>	160
<i>Știință și cunoaștere</i>	160
<i>Revelaționismul cunoașterii. Marea opțiune</i>	160
<i>Știință și cunoaștere</i>	161
<i>Știință și cunoaștere</i>	161
<i>Știință și cunoaștere</i>	162
<i>Pietate și cunoaștere</i>	163
<i>Pietate și cunoaștere</i>	164
<i>Pietate și cunoaștere</i>	164
<i>Marea opțiune</i>	165
<i>Pietate și cunoaștere</i>	165
<i>Revelaționismul gândirii</i>	166
<i>Metafizica precedă gnoseologia</i>	166
<i>Marea opțiune</i>	166
<i>Condiționarea cunoașterii. Plan</i>	167
<i>Gnoseologie</i>	168
<i>Condiționarea cunoașterii. Plan</i>	169
<i>Știință și cunoaștere</i>	170
<i>Filozofie și cunoaștere</i>	170
<i>Știință și cunoaștere. Știință și filozofie</i>	171
<i>Știință și cunoaștere</i>	172
<i>Pietate și cunoaștere</i>	173
<i>Raționalism și intuiționism. Știință și mistică</i>	173
<i>Raportul între rațiune și intuiție</i>	174
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	175
<i>Condiționarea cunoașterii. Plan</i>	179
<i>Știință și cunoaștere. Filozofie și cunoaștere</i>	179
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	181
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	181
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	183
<i>Pietate și cunoaștere</i>	184
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	185
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	185
<i>Știință și filozofie</i>	186
<i>Filozofie și cunoaștere</i>	186

<i>Idolii moderni ai cunoașterii</i>	187
<i>Știință și cunoaștere</i>	189
<i>Pietate și cunoaștere</i>	190
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	191
<i>Intuiția</i>	192
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	193
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	194
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	195
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	195
<i>Simplitate raționalismului și complexitatea realității..</i>	196
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	197
<i>Revelaționismul gândirii</i>	197
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	198
<i>Revelaționismul gândirii. Gândirea matematică, apriorismul, metafizica - ontismul omului</i>	199
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	200
<i>Filozofie și cunoaștere</i>	201
<i>Știință și cunoaștere</i>	203
<i>Revelarea cunoașterii</i>	204
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	204
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	205
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	206
<i>Revelaționismul cunoașterii</i>	207
<i>Condiționarea cunoașterii întreita aventură a cunoașterii..</i>	207
<i>Condiționarea cunoașterii</i>	208
 Știință și deprindere	209
 Rațiune și revelație	212
 Știință și cunoaștere	228
 Artă și cunoaștere	233
<i>Capitolul I. Preambul</i>	•• 233
<i>Capitolul II. Natura artei</i>	236
<i>Capitolul III. Evidențe istorice</i>	244
<i>Capitolul IV. Mijloace gnosice ale artei: simbolizarea</i> . . .	254
<i>Capitolul V. Mitizarea</i>	276
<i>Capitolul VI. Metafora și stilul</i>	280

<i>Capitolul VII. Gnosa afectivă</i>	
<i>Capitolul VIII. Elasticitatea categoriilor.</i>	
<i>Capitolul LX. Crearea obiectului</i>	
<i>Capitolul X. Mijloace gnosice indirecte</i>	
<i>Capitolul XI. Ultime delimitări și armistițiu</i>	
<i>Capitolul XII. Rezultate și limite</i>	

Note.....

Indice de nume.....

Tipar: S.C. „PAPER PRINT INVEST” S.

Brăila, Șos. Baldovinești nr. 20

Tel./Fax: **0239 610210**